

كورد و ميژوو

سپیریز پریس

خودانی ئیمتیازی حافظ قاضی

سەر نقیسەر
مۆید طیب

ماقین چاپکرنا د پاراستی نه

ئه در پيس

كوردستانا عيراقا - دهوك
تاخا مازي - جهه دا ئاستا
ئاڤاڤي سبيريز
ته له فون: ٧٢٢٢١٢٥ - ٧٢٢٥٢٧٦

www.spirez.org

www.spirezpage.net

دار سپيريز للطباعة والنشر
دهوك

- ژمارا و مشانى: (٢٢١)
- نافي پهرتووكى: كورد و ميژوو (بهركى دووى)، (چه ند فهكولينهك ل دور ميژوويا نوى و هه فچه رخا كورد و كوردستانى)
- دانان: دكتور عهلى ته ته ر نيروهى
- دهره ينانا هونه رى: ناسر منبه رى
- بهرگ: نه جمه دين بى رى
- سهر پهرشتى چاپى: شىروان نه حمه د ته يب
- چاپا ئيكي
- تهراژ: (١٠٠٠) دانه
- ژمارا سپاردنى ل بهر توگخانا به درخانيان ل دهوك (٢٠٠١)
- ل سالا ٢٠١٠
- چاپخانا: سپيريز

SPIREZ PRESS & PUBLISHER
DUHOK

كورد و ميژوو

(به رگی دووی)

(چه ند شه کولینه ک ل دور میژوویا نوی و هه قچه رخا کورد و کوردستانی)

دانان:

دکتور عه لی ته ته ر نیروهیی

پیرست

۷	مهلا ئیدریسی بدلیسی و ریکهفتنا کورد و ئوسمانی.....
	ب هه لکهفتا بورینا ۴۰۰ سالان ل سهر نفیسینا شهرفنامی: گرنگییا شهرفنامی د
۳۵	میژوویدا.....
۵۵	رپه رینا عهلی پاشایی جان پولاد.....
۶۹	فهکۆلینهک ل دۆرشتنگال د سیاحتناما ئهولیا چهلهبی د سهدی ههفدیدا.....
۸۱	فهرمانی نادر شاهی بۆ سهر ئیزدیان دپه رتوکا (عالم ئارایی نادی) دا..
۹۱	که ریم خانی زهند (۱۷۵۱ - ۱۷۷۹) بزاقین لهشکری و سیاسی.....
	دهوری شیخ عهبدولسهلامی بارزانی د گه شه کرنا ژيانا حزبیهتی و کۆمهله و
۱۳۱	ریکخراوین سیاسیدا.....
۱۴۹	ب هه لکهفتا بۆرینا (۸۰) ئ سالان ل سهر ریکهفتنا فهیسهل - وایزمن.....
۱۶۱	ریکهفتنا بیندردی دناقههرا رووسین سپی و کوردین باشوورا پۆژهه لاتیدا.....
۱۷۱	شهری شکه ریازی ۱۹۲۰.....
	کیشا کورد ل باکووری کوردستان ل دووماهیا شهری ئیکه می جیهانی تا
۱۸۵	دامه زاندا کۆمارا تورکیا (۱۹۱۸ - ۱۹۲۳).....
۲۳۱	کورد و کیشا موپسل.....
	دویفچوونهک ل دۆر کوشتنا کۆر حسین پاشایی ههیدهری و نوح بهگی مۆدکی ل
۲۶۵	دهقهرا بارزان ۱۹۲۸.....
	ب هه لکهفتا بورینا ۸۰ ئ سالان لسه ر دامه زاندا لهشکری عیراقی: مایتیکرنا
۲۷۵	لهشکری عیراقی د کاروباری سیاسیدا (۱۹۲۷ - ۱۹۳۷).....
۲۹۵	کوردین ئیکهتیا سۆفییت.....
۳۱۱	بارزانی و شۆرشا ۱۴ ی تیرمه هی د چهند به لگه نامه کین (ساواک)یدا.....

مه لا ئیدریسی بدلیسی و ریکهفتنا کورد و ئوسمانی^(*)

پیشهکی:

دهمی نافی (هارپاگی) وهزیری (ناستیگ) (۵۸۵ - ۵۵۰ پ. ز) شاهی دووماهی میدیا دهیت، بیرا مرۆفی ل پیلانین نافخویی دهیت؛ چونکی ل دویف نفیسینا میژوونفیسینا مهزن هیروودوت (مریی ۴۲۵ پ. ز) ئەو ب نهینی بوو ههفالبهندی کوروشی کورۆ کهمبوجیی پارسی نهقییی ناستیاگ و بوو ئەگهري شکهستنا سوپایی میدیا بهرانبه سوپایی پارسیان^(۱). و دهمی مرۆفی گوھ ل نافی (قازی ئەبویهکر کورۆ سهدهقه)ی^(۲)، دبیت دیسان بیرا خیانهتی و پیلانین خویی دهیته بیرا مرۆفی؛ ئەگه ر چ دهسهلاتا سهلجوقیان بو سهر دهقهري تشتهکی مسوگه ر بوو، نهخاسمه پشتی ئەو ههموو سهرکهفتنن کو ب سهر هیزین مهزنین رۆژهلاتی ب دهستقه ئیناین تایبهت ژنافرنا دهسهلاتا غهزنهویان و عهباسیان و شکاندنا بیزهنتیان. ل چونکی وی نههیلا بوو کو بهرخۆدان ل بهرامبهری هیرشکهرین سهلجوقی بهیته کرن، لهورا ب فاکتیرهکی کهفتنا دهولهتا دوستهکی (مهروانی) ل سالا ۱۰۸۷ ی زایینی دهیته ههژمارتن.

ههروهسا دهمی نافی سولتان سهلاحه دینی ئەیوی ۱۱۹۳ ز دهیت، زۆر کهس باسی خهساریا وی دکهن بهرامبه ر گه ل و ولاتی وی، سه رهپای هندی کو ئەفه بۆچوونهکا د جهی خودا نینه؛ چونکی د وی ده میدا هیشتا حکومهتین نهته وهی نههاتبوونه

(*) ل گوفاارا مهتین ژماره (۷۹) ل تهباخا ۱۹۹۸ ل دهوک هاتی به لافکرن.

(۱) بو زانینا پتر بنیره: هرودوت: تاریخ هرودوت، ترجمه وحید مازندرانی، چاپ دوم (تهران، ۱۳۴۳)، ص ۶۸؛ دیاکونوف: تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، چاپ دوم، (تهران، ۲۵۳۷)، ص ۳۷۶ - ۲۸۹.

(۲) عبدالرقيب يوسف: الدولة الدوستکية، (بغداد، ۱۹۷۲)، ص ۳۲۹؛ عبدالفتاح علي يحيى: "ادريس بدليسي دوره واثره في التاريخ الكردي"، مجلة كاروان، العدد (۲۴) ايلول ۱۹۸۴، ص ۱۵۶

دامه‌زراندن به لکو سهردهم، سهردهمی حکومه‌تا بنه‌مالان بوویه^(۱). دیسان گافا نافای مه‌لا ئیدریسی بدلیسی (۱۴۵۲ - ۱۵۲۰) دهیت، زور کەس وی ب خیانەتی و هاریکاریا ئوسمانیا بو داگیرکنا کوردستانی تاوانبار دکەن^(۲)، و دەمی نافای مه‌لای خەتی دهیت دیسان هه‌مان بیروبوچوون نوی دبنه‌فه و وی دکەنه ئەگه‌را شکه‌ستنا میری ره‌واندزی^(۳).

یا گرنگ سەبارەت هەندەك ژ فان مرۆفان، ئەووە کو وه‌کوو پیدفی لیکولینه‌فین به‌رفره و هویربینانه لسەر کریار و هاندەر و هۆکارین فان نه‌هاتینه کرن، به‌لکو به‌روفازی فەلسەفا میژوویی، ئەف کەسه ب هزرا ئەفرو ل د وان سهرده‌مادا ئیخستینه به‌ر دادگا کرنی. له‌ورا لسەر میژوونفیسین کورد پیدفییه کو بره‌نگه‌کی کوورتر و ئاکادیمیتر لیکولینه‌فی ل سەر فان کەسان بکەن و ده‌وری وان د میژوویا کوردستانی‌دا به‌ه‌لسه‌نگینین.

کاری بدلیسی د چاپیکا ئیکتیا سهدی شازدیدا، کارتیکرنه‌کا مه‌زن لسەر میژوویا ره‌ژه‌ه‌لاتا نافه‌راست هه‌بوو؛ چونکی ئەو روودان د سهرده‌می دهر‌بازبوونا قوناغا میژوویا نافه‌راست بو میژوویا نویدا چی ببوون کو کاریگه‌ریا وی تا ئەف‌ره‌ژی هه‌ر مایه^(۴)، بو لیکولینه‌کا هوسایا گرنگ ئەم پیدفی ب بوچوونه‌کا بی لایه‌ن و سه‌رخوتر، ب ره‌نگه‌کی زانستیانه‌ینه. ئەگه‌ر چ زور پیدفییه کو د فان لیکولینه‌فاندا لایه‌ن و

---

(۱) ره‌خه‌ ژ سه‌لاحه‌دینی دهیته‌ گرتن کو چ بو کوردان نه‌کریه لی دقیت مرۆف زوری ب له‌ز نه‌یت سه‌ر دادگه‌ه‌کنا مرۆفین میژوویی؛ چونکی د وی ده‌میدا هیشتا هزرا ده‌وله‌تا نه‌ته‌وه‌یی دروست نه‌بوو، بو زانینا پتر بنیره: ئالبر شاندرور: صلاح‌الدین ایوبی، ترجمه محمد قاضی، انتشارات زرین، (ته‌ران، ۱۳۶۹)، ص ۸.

(۲) هه‌تا نوکه چ میژوونفیسه‌کی کورد ناماده نه‌بوویه به‌رگریی ژ فی مرۆفی بکەت، و کەسه‌ک شانازی پی بکەت. عبدالفتاح علی یحیی: المصدر السابق، ص ۱۵۶. لی مارف خزنه‌دار دبیت پیوسته مرۆف هیدی و سه‌رخوتر لیکولینه‌فی لسەر فی مرۆفی بکەت، مینورسکی: کورد تیبینی و وردبوونه‌وه، وه‌ر گیزان همه‌ سه‌عید که‌ریم، چاپخانه‌ی زانکوی سه‌لاحه‌دین، (هه‌ولیر، ۱۹۸۴)، په‌راویزی ل ۵۰ - ۵۱.

(۳) حسین حزنی موکریانی: میژووی میرانی سوران، چاپخانه‌ی کوردستان (هه‌ولیر، ۱۹۶۲)، ص ۸۴؛ عبدالفتاح علی یحیی، المصدر السابق، ص ۱۵۶.

(۴) ل دویف فی دابه‌شکرنی میژوویا چاخین نافه‌راست ژ ساللا ۱۵۱۴ ی کوتایی پی دهیت و میژوویا نوی (حدیث) یا ده‌فهری ده‌ست بی دکەت و تا کوتایی پی هاتنا شه‌ری ئیکه‌می جیهانی ۱۹۱۸ ی فهد کیشیت.

بۆچوونا كوردى ژى ھەبىت و كورد ژى خودان بۆچوون و روانگەھ بن د نڧيسينا ميژوويا خۇدا.

ئەگەر چ نافي ڧى مرؤڧى سىياسى و ميژوونڧيس و زانايى مەزن، ھندى ب خىانەت و چەپەلى ھاتىە بەيستن، لەورا ب ساناهى رى بۆ بەرگريكرنا وى ناھيئە ديتن يان ب ساناهى ھزرا بەرگري كرنى ژ ڧى مرؤڧى ناييئە جھى رەزامەنديا خەلكى. ب تايبەتى ئەگەر مرؤڧ ب چافەكى نەتەوھىي و دويفداتر بنيرتە ڧى بابەتى، لەورا د ڧى ليكولينەڧيدا بزاف ھاتىە كرن كو ب رەنگەكى بى لايەن و دوور ژ بيركرنەكا تەسكا رەگەزپەريسانە چاف خشاندنەكى ل سەر دەورى ڧى مرؤڧى د ميژوويا كوردستانيدا بکەين، و ئوميدەوارين كو د بۆچوونىن خۇدا مە لايەنى زانستىي ڧەكولينى و بى لايەنيى پاراستىت.

كاودانيىن دەڧەرى:

سەدى پازدى زايىنى ب ئەگەرا ھيرشا تەيمورى لەنگ (۱۳۳۶ – ۱۴۰۵ ز) ^(۱)، و دەسلەتداريا تورکەمنين ڧەرەڧويونلو (۱۳۷۸ – ۱۴۶۹) و ئاق ڧويونلو (۱۳۷۸ – ۱۵۰۳ ز) ^(۲) و شەريىن بەردەوام د دەڧەريدا، و حکومەتىن (ملوك الطوايفى)، ژ سەدين تاريىن ميژوويا رۆژھەلاتا نافەرەست دەيتە ھژمارتن، كو کارەسات ل دويف کارەساتى ب سەر گەلىن دەڧەريدا دەھت، جھى ئافەدانيى و پيشكەفتنى كلوخين مرؤڧان دبوونە کەرەستين چيكرنا منارا و ديوار پى دەھاتنە نژنين ^(۳).

حکومەتا تەيمورى گورەکانى ئيكي ژ مەزنترين ئيمپراتوريىن وى سەردەمى دەيتە ھەژمارتن، لى پشتى مرنا وى بۆ دەمەكى كيەم، دەسلەلاتا دەڧەرين كوردستانى و رەخ و

---

(۱) بۆ زانينا پتر ل دور ڧان ھيرشا بنيرە: ابن عربشاه: عجائب المقدور ڧى اخبار تيمور، ترجمه محمد على نجاتي، (تهران، ۱۳۷۰): نظام الدين شامى: ظفرنامه، چاپ مطبعه امريکاي (بيروت، ب. ت).

(۲) نانکو (خودانين پەزى رەش) و (خودانين پەزى سى) لى ھندەك ميژوونڧيس ديژن چونكى ئەڧ دو گرۆپە خودانين ئالايىن رەش و سىي بون يان ل سەر ئالايىن وان وينين پەزىن رەش و سىي ھاتبوونە نەخشاندن، ژ بەر ھندى ھەر ئيك ب رەنگى ئالايى خو دەھاتنە ناڧ بون.

(۳) جھى كو تەيمور ب شەر دگرت بو ترساندنا خەلكى ب كلوخين سەرين كوشتيان منارە چى دكرن. بۆ زانينا پتر بنيرە: – ابن عربشاه: مصدر پيشين.

رویڤن وئ، ژ دەستی قی بنه مائی دەر دکه قیبت^(۱)، و جهند هیزه کین نوی د دهقه ریڤدا سەر هه لدهن، مینا: قه ره قویونلو و ئاق قویونلویان و حکومه تا ئوسمانی ژی وه کو حکومه ته کا موسلمان دوی سهرده میدا، پتر حکومه ته کا نه وروپایی بوو ژ حکومه ته کا ئاسیایی، و پایته ختی و پتری ل (ئه درنه) بوو کو دکه فته دنا ف ئا خا نه وروپادا و شهر و پیکدادانیڤ وان ژی پتر دگه ل هیژین نه وروپایی بوون^(۲).

دهقه ریڤن رۆژئا فا کوردستانی وه کو دیاربه کر، میردین و ئورفا دبن دهسه لاتا تورکمه نین (زولقه در) دا بوون^(۳)، کو نه و ژی دبن سیبه را حکومه تا مه مالیکین شام و میسریدا بوون، کوردستان ژی ببوو جهی مملانی دنا فبه را حکومه تا قه ره قویونلو و ئاق قویونلویاندا، سهره نجام ئوزون حسن (حه سه نی درپژ) (۱۴۶۶ – ۱۴۷۸ ز) شیا ب سهر رکه به ریڤن خۆدا ب سهرکه قیبت و پیرانیا ئا خا ئیران، عیراق و کوردستانی بیخیته ژیر دهسه لاتا خۆدا^(۴)، و ئیمپراتوریه کا مه زن پیک بینیت، له ورا بنا فی (حه سه ن پادشاه) دهاته نافرن^(۵)، کو ئیک ژ ب هیژترین دهسه لاتا ریڤن رۆژه لاتانا فه راست دهاته هژمارتن و ژ بی شانسیا کوردان ژی، نه ف مرۆفه و بنه مالا وی دوژمنین سهره کیڤن کوردان دهاتنه هه ژمارتن و دهست هافیتبوو ژ نافرن و بنپرکنا بنه مالن ره سه ن و کاریگه ریڤن کوردستانی^(۶).

د کاودانه کی وه سادا ئوزون حسن گه ف و هیرش ل سهر ته فایا رۆژئا فا ئاسیا بچووک دکر، له ورا لسهر مملانا قی دهقه ری شه ره کی مه زن ل رۆژئا فا کوردستانی دنا فبه را سولتان محمه دی فاتح (۱۴۵۱ – ۱۴۸۱ ز) و ئوزون حه سه ن ل ۱۱ ی ته باخا ۱۴۷۳ ئ ل دهقه را (ئوتلوق بلی) روی دا، د قی شه ریڤدا ئوزون حه سه ن تووشی شکه ست بوو و

---

(۱) رشید یاسمی: کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، چاپخانه ی تابان، (تهران، ب.ت)، ص ۲۰۲.

(۲) اسماعیل حقّی اوزون چارشی لی: تاریخ عثمانی، ترجمه دکتر ایرج نوبخت، (تهران، ۱۳۶۹)، ۲/۲۹.

(۳) همان مصدر، ۲/۱۴۷.

(۴) همان مصدر، ۲/۹۵.

(۵) همان مصدر، ۲/۹۶.

(۶) امیر شرفخان بدلیسی: شرفنامه تاریخ مفصل کوردستان، با مقدمه و تعلیقات و فهارس محمد محمدلوی عباسی، شرکت انتشاراتی علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۴)، ص ۱۶۶.

نه چار بوو زفری ته فریزا پایتهخت^(۱). پشتی فی سهرکهفتنی سولتانی ئوسمانی (فتهحنامه) یین فی سهرکهفتنی بو کوردان زی هنارتن و تیدا کریارین نارپه واپین (ئوزون حسن) ی بهرچا کربوون^(۲) و رنگه نهفه ئیکه م ههولدا نا ئوسمانیان ب فهرمی بو په یوهندی کرن ب میړین کوردان بیت.

هیژهکا نوی ب مهزه بهکی جودا د دستپیکا سه دی شازدیدا سهر هه لدا، کو نهو زی بنه مالا سه فه وویین شیعه بوون (۱۵۰۱ - ۱۷۳۶ ز)، کو ل نه رده بیلی ل ده فه را نازره بایجانی سهره لدا بوون. شاه ئیسماعیلی کورئ شیخ حهیدره کورئ شیخ جونهید ژ نه فیین شیخ سه فه دینی نه رده بیلی بوو^(۳)، شیخ سه فه دین مرؤفه کی ب ریژ و حورمهت دناف خه لکی ده فه ریڈا بوو و نهو بخؤ شافعی مهزه به بوو و مرؤفه کی خودئ ترس و خؤ پاراستی بوو^(۴). دووماهی فه کولین و دویچوونین میژوونقیسان د سه لنین کو شیخ سه فه دین ژ نفشی فه یروزی زی رین کولاف ژ کوردین سنجانیین سنگارییه، ئی پشتی بووینه ده سه لاتدار نفشی خؤ بو سهیدین موسهوی نانکو نفشی نیمام موسا کازم ئیمامی ههفتی یی شیعان گوهورین^(۵).

شیخ حهیدره بابی شاه ئیسماعیل، ژرووی مهزه بهی فه مرؤفه کی زوری توندروه بوو، وی فرقه یه کا شیعه یان بناقی شیعه یین حهیدره ی دروستکر، و ههر نهو بوو کو

(۱) چارشی لی: مصدر پیشین، ۱۰۱/۲.

(۲) همان مصدر، بی نویس ۱۰۱/۲.

(۳) احمد تاج بخش: تاریخ صفویه، انتشارات صفویه، (شیراز، ۱۳۷۴)، ص ۱۴.

(۴) خواجه رشید الدین فضل الله همدانی: جامع التواریخ در تاریخ مغول، تصحیح بهمن کریمی، (تهران، ۱۳۶۲)، ۶۹۸/۱.

(۵) بو زانینا زورت لسه ر فی بابه تی گرنگ بنیره: احمد کسروی: شیخ صفی و تبارش، کاروند کسروی، مجموعه ۷۸ رساله و گفتار، تهیه کننده یحیی ذکاء، کتابهای جیبی، چاپ اول، (تهران، ۱۳۵۲)؛ منوچهر پارسادوست: شاه اسماعیل اول پادشاهی با اثرهای دیرپای در ایران و ایرانی، شرکت سهامی انتشار، (تهران، ۱۳۸۱)؛ ایلیا پاولویچ پتروشفسکی: اسلام در ایران از هجرت تا پایان قرن نهم هجری، ت. کریم کشاورز، انتشارات پیام، چ ۷، (تهران، ۱۳۶۳)؛ راجر سیوری: ایران عصر صفوی، ت. کامبیز عزیزی، نشر مرکز، (تهران، ۱۳۷۲)؛ نصر الله فلسفی: زندگانی شاه عباس اول، انتشارات محمد علمی، دوره ۵ جلدی، چ ۴، (تهران، ۱۳۶۹).

هوزین قزلباشان^(۱) نه چارکرن کو کلافه کی دوازه گری یی سور بکهنه سه ری خو، و بنافی کولافی هیده ری یی نافداره. وی باوه ری هه بوو کو " کوشتنا سوننییه کی کو دگوتنی (سه) بهرانبهر کوشتنا پینج کافرین هه ربیه، ژن ئینان ژ سونیا رهوا نینه، خوین و مالی وان هه لاله، واجبه زکی ژننن وایین دووگیان بهیته دراندن و بچووکیین وایین نیر ب سه ری روما فه کهن، کرین و فروتتا سوننیان هه لاله، چونکی زده رفه ی حوریه تا ئیسلامینه، رۆزی و نفیژ و هه ج و زکات نهو فهرز نینه، چونکی خیرا رۆزی و نفیژ و هه ج و زکاتا سوننیان، خودی تهعالا دی دهته هیده ربیان"^(۲).

شاه ئیسماعیل پشتی کو شیای دهسه لاتی بیخیته د دهستی خودا، دهست هافیته ژناف برنا وان کهسین کو سه ر ب مهزه بی سونی بوون. بو نمونه ژ (۳۰) هزار خه لکی بازیری تهفریزا پایتهخت (۲۰) هزار کهس ژئ سونی مهزه ب بوون^(۳)، شاه ئیسماعیل ب هیزا شیری و کوشتن و نهشکهنجی، مهزه بی نوی ل پرانیا ولاتی ئیرانی ب خورتنی دا سه پاندن. ژلایی رۆژنافایی ژئ پشتی کو سولتان سه لیمی یاووز (۱۵۱۲ - ۱۵۲۰) دهسه لاتا ئوسمانی گرتیه دهست، فهرمان دا کو نیژیکی (۴۰) هزار شیعا ل ئاسیا بچووک بهینه کوشتن و بهندکرن^(۴). ژبه ر سه رهلدانا شیعا ل دهفه رین ژیردهسه لاتا ئوسمانیان، و پروپاگندین خه لیفین شاه ئیسماعیل د وان دهفه راندا، و بهرامبه ر وی سیاسه تا توندا سولتان سه لیم، هه ر دوو ئیمپراتوری کهفتنه ناکوکی و گهف و مملانی بو سه ر هه ف دوو، و دهفه رین کوردستانی کهفتنه د نافبه را هه ردوو دهوله تاندا، لهورا گرنگییهک تایبهت هه بوو.

هه تا وی ده می ئارمانجا ئوسمانیان نهو بوو کو دناف دهفه رین نهو روپیدا بچنه پیش، لی پهیدا بوونا هیزه کا نوی د دهفه رییدا کو دهسه لاتا ئوسمانیان د سه رانسه ری ئاسیا

(۱) ههفت هوزین عهجه م بوون کو پیکهاتبوون ژ: شاملو، روملو، ئستاجلو، نهفشار، ته کهلو، زولقه در و قاجار، کو هاریکاریا شاه ئیسماعیل کر بوون د دامه زاندا حکومه تا سه فه ویدا. دویفدا هه ردوو هوزین وارساق و سوفین قه ره باغ ژئ بوونه قزلباش. پارسادوست: مصدر پیشین، ص ۱۴۵ - ۱۴۶؛ ستیفن هیمسلی لونگریک: اربه قرون من تاریخ العراق الحدیث، ترجمه جعفر الخياط، (بغداد، ب. ت)، ص ۳۲.

(۲) پارسادوست: مصدر پیشین، ص ۱۴۵ - ۱۴۶.

(۳) تاج بخش، مصدر پیشین، ص ۵۹.

(۴) چارشی لی، مصدر پیشین، ۲/۲۷۸.

بجووک د ئېخېسته د مهترسييدا، سولتان سهليم نه چار بوو کو ئافريهکي ل دهفهرين ناسيايي فهدهت، و تشتهکي سروشتي زي بوو کو ئيکهه چار نه و دا تووشي دهفهرين کوردستاني بيت^(۱).

بو سهفهويان، کوردستان جههک گرنگتر بوو؛ چونکي ههر دوو دهفهرين شيعيين ناسيا بجووک و نازهربايجان ژيک جودا دکرن^(۲)، لهورا زي ژنافرنا ميرنشيين کوردستاني ببوو سياسهتا نهگهورا شاه ئيسماعيلي سهفهوي، و دقيا دهفهرين وي بيخيته ژير دهسلاتا راستهوخويا قزلباشاندا، و بو في مههمي زي، هوزين تورکين شيعه ل کوردستاني ئاکنجي دکرن^(۳).

لي بهروفازي سهفهويان، حکومهتا ئوسمانی بزاف دکر خو ب ريکين ديپلوماسي ژ کوردان نيژيک بکهت، و دهسلات ههر ددهستي ميرين کورداندا بمينيت، دا بشين د نافهرا خو و حکومهتا سهفهويادا، وهکو مهلا مهحمودئ بايهزیدی دببئزيت ديوارهکي گوشت و خويني چيکهن^(۴). لهورا دي بينين کو ل فيره ميرين کورد تووشي دوو سياسهت و سي ههلويستا دبن، يان خو بکيشنه لايي ئيراني، يان لايي ئوسمانيان يان ههلويستي سيي وهر بگرن ئانکو نهو زي سهرخوبوونا خو ب پاريزن، کو نهوژي د نافهرا فان ههر دوو ئيمپراتوريادا تشتهکي زوري سهخت بوو، و ب تني برهنگهکي دا مومکين بيت، کو کوردان دنافهرا خو دا حکومهت و ئيگرتنهک ب هيز ههبايه.

مير شهرفخاني بدليسي^(۵)، دنفيسيت: "دهمي حکومهتا سهفهوي هاتيه دامهزراندن، مير و دهسلاتدارين کورد بو دهر برينا ملکهچيا خو بهري خو دانه تهفريزي، دهمي کو

(۱) همان مصدر، ۲/۲۸۳.

(۲) زور ژ هوزين قزلباش د بندرهت دا ل ناسيا بجووک بوون. و بو هاريکار يکرنا سهفهويان هاتنه نازهربايجاني، لهورا شاه ئيسماعيلي ههول ددا دهستي خو بکيشيته دناؤ شيعين مايي د ناسيا بجووکدا. چارشي لي، مصدر پيشين، ۲/۲۷۳.

(۳) صالح قهفتان: ميژروي نهتهوهي کورد، (بهغدا، ۱۹۶۸)، ل ۳۴۰.

(۴) بنيره: مهلا محمود بايزيدي، عادات و رسوماتنامه اکراديه، به کوشش عزيز محمد پور داشبندي، (تهران، ۱۳۷۱).

(۵) بدليسي، مصدر پيشين، ص ۵۳۱.

میر گههشتینه ویرئ شاه ئیسماعیلی، مەلک خەلیل^(۱)، دگەل میرین دی بەند و زنجیر کرن و... جەیی وان گههشته قزلباشان...".

شاه اسماعیل شیاوو دەسەلاتا خۆ هەتا باژیری (مەرەشئ)^(۲)، بگههینیت کو د کەفیتە پۆژنافا کوردستانئ. خارپوت و دیاربه کر سالا ۱۵۰۷^(۳)، و موصل ۱۵۰۸^(۴)، و رەنگە پ شەپئ یش چالداران^(۵) سەرانیسەری ناخا کوردستانئ کەفتبیتە ژیر دەسەلاتا سەفەویاندا. ژ لایئ پۆژەلاتی فە ژئ سنوورین وان دگههشتە سەر لیفا رویبارئ (جەیحون)^(۱)، و بقی رەنگی دەفەرەکا فراوان ئیخستبوونە ژیر دەسەلاتا حۆدا، لەورا زۆر ب دفن بلندیفە بەرسقا هەر مەلک و سووتانەکی ددا، فیجا دا ج هەلوپست بەرامبەر میرین کوردین بچووک هەبیت.

دیسان شەرەفخان دنقیسیت: "پشتی کو شاه علی بەگ (میرئ جزیرئ) دگەل دووازدە میرین دی ل باژیری خویئ ئیخستینە د زیندانئیدا، ویلایەتا جزیرئ ئیخستە ژیر دەسەلاتا (ئولاش بەگ) ئ برایئ محەمەد خانئ ئستاجلو والیئ دیاربه کرئ..."^(۷). و ب فی رەنگی کوردستان کەفتە ژیر دەسەلاتا راستەوخۆیا سەفەویان، کو ب توندی ژ رویئ نەتەویدی و مەزەهەبیفە دەاتنە ژنافیرن و تواندن.

---

(۱) مەلک خەلیل میرئ حەسەن کەیفئ چونکی خویشکا شاه ئیسماعیل بی زەزامەندیای وی مارە کر بو، لەورا شاهئ فەرمان دایئ کو خویشکا وی دگەل هەر سی زارو کین خۆ ببینت، دا پی بدەتە بەردان، لی ئەو رازی نەبوو و سەرەنجام سالا ۱۵۱۴ ئ ژ زیندانئ رەفی. جگرخوین: تاریخ کردستان، ترجمه خالص مسور، (استوکھولم، ۱۹۸۵)، ۲۶۲/۱.

(۲) چارشی لی: مصدر پیشین، ۲/۲۸۳.

(۳) همان مصدر، ۲/۲۴۵.

(۴) علی شاکر علی: ولایه الموصل فی القرن السادس عشر، رسالە دکتوراه غیر منشورە، کلیة الآداب، جامعە موصل، ۱۹۹۲ م، ص.

(۵) دەشتا چالداران دگەفیتە نافیرا خۆی و ماکو و سەر ب ریفەبەریا باژیری ماکو و دەفەرا (سیاه چشمەیه) و نیزیکی سنووری تورکیایه. جغرافی استان آذربایجان غربی، سال دوم آموزش متوسط عمومی، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۳۳. هەر وەسا لایئ دیئ سنوری دناؤ ناخا تورکیادا ژئ دەفەرەک بنافی چالداران هەیه.

(۶) صالح محمد امین: کورد و عەجەم، (بەغداد، ۱۹۹۱)، ص ۲۳.

(۷) بدلیسی، مصدر پیشین، ص ۵۳۸.

مهلا ئىدرىسى بدلىسى:

ئىدرىسى كورئ شېخ حىسامەدىن عەلىي بدلىسى (۱۴۵۲ – ۱۵۲۰)^(۱)، ژ بنەمالەكا ئابىنىيا باژىرى بدلىسى بوو، بابى وى حىسامەدىن مرۇفەكى روشەنير و تىگەھشتى بوو و يى بىرتەسك و ھشكباوهر نەبوو، ھندەك ژىي خۇ دكاروبارى سوفيگەريپدا بورانديوو، و موريدئ شېخ عەمارئ كورئ ياسرى بدلىسى سەر ب رېياز سەھرەوهردى بوويه. د دەمى خودا ل خزمەتا ئوزون ھەسەن و ل دياربەكرئ پايتەختى ئاق قويونلويان ميرزايى دەربارى بوويه. دەمى پايتەخت ل سالا ۱۴۷۹ ل دياربەكر بو تەفرىزى ھاتىە فەگوھاستن، حىسامەدىن عەلى دگەلدا چوويه تەفرىز، و ل سالا ۱۴۹۵ ل تەفرىز و مەھر كرىه. وى باوهرى ھەبوو كو موسلمان و كرىستيان ھەك ئىك دئ چنە بەھەشتى و خودان بىروباوهرەك سوفيانه بوو، لەورا گورئ وى بوو زيارەتگەھا خەلكى دەقەرئ^(۲).

مهلا ئىدرىس د ناف دامودەزگەھ و بارەگايى سولتان يەعقوب (۱۴۷۹ – ۱۴۹۰) كورئ ئوزون ھەسەندا ل سالا ۱۴۷۸ دبىتە نقيسەر (كاتب) و پاشى موستەشارئ كاروبارى كوردان^(۳)، و دويفدا دگەھىتە پلا وەزىرىي. لسەردەمى ھەر دوو دەسەلاتدارين دويفدا ئانكو سولتان روستەم و ئەلوھند بەگى ھەمان ريز ھەبوويه. پشتى ژ نافچوونا دەسەلاتا ئاق قويونلويان ل سالا ۱۵۰۱ ئ ب دەستى شاھ ئىسماعىلى سەفەوى، بو دەمەكى كيم دمىنيتە بارەگايى سەفەويان و دبىتە مرۇفەكى نيزىك ژ شاھ ئىسماعىل و خزمەتا سەفەويان دكەت^(۴). سالا ۱۵۱۱ ئ پشتى كو دچىتە ھەجى نازفرىتە جەم سەفەويان، و ئىكراست دچىتە ستەنبولئ د خزمەتا سولتان بايەزىدئ (۱۴۸۱ – ۱۵۱۲) ئوسمانيدا^(۵).

ھەر ھەك مهلا ئىدرىس بخۇ ديار دكەت ديارە پەيوەندى يا بنەمالا وى دگەل سەفەويان يا كەفن بوويه؛ چونكى د ھۆزانەكا فارسيدا كو بو شاھ ئىسماعىلى دھنيرىت باسى پەيوەندى باب و باپىرئ خۇ دگەل بنەمالا سەفەويان دكەت^(۱)، وەسا ديارە دەمى

(۱) بايراقدار: سەرچاوەی پيشوو، ل ۱۴.

(۲) كەمال مەزھەر ئەحمەد: چەند لاپەرەيەك لە ميژووی گەلى كورد، (بغداد، ۱۹۸۵) ل ۵۳.

(۳) شاکر علی: المصدر السابق، ص ۱۱۶؛ بايراقدار: سەرچاوەی پيشوو، ل ۱۲.

(۴) عبدالفتاح علی مجي: المصدر السابق، ص ۱۵۶.

(۵) محمد جەمیل رۆژبەيانی: فەرمانرەوایی موکریان، دارالخريه للطباعة، (بغداد، ۱۹۹۲)، ل ۴۴.

(۶) بدلىسى: مصدر پيشين، ص ۴۵۰.

كو شیخ حیدر و شیخ جونهید رفین و چووینه دهفهرین کوردستانی، و تابیهت دهمی ل دیاربه کرئ ل باره گایی ئاق قویونلویان په یوهندی دناقبه را وندا چی بووینه.

ههژی گوتنییه دهمی کو د شه ره کیدا سولتان بایه زید سهر دکه فیت، سولتان یه عقوب نامه یه کی بو پیرۆزبایی بو وی په وانه دکهت کو ژلایی مهلا ئیدریس فه هاتبوو نفیسین^(۱)، که یفا بایه زیدی زور ب شیوی نفیسینا وی دهیت له ورا بزافی دکهت کو مهلا بینهت د خزمهتا خودا^(۲). دهمی مهلا بیهستی کو دی پلا و مزارهتی دهنی چوو جهم ئوسمانیان و زور ریژ ل هاته گرتن^(۳). ل سهر داخوازا سولتان بایه زیدی پهرتوکا میژوویا (ههشت بهیشت) کو پیکهاتیه ژ (۸۰) ئ هزار بهیتان ب هوزانین فارسی ل سهر میژوویا ههشت سولتانین ئوسمانی^(۴)، ل سالا ۱۵۰۲ ئ دهست پیکریه و سالا ۱۵۱۲ ئ ب دووماهی ئینایه^(۵)، بقی رنگی ئیکه م کهس بوویه کو ب ریکویچی و ب زمانی فارسی میژوویا ئوسمانیان نفیسییه، و میژوونفیسین دیت زار وی فه کرینه^(۶). ئه فه پهرتوکه ژ رویی ئه دهبی فه ئیککی ژ باشترین کارین هوزانا فارسی دهیته ههژمارتن، کو ب زمانه کی زور ب هیژ و پهوان یا هاتیه فه هاندن.

دهمی مهزه بی شیعی ژلایی شاه ئیسماعیل فه هاتیه سه پاندن، بدلیسی میژوویا فی روودانی ب رستا "مژهب ناحق" دیار کر کو رسته کا فارسی یه، ل دهمی ئه فه که هشتیه گوین شاه ئیسماعیلی، نامه یه کا ب گله و گازنده بو مهلا ی هنارت و ژئ پرسى کو نایا راسته کو ئه فه رسته وی نفیسییه؟ مهلا ئیدریسی زور ب زیره کانه بهرسفی ددهته فه و دبیزیت من یا نفیسی ل رسته کا عه ره بییه و مه بهست ژئ "مژهبنا حق" ه، که یفا شاه ئیسماعیلی زور ب فی بهرسفی دهیت و په یامه کی بو مهلا ی فریدکهت کو جارکا دی بزفریته خزمهتا ویدا، و دی ریژ و حورمه ته ک تابیهت ژئ هیته گرتن، ل مهلا ئیدریس ئه فه داخوازه ره دکر و بو هندئ دل شاهی ژئ نه مینیت نامه کا فارسی بو هنارت و تیدا باسی خزمهتا بنه مالا خو بو باب و باپیرین سه فه ویان کرن^(۷).

(۱) عبدالفتاح علی یحیی: المصدر السابق، ص ۱۵۷.

(۲) محمد امین زکی: مشاهیر الکرد و کردستان فی الدور الاسلامی، (بغداد، ۱۹۴۵)، ۱/۱۰۴.

(۳) عبدالفتاح علی یحیی: المصدر السابق، ص ۱۵۷.

(۴) بو زانینا زورتر بنیره: بایراقدار: سهرچاوه ی پیشوو.

(۵) هه مان سهرچاوه، ل ۶۰.

(۶) بو زانینا زورتر بنیره: هه مان سهرچاوه.

(۷) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۴۵۹.

مهلا ئيدريسي بدليسي مرقهكي زوري شههزدا و ژير بوويه د زانستين: فهلسهفه، كهلام، سوفينگهري، شيعر و نهدهبيات، ميژوو، خوشنقيسي و ... دهستهكي بالا ههبوويه. چهند بهرههمهك ل دوور بابهتئين پزيشكي، نازهلناسي، گهردونناسي، فهلسهفه و كهلام، سوفينگهري، شهرح، سياست، نايين، شيعر، حهديس، تهفسير، ميژوو و ... ل دويڤ خو هيلايينه كو ژمارا وان دگههيته ۲۸ پهرتوكان، ژ بلي پهرتوكين بهرزه^(۱).

مهلا مرقهكي سياسيي ب بليمهت بوويه، و ژبلي كريان، ب نقيسين زي بهرههمين سياسي ههنه، پهرتوكهكا وي بنافي "قانون نامه شاهنشاهي" مينا شيرت بو سولتانا ل سهر ريفهبرنا ولاتي نقيسيه، نهف پهرتوكه هندا بهركهفتيه كو حهسهن تهوهكولي تيزا دكتورايي ل سالا ۱۹۷۴ ئ لسهر نقيسيه. د في پهرتوكيدا باسي مهرجين سولتانهكي سهركهفتي دكته، وهكو: عفته، نازايهتي و ميخرخاسي، حيكهت، دادگهري، دهرورنگهورهبي و هيمهت بهرزي، نهرمي و سهرگراني، غيرت و حهميمهت^(۲).

شهری چالداران ۱۵۱۴:

د دهمي في شهريدا پرانيا ناخا كوردستاني د ژير دهسلاتا سهفهوياندا بوو، و (ناق شهر) و (سو شهري) سنووري دناقبهرا حكومهتئين سهفهوي و نوسماني دهاته ههژمارتن^(۳). هندهك ميرين كورد د زيندانا سهفهوياندا بوون، و نهگهر چ هندهك ميرين كورد وهكي حاجي روستهم بهگي چامشگهزهك ژ باكووري كوردستاني دناق سوپايي سهفهوياندا بوون^(۴)، ل ب نهگهرا سياستهتا توند و تيزا شاه نيسماعيلي و كاريگهريا مهلا ئيدريسي بدليسي ل سهر ميرين كورد، بههرا پتر چوونه دناق لهشكري نوسمانياندا وهكي: جهمشيد بهگي پالو، و مير شهرفي بدليسي^(۵)، ل پشكا مهزن ژ دهسلاتدارين كورد خو ل هيقيا نهجامين شهري گرتبوون دا د وي دهميديا ل دويڤ بهرزهوهنديان ههلويستت خو ديار بكه^(۶).

پشتي كو لهشكري نوسمانيا د باكوورا كوردستاني را خو گههاندينه دهقهرا چالداران نيزيك باژيري خوي، شاه نيسماعيل ل وييري ناماده ببوو. ژمارا هيزين سهفهوي ۶۰

(۱) بو زانينا زورتر بنيره: بايراقدار: سهرچاوهي پيشوو.

(۲) بو زانينا زورتر بنيره: ههمان سهرچاوه.

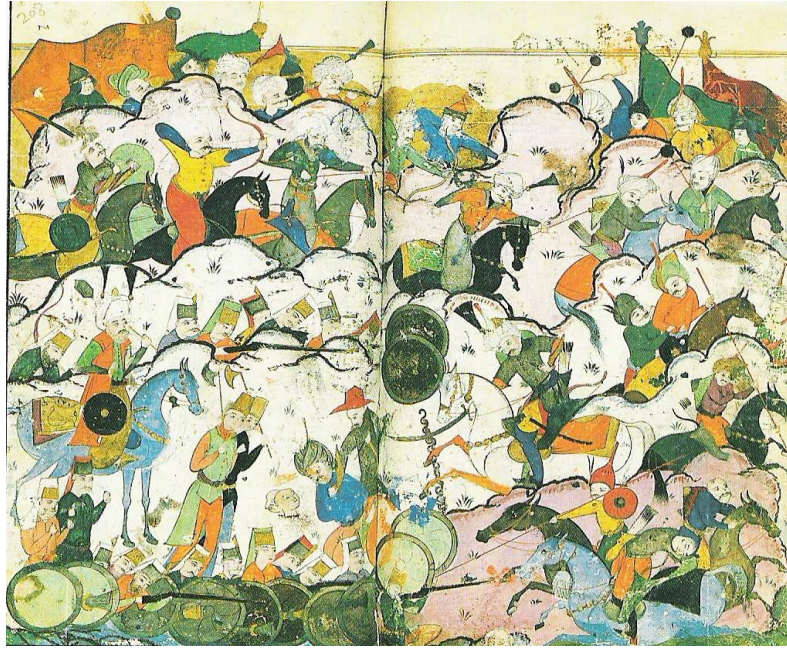
(۳) چارشي لي، مصدر پيشين، ۲/۲۸۳.

(۴) بدليسي: مصدر پيشين، ص ۲۱۷.

(۵) هامر پورگشتال: تاريخ امپراطوري عثمانی، ترجمه ميرزا زكي علي آبادي، به اهتمام جمشيد

كيانفر، (تهران، ۱۳۶۷) ۲/۱۸۰.

(۶) چارشي لي: مصدر پيشين، ۲/۲۹۵.

تابلوییه‌کا شهرئ چالداران د بهرتوکا شهره‌فنامیدا ژ بهرتوکا:
Abdulrûb yûsuf: hunerê tabloyên şerefnamê

هزار سیار و پیاده بوون^(۱). د هه‌مان دهمدا ژمارا له‌شکرئ ئوسمانی دگه‌هسته سه‌د هزار که‌سان^(۲). لی ئوسمانی ب توپ و تهنه‌نگا هاتبوونه چه‌کدارکرن، دده‌مه‌کیدا کو هیشتا ئیرانیان ئه‌ف چه‌که نه‌بوون. د ئه‌نجامئ پیک‌دادانه‌کا خویناوی ریکه‌فتی ۲ ی ره‌جه‌با سالا ۹۲۰ ئ کۆچی (۲۳ ی ته‌با‌خا ۱۵۱۴) له‌شکرئ سه‌فه‌وی هاته‌شکاندن و شاه ئیسماعیل ب برینداری خو رزگارکر. د فی شه‌پیدا ژماره‌کا مه‌زن ژ له‌شکرئ سه‌فه‌ویان هاته‌کوشتن، و شاه‌ی خو گه‌هاندنه‌ باژیرئ دهرگه‌زین نیژیکی هه‌مه‌دان و پایته‌ختئ سه‌فه‌ویان ئانکو ته‌فریزئ بی خودان مافه^(۳).

(۱) چارشی لی: مصدر پیشین، ۲/۲۸۷، لی تاج به‌خش ژمارا له‌شکرئ سه‌فه‌وی ۲۵ هزار که‌س دنقیسیت، تاج بخش: مصدر پیشین، ص ۱۰۸.
(۲) تاج بخش فی ژمارئ ۲۰۰ هزار که‌س دنقیسیت، مصدر پیشین، ص ۱۰۸، و چارشی لی فی ژمارئ ۱۰۰ هزار که‌س دنقیسیت. چارشی لی: مصدر پیشین، ۲/۲۸۳.
(۳) چارشی لی: مصدر پیشین، ۲/۲۸۹.

سوئتان سەلیم بەرەف تەفریزی رێکەفت و بەری بگەهیتە وێری مەلا ئیدریس پیش خۆ ھنارتبوو دا باژیری بو پیشوازییا وی ئامادەبکەت^(۱). سوئتان ب تنی بو دەمی ھەشت رۆژان ل باژیری ما، و جارەکا دیتەر زفری ناف ئاھا ئوسمانیدا و نەشیا پتر بجیتە پیش^(۲). ھەموو مەرەمێن سوئتان د فی شەپیدا بجە نەھاتن و نەشیا حکومەتا سەفەوی یا ژناف ب بەت، ئەو زی ب ئەگەرا سەرپێچیا لەشکرئ یەنی چری (ئینکشاری)، لەورا سەرکردین لەشکرئ ئوسمانی زفرینە ولاتی خۆ^(۳)، و مەترسیا شاھی سەفەوی ھەر وەک خۆ ل سەر دەفەرئ ماڤە.

سوئتان سەلیم زفری ئوردوگایی خۆ ل شارئ (ئاماسیی) و زفستان ل وێری بوراند، و دەمی دیتی کو لەشکرئ وی ئامادە نینە شەرەکی دی دگەل قزلباشاندا بکەتن، سوئتان سەلیم دەفەرین دیاربەکرئ سەر نافئ مەلا ئیدریس تاپو کرن، ھەر وەسا وی دکەتە "قازی عەسکەرئ عەرەبی" کو بو وی دەمی ل دیاربەکر ھاتبوو دانان؛ چونکی ھیشتا دەفەرین عەرەبی نەگرتبوون، و ھەر وەسا وی دکەتە سەرۆک موستەشار ئانکو (Baş Muşavir) و دکەتە بەرپرسی کوتایی پی ئینانا ئەنجامین فی شەری، دا باژیرین کوردستانی بەھاریکاریا میرین وان ژ دەستی سەفەویان رزگار بکەت^(۴). میرین کوردان کو پشتی شەری جالداران ژ زیندانی ئازاد بیوون، دگەل مەلا ئیدریسی رێکەفتن^(۵)، و ژبلی ناوکیا مەزھەبی و سیاسەتا دەسلەتا ناوھندی و باجین گران^(۶)، و زۆرداریا نەتەوھیی، شکەستنا سەفەویان زی بوو ئەگەر کو باژیرین کوردستانی دژی قزلباشا راپەرن، و دەفەرین خۆ ژ وان رزگار بکەن .

خەلکی دیاربەکرئ دژی قزلباشان راپەرن و ئەو ژ وێری دەرئێخستن^(۷)، شەرەف خانئ بدلیسی دژی برایئ خو خالد بەگی کو لایەنگرئ سەفەویان بوو راپەری و ئەو ژ

-
- (۱) عبدالفتاح علی یحیی، المصدر السابق، ص ۱۵۹.
  - (۲) ابراهیم خلیل احمد و خلیل علی مراد: ایران و ترکیا دراسه فی التاریخ الحدیث والمعاصر، (موصل ۱۹۹۲)، ص ۲۳.
  - (۳) چارشی لی: مصدر پیشین، ۲/۲۸۴.
  - (۴) علی سامی علی: المصدر السابق، ص ۱۱۶.
  - (۵) جگرخوین: المصدر السابق، ص ۲۶۲؛ شرفنامە: مصدر پیشین، ص ۲۰۷.
  - (۶) محمد امین زکی: خلاصه تاریخ کرد و کوردستان، ترجمه و تعلیق محمد علی عونئ، (مصر، ۱۹۳۹)، ص ۱۶۴.
  - (۷) المصدر نفسه، ص ۱۷۶.

باژیږی دهرئځست^(۱)، میری سوران سهیدی کورئ شاه علی بهگی، قزلباش ژ ههولیر و کهرکوکئ دهرئځستن^(۲)، ئهردهلان ملکهچیا خو بو ئوسمانیان دهریری^(۳). لی دهمی شاه ئیسماعیل دیتی کو لهشکرئ ئوسمانی تهفریز بهردا و زفریهفه، دیسان لهشکر (حامیات) هنارتنه دهفهړین کهرکوک، ههولیر، موسل، جزیری، سیرت، ئهرز، میافارقین، ساسون، پالو و بدلیس^(۴)، و دووماهیا سالا ۱۵۱۵ ئ شهړین نوی دنافهرا وان و کورداندا چی بوون کو چارهنفیسی دهفهړی پیقه گریډای بوو^(۵).

محهمه د خانی ئستاجلو حاکمی دیاربهکری؛ چونکی د شهړی چالداراندا هاتبوو کوشتن، سهفهویان برایی وی (قهردخان) کرنه حاکمی دیاربهکری، و دگهل لهشکرهکی گران هنارتنه سهر باژیږی و دورپیچ کرن^(۶). مهلا ئیدریس شیا لهشکرئ بدلیس، خیزان، موکس و ساسونی دگهل خو ببهت و باژیږی ژ دورپیچی رزگار بکهت. قهردخان بی شهر پاشقهکیشی کر و چوو میردین^(۷)، مهلا ئیدریس شیا ب نهینی پهیوهندیی دگهل خهلی باژیږی میردین بکهت^(۸)، و د هیرشهکیدا باژیږی رزگار بکهت. د وی دهمیدا مهلا ئیدریس زور ب توندی دگهل قزلباشا رهفتار کر و فهردان دا کو ژ کولاف و دهرسوکیان وان چالهکا رهخ باژیږی پی پر بکهن^(۹).

هیرشا سهفهویان بو وهگرتن دیاربهکری و دهفهړین دیین کوردستانی سهر نهگرتن و سهرهنجام د شهړی (قوچ حسار یان قهردغین دده) ل ۴ ی گولانا سالا ۱۵۱۷ ئ

(۱) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۵۴۰.

(۲) حزنی موکریانی: سهرچاوهی پیشوو، ل ۷.

(۳) علی سامی علی: المصدر السابق، ص ۴۷.

(۴) المصدر نفسه، ص ۴۷.

(۵) ئەڤ چارهنفیسه ب فهردانا سولتان سهلیم وه کو ریکهفتنهک دگهل میرین کوردان هاته دهست نیشانکرن و ئیدریسی بدلیسی ب نوینهراتیا وی بی رابوو. بو نافهروکا فی فهردانی بنیره: عبدالفتاح علی یحیی: المصدر السابق، ص ۱۵۹؛ و الأمير شرفخان البدلیسی: شرفنامه ترجمه محمد علی عونی راجعه و قدم له یحیی خشاب، الجزء الاول، دار احیاء الکتب العربی، هوامش ص ۱۸۷ - ۱۹۰.

(۶) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۵۴۰.

(۷) محمد امین زکی: خلاصه تاریخ کرد و کردستان ...، ص ۱۷۷.

(۸) شرفنامه: وهر گیتانی ههژار، ژندهری بهری، ص ۶۴۸.

(۹) کهمال مهزهر نهجهد: سهرچاوهی پیشوو، ص ۵۳.

قه‌ره‌خان هاته كوشتن^(١)، له‌ورا قزلباش تووشى شكه‌ستنه‌ك مه‌زن بوون، و ب فى ره‌نگى هه‌رېما دياربه‌كړئ ل ژېرده‌ستى سه‌فه‌ويان هاته رزگاركرن و مرؤفه‌كى خه‌لكى باژېرى ب نافى (ئه‌حمه‌د به‌گ) بو والى دياربه‌كړئ^(٢).

مه‌لا ئيدريس دبېژيت: "دهمى ئه‌م ژ گرتنا ته‌فرېزى زفرينه‌فه، سولتان سه‌لېم فه‌رمان دا من كو بزافى بكه‌م دناف ميرين كورداندا يېن به‌ربه‌لاف ژ ئورمىي و ئوشنو هه‌تا دياربه‌كر و مه‌لاتي، وانا ل دويش په‌يمانين (موثيق) ئيسلامى بينمه‌ دبن ده‌سه‌لاتا ئوسمانياندا"^(٣)، و مه‌لا به‌رى وى ده‌مى دگه‌ل ميرين ده‌فه‌رين بابان، موكریان و سوران ئاخفتبوو^(٤)، و دگه‌ل ميرين ديدا ژى روينشته خوار؛ و چونكى ده‌سه‌لاتا وان هه‌ردا دده‌ست وانا مينيت، ميرين كوردن بى لايه‌ن ژى ئاماده‌بوون ل دويش شيره‌تين مه‌لا ئيدريسى بدليسى بچنه ژېر ده‌سه‌لاتا ئوسمانياندا، دا بشين خو ژ هيرشين قزلباشان بياريزن.

ژ وان ميرين كوردان يېن چووينه د نأف فى په‌يمانيدا مير شه‌ره‌ف ميرى بدليسى، مير داوودى خه‌يزه‌رانى، مه‌لك خه‌ليلى ئه‌يووبى ميرى حه‌سه‌ن كه‌يفى^(٥)، و مير حه‌سه‌نى ئاميدى^(٦) و... كو د ده‌ستپيكي‌دا دگه‌ه‌شته‌ن شازده ميران^(٧)، ل رزگاركرنا كوردستانى ژ بن ده‌سه‌لاتا سه‌فه‌ويان سى سالا فه‌كي‌شا ئانكو تا سالا ١٥١٧ ئى، و مه‌لا ئيدريس روئى سه‌ره‌كى هه‌بوويه د فى پروسي‌دا. ل دويش گوتنا پروفيسور چارشىلى^(٨): "ل دويش بزافا ئيدريسى بدليسى ميرين: ئورمىي، عيراقى، ئاميدى، جزيرى، ئه‌گيلى، بدليسى، خه‌يزه‌رانى، خه‌رزانى، پالويى، سېرتى، حه‌سه‌ن كه‌يفى و ميافارقين... نيزيكى ٢٥ ميرين كوردان هاتنه ژېر ده‌سه‌لاتا ئوسمانياندا و ژلايى سولتان سه‌لېم فه‌رمانا ده‌سه‌لاتداريا ميراتگريا وان هاته ده‌ركرن".

(١) بدليسى: مصدر پيشين، ص ٥٣٩.

(٢) چارشى لى، مصدر پيشين، ٢/٢٩٥.

(٣) محمد امين زكى: خلاصه تاريخ كرد و كردستان ...، ص ٩

(٤) على شاکر على: المصدر السابق، ص ٩٥.

(٥) چارشى لى: المصدر السابق، ٢/٢٩٥.

(٦) انور مائى: الاكراد فى (بهدينان)، (موصل، ١٩٦٠)، ص ١٢٧.

(٧) محمد امين زكى: خلاصه تاريخ كرد و كردستان...، ص ١٧٧.

(٨) تاريخ عثمانى: مصدر پيشين، ٣/٢٩٥.

ديسان هەر ئەو نەقىسەر پتر ل سەر دچیت و نەقىسیت: "ئوسمانیان ئەف پەیمانە دگەل كوردان گریدا و ئەف جۆرە دەسلەتە بۆ وان پەسەند كر هەموو ژ ترسین ئیرانی دا بو.."^(۱) ئانكو دا كورد دگەل قزلباشان رېكەنەكەفن، و كورد ژى دترسین ئیرانیدا دگەل وان رېكەفتن، ئانكو ئیران ببوو ئەگەر رېكەفتنا هەردوو لایەنا و هەردوو لایەن ژى ژ رویی نەچاریتفە رېكەفتبوون و باوەرى پینەبوو، لەورا جۆرە حكومەتین (حاجز) ژ میرگەهین كوردان هاتە چيكرن دا هەردوو ئیمپراتورى ژ سنوورین ئيك دوو، دوور كەفن، لەورا دئ بینین شەر و پيكدادانین وان دكەفنه ناف ناخا كوردستانیدا و كورد د بنه دیواری بەرگریی ژ سنوورین رۆژەهلاتا حكومەتا ئوسمانی.

فەرمانا سولتان سەلیم و رېكەفتنا دگەل میرین كورد:

پاش كوشتنا محەمەد خانى ئستاجلو د شەرپى چالداراندا، دەفەرین كوردستانى ل سەر میرین قزلباش هاتنە دابەشكرن^(۲)، ل دويف نەقىسینا شەرەفخانى بدلیسى^(۳): "دەمى كو سولتان ژ تەفریزی بەرەف رومی زفری، حەكیم ئیدریس وەسا گەهانده سولتانى كو میرین كوردستانى ژ سولتانى وەسا دخوازان كو ویلايەتین (موروثی)یین وان بیخیتە ژیر دەسلەتانا واندا، و ئیكى ژ وان بكەتە مەزن و میرى میران^(۴)، (بیگلەر بەگ) دا پيگفە بچنە سەر قەراخان، وى ژ دیاربەكرى دەرپیخن. سولتانى جهانگیر د بەرسقا واندا ئەمر كر كو هەر ئیكى ژ میر و دەسلەتدارین كوردستانى كو هەزى میرى میران بیت دناف واندا، بلا بهیتە دانان، دا میرین دییین كورد بچنە ژیر فەرمانا ویدا، و قزلباشان دەرپیخن، حەكیم ئیدریس گۆتى د نافبەرا فاندا خوڤیان و خوڤاییبوون هندا زۆرە كو كەس بۆ كەسى دى سەرى خو ناچەمینیت، ئەگەر مەرەم ژى بەلافكرنا كۆما قزلباشانە، ئیكى ژ غولامین بارەگایى سولتانى بۆ فى كاری بهیتە دەست نیشانكرن دا میرین كوردان سەرى خو بۆ بچەمین و ئەف كارە بهیتە ئەنجام دان".

(۱) چارشى لى: المصدر السابق، ۲/ ۲۹۵.

(۲) یاسمى، مصدر پیشین، ص ۲۰۴.

(۳) بدلیس: مصدر پیشین، ص ۵۳۸.

(۴) میرمیران ب توركى دیتە بیگلەر بەگ (والیى ویلايەتى) و ویلايەت مەزنترین ئیكا رېقەبەیری بوو.

د فیره‌دا بی گومان مه‌ره‌ما مه‌لا ئیدریس ئیکێ ژ غولامین باره‌گای، باسی خۆ بوویه دا پشتی فی هه‌موو خزمه‌تی نه‌و بخۆ ببیته میری میرانی کوردستانی، ژ لایه‌کی دیکه ژێ تشته‌کی خویا بوو کو میرین کوردان گوه ژ شیرت و فه‌رمانین مه‌لای دگرتن، و ژ لایه‌کی دیکه مه‌لای ده‌ست ب کریارین له‌شکری و شه‌رێ رزگارکرنی کربوو و ژ جیهانا نه‌ده‌ب و نفیسینی چوو‌بوو دناف جیهانا سیاسه‌ت و سه‌ربازییدا. ژ لایه‌کی دیکه ره‌نگه مه‌لای باسی خۆ نه‌بیته، چونکی نه‌وی ژ کوردان شه‌هره‌زا بوو کو که‌سی گوھی خۆ نه‌دا یی دیت، و بسانه‌ی سه‌ری خۆ بو ئیک دوو نه‌دچه‌ماند، و ژ لایه‌کی دیکه بو ده‌می چهند سه‌ده‌یه‌کا بوو، فی‌ری ده‌سه‌لاتین توری ببوون کو ئیک ل دویف ئیک ده‌سه‌لاتا ده‌فه‌ری ئیخستبوونه ده‌ستی خۆدا، مرؤف زور ب فی ناخفتنا مه‌لای غه‌مگین دبیت و نه‌گه‌ر مه‌لای میره‌کی کورد ده‌ست نیشان کربا نه‌فجا دا زانین کو ئایا تا چ راده‌یه‌کی، د وی سه‌رده‌میدا میرین کورد ناماده بووینه د ناه خۆدا ئیک بگرن و گوه بده‌نه ئیک ژ نفشی خۆ.

ژ لایه‌کی دیکه یا دیاره کو میرین کوردان ب کوم دچوونه جه‌م شاهین عه‌جه‌م و سولتانین ئوسمانی^(۱)، فیجا ئه‌م نزانین کو ئایا میرین کوردان دا ناماده بن ده‌سه‌لاتا میره‌کی کورد ژێ پی رازی بن یان نه؟ چونکی بلا ئه‌هه‌ چاخه و نه‌هه‌ ساله بینه نمونه و سه‌دی بیستی ببیته به‌لگه بو سه‌ماندنا هندئ کو هیشتا نه‌هه‌ دیاردئ خۆ فیان و دفن بلندی هیشتا یی دناف کورداندا مای. و د وی سه‌رده‌میدا بی گومان ب هیز تر بوویه، کو د ناماده نه‌بوون سه‌ری خۆ بو ئیک دوو بچه‌مین، ئی د ناماده‌بوون سه‌ری خو بو هه‌ر غولامه‌کی باره‌گایی بیانی بچه‌مین دا ببیته سه‌ردار و سه‌روه‌ری وان.

له‌ورا بو فی مه‌ره‌می سولتان سه‌لیم، محه‌مه‌د ناغایی چاوش باشی، نافدار ب بیغلو محه‌مه‌د (محه‌مه‌دی ب سمبیل) کره میری میرانی دیاربه‌کری و سه‌رداری سوپایی کوردستانی^(۲)، د فیره‌دا مه‌لا ئیدریس تووشی ئیکێ ژ شاشین به‌رچافی مێژوویی دبیت؛ چونکی سولتان ئوسمانی بخۆ داخواز ژێ کر میره‌کی کورد بکه‌ته میری میرانی کوردستانی، ئی وی داخوازا غولامه‌کی تورک کر.

(۱) بو نمونه بنیره: شه‌ره‌فنامی ده‌می کورد چوینه جه‌م شاه ئیسماعیل باژیری خوی.

(۲) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۵۳۹.

مهلا ئیدریس بۆ كوردان فهرمانیڤن فهرمیڤن حكومهتهكا تايهت ژ ئوسمانیان وهردگرت، كو یا جیاواز بوویه ژ جوړی دهسلاتا حكومهتا ئوسمانی ل سهر دهفهریڤن ژیر دهسلاتا واندا، ئهو ژى جوړه (لا مهركهزى) يهكا سهرهتايى بوویه؛ چونكى میرین كوردان ب ئارهزوویا خو دچوونه دنافى فی دهسلاتیدا^(۱)، و ئهگهر ئهم هویرببن بین ئهفه ئیکهه جارو كو ژ لایى حكومهتهكى ئهوین كوردستان داگیركری مافین كوردان بفرمی بهینه نیاسین. ئهگهر چ مهرهم ژ فان مافان، مافین میرین كوردان بووینه و نه خهلكى ههژار و بهلهنگاز، و پاش سهردهمهكى كورت، حكومهتا ئوسمانیان ههموو خالین فی ریکهفتنى بهرچاڤ نهگرتن، لی ددهمى خوڊا و د جهی خوڊا دهستكهفتهك مهزن بۆ وى سهردهمى دهاته ههژمارتن.

ئیدریس بدلیسى دگهل نیزیكى ۵۵ میر و حاكمین كورد ریکهفت^(۲)، و ب نافی سولتانی فهرمان و دهستورین حكومى ل سهر وان بهلافكرن^(۳) و ل دويف خالین خواری دگهل میرین كوردان ریکهفت^(۴) :

- ۱ - پاراستنا سهربهخوییا میرگههین كوردان و نازادیڤن وان.
  - ۲ - میرگهه پشته میرى دى گههسته كورپى وى یان ژى ل دويف رهوشتن كهفنین دهفهرى دى هیتته دیاركرن. و دى فهرمانا سولتانی ل سهر فى برپاری یا پهسهند كرى بیت.
  - ۳ - كورد دى هاریكاریا ئوسمانیان كهه د ههموو شهړین واندا.
  - ۴ - ئوسمانی دى هاریكاریا كوردان كهه لسهر دهست دریزین ل دهفهره وان دهینه كرن.
  - ۵ - كورد (صدقات) و (الرسوم شرعیه) دى دهنه (بیت المال) یا خهلیفهى.
- ب فى رهنگى بۆ سهردهمهكى بناغین میرگهههین كوردان هاتنه پاراستن^(۱)، سورهیا بهدرخان سهر فى پهیمانى دنقیسیت: "ساللا ۱۵۱۴ ئ پهیمانهكا دوستى و ئیگرتنى

(۱) دهفهرین كوردستانی بی ههبوونا لهشكرى ئوسمانی هاته رزگار كرن، و پاشى ب ریکا ئیدریسى بدلیسى چوونه ژیر دهسلاتا ئوسمانیدا، و دويفدا لهشكرى ئوسمانی هاته دنافى كوردستانییدا. محمد امین زكى: خلاصه تاریخ كرد و كردستان...، ص ۱۷۶؛ عبدالفتاح على یحیی: المصدر السابق، ص ۴۷.

(۲) عبدالفتاح على یحیی: المصدر السابق، ص ۱۶۰.

(۳) محمد امین زكى: خلاصه تاریخ كرد و كردستان، ص ۱۸۹.

(۵) عبدالفتاح على یحیی: المصدر السابق، ص ۱۶۰ - ۱۶۱.

دناڤبهرا ئوسمانی و بیست و سی میرگههین کورداندا هاته ئیمزا کرن. تا سهردهمهکی پتر ژ سهد و پینجی سالان کوردان ههموو ئهرکیین خو بهرامبهر حکومهتا ئوسمانی بجه گههاندن، ژ وان ژی د ههموو شهپین دگهل دوژمنین واندا بهشداری کرن و دههان هزار قوربانی دان^(۲).

باسیلی نیکی تین^(۲)، د نقیسیت: "بههر رنگی ههیی ماییتیکرنا حکومهتا ناوهندی د کاروبارین کوردان د کوردستانیدا، دهمهکی دهست پی کر کو تورکان سالا ۱۶۸۳ ل بهر دهرگههین (قییهنا) شکهستن خواری، ژ وان ژی سوئتان سلیمان فهراماندرهکی گشتی هنارته دیاربهکرئ دا پهپوهندی کهر بیت دناڤبهرا فتوالین کورد و قوستهنته نییدا".

ب فی رنگی هییدی دهسلاتا میرین کوردان کییم دبیت و حکومهتا ناوهندی دهسلاتا خو ددانیته سهر دهفهری. نافهراستا سهدی نوزدی ب دووماهی هاتنا پاشمایین شان میرگههین کهفنا بوو، و ب کهفتنا میرگهها بابان ل سالا ۱۸۵۱^(۴)، دووماهی دهسلاتا میرین کوردان ژیر دهسلاتا ئوسمانیان ژناف دچیت، ل ب ئهگهرا هندی کو سهروک هوزین کوردان هیشتا دهسلاتا ددهستدا مابوو، لهورا کوردان زور ههست ب دهستچونا دهسلاتی نه دکرن.

ئهگههین کو مهلا ئیدریس کورد بو لایئ ئوسمانیا راکیشاین:

نیکی تین^(۵) دنقیسیت: "ل وی سهردهمی حکومهتین ئیرانی و ئوسمانی ب رنگهکی ئیکجاری جهی خو گرتبوو و موکم ببوون، و ئهفه بو ئهگهرا هندی کو کوردان شانسهکی کیتر بو بدستهئینانا سهربهخوی هه بیت...". رنگه زور ئهگهرا ههین کو مهلا ئیدریس پالداين کو بهرهف حکومهتا ئوسمانی بچیت. و سهروهپین خویین بهری بهیلت و بکهفیته د مهیدانهکا دیدا، ژ وان ژی رنگه ئهفین خواری پشکهک ژ وان ئهگهرا بن:

---

(۱) محمد امین زکی: خلاصه تاریخ کرد و کردستان...، ص ۹.
(۲) باسیلی نیکی تین: کرد و کردستان، ترجمه محمد قاضی، انتشارات نیلوفر، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۳۹۶.
(۳) همان مصدر، ص ۳۹۷.
(۴) همان مصدر، ص ۳۹۷.
(۵) همان مصدر، ص ۳۹۵.

١ - ئەگەر ئۆمەزەھەبى: ل دویف نفیسینا دکتور تاج بەخش^(١) بسپور د چاخى سەفەویدا پىشتى کو شاه ئىسماعیل مەزەھەبى شیعە د جەھین ژیر دەسلەلاتا خۇدا راگەھاندى، ئیکەم کەس کوردین (ئیزدی) بوون کو دژی فى برپارى راوهستان، ئەلبەتە د وى سەردەمیدا هەر کوردەکی دژی حکومەتا سەفەوی و ئوسمانیان راببا دا بیژنى ئیزدی. مەلا ئیدریس بدلیسی ژى وەکو مەرۆفەکی دینی ئەفە ب ئەرکی خۆ دزانی کو دژی (روافضا) ب راوهستیت، لەورا خۆ کیشا بوو دناف حکومەتا ئوسمانیدا، و چافپوشى ژى لى ناهیتە کرن کو ئەگەر کورد و حکومەتا ئوسمانى نەبانه ئیک، ئەفرو دا پرانیا رۆژەلاتا نافەراست شیعە بیت.

ل دویف وى سیاسەتا کو شاه ئىسماعیلی سەفەوی گرتیە بەر، وەکو حەلال کرنا کوشتن و تالان کرنا تىشتى سونى مەزەھەبان و خۆپیشاندان دژی سونییان دناف باژیراندا و سیاسەتا توندا کوشت و کوشتار و بنر کرنا هۆزین سونى مەزەھەب چ کورد و نە کورد^(٢)، ئەگەر هیژەکا مەزن ل بەر سینگی سەفەویان نەبایە ئەفرو دا سیمایى دەفەرئى ب رەنگەکی دیتەر بیت؛ چونکی مەلا ئیدریس دناف شیعاندا ژیاوو ئەف سیاسەتە هەموو باش دزانی؛ لەورا دژی وان راپەری، لى مەلایەکی شافعی مەزەھەب وەکو (عەلامە دوانى) مەلایى شیراز، دەمى سەفەویان مەزەھەبى شیعە راگەھاندى د جەها خۆ گوهورى و بوو شیعە. و د بەرسف و گازندا قوتابییى خۇدا گۆت: "مرۆفى زانا (عاقىل) خۆ ل سەر مەزەھەبى نادەتە کوشتن"^(٣)، ئانکو دترسا کوشتنیدا هزاران مەلا مەزەھەبى خۆ گوهورى و بوونە شیعە و ئەفین نەگوهرى دفا د ئیرانیدا نەمابانە.

٢ - ئەگەرئى نەتەوهیى: مەلا ئیدریس د ناف دامودەزگایى سولتانین ئاق قویونلودا بوو، و باشتەر ژ هەر کەسەکی سیاسەتا فى حکومەتى بەرامبەر کوردان دزانی کو پیکهاتبوو ژناف برن و بنر کرنا بنەمالین رەسەنن کورد و بچووکتین سەرهلدان و سەرپیچی ب کۆمەلگۆزى بەرسف ددان، و دناقدار بووینە ب دزایەتیا خۆ دگەل کورداندا، و دووماهى بزافا وان ئەو هیرش بوو کو ئینایینە سەر ئامیدیى بۆ گرتنا دەفەرئى^(٤).

(١) تاریخ صفویه: مصدر پیشین، ص ٦٢.

(٢) جعفر الخياط: صور من التاريخ العراق في العصور المظلمة، (بيروت، ١٩٧١)، ص ٧ - ٩.

(٣) تاج بخش: مصدر پیشین، ص ٦٢.

(٤) انور مائى: المصدر السابق، ص ٢٤.

پشتی هاتنا شاه ئیسماعیل سەفهوی کو سیاسەتا وی ئەو بوو هەردوو دەفەرین شیعه ل ئیرانی و ئاسیا بچووک بگههینته ئیک، و ئەف کاره دا ب ژنافرین یان مەزەهەب گوهورینا کوردان هیته ئەنجامدان، و دیار بوو کو شاه ئیسماعیل بزافهکا زۆر کر بوو بو ژنافرنا میر و دەسەلاتدارین کورد، و هەموو ئەو شاندا کوردییین چووینه دەف ب نافئ ئیزدی و کافر هافیتنه د زیندانیدا، و حکومەتین وان ئیخستنه ژیر دەسەلاتا راستەوخویا میرین قزلباشین عەجەمدا. مەترسیا مەزنتر ئەو بوو کو هەر میرهکی عەجەم کو میراتیا دەفەرەکا کوردان وەردگرت ب هۆز و عەشیرەتا خۆفە ل گوند و بازیرکین کوردان ئاکنجی دبوون^(۱)، و دەستی خۆ دانا سەر ئاخ و زەفیین کوردان. ئەف سیاسەتا شاه ئیسماعیل مەترسیهکا مەزنا نەتەوهیی بوو ل سەر گەئ کورد کو ئەگەر پتر فەکیشابا دا کارەساتەکا مەزن ب سەرئ کورداندا هیت و کوردستان دا تووشی گوهورینهکا دیموگرافی بیت و نازەربایجانەکا نوی^(۲) دا ژ دایک بیت.

۳ - بەرژەوهندییین کەسایەتی: ئیدریس بدلیسی مرؤفەک بوو، کو دناف بارهگایین سی دەولهتاندا مەزن ببوو، ئانکو ل دویف گۆتتا وی سەردەمی مرؤفەک سیاسی و پیاوهلدیر (مەداح)^(۳) بوو، و زۆرکریار بو بەرژەوهندییا کەسایەتیا خۆ دکر، ئەلبەتە ئەگەر مرؤف بیروبووچوونین وی سەردەمی بەرچاڤ بگریت، تشتەکی زۆری ئاسایی بوو کو خزمەتا شاه و سولتانان کربیت، و هەتا بەرهەف ببیت کو گیانی خۆ ژ بکەتە قوربانی، و پیاوهلدیری ژی د وی سەردەمیدا تشتەکی ئاسایی و (رایج) جەم هوزانقان و میژوونفیسان بوویه، و چافپوشی ناهیتەکرن کو هۆزانین وی دف بواریدا ب فارسیهکا زۆرا پەوان، و ژلایئ ئەدەبی فە بەرز یین هاتینه نفیسین، کو د وی سەردەمیدا کەسی دەستی وی فی نەبوویه^(۴).

(۱) میرزا رشید ادیب الشعراء: تاریخ افشار بانضمام قیام شیخ عیدالله، بە اهتمام پرویز شهريار افشار (تبریز، ۱۳۴۷)، ص ۴۸. و وەسا دیاره کو شاه ئیسماعیل زۆر دژی کوردان بوویه، قەفتان: سەرچاوهی پیشوو، ل ۳۳۸.

(۲) گوهورینکاریا بنەرەتی یا دیموگرافی و گوهورینا زمان و مەزەهەبی دزفریتە سەردەمی سەفهویان، و براستی نازەربایجانەکا نوی ژ دایک بوو، ئەو ژی ب بهایی ژ ناف برنا دەهان هزار کورد و فارسان، و ل جهی وان تورک و مەغول هاتنه دانان، بو زانینا پتر بنیره فی سەرچاوهی کو نفیسەر بچۆ ژی عەجەمه: علی دەقان: رضائیه یا سرزمین زرتشت، انتشارات ابن سینا، (تهران، ۱۳۴۸).

(۳) کەمال مەزەهەر ئەحمەد: سەرچاوهی پیشوو، ل ۵۱.

(۴) عبدالکریم مدرس: دانشمندان کرد در خدمت علم و دین، ترجمه احمد حواری نسب، انتشارات اطلاعات، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۷۴.

ژ لايه كې دېغه هندك ميژوونفيس ولسا بو دچن كو دياره في مروفي بو خو بازگانبا كوردان كرى بهرامبهر پاره و مولكى، د في رېكيډا سولتان بايهزید و سولتان سوليم زى خه مسارى نه كرى ل به خشيلا پاره بو في مروفي^(۱)، و ههروهسا سوزا دانا دهسه لاته كا باش ژ وانا پلا وهزيرى كو رنكه نه گهرهك بيت بو چوونا مهلاى بو جهه نوسمانيان، ل دويف نفيسينا بهيرهقدار نه گهر سولتان سوليم دياربهكر لسره نافى وى تاپو كربت، وى دهمى نهف تيوريه زى پتر ب هيژ دكهفيت و ولسا ديار دبیت كو بزافا مهلاى هه موو بو پاراستنا بهرزه وهنديين ويين كه سايه تى بن. ل دهمى كو شاه ئيسماعيل دهنيريه دويف مهلاى را و هه موو سوزا ددهتى، مهلا ناماده نينه بزفريته دناف سهفه وياندا، و ب سوز و بهرتيلين شاهى زى رازى نابيت.

دهمى كو مهلا ئيدريس دگهل سولتان سوليم سالا ۱۵۱۷ بو گرتنا مسرى دچيت، پشتى داگيركنا مسرى دبته شيره تكارى سولتانى بو چاوانيا ريفه برنا وى ولاتى^(۲)، ل دياره دگرتنا مسرى نهو تشتين مهلا ئيدريس دفيان بدهستقه نه هاتينه؛ له ورا د هوزانهاك فارسيدا كو بو سولتان سوليم دهنيريت گازندا ژ شانسى خو دكهت كو چاوا سهربازه كى ساده زى گه هشتيه هه موو تشته كى ل زانا و نافداره كى وهكى وى يى بى بهر بوويه ژ گرتنا مسرى^(۳)، د فيرهدا رنكه مهرما مهلاى نهو بيت كو پى خوش بوو پشتى في هه موو خزمه تى بو نوسمانيان ببيت و والى مسرى، و نه گهر مهرم زى نهفه نه بيت، دياره مروقه كى پاره په ريس بوويه و مهرما وى د وى هوزانىدا نهو بوويه كو چ پاره ب دهست نه كه فتينه، ههروهسا د في هوزانىدا نهفس نزمى و بيخيرى يا خو وهكى هه مروقه كى دى يى دناف باره گايين سولتاناندا مهزن بووى دهر دبريت و دبىزيت:

"گرفتم آنكه ندارم برت حق خدمت

ز بهر تو بود اين هجرتم ز يار و ديار"

(۱) شرفنامه، وهر گيرانى هه ژار، پهراويزى لاپه ره ۶۴۶ — ۶۵۲؛ على شاکر على: المصدر السابق، ص ۹۵.

(۲) شرفنامه، وهر گيرانى هه ژار، پهراويزى لاپه ره ۶۴۶ — ۶۵۲.

(۳) بدليسى: مصدر پيشين، ص ۴۴۸ — ۴۵۰.

ئانكو ئەگەر من چ ماف زى پيخه مەت خزمەتا خو ل سەر تە نەبن، ئەف دوور كەفتنا من ژ هەفان و ولاتى سەخمەراتى تە بوويه ^(۱)، هەروەسا ب دريژى باسى خزمەتا خو بو سولتانی دكەت. فيجا ئەم نزانين كا مهلا ئيدريس د وى سەردەميدا چ ژ مسرى دفيا، كو ب دەست نەكەفتبوو. سەرهنجام سولتان ژ فى هوزانى تيك دچيت و فەرمانى ددەت كو ب گەميه كا شەركەرا ئوسمانى بزفريته پايتەختى، و سەرهنجام ل ۱۲ ى چريا دووئ سالا ۱۵۲۰ ئ مهلا ئيدريس و مەغرەر و ل گورستانا ئەبو ئەيووبى ئەنسارى هاتە فەشارتن ^(۲).

هەلسەنگاندا ريكەفتنى و ئە نجام:

ئەگەر چ د چەند لاپەرەكادا ئەف پەيمانا (ئوسمانى - كوردى) ناھيتە هەلسەنگاندى و ئەوا پيوست ناھيتە رونشەكرن، لى ب كورتى مە دفيت بەرى خو بدەينه فى ريكەفتنى و ئايا د وى سەردەميدا د بەرزەوهنديا كورداندا بوويه يان نە؟ ئەلبەتە پيوستە مروف ژ بو فى نيكي خو ژ هەر جوړە تاگرى و هەشكباوهرى بدەتە پاش، دا بشيت ب رەنگەكى زانستى - ميژوويى هەتا راددەيهكى فى ريكەفتنى بيخيتە د ترازيا ميژووييدا.

۱ - ئەف فەرمانا سولتان سەليم رەنگە ئيكەمىن جوړى (لا مەرکەزى) يان (ئوتونومى) بيت كو د ميژوويا نويا كورديدا دەيتە بەرچاف، و ژبەر فى نيكي ژى دياردەكا زورا مەزن و هەژى ليكولينەفەيهك مەزنىتر و بەرفرەهترە، و پيوستە ب چافەكى هويربىنانە بەرى خو بدەينه فى ريكەفتنى. راستى ئەووه كو د وى سەردەميدا د دەفەرپن كوردستانيدا دەسەلاتەكا نافخويى بو كوردان دەيتە بەرەفكرن، و كورد ب رەنگەكى ميراتگرانە دبنە دەسەلاتارپن دەفەرپن خو ^(۳)، ئەف مافە بو كوردان دەيتە پاراستن كو ل دويف داب و نەريتپن دەفەرى دەسەلاتا خو بريشە ببەن و ئەو باجپن دەينه وەرگرتن بو بەرزەوهنديا خو بكاربينن ^(۴). ئەگەر مروف بەرى خو بدەتە نافەروكا فى ريكەفتنى دى وەسا ديار بيت كو كوردان زور مافپن خو بو ماوہيهكى دريژ بين پاراستى.

(۱) بدليسى: مصدر پيشين، ص ۴۴۸ - ۴۵۰.

(۲) عبدالفتاح على يحيى: المصدر السابق، ص ۱۵۹.

(۳) عبدالعزيز سليمان نوار: داود باشا والى بغداد، (قاهره، ۱۹۶۸)، ص ۱۱.

(۴) عبدالرحمن قاسمىلو: كوردستان و كورد ليكولينەوہيهكى سياسى و ئابوورى، وەرگيرانى عبدالله حسن زاده، بنكەى پيشەوا، (بى جى، ۱۹۷۳)، ص ۴۲.

لدویف فی ریکهفتنی:

أ - کورد دی هاریکاریا ئوسمانیان کهن د شه‌راندای ئی د به‌رانبه‌ردا، ئوسمانی ژی دی هاریکاریا کوردان کهن بو به‌رگری کرنی ژ ولاتی وان.

ب - کورد دی (صدقات) و (رسومین شهرعی) هنیرنه (بییتولمال) ئی دی باجا بو خو وهرگرن؛ چونکی د دهفته‌را (تابو)یا دیاربه‌کریدا، باسی میزانی (باجا) میرگه‌هین کوردان ناهیته کرن، دانا (صدقات) و (رسومین شهرعی) تشته‌کی ئاسایی بوو دنافا حکومه‌تین ئیسلامیدا، و دقیا ئەف باجه دابانه خه‌لیفه‌ی، و بلا بو به‌رژه‌وه‌ندیا خو بکار ئینابایه؛ ئی چونکی سولتان سه‌لیم پشتی گرتنا (مه‌ککی) و (مه‌دینی) ببوو خه‌لیفی فه‌رمی^(۱) دانا فان باجا پیدفی بوویه.

ج - ده‌می میرین کوردان د شه‌ره‌کیدا پشکداری دکرن، له‌شکری وان ل ژیر سه‌رکردایه‌تیا سه‌ردارین خو‌دا بوون، و د به‌ری شه‌ریدا تیکه‌لی ناف سوپایی ریکخستی ئوسمانیان نه‌دبوون^(۲)، ب فی ره‌نگی ئەف مافه هاتبوو دان کو کورد د مه‌یدانا شه‌ریدا ژی سه‌رخو‌بوونا خو‌ بیاریزن و جودا د شه‌راندای پشکداریی بکه‌ن.

د - سولتانی ئەف مافه دابوو کوردان کو بو خو میره‌کی ده‌ست نیشان بکه‌ن، دا بیته میری میران، و ئەگه‌ر ئەف کاره هاتبا کرن، دا کورد زور ریکوپیکتر و ئیکگرتیتز بن، ئی دیاره میرین کوردان د کاودانه‌کی وه‌سادا نه‌بوون کو ناماده ببن بچنه د ژیر رکیفا میره‌کی کورددا. ئەفه ژی ئەگه‌ره‌کی چاره ره‌شیا کوردان د دریشیا میژوویدایا بوویه.

ل دویف وی سه‌رده‌می ئەو ریکهفتن یا پر مفاتر بوویه ژ ریفه‌به‌ریه‌کا راسته‌وخویا ئوسمانی یان سه‌فه‌وی، کو کورد تووشی کومه‌لکوژیه‌کا بی وینه دبوون و ولاتی وان ده‌اته ویرانکرن.

---

(۱) نانکو تا رۆژا ۲۶ ی ره‌جیا سالا ۱۳۴۲ ى کۆچی (۱۹۲۴ زاینی) کو ب فه‌رمی جفاتا مه‌زنا نه‌ته‌وی تورک ئەف له‌قبه‌هه‌لگرتی بو ده‌می چوار سه‌دان خو‌ خه‌لیفین موسلمانان د زاین. چارشى لی: مصدر پيشين، ۳۱۴/۲.

(۲) محمد مردوخ کردستانی: تاریخ مردوخ تاریخ کرد و کردستان، صحافی واقف، چاپ دوم، (تهران، ۱۳۵۱)، ۴/۲.

۲ - دڦیت بزانیڻ کو سنووری پوژنفا سەهەویان سەردەمی شاھ ئیسماعیلی سەهەوی دکەفتە ئەو هیلا د نافیەرا مەعەش - ئەرزەنجاندا^(۱)، ئانکو سەرانسەری کوردستانی کەفتیوو ژیر دەسەلاتا سەهەویاندا، و میرین کوردان ئامادە بیوون بچنە ژیر دەسەلاتا شاھ ئیسماعیل دا، و شاندهک زی چوو بوو جەم شاھ ئیسماعیل و ملکهچیا خو بو وی دەربری بوون ژ وان زی: (مەلک خەلیلی ئەسکیفی (حەسەن کەیفی)، میر حەسەنی نامیدی و حاجی بەگی میری چامشگەزەک و شاھ عەلی بەگی میری جزیری و... ئی شاھ ئیسماعیل ب سیاسەتەکا توند بەرانبەر کوردان رابوو، و سیاسەت دەسەلاتا ناوەندی د ولاتی کورداندا بکار ئینا، و ئەردی وان ژ وان وەرگرت و سەر قزلباشان دابەش کر، لەورا دەمی مروق بەری خو ددەتە شەری میرین کورد دگەل سەهەویان، نەخاسە پاش شەری چالداران بیھنا رزگاریی ژ دەیت، و ب رەنگی راپەرینا جەماوەری بوویە دژی داگیرکەرین قزلباش و ئەف راپەرینە هەتا سنووری بەغدا زی گەهشت^(۲).

۳ - ئەگەر ئەم بیژین کو بو یەکەم جار کوردستان پاش شەری چالداران هاتیە دابەش کرن، ئەفە شاشیەکا میژوووییە، هەر پستی گەلی کورد وەکو نەتەوہکی جیاواز د ناف میژوووییە ديار بووی، و رەنگ و فورمی خو وەرگرتی، و ولاتی وان ب نافی کوردوئین (کوردستان) هاتیە نافین، و پستی هیرشا ئەسکەندەری مەقدونی (۳۳۱ پ.ز) هاتیە دابەشکرن^(۳) و د سەردەمی ئەسکانیان (۲۴۷ پ.ز - ۲۲۶ ز) و ساسانیان (۲۲۶ - ۶۵۲ ز) زی دنافیەرا وان و رومیاندا! هاتبوو دابەشکرن، و پستی چاخی ئیسلامی زی وەکو هەموو دەفەرین جیھانی، کوردستان ژ روریی سیاسی و دەسەلاتی ولتەک ئیکگرتی نەبوویە، ئەگەر چ ژ لایی ئەتئوگرافی یی ئیکگرتی بوویە و چ جارا کوردان دان ب فی پشک کرنی نەگریە و هەمیشە دەسەلاتا خو یا نافخویی د

(۱) هامر پورگشتال: مصدر پیشین، ۱۸۲/۲.

(۲) وەکی شورهشا (زولفەقار کوری عەلی بەگ) ل بەغدا، کو خوتبە ب نافی سولتان سلیمان خواند. صالح العابد و عماد عبدالسلام رۆوف: العراق بين الاحتلالين المغولي و الصفوي في: العراق في التاريخ، (بغداد، ۱۹۸۳)، ص ۵۶۹.

(۳) چونکی پشکا میدیا بچووک ژیر سەر کردایەتیا ناتروپات ساتراپی میدیا بچووک سەر خو بوونا خو پاراست و جھین دی یین کوردستانی کەفتنە ژیر دەسەلاتی سلوکیاندا. حسن پیرنیا (مشیر الدوله): تاریخ ایران باستان، انتشارات دنیای کتاب، (تهران، ۱۳۷۴)، ۱۳۸۸/۲.

پاراست. ئەف دیاردەییە ب تەنئ کوردستان پئ تووش نە ببوو بەلکو لەسەر ولاتین دیترین جیھانی ژئ جیبەجی دبیەت.

پیش شەپئ چالداران ژئ کوردستان یا پشک کری بوو، پشکەک ژ ناخا کوردستانئ ل ژئ دەسلاتا ئاق قویونلویاندا بوو، و پشکەک ژئ دەستین تورکەمەنئ (ژو القدر) دا بوو، کو ئەو ژئ ژئ دەسلاتا مەملوکیئ مسرئدا بوون، و پشکەک ژئ هەر دەستئ میرئ کورداندا، مابوونەفە، ئ هەتا سال ۱۵۱۴ ئ ب تەمائی کەفتبوو ژئ دەسلاتا سەفەویاندا، ئەگەر چ ئەف جەنگە بو ئەگەر دەستپئکا پشکەرنەکا کاریگەر، و بو دەمەکی درئ هەتا ئەفرو ژئ، کارتیکرنا وی یا ل سەر کوردستانئ مای و چاف پوشی ئ ناهیتە کرن. ئ پئدقییە بەیتە گوتن کو میرئ کوردان ژئ دەسلاتا ئیکەم سولتانئ ئوسمانی پستی فئ پئکەفتنئدا، خودان ئازادییەک ریزهیا (نسبی) زورتر بووینە، تاکو ژئ دەسلاتا سەفەویان. و جیاوازیەک هەبوویە دگەل گەلئ دییئ ژئ دەسلاتا ئوسمانیاندا. دگەل راکئشانا (جەزابیەتا) مەزەبە و بەرچافگرتنا بەرژەوئندییئ میران... کورد بەرەف ئوسمانیان چوون، دگەل هندی کو پئ خوشر بوو سەرخوبوون و ئازادیا خو بپارئزن.

بەرانبەر رۆژئافا کوردستانئ، پشکا رۆژەلەتا کوردستانئ تووشی کۆمکۆزیەکا مەزن دبیەت چ ل ئورمیی^(۱) و چ ل موکریان^(۲)، بگرە هەتا دگەهیتە هەمەدان^(۳)، و ل باکووری ژئ هەتا قەققازیا^(۴). دشیئ بیژئ نیفا کوردستانا ل ژئ دەسلاتا سەفەویان یا ژ کوردان هاتیە چۆلکرن و جی و ان عەجەمئ شیعە ئ هاتینە دامەزراندن. نیژیکی ۴۰ هزرا بنەمالئ کورد سەردەمی سەفەویان و تاییەت د سەردەمی شاه عەباسئ مەزندا فەگواستەنە باکووری رۆژەلەتا ئیرانی، ئانکو دەفەرئ باکووری خوراسانی^(۵)، و دەهان

---

(۱) اسکندر بیک منشی: تاریخ عالم آرای عباسی، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، چاپ دنیای کتاب، (تهران، ۱۳۷۷)، ۸۰۷/۲.

(۲) کلیم الله توحیدی: حرکت تاریخی کرد به خراسان، چاپخانه دانشگاه فردوسی، (مشهد، ۱۳۶۴)، ۴۶/۲.

(۳) جان. ر. پری: کریم خان زند تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷ – ۱۷۷۹، ترجمه علی محمد ساکی، نشر نو، (تهران، ۱۳۶۸)، ص ۲۳.

(۴) توحیدی: مصدر پیشین، ۱۳۷/۲.

(۵) همان مصدر، ۱۴۲/۲.

هزار مالین دی هاتنه فهگوهاستن بۆ دهفهرین نافهراستا ئیرانی وهکو وهرامین ل باشووری تههران و عهمارلو ل باکووری فهزویین^(۱).

ب فی رهنگی پۆژههلاتا کوردستانی تووشی مهزنتزین گوهورینا دیموگرافی بوو، دروست ددهمهکیدا کو ئه و سیاست ل پۆژئافا کوردستانی بهرامبهه کوردان ب کار نهدهات - ب هه ره ئهگه رهکی هه بیته - ههتا دووماهیا سالیین سه دهی نوزدی و دهستپیکا سه دهی بیستی کو هه مان سیاست و ب شیوهیهکی توندتر و کاریگه رتر ل رۆژئافا کوردستانی ژى هاته پهیره وکرن.

۴ - فی ریکهفتنی ب رهنگهکی راسته قینه زۆر نهکیشا و ژ لایى سولتانین ئوسمانی فه هاته ژیر پی ئیخستن و ژ وان ژى سهردهمی سولتان مهحمودی دووی (۱۸۰۸ - ۱۸۲۹) کو بزافکرن دهسهلاتا ناوهندی ل سه ره دهفهرین کوردستانی ب دامه زینن، و ئه فه ددهمهکیدا دهاته کرن، کو ئیدی مهترسیا ئیرانی لسه ره سنوورین پۆژههلاتا ئوسمانی نه مابوو، و سنوور هاتبوونه دهست نیشانکرن^(۲)، و نیاسینهکا نیفدهولهتی ل سه ره هه بوو. ئه ف گونه هه ژى ناکه فیهته ستوی مه لا ئیدریسی بدلیسیدا، به لکو گونه هه که خه لیفین ئوسمانی تووش بووین و (مهواسیقین ئسلامی) و سوزین خۆ ژبیرکرن. ئه گه ره ئه ف جوژی دهسهلاتی تا دهست پیکا سه دهی بیستی مابایه ئه فرو دا چاره نفیسی کوردستانی تشتهک دی بیت.

گه لهکی میرخاس و شه رکه ری مینا کوردان ب ئه گه ری ریکهفتنا نافخویی و به ره بلافی و خۆفیان و به رژه وهندیین که سایه تی نه چار بوون، جهی ئیک بگرن و به ره سینگی دوژمنان راوهستن، په نا برنه به ره به ختی ئوسمانی و سه فه ویان، ددهمه کیدا کو پشته شه ری چالداران و شوره شا (یه نیچریا) و گولله بارانکرنا خیه ته تا سولتانی^(۳)، و ناماده نه بوونا وان بو "شه ری عه جه م" و ژ لایه کی دیتر ژى شکه ستنا سه فه ویان د شه ریدا و لاوا بوونا وان، و شه ری رزگاری و راپه رینا خه لکی کوردستانی، ده رفه ته ک هه بوو کو میر و ده سه لاتداری کورد ئیک بگرن و خۆ ژ هه ردوو ئالیان رزگار بکه ن و ره نگه ئوسمانی ژى دا ب فی کاری رازی بن؛ چونکی کورد، دا وان ژ مه ترسیا ئیرانی و شیعا رزگار که ن.

(۱) توحیدی: مصدر پیشین، ۶۲/۲.

(۲) علی شاکر علی: تاریخ العراق فی عهد عثمانی ۱۶۳۸ - ۱۷۵۰ دراسة احواله سیاسیه، (موصل، ۱۹۸۴)، ص ۲۰.

(۳) هامر پورگشتال، مصدر پیشین، ۱۸۵/۲.

ب هه لکه فتا بورینا ٤٠٠ سالان ل سهر تقيسینا شهرفنامی؛ گرنگیا شهرفنامی د میژوویدا^(*)

پیشه کی:

ماموستا هه زاری موکریانی چ رند و سپههی گوتیه ده می باسی شهرفنامی دکهت و دنقیسیت: کو شهرفنامه "نازانامهیه"، "هونه رنامهیه"^(١)، و براسستی ژه وه سایه کو ههر په سنه کا بدهنه فی شاهکاری میژوویدا کوردی، ههر یا کیمه (ابن اثیر)^(٢)، سه بارهت ب (شاهنامه) یا^(٣)، فردهوسی دبیتیت ئه و جها قورنانا ئیرانیانه و ئه م دشین بیژین کو شهرفنامه شاهنامه و شاهکاری میژوویدا کوردانه، ئانکو تاجا پهرتوکین میژوویدا کوردستانییه. ئه ف کاری بدلیسی دگهل شاهکاری ئه حمدهی خانی (١٦٥٠ - ١٧٠٧ ز) "مه م و زین"^(٤)، دوو ستونین سهره کینه د میژوو و ئه ده بیاتا کوردیدا.

(* ل زانکویا دهوک وه کو سمنار هاتیه پیشکیشکون و ل گو فارا مه تین ژماره (٧١) ل چریا ئیکی ١٩٩٧ ل دهوک هاتیه به لافکرن.

(١) شرفخان بدلیسی: شرفنامه، وه رگیان هه ژار موکریانی، چاپی دووم، چاپخانه ی جواهری، (تهران، ١٩٨١)، ل ٢٢ - ٢٤.

(٢) ابو الفتح ضیاء الدین نصرالله بن محمد منشی ابن اثیر: المثل السائر فی ادب الکاتب والشاعر، تحقیق محمد محی الدین عبدالحمید، (القاهره، ١٩٣٩)، ٤١٧/٣.

(٣) فردهوسی (مری ١٠٢٤ ز) دیوانا هوزانین ناقدار ب (شاهنامه) کو داستانا میژوویدا ئیرانی به ب گیانه کی نه ته وه بی ب نیزیکی (٦٠) هزار بهیتان ب فارسیه کا پاک، بیی بکارئینانا په یقین عه ره بی نقیسییه، و ره نگدانه فا هزرا نه ته وه بیئا ئیرانییه به رانه ر داگیر کرنا ناخا وان ژلایئ عه ره ب و تورانیانقه، له ورا فردهوسی و شاهنامه هیما یا ناسیونالیزما ئیرانی دهینه هه ژمارتن. بو زانینا پتر بنیره: حکیم ابو القاسم فردوسی، شاهنامه فردوسی به کوشش دکتر سعید حمیدیان، چاپ اورامان (تهران، ١٣٧٤).

(٤) نه حمدهی خانی، فردهوسی کوردان دهینه هه ژمارتن، کو ب سوز و دله کی سوتیفه باسی بابه تی نه ته وایه تی د دیوانا خو یا (مه م و زین) دا دکهت، و ئیک ژ هیما یین سه ره لدا نا ناسیونالیزما کوردی دهینه هه ژمارتن، بو زانینا پتر بنیره: نه حمدهی خانی: مه م و زین، شروفه کرن و فه کولینا ئه مینی ئوسمان، (بغداد، ١٩٩٠)؛ عزالدین مصطفی رسول: احمد خانی شاعرا و مفکرا و متصوفا، (بغداد، ١٩٧٩)، ص ٩٥.

ئەگەر ئەم ئافریهکی ل سەر میژووویا کوردستانی د وی سەردەمی دا فەدەین، دی ب دروستی ئەرز و بهایی فی کاری بدلیسی بو مه دیار بیت. هەتا دووماهیا سەدی شازدی زایینی چ پەرتوکهکا تاییهت سەر میژووویا کوردستانی نەهاتیە نفیسین کو بەردەست مابیت^(۱)، و چ میژوونقیس و روشەنیرەکی کورد زی هزر د فی ئەرکی پیرۆزا نەکره. لەورا دشیین بیژین کو بدلیسی د فی کاری خویی مەزندا ئیکەم کەس بوویە د میژووویا کوردستانی، کو ب فی نفیسینی وەکو نەتەو و ولاتەکی ئیکگرتی بەری خو دایە کورد و کوردستانی. ئەگەر چ شەرەفنامی میژووویا خانەدانین کورد جوداجودا نفیسە، ئی زۆر جارانی زی د نفیسینین خو دا وەکو گەل و ولاتەکی ئیکگرتی و، پیکفەگریدایی بەری خو ددەتە کورد و کوردستانی. لەورا د کارین بیژین کو بدلیسی هەتا نەو ئیکەم مروفی کوردە کو هزرا ئیک گرتنا کوردستانی کره ئەگەر چ ب کریار زی چ هەول دانەک بو نەکریت^(۲).

میر شەرەفخان ژ روی دەستپیکا نفیسینا میژووویا کوردان، شایان و هەزی هندییە کو وەکو میژوونقیسەکی مەزنی کورد ب بابی میژووویا کوردی، یان هیروودوتی^(۳) کوردان بهیته نافکر، و براستی زی هەزی فان پەسانە. ئەگەر جی ب شیوہیەکی گشتی نفیسینا میژووویا کوردی ب بەرجاڤ گرتنا نفیسینا میژووویا دەفەری زۆرا پاشتر، ئی دگەل هندییە زی شەرەفخان ب بەراورد دگەل میژوونقیسین دیتین کورد زوویی دەست ب نفیسینا میژووویا کوردان کری^(۴).

(۱) یان باشتر ئەو بیژین لێردەست نەمایە، بو زانینا پتر بنیرە: بەزاد شەرەفخان: "حول المصادر التاريخية المؤلفه خصيصاً لتاريخ الكرد و كردستان خلال العصور الوسطى"، مجله شاندر، العدد (۲)، اربیل، ۱۹۹۷.

(۲) بو زانینا پتر بنیرە: کەمال مەزەهر ئەحمەد "شەرەفنامە لە کوردناسی سوڤییتدا"، لە: شەرەفنامە وەرگیرانی هەزار موکریانی دا، سەرچاوەی پشوو، ل سەد و حەفتا و چوار.

(۳) هیروودوتس (۴۸۴ - ۴۲۵؟) میژوونقیسی یونانی کو ب بابی میژوووی دەیتە نیاسین، دشیین بیژین کو شەرەفخان زی هیروودوتی کوردان، ئانکو بابی میژووویا کوردانە.

(۴) ل دویف شەرەفخان دا مەلا مەجوودی بایەزیدی پەرتوکا "کیتابی تاریخی جدیدی کوردستان" سالا ۱۸۵۷ - ۱۸۵۸ یا نفیسی... و نفیسینا میژوووا کوردان سەدی بیستی تا راددەیه کی کەفتیه کار، لەورا دبیژین نفیسینا شەرەفنامی یا پشەنگ بوویە. کەمال مەزەهر ئەحمەد: میژوو کورتە باسکی زانستی میژوو و کورد و میژوو، (بەدا، ۱۹۸۳)، ل ۱۲۹.

گوری شهرفخانی بدلیسی ل بدلیس

ئەگەر مەروۇف کاودان و باری روشەنبیری و هەستا نەتەوهیی د کوردستانییدا بەرچاڤ بگریت، کاری بدلیسی د وی دەمیدا دی پتر بها و ئەرزشا خو دیار کەت؛ چونکی ئەگەر مەروۇف بەری خو بدەتە "سیاحتنامە" یا ئەولیا چەلەبی^(۱)، دەمی کو لەشکری ئوسمانی ب میرین کوردانقە سالا (۱۶۵۵ ز) دچنە سەر بدلیس و داگیر دکەن، هزاران پەرتوکین دەستخفیسین پر بها، جاوا ژ لایی ھندەک ھشکباوەرین ئایینی قە! ژبەر ھندی کو نە پەرتوکین دینینە، دەینە ھافیتن و ئەو پەرتوکین کو وینین مینیاتوریین پر بها ژی تیدا بوون، و ھندەک مەلا و فەقە ب قەلەما دکەقنە کون کرنا چافین وان وینەیان^(۲).

لەورا د کاودانەکی وەسادا نفیسینا پەرتوکەکا ھوسا د کۆمەلگەھەکا ھویا پاشکەفتیدا بی گومان شاھکار و دەستکەفتەکی مەزنی میژوووی دەیتە ھەژمارتن.

(۱) دەرویش محەمد زیللی ناقدار ب ئەولیا چەلەبی (۱۶۱۱ — ۱۶۷۹ ز) گەرۆکی ناقداری تورک یی ھاتیە دەقەرین کوردستانی و ب دریزی باسی کورد و کوردستانی د پەرتوکا سیاحتنامیدا دکەت.

(۲) اولیا چلی: کرد در تاریخ همسایگان (سیاحتنامە)، ترجمە فاروق کیخسروی، (تەهران، ۱۳۶۴)، ص ۲۴۰.

نه‌گهرين نقيسينا شهره‌فنامي:

شهره‌فخاني بدليسي ل ۲۵ ي شوباتا سالا ۱۴۵۳ ى ل (كه‌ره‌رود) ل نيژيكي باژيري (قوم) ^(۱)، ل نافه‌راستا ئيراني ژدايكبوويه. نه‌و دبته شهره‌فخاني چواري د وي بنه‌مائي‌دا. بابي وي مير شه‌مسه‌ديني كورئ شهره‌فخاني سيي ب نه‌گه‌را دژايه‌تي و دوژمنكاريا ئوسمانيان په‌نا بربوو بهر شاه ته‌هماسي (۱۵۲۴ - ۱۵۷۶ ز) سه‌فه‌وي ^(۲)، له‌ورا شهره‌فخان ل ولاته‌كي بياني هاتيه سهر دونيايي، و لاوينيا خو ل باره‌گايي شاهين سه‌فه‌وي بريه سهر ^(۳)، و دهستي وي دگه‌هسته نافه‌په‌رتوكخانا نافدارا شاهين سه‌فه‌وي‌دا، و زور په‌رتوكين ميژوويي ل سهر بابه‌تپن جوړاوچور كه‌فتينه به‌ردهستي وي، لي وي چ په‌رتوكه‌كا تايبهت سهر ميژوويا كوردستاني نه‌ديت ^(۴). ل وي دهمي شهره‌فخان هه‌ست پي كر كو پيدقيه په‌رتوكه‌ك ل سهر ميژوويا كوردستاني زي بهيته نقيسين، دا نه‌و زي د بي بار نه‌بن، يان زي دا مافي وان نه‌هيتته خوارن د پشكداريا وان د پيگئينانا ميژووا ده‌قه‌ريدا ^(۵). شهره‌فخان باوه‌ري هه‌بوو كو ميژوو "يا ل سهر هه‌موو هونه‌رافه‌يه" ^(۶) له‌ورا گرنگيه‌كا زور يا دايه في هونه‌ري.

شهره‌فخان د پيشه‌كيا شهره‌فنامي‌دا نه‌گهرين نقيسينا في په‌رتوكي هوسا ديار دكه‌ت: "چونكي د سهرده‌مي لاويني‌دا، پشتي زانستين ديني و تمام كرنا زانينين (يه‌قيني) و كاروبارين ديواني، و پشتي بده‌ستقه‌ئينانا كه‌مالا نه‌فساني، هنده‌ك جارن من خو بخواندنا په‌رتوكين سهره‌تايين چوبيا و كاروبارين سولتانا مزويل دكر. هه‌تا نه‌ز د وي زانستا شه‌ريف زور شه‌ره‌زا بوويم و شيام د وه‌رگرتن و نقيسينا ميژوووي‌دا، وه‌سا شه‌ره‌زا بيم كو په‌رتوكه‌كي د في زانستيدا بنقيسم. كو هيشتا تيشكا

-
- (۱) شرفخان بدليسي: شرفنامه تاريخ مفصل كردستان، با مقدمه و تعليقات و فهرس محمد عباسي، انتشارات علمي فرهنگي، (تهران، ۱۳۶۴)، ص ۵۷۵.
  - (۲) كه‌مال مه‌زه‌ر نه‌جه‌د: ميژوو... ل ۱۰۵.
  - (۳) بدليسي: مصدر پيشين، ص ۵۷۷.
  - (۴) همان مصدر، ص ۹.
  - (۵) ئوزن پيتارد ديژيت: "مافي چ گه‌له‌كي ب نه‌ندازي كردان د ميژوويي دا نه‌هاتيه خوارن" بنيره: اوژن پيتارد: نژادها و تاريخ، (پاريس، ۱۹۳۴)، ص ۳۸۵.
  - (۶) بدليسي: مصدر پيشين، ص ۶.

شەھەرزەيىن زانستىن مېژوويى لىنەدابىت و ھزرا كووربىنا مېژوونقىسىن سەرھاتىن سولتانان، بەرى من پى را نەگھشتىت...^(۱).

پاشى دەھتە سەرباسى وان گىروگرفتىن د نقىسىنا مېژوويىدا بۇ پەيدا بووين وەكو بارى نالەبارى دەھەرى و ئەو ئازاوين كو پەيدا دىن^(۲). وەسا ديارە كو شەرەفخان پيش دەم لىبەر بوويە كو ب فى كارى رابىت و دەست ب نقىسىنا فى شاھكارى مېژوويى بكتە، لى ئەف دەرفەتە تا سالا ۱۰۰۵ كۆچى بۇ ھەلنەكەفتىبوو^(۳). د وى سالىدا دەست ژ مىرنشىنى و فەرمانرەوايا خۇ بەردەت و ژىيى خۇ يى پر بەھا تەرخان دكتە بۇ خزمەتا مېژوويى، ئەو ژى تابەت بۇ مېژوويىا كوردستانى و ھوسا دىبىت: "چونكى ئەويىن ل بازارى گوتارىدا گەوھەر فروش و دورنىاس... ھىچ چاخ و سەردەمەكيدا دەنگوباسىن مير و دەسلاتدارىن كورد شروفە نەكرىنە، و چ تىتەكى رېكوپىك ل سەر فى بابەتى نەنقىسىنە، ئەفە ھاتە د ھزرا منى بى شيان و توان و ژارى بى بەھادا، كو نقىسىنەكى ل سەر شروفەكرنا سەرھاتى و كاودانان ل دويف شيان خۇ ب خامەى بىنمە سەر كاغەزى.. داکو سەرھات و سەرگوزەشتىن بىنەمالىن مەزنىن كورد دىن بەردافە نەمىنە فەشارتى"^(۴).

ھەرەسا ئامازى ب ژىدەرىن خو دەت و دنقىسىت: "و ئەو تىتىن من د مېژوويىا عەجەماندا دىتى و ژ مروفىن ب ژى و راست بىژ گوھ لى بووى و بەرچاڭ كرى و دىتى، و ھندەك زانين سەرورگرتى، من نقىسىن و ناف لى دانا شەرەفنامە..."^(۵).

ب فى رەنگى نقىسەر بخۇ نارمانج ژ نقىسىنا فى پەرتوكا مەزن دياردكتە و پىويستيا كوردان ب ھەبوونا مېژوويىا وان وەكو پىويستىيەكا مېژوويىا گرنگ دزانىت و سەرەپاى خۇشىي و دلکيشيا دەسلاتى و مىراتىي، فى كارى ب ئەركى سەر مىلى خۇ دزانىت و پەھلەوانانە دكەفىتە كارى فى نقىسىنىدا و سەرکەفتيانە ژى دەرباز دىت.

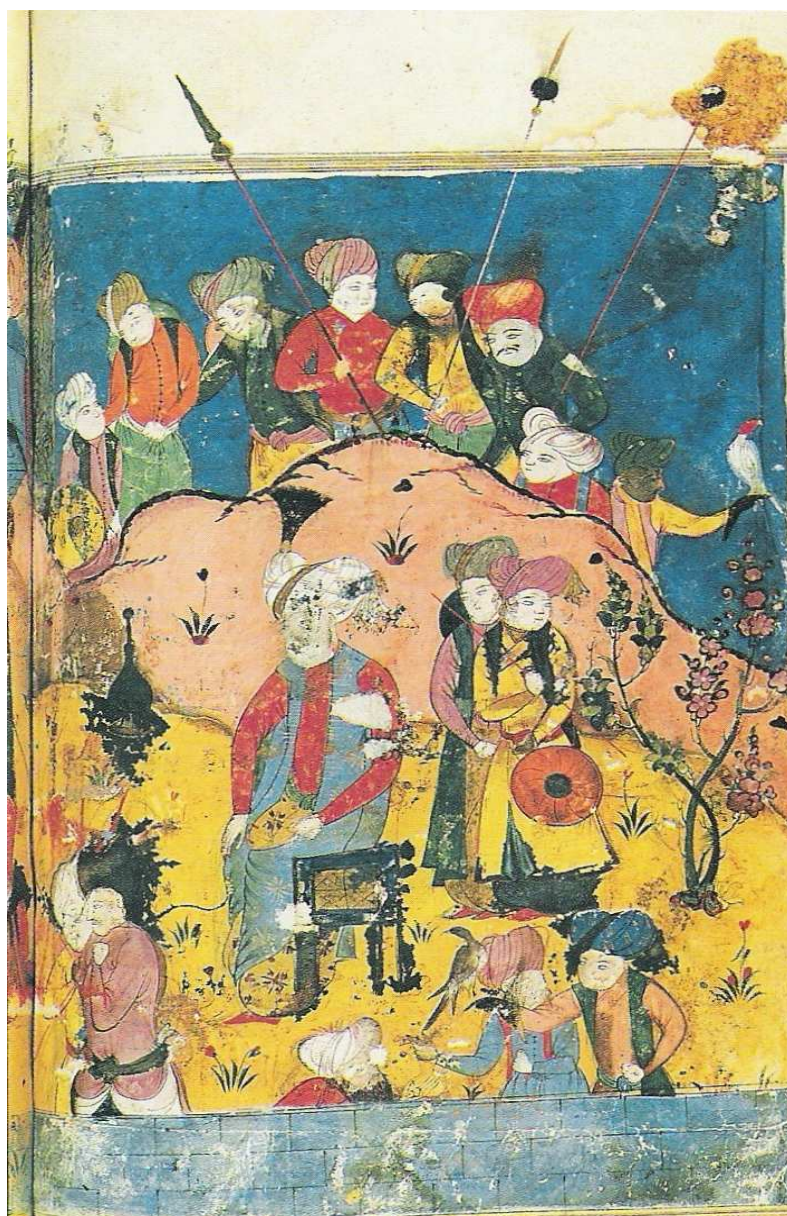
(۱) بدلىسى: مصدر پيشين، ص ۸.

(۲) همان مصدر، ص ۸.

(۳) همان مصدر، ص ۵۸۴.

(۴) همان مصدر، ص ۹.

(۵) كەمال مەزھەر ئەھدە: مېژوو...، ل ۱۰۹.

دیوانا شهرمفخانی بدلیسی
ل پەرتوگا: Abdurqîb yûsuf

گرنگیا شہرہفنامی بو میژوویا دہقہری:

شہرہفخان بخو ل سہر گرنگیا شہرہفنامی دنقیسیت و دبئیژیت: "دی ب زوویاتی لاپہرین پشہنگدارین شہرہفنامی وکو تیشکین رۆژی برسکن و ہہموو جیہانی پر کهن"^(۱) و ہہر د سہردہمہکی زوودا چہندین روونقیس (نوسخہ) ژئی ہاتنہ ہہلگرتن و سالا ۱۰۷۸ کۆچی، محہمہد بہگی ئہحمہد بہگی میرزایی شہرہفنامہ وەرگیرا سہر زمانی تورکی، و پستی ۲۰ سالان کہسہکی ب ناقتی سامی جارہکا دی وەرگیرافہ سہر زمانی تورکی^(۲).

دہستییکا نیفا دووی یا سہدی نوزدی شہرہفنامہ ژلایی (گ. ا. بارب) فہ ہاتہ وەرگیران بو سہر زمانی ئەلمانی^(۳). و پروفیسور (ف. ل. شارموا) پستی ۳۰ سالین رہبہق ہہردوو بہرگین وئی وەرگیرانہ سہر زمانی فرہنسی^(۴). (فاسیلقا) سالا ۱۹۶۷ ئی بہرگی ئیکی و ۱۹۷۱ ئی بہرگی دووی ب زمانی رووسی بہلافکرن^(۵). بہرگی ئیکی دوو جاران ب زمانی عہرہبی یا ہاتیہ وەرگیران، جارہکی ژ لایی مہلا جہمیل رۆژبہیانی سالا ۱۹۵۳^(۶) و جارہکی ژلایی محہمہد علی عہونی ل میسری سالا ۱۹۵۸ ہاتیہ بہلافکرن^(۷)، و سہرنجام سالا ۱۹۷۳ ئی ہہزاری موکریانی ئەف پەرتوکہ وەرگیرا سہر زمانی کوردی^(۸)، ئەفہ ژبلی ہندی کو چہندین جاران ب زمانی فارسی ژلایی (محہمہدی عہباسی) ہاتیہ بہلاف کرن^(۹).

ژ لایہکی دیقہ شہرہفنامہ نہ ب تنی د نقیسینا میژوو کوردستانیدا ژیدہرہکی سہرہکی دہیتہ ہہژمارتن، بہلکو د ہہمان دہمدا ژیدہری سہرہکییہ بو میژوویا لور و

(۱) کہمال مہزہر ئەحمەد: میژوو... ل ۱۰۹.

(۲) کہمال مہزہر ئەحمەد: شہرہفنامہ لہ کوردناسی سوئیندا...، ص ۱۶۸.

(۳) ہہمان سہرچاوہ، ل ۱۶۹.

(۴) کہمال مہزہر ئەحمەد، میژوو... ل ۱۲۳ - ۱۲۴.

(۵) ہہمان سہرچاوہ، ل ۱۲۴.

(۶) الامیر شرف خان بدلیسی: الشرفنامة في تاريخ الدول و الامارات الكردية، ترجمة ملا جميل بندي رۆژیانی، مطبعة نجاح، (بغداد، ۱۹۵۳).

(۷) شرف خان بدلیسی، الشرفنامہ، ت. محمد علی عونی، (قاہرہ، ۱۹۵۸).

(۸) شرفنامہ: وەرگیرائی ہہزار، سہرچاوہی پیشوو.

(۹) بدلیسی: مصدر پیشین.

کهلا بدلیس جهیٰ فهرمانرهوایا بنه مالا شهرهفخان

بهختیاریان^(۱)، و میر شهرهفخان کو ب خو ژ نیژیکشه ناگههداری هؤزین لور و بهختیاری بوویه، و د سهردهمهکیدا میرمیرانی کورد و لوران دهاته ههژمارتن^(۲)، و د وی سهردهمیدا هیشتا نهف دوو چهقه ژ نهتهوئی کورد نهدهاتنه جوداکرن، وی ژی میژووا لور و بهختیاریان دگهل میژووا کوردستانی نفیسییه و نهو ژ کوردان جودا نهکرینه.

ههروهسا شهرهفنامه ژیدههکی پر بها و راست بیژه بو میژوویا ئیران، ئوسمانی، و دهقرین قهفقاسیا و عیراقی و سوری^(۳)، و نهگهر مروقی بقییت میژووا وان سهدان فهکولینهکا باش ل سهر بکهت، بی گومان دئ شهرهفنامه ژیدههکی کیم وینه بیت.

---

(۱) ههر چی پهرتوکهکا میژووی ل سهر لورستانی ل ئیرانی هاتیه نفیسین، ب تایهت میژووا چاخین نافهراست، زور گرنگی دایه شهرهفنامی و وهکو ژیدههکی سهرهکی هاتیه بکار ئینان. بو وینه بنیره: حمید ایزدیناه: آثار باستانی و تاریخی لرستان، (تهران، ۱۳۵۹)، فصل اول.

(۲) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۵۸۱.

(۳) کهمال مهزهر نهجهد: میژوو...، ل ۱۸۸.

ل سەر فی بابەتی (فلادیمیر ویلیانوف زرنوف) سالا ۱۸۶۰ ئی سەبارەت ب شەرەفنامی
هوسا دنقیسیت: "ل ماوی دەوربەری ۳۰۰ سالان، د رۆژەلاتیدا هیچ بەرەمەك
نەهاتیە مەیدانی کو بشیت ملی خو ل ملی شەرەفنامی بدەت" (۱).

دناف بابەتین هاتیە نقیسین ب زمانی فارسی د سەردەمی سەفەویاندا، کیم پەرتوک
هەنە، کو ب ئەندازی شەرەفنامی ژ رووی ئەدەبی و زانستی و میژووویفە د سودمەند
بن، لەورا ئەف پەرتوکە د ترازیا رۆژەلاتناسادا سەنگ و بەیای تاییەتی خو هەیه.
بەری کورد هەلسەنگاندنا فی کاری میژووویی خو بکەن، میژوونقیسین بیانی
شەرەفنامە هەلسەنگاندیە، و پتر ژ هەر کوردەکی بها و بایەخی دای، ژ وان زی
(پیتروشیفسکی) کو بەیای شەرەفنامی دگەل سەرچاوی کەفنین ئەرمەنی بەرابەر
دکەت (۲).

(مجمه‌دئ عەباسی) (۳) وەکو زانیەك کو چەندین کارین ئەدەبی و میژووی وەکو
شەرەفنامی بەلافکرینە، ل سەر گرنگیا شەرەفنامی د میژوووییدا، دیار دکەت کو دناف
پەرتوکین میژووویین فارسی و ئیرانیدا شەرەفنامی ئیمتیازەك تاییەتی هەیه ئەو زی:
۱ - ئیکەم بابەتە سەر کورد و کوردستانی، کو کورد زی ئیکێ ژ گرنگترین چەقین
رەگەزی ئاریاییە و د چاخین جۆراوجۆردا چ پیش ئیسلامی و چ د چاخین
ئیسلامیدا، دەورەکی زۆر کاریگەری هەبوویە د میژووویا ئیرانی و ئیسلامی و
جیهانیدا.

۲ - دناقبەرا وان پەرتوکین کو ل سەر کورد و کوردستانی هاتیە نقیسین، ب تنی باسی
هۆز یان بنەمالەکا کوردان نەکرە وەکو (مفرج الکروب فی اخبار بنی ایوب) (۴) و
(سیرە صلاح الدین) (۵)، بەلکو میژووویا تەفایا هۆز و بنەمالین کورد و
کوردستانیە.

(۱) کەمال مەزھەر ئەحمەد: میژوو...، ص ۱۱۷.

(۲) هەمان سەرچاوە...، ص ۱۱۶.

(۳) محمد عباسی: مقدمه شرفنامه، مصدر پیشین، ص ۸۲ - ۸۳.

(۴) جمال الدین محمد بن سالم بن واصل (۶۹۷هـ): مفرج الکروب فی اخبار بنی ایوب، مصحح
حسین محمد ربیع، ترجمه پرویز اتابکی، (تهران، ۱۳۶۹) فی پەرتوکی باسی میژووویا بنەمالا
ئەبووبیان ب درێژی کرە.

(۵) بنیرە: بهاء الدین بن شداد: النوادر السلطانية و احاسن يوسفية سيرة صلاح الدين، تحقيق جمال
الدين الشيال، طبعه الاولى، (مصر، ۱۹۶۴).

۲ - شهره‌نامه ب زمانه‌کۆ بۆ وینەیی فارسی هاتیه نفیسین، و ژ روویی شیواز و نفیسینی زۆر ب ریکوپیک و (ئيجاز) و سادهیی هاتیه نفیسین، له‌ورا ب هیچ رهنه‌گه‌کۆ ژ رهنه‌گا شیوی نه‌خۆش و ده‌ست کردی (مصنوع) پاش چاخۆ مه‌غولی و ده‌وری سه‌فه‌وی تیدا ناهیته دیتن.

ژلایب دیفه شهره‌نامه وه‌کو ژیدره‌گۆ زۆر گرنگ بۆ نفیسینا په‌رتوکۆن میژوویی یا هاتیه بکار ئینان، وه‌کو په‌رتوکا (جهان نما) نفیسینا (حاجی خلیفه) ^(۱)، ل سه‌دی هه‌ژدی، ل سه‌ر بارۆ جوگرافی و ژيانا هۆزین کۆچهر و خوچه‌ین کوردستانی، و چه‌ندین جاران یا د (سیاحتنامه) ^(۲) نفیسینا گه‌روک ئه‌ولیا چه‌له‌بی (۱۶۱۱ - ۱۶۷۹) بکار هاتی. جان مولکوم ^(۳) (۱۷۶۹ - ۱۸۲۳) دیپلوماتی نافدارۆ به‌ریتانی بۆ نفیسینا په‌رتوکا خو یا میژوویی نافدارا (تاریخ ایران) مفا یا ژۆ وهرگرتی، هه‌روه‌سا میژوونفیسۆ فه‌ره‌نسی (کاترمیر) بۆ دانانا په‌رتوکا (میژووا مه‌غولین ئیرانی) ^(۴) مفایه‌کۆ زۆری ژ شه‌ره‌نامۆ وهرگرتی. ئه‌فه و ده‌هان کارین دیپن پر سوډین میژوویی، سوډیی ژ شه‌ره‌نامۆ وه‌کو ژیدره‌گۆ سه‌ره‌کی هاتیه وهرگرتن.

ژلایه‌کۆ دیفه توپزه‌ر بۆ راسته‌که‌رنا هنده‌ک په‌رتوکۆن زۆر گرنگ نه‌چار بووینه مفا یی ژ شه‌ره‌نامۆ وهرگرتن، وه‌کو راسته‌که‌رنا شاشیپن په‌رتوکا نافدارا (تاریخ گزیده) ^(۵)، نفیسینا (حه‌مدوللا مه‌ستوفی قه‌زوینی - مریی ۷۵۰ ه) و (جامع التواریخ ره‌شیدی) ^(۶) نفیسینا (خواجه ره‌شیده‌دین فه‌زلوللای هه‌مه‌دانی - مریی ۷۱۶ ه) و ده‌هان په‌رتوکۆن نافدارین دیتن.

(۱) که‌مال مه‌زه‌هر ئه‌حه‌د: میژوو...، ل ۱۲۲.

(۲) اولیا چلی: مصدر پیشین، ص ۶۸، ۹۱، ۱۳۵.

(۳) سر جان ملکوم: تاریخ سرجان ملکوم، ترجمه میرزا اسمعیل متخلص به میرک (مبئی، ۱۲۸۹ق).

(۴) که‌مال مه‌زه‌هر ئه‌حه‌د: میژوو...، ل ۱۲۲.

(۵) همدالله مستوفی قزوینی: تاریخ گزیده، به اهتمام دکتر عبدالحسین نوایی، انتشارات امیر کبیر، (تهران، ۱۳۶۲)، و هه‌روه‌سا ژنده‌ره‌که بۆ راست فه‌کرنا ژیدهرین نوی وه‌کو: رشید یاسمی: کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، (تهران، ۱۳۱۹) ل دور په‌یوه‌ندی کورد و سه‌فه‌ویان. بۆ زانینا زۆرتی بنیره: مسعودی گلزاری: کرمانشاهان - کردستان، جلد اول، انتشارات سازمان میراث ملی، (تهران، ۱۳۵۸)، ص ۱۵۳.

(۶) رشید الدین فضل الله همدانی (ت ۵۷۱۶ه): جامع التواریخ، به تصحیح و تحشیه محمد روشن مصطفی موسوی، نشر البرز، (تهران، ۱۳۷۳)، دوره چهار جلدی، ۳۲۵/۴.

پشتی به لاقبونا شهرفنامی، ئه‌رزش و بهایی وئ وهکو ژیدهرهکی سهرهکی پتر هاته بهرچاف کرن، ب تایبهت د سهدئ بیستیدا، و کیمتر میژوونقیسهک ههیه کو تشتهکی سهر میژوویدا دهفه‌ری، د چاخین نوی (حدیث)دا نقیسیبیت و سود ژ فئ پهرتوکی وهرنه‌گرتبیت.

گرنگیا شهرفنامی د میژوویدا کوردستانیدا:

بی گومان ئه‌گهر مه بقیّت د نافه‌را هه‌موو ئه‌و به‌ره‌مین سهر میژوویدا کورد و کوردستانی ژ لایئ کورد و بیانیا‌فه هاتیه نقیسین، گرنگترین و پر بها ترین به‌ره‌م ژئ بگرین، جهئ هیچ گومان و موناقتی تیدا نینه کو دئ شهرفنامه هیته هه‌لبژارتن وهکو ژیدهرهکی سهرهکی و بنه‌رتی د میژووا کوردستانیدا؛ چونکی ئیکه‌م پهرتوکا میژوویدییه کو بره‌نگه‌کی به‌ره‌ره‌ه و هویربین باسی میژوویدا کوردستانی هه‌تا دووماهیا سهدئ شازدئ دکه‌ت. و یا پره ژ زانیاریین هه‌مه‌ه رنگ سهر هۆز و خانه‌دانین ده‌سه‌لاتداریین کورد، و ده‌وری سهره‌کی یئ هه‌بووی لسه‌ر پاراستنا دیارکرنا ره‌گه‌زی هنده‌ک هۆز و خانه‌دانین نافداریین کورد. کو مخابن ب ئه‌گه‌را کاودانین تایبهت و سیاسه‌تا داگیرکه‌ری کوردستانی ئه‌فه‌رو زمان و نه‌ته‌وی خۆ ژ بیرکرینه و چووینه د نافه‌لین دیدا، و رهنکه ئه‌گه‌ر شهرفنامه نه‌بایه ئه‌فه‌رو مه‌ چ ژ ره‌گه‌زی فان هۆزان نه‌دزانی^(۱).

هه‌روه‌سا ئه‌م دشین به‌اریکاریا شهرفنامی جهئ به‌ره‌زه‌بووی گه‌لئ کورد د میژووا رۆژه‌ه‌لاتی دا دیاربه‌کین^(۲)، ئه‌گه‌ر چی کوردان کارتیکرنه‌کا زؤرا کریه سهر میژوو، و روشه‌نیریا رۆژه‌ه‌لاتی، ئ مخابن کو که‌سایه‌تیین کورد و خزمه‌تا وان ب نافئ فارس و عه‌ره‌ب و تورکان هاتیه به‌ره‌زهرن^(۳)، و میژوونقیسین فان گه‌لان ژئ خه‌مساری نه‌کریه ژ گوه‌ورین و شیواندنا میژووا کوردان^(۴).

(۱) کلیم الله توحید: حرکت تاریخی کرد به خراسان، چاپخانه دانشگاه فردوسی، (مشهد، ۱۳۶۳)، ۸۳/۲.

(۲) کمال مظهر احمد: شهرفنامه له کوردناسی سوقییتدا...، ل ۱۷۰.

(۳) بو زانینا پتر بنیره توحید: مصدر پیشین.

(۴) بو زانین بنیره: قه‌ناتی کوردو: هه‌ندیک بیر و باوهری هه‌له له باره‌ی زمان و میژووی کوردوه‌ه، وه‌رگیران و پیشه‌کی ئه‌وره‌همانی حاجی مارف، پیاچونه‌وه‌ی که‌مال مه‌زه‌هر، (به‌غدا، ۱۹۷۳-۷۴).

قوتابخانا شەرفیئی ل بەللیس

شەرفنامە ژ رویی کوردناسیی فە ژێدەرئ سەرەکی دەیتە هەژمارتن، و دگەل چ ژێدەرەکی دیی کوردیدا ناهیتە بەراوردکرن، و توێژەر دکاریت ژ رووی ئابووری و کۆمەلایەتی و... پتر د میژووا کوردان گەهیت، و تیگەهشتنا فان بابەتا د فی سەردەمیدا بئ گومان دی بهاریکاریا شەرفنامی کوورتر و هویرببنتر ژئ بیت، و زۆر ئەگەر و هوکار و گیروگرفتین ئەفرۆیین میژوویی و کۆمەلایەتی و... پتر پی هینە شروفه کرن. و رەنگە ژێدەرەک بیت بو تیگەهشتنا فی راستیی کو ئەگەرا بن دەست مانا کوردان د درێژیا میژوویدا چ بوویە و چ کاریگەریەک هەبوویە سەر درەنگ بزفینا هیز و هەستا نەتەوهیی ل جەم کوردان.

هەرۆسا یا دیارە کو رەنگە ئەف سەردەمە دەست پیکا بزفینا هەستا کوردایەتیا سافا بوویە دناف روناک بیر و هەندەک میرین زانایین کورد وەکو شەرفخان^(۱)، و دویقدا ئەحمەدی خانی^(۲)، و...؛ چونکی فانا پتر تیکەل و ژ نیژیک ناگەهداری داگیرکەرین

(۱) کەمال مەزھەر ئەحمەد: سەرچاوهی پیشوو، ل ۱۷۴.

(۲) ئەگەر مرۆف میژوو و سەرھاتی و رابردویا خو نەزانیت، ئانکو چ ژ کاروباری خو یی ئەفرو ژئ نزانیت، و نەشیت بو خو بەرنامی دوا رۆژی ژئ دیار بکەت، لەورا میژوو و لیکولینەفین میژوویی ئیکەم پینگافە بو تیگەهشتنا ئەفرو و هەنگاه هاویشتن بو ئایەندی.

كوردستانى بووينه و پتر بهرزه وهنديين خو وهكو ميرين كورد دبن مهترسيا
ژنافچوونيدا ديتينه، لهورا دناف فان ميراندا ب تايبهت ئهوين روشه نير ئهقى هستى
هيدى هيدى دست پى كرىه؛ چونكى د شهرهفناميدا ئهف هسته وهسا ديار دبیت
دهمى كو شهرهفخان باسى كوردستانى دكهت كو ب كهسهكى داگير نهبوويه و داگير
نابيت^(۱)، و ئيكه كهسه سنوورئ راست و دروستى كوردستانى دياردكهت، كو ل
مهلاتيى، ههتا سهر ليئا دهريا هورمز ئانكو خهليجي دريژ دبیت، و ب فى رهنگى
زانياريهكا باش ل سهر جوگرافيا كوردستانى ژى ددهته دست.

ژلايهكى ديفه روودانين سهدئ شازدى كو ژ گرنگرين روودانا دهينه ههژمارتن د
ميژووا كوردستانيدا^(۲)، شهرهفخان يى دگهلدا ههفچهرخ بوويه، يان ژى پشكار بوويه
يان ژ نيزيك ديتينه و گوھ ل بوويه، و د شهرهفناميدا نفيسينه؛ لهورا شهرهفنامه
رهسه نرين بهلگى ميژوويى دهيته ههژمارتن د سهدئ شازديدا، بو نفيسينا ميژووا
كوردستانى و دهفهرئ د وى سهدهيدا.

پشكا دووئ يا شهرهفنامى ئانكو (خاتمه) ب خو سهرچاويهكى زورئ گرنگى
ميژووييه سهر ميژووا ئيران و ئوسمانى^(۳)، ب تايبهتى كو دهيته زانين دهستى
شهرهفخان دگههشته ناف پهرتوكخانا شاهى و بخو ژى ل نيزيك تيكه لى سياسه تمه دارين
وى سهردهمى بوويه، لهورا وهكو سهرچاويهكى زورئ گرنگ بو دياركرنا هندهك
دياردين ميژوويى بو فان دوو خانه دانا دهيته ههژمارتن؛ چونكى ميژوونفيسين
دهربارى (بلاطى) نه شيائينه هه موو تشتا نازادانه بنفيسن و ديار بكه ن^(۴).

(۱) بدليسى: مصدر پيشين، ص ۳۴.

(۲) دهستپيكا سهدئ شازدى و روودانين وى دبنه ئه گهرئ گوهارتنا ميژوويا چاخين نافه راست بو
چاخين ميژوويا نوى.

(۳) كه مال مهزههر نه جهد: سهرچاوهى پيشوو، ل ۱۱۶.

(۴) احمد تاج بخش: تاريخ صفويه، انتشارات نويد، (شيراز، ۱۳۷۳) ص ۱۲ - ۱۳.

راست بیژنی و پروگرامی فهکولینا زانستی د شهرفنامیدا :

گرنگیهکا شهرفنامی د میژوویدایدا راست بیژیه د شهرفنامیدا، ههروهسا بهرچافگرتنا پروگرامی زانستیی فهکولینی - تا راددهیهکی - د قی پهرتوکیدا دیسان نه‌رزش و بهایی وی دناف ژیدهرین دیدا زیده دکهت. نه‌گهر چ شهرفنامه ژی بی گومان وهکو هه‌موو کارین میژوونفیسین وی سه‌ردهمی سیما و روخساری تاییه‌تی وی چاخی پیقه دیاره^(۱)، لی دگهل هندئ نه‌گهر دگهل ژیدهرین میژووین وی چاخی بهه‌لسه‌نگینین و به‌راورد بکه‌ین، وی گافی دئ دیار بیت کو نه‌ف شاهکاری میژوویا کوردان، هندهک تاییه‌تمه‌ندیین خو هه‌نه، کو کی‌متر پهرتوکه‌کا میژوووی و میژوونفیسه‌کی د وی سه‌رده‌میدا به‌رچاف گرتینه. راسته نه‌گهر مرؤف شهرفنامی دگهل کاره‌کی نه‌فرووی میژوویدایدا ژ رووی پروگرامی فهکولینی به‌راورد بکه‌ت، بی گومان دئ زور ره‌خنه و کی‌مسی تیدا هه‌ین، لی دگهل هندئ و ب به‌رچاف گرتنا وی چاخی، شهرفنامی زور ئیمتیاژین هه‌ی کو پیویسته مرؤف ب ساناهی ب سه‌ردا دهریاز نه‌بیت، و قی کاری میر شهرفخان و خزمه‌تا وی بو پاراستنا راستی ژیرنه‌که‌ت.

شهرفخان ددهست پیکا شهرفنامیدا نه‌گهری نفیسینا شهرفنامی باس دکه‌ت، و ب پیویسته‌یه‌کا میژوووی دزانیت، نانکو د پیشه‌کیا بابته‌تی ئامانجا نفیسینی وه‌کو به‌ندهک ژ پروگرامی فهکولینی باس دکه‌ت^(۲)، و پیش به‌یته سه‌ر قی بابته‌تی ده‌یته سه‌ر مقای میژوو و میژوونفیسینی و فان مقایا د هه‌ژمیریت^(۳)، و تا راددهیکی هه‌ر د قی پیشه‌کییدا باسی ژیدهرین خو دکه‌ت کو چاوا شیایه ب ده‌ستفه بینیت و خو بو قی کاری ئاماده بکه‌ت، و زور جاران د ناف بابته‌تیدا ئاماژی ب فان ژیده‌را دکه‌ت، بو نمونه ده‌می ده‌یته سه‌ر سود و به‌هرین میژوووی، باسی نفیسه‌ری نافدار (میر خواند)^(۴) و به‌رتوکا (روضه‌ الصفا) دکه‌ت کو نه‌ف بابته‌ته ژئ ودرگرتیه^(۵).

(۱) نانکو ژیدهرین میژووین وی سه‌ردهمی هه‌موو دپرن ژ هوزان و بابته‌تین نه‌ده‌بی و هنده‌ک بابته‌تی شاش و دوور ژ راستی و په‌سنه‌کا زیده یا میران و شاه و سولتانان تیدا هه‌یه، ژبلی نفیسینا تشتین دوور ژ باوه‌ری و خورافی.

(۲) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۹.

(۳) همان مصدر، ص ۶ - ۷.

(۴) میرخواند (میری ۹۰۴ کۆچی) خه‌لکی باژیری به‌لخه، د به‌رتوکا (روضه‌ الصفا) دا میژوو یا جیهانی ژ ده‌ست پیکا بوونا مرؤفی تا سال ۹۰۴ ی یا نفیسی. عزیز بیات: شناسایی منابع و ماخذ تاریخ ایران از آغاز تا عصر صفوی، (تهران، ۱۳۶۴)، ص ۱۲۰.

(۵) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۶.

و هەر د پېشه‌کيا في پەرتوکیدا بابەتین شەرەفنامی ل سەر (صحیفه) و وان ژى سەر (فصل) ان دابه‌ش دکەت، و في دابه‌شکرني ژى ب رهنگه‌کی زانستی سەر بناغي دابه‌شکرنا حکومه‌تین کوردستانی ددانیت^(۱).

تشتی زۆری گرنگ و پر ئەرزش د شەرەفنامیدا، کو ئەرزش و بهایی وی زۆر زیده دکەت، بی لایه‌نیا شەرەفخانە د نفیسیندیایه، کو د وی سەردەمیدا تشته‌کی زۆری کیم بوویه، و ب تایبەت کو شەرەفخان ب کریار خودان هه‌لویت بوو، ئانکو مرۆفەک سیاسی و دەسه‌لاتدار بوو و لایه‌نه‌کی وان روودانا دهاته هه‌ژمارتن، و ل دەستیکی لایه‌نگیری سەفه‌ویان و دویفدا دگهل ئوسمانیان بوویه^(۲)، و وه‌سا دهاته هزرکرن کو دەمی ئەف پەرتوکه دهیته نفیسین دی شەرەفخان ب توندی دزی سەفه‌ویان نفیسیت، لی هه‌روه‌ک د شەرەفنامیدا دیاره ئەف دیاردهیه به‌رچاڤ ناکه‌فیت، به‌لکو ب رهنگه‌کی گشتی بی لایه‌نانه و زانستیانه میژوو بو میژوویی و خزمه‌تا زانستی و مرۆفایه‌تی نفیسییه و خو ژ نه‌خوشتین نه‌ساختا میژوویی و میژوونفیسینی ئانکو تاگریی دایه پاش، و هه‌موو جها ب ریز و قه‌نجی هه‌تا باسی دوژمنین خوژی کریه، له‌ورا هەر مرۆفەکی میژوونفیس دی ب ریز و به‌افه به‌ری خو دهته شەرەفخان و شەرەفنامی^(۳).

د وی سەردەمیدا پڕانیا میژوونفیسان، باره‌گایی (بلاطی) بووینه، و دویف فیان و ئارەزویا خودان شکوین خو دنفیسین^(۴)، ئەگەر مرۆف به‌ری خو بدهته نفیسینه‌کا میژوویی وه‌کو (عالم ئارایی عه‌باسی) یا میژوونفیس نافرار ئەسکه‌نده‌ر به‌گی مونسیتی تورکمه‌ن^(۵)، کو هاوچه‌رخ بوویه دگهل شەرەفخاندا، وی دەمی دی ب دروستی ئەرزشی زانستی فی مرۆفی و بی لایه‌نیا وی زانیت.

(۱) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۱۰ - ۱۱.

(۲) اسماعیل حقى اوزون چارشى لى: تاريخ عثمانى، ترجمه ایرج نويخت، انتشارات کيهان، (تهران، ۱۳۷۰)، ۶۷/۳.

(۳) توحدي: مصدر پیشین، ۸۳/۲.

(۴) هامر پورگشتال: تاريخ امپراطورى عثمانى، ترجمه ميرزا زكى على آبادى، به كوشش جمشيد كيانفر، (تهران، ۱۳۶۷)، ۸۰۹/۲.

(۵) بنیره: اسکندر بيک منشى: تاريخ عالم آراى عباسى، انتشارات امير کبير، (تهران، ۱۳۵۰) فی میژوونفیسى کوتابی نه‌کریه ژ نفیسینا دزی کوردان و دوژمنین شاه عه‌باسی و نه‌وا خرابه دایه پال کوردان.

ژ روویي نهدیبه فه ئهگهر چ شهرفخان نهشیایه خو ژ زور دیاردین نفیسینا وی سهردهمی رزگار بکته، وهکو نفیسینا هوزانین زور د شهرفنامیدا، ئهگهر چ نهف دیاردی هوزان نفیسینی د وی سهردهمیدا و پیش وی سهردهمی زی، خالهکا پر هیز دهاته ههژمارتن^(۱)، لی نهف هوزانه دینه ئهگهر کو مرؤف ژ بابهتی بهیته برین، لی شهرفخان بخو دهیته سهر باسی پهیوهندیا نهدهبیاتی دگهل میژووی و دنقیسیت: "دقیت میژوونقیسی خامه رهنگین و خودان شیان بیت"^(۲). دگهل هندیدا زی خو زوری پاراستی ژ پهسنا (مدح) میر و سولتانان، و نفیسینا ئاسییا وی سهردهمی تابیهت بو جوانکاری، و پتر بهری خو دایه ئامانجا نفیسینی نهو زی رونقهکرن و گههاندنا بابتهی ب رهنگهی ریکوپیکه؛ چونکی ئهگهر مرؤف بهری خو بدهته نفیسینا وی سهردهمی، زور جارن دی لاپهريهکی میژووی خوینیت، لی ب تنی بابتهکی میژووی زوری بچووک دی زی وهرگریت^(۳)، و یا دی پتر هوزان و جواننقیسیه، لی د شهرفنامیدا نهف دیارده کیتمتر بهر چاف دکهفیت.

رهنگه نهه بکارین ئهگهرا سهربهخوی و بی لایهینا شهرفخان د نفیسینیدا بزفرینینه هندی کو شهرفخان دهمی نفیسینا پهرتوکا خو نه مرؤفهکی بارهگای بوویه، و نه پیویستی ب هندی بوویه کو فی پهرتوکی رۆزهکی ژ رۆژان پیشکشی شاه یان سولتانهکی بکته^(۴)، بهلکو ژ روویي ئابووری فه مرؤفهکی سهربهخو و خودان شیان بوویه و ل سهر داهاتی خو دزی.

(۱) بیات: مصدر پیشین، ص ۴۵.

(۲) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۶.

(۳) بو وینه بنیره: محمد بن علی بن سلیمان الراوندی: راحه الصدور وآیه السرور تألیف (۵۹۶ هـ) تصحیح محمد اقبال بانضمام حواشی و فهارس مجتبی مینوی، انتشارات امیر کبیر، (تهران، ۱۳۳۳). لی بهرامبهری وی (تاریخ گزیده) نفیسینا همدوللا مهستوفی قهزینی دهیت کو یا ژ وی شیوازی پاراستیه. و شهرفنامه پتر نیزیکی تاریخ گزیده) دبیت ژ روویي شیوازی نفیسینی فه.

(۴) دهست پیکیدا میژوونقیسین وه کو کارهکی دناف دامودهز گههین شاهاندا دهست پیکربوو و دگوتنی (روودان نفیسی)، و هیدی هیدی وه کو زانستهک لی هات ب نافی میژوونقیسی. و نهف نفیسینه بو میر و شاه و دهسلانداران دهاتنه پیشکیش کرن، تاج بخش: مصدر پیشین، ص ۱۲.

ژلايهكې ديقه فيانا في مروفي بو ميژوو و ميژوو نقيسيني د ناستهكي و هسادا بوويه كو ناماده بوويه دهست ژ مهزنترين ههست و خواستين مروفي نانكو دهسلات و مهزنايتي بهردت و في كاري ب نهنجام بگههينيت، و گومان تيډا نينه كو مروفيهكي و هسا دي كاري پاقتر و زانستيانه تر بهرهمهكي پيشكيشي مروفايه تبي بكت.

ههروهسا ل سهر ميژووا نيراني د چاخې سهفهويدا هيچ ژيدرهكي سهرهكي نينه كو ب نهنداږي (خاتمه) يا راست بيژ و باوهرپيكري بيت، ب تايبهت كو ميژوو نقيسين سهردهمي سهفهوي ب چافي پيروزيي (تهقديس) بهري خو ددانه شاهين سهفهوي. و د سهردهمي سهفهويدا نهو دنقيسين يا وان پي خواهش^(۱). لهورا دي بينين كو نهف ژيدره و هكو ئيكي ژ راست بيژترين ژيدرين وي چاخې دهيت ههژمارتن و جهې تايبهتي خو هيه.

لي سهرهږاي ههولډانا شهرفخان بو پاراستنا رووي راستي و دروستي، يي بي ههله زي نهبوويه د كاري خودا و نهشايه ههموو مهرجين ميژوونقيسينهكا زانستي بكار بينيت، و زور جارار رهنه بو بلندكرنا پلا هندهك خانهدانين كورد، تووشي شاشي بوويه و نهو ب رهچلهك گههاندينه سهر عهههه، بو وينه خانهدانا ميرين بوټان لسهر زاري وان دكهته نهقيين خالدې كوري وهليدي^(۲)، لي ديڅدا نهو بخو دبيثيت كو د بهريدا ميرين بوټان سهر ئاييني ئيزديا بووينه^(۳)، و ل فيره پرسيار ناكهت كو چاوا كورين خالدې بوونه ئيزدي، نانكو نهو بخو دوو بوچوونين جياواز فهديگيريت. نانكو باسي پهيوهنديا روودانا ناكهت و ناهيته سهر فهكولين و شروفهكرنا نهگهريين روودانين ميژوويي.

نهگهر چ بدليسي د كاري خودا پتر گرنگيا دايه سهرچاوين وي سهردهمي و نهچاربوويه وان بهلگا فهديگيريت و هكو گههاندانا رهچلهكا ميرين ئاميدي و ههكاري و

(۱) همان مصدر، ص ۱۳، نهف پيروزيه (تهقديس) نه بتني دناف ميژوونقيسادا، بهلكو جهم دهسلاتداراندا زي مابوو، نانكو تا دووماهيا سهردهمي زهنديان دهسلاتداران ههول ددان ب نافي بنهمالا سهفهويان دهسلاتي بريغه بهن.

(۲) ئيكهه ميرى في بنهمالي سليمان كوري خالد بوويه و سهر ئاييني ئيزديان بوويه، رهنه هه ل بهر نافي في خالدې بوويه كو وان خو د گههاندنه سهر خالد كوري وهليدي، لي يا دياره كو نهفه تشتهكي چيكره.

(۳) بدليسي: مصدر پيشين، ص ۱۵۶.

شهمزینان بو سهر خهلیفین عهباسی^(۱)، لئ دگهل هندیدا ژی شهرفخان یی دلپاک بوویه. و ئەو فه دگیرا، یا کو د کوردستانیدا ل وی سهردهمی خه لکی بیروباوهر پی هه ی و ههتا ئەف په یوهندیا ب عهباسیانفه ب خالهکا ب هیز و ئیمتیازهکا مهزن ژی دانه پیش چافان^(۲). دیاره کو د سه دین نافه راستا کوردیدا، و پشتی روخاندنا حکومهتا عهباسیان هیشتا دهسلات بیی پشتگیری و په یوهندیا ئایینی نه دهاته کرن، له ورا دئ بینین بازاریی ساخته کاریی د د کوردستانئ و دهفه رییدا خووش د بیت، و دئ بیته بهریکانی کا دئ کی زووتر خو ب بنه مائین بهرنیاسین قوره شیا فه گریده تن. ئەف دیاره ژی پشتی موسلمان بوونا ئیلخانین مه غول تایهت سهردهمی سوئتان مه موودئ غازان خان و دو یقدا سوئتان محمه دئ خودابه ندئ روودا، کو ههر دووا هه ول ددا گونه هین باپرین بوتپه ریسن خو راستفه کهن و ئەو گونه ها دراستا عهباسیاندا کری ب چاکیا دگهل نقشئ وان ب خیری ب گوهورن.

لئ دگهل هندئ شهرفخان ب نه فسهکا بچووک و دوور ژ خوپه ریسیی و خوئیانی هه لسه نگاندا شهرفخانمی دکهت، و داخوای ژ زانا و نفیسه ران دکهت کو زور ب هووربینی فه بهری خو بدنه فی کاری، و مهردانه بیخه د ترازییدا. و ئەگهر هه له و شاشیهک تیدا بیت یان تشتهک ژ بیر کربیت مهردایه تیی دگهلدا بکهن و ب رهنگه کی باشتر و پاقرتر بو راست بکهن^(۳). و ب فی رهنگی ژی خالهکا دیبا فی پروگرامی ب جه دئینیت و خو روی سپی ژ فی ئەزمونئ دهرباز دکهت.

(۱) همان مصدر، ص ۱۲۶ - ۱۴۵؛ و بو زانینا پتر بنیره: انور المائی: الاکراد فی بهدینان، (موصل، ۱۹۶۰)، ص ۱۱۸؛ محفوظ العباسی: اماره بهدینان العباسیه، مطبعه جمهوری، (موصل، ۱۹۶۹)، ص ۴۰.

(۲) بو وینه بنیره: پور گشتال: مصدر پیشین، ۸۷۶؛ مذكرات مأمون بك بن بیگه بك: نقلها الى العربیه وعلق علیها محمد جمیل الرزئیانی و شكور مصطفى، (بغداد، ۱۹۸۰)، ص ۱۶ - ۱۷. ئەف نفیسه یا سالا ۱۵۷۷ یه، مه موم بهگ دبیت بنه مالا وی ئانکو میرین شه ره زور دگه هه سهر (ئهو عوبهیدی جهراج) و (عهباس) مامی پیغه مبهری، ئانکو ب ئیکی ژی رازی نه بوویه، ئەسلی خو یی بریه سهر دوو که سین ژیک جودا. ههروه سا بنیره رزناما کوردستان ئیکدم ژماره ئەوا ل ۲۲ نیسانا ۱۸۹۸ ل قاهره دهرجوی کو چاوا میقدا مدحدهت بهدرخان میری کوردان لسهر فی بابتهی باس دکهت یان بنیره: ئەمینئ ئوسمان، ژیده ری بهری، ل ۱۶ - ۱۷، میری بوتان چهوا ب شانازی فه دبیت کو ئەو نه فیی خالد کوری وه لیده.

(۳) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۹ - ۱۰.

ب هەر رەنگی هەمی هەتا ئەفرو شەرەفناما شەرەفخان پی ناسا میژووا گەلی مە بو
قوناغەکا گەنگ دەیتە هەژمارتن، و ژ ئەرزش و بەیئ وی ناهیتە کیمکرن، و
شەرەفخان خەمساری نەکره ژ بزاف و تیکوشینئ بو نقیسینا میژوویەکا ریکوپیک چ
نەبیت بو وی سەردەمی. و میژوونقیسین ب دویقدا ژ ل دویف شیانین خو ریبوارین
فی ریکئ بووینە و هەر ئیکی لاپەرەکی زیڕین سەر پەرتوکا میژوویا کوردستانی
زیدەکرینە، بلا دەست پیکا سەدی پینجی ب سەر بورینا نقیسینا شەرەفنامی ببیتە
هاندرەک بو هەموو میژوونقیس و خودان شیانین کوردستانی د فی واریدا بو
نقیسینەکا پاقر سەر میژوویا کوردستانی و پیشکیشکرنا فەکولینین پر مفا سەر
بابەتین بەرزە د میژوویا کوردستانی و هەولدان بو دیارکرنا دەوری هەژی گەلی کورد
د میژوویا دەفەرئ و جیهانیدا، ئەو ژ ب نقیسینا میژوویا کوردستانی ب رەنگەکی
بەردەوام و بی پرچیان و ئیکگرتی ژ لایئ بسپور و میژوونقیسین کوردان فە.

راپه‌رینا عه‌لی پاشایی جان پولاد^(*)

بنه‌مالا میرین کلس:

نقش و ره‌سه‌نی بنه‌مالا جان پولاد (جنبلط) میرین ده‌روزی دگه‌هیته بنه‌ماله‌کا مه‌زنا کورد، کو دکه‌فندا میرین ده‌فهره (کلس)ی بوون. د (شهره‌فنامه) یا شهره‌فخانئ بدلیسی دا وه‌سا هاتیه کو ئەف بنه‌ماله ژ پسمامین میرین نامیدی و هه‌کارینه، ئانکو ئەو زی نفسی خو دگه‌هینه بنه‌مالا خه‌لیفین عه‌باسی^(۱). (مه‌ند) یان (منته‌شا) باپیری فئ بنه‌مالئ دگه‌ل ژماره‌کا هۆزین کورد چوو بوونه خزمه‌تا سولتانین ئەیوبین کورد و ژلایئ وانقه پیشوازیه‌کا باش لئ هاتبوو کرن، و ده‌فهره (قصیر)^(۲)، کو د که‌فیته نیژیکی ئەنتاکیئ دانه فان کوردان، دقئ ده‌فهریدا ژماره‌کا مه‌زن ژ کوردین ئیزدی زی هه‌بوون کو ئەو زی ژیر ئالایی (مه‌ند)ی کوم فه‌بوون، هه‌روه‌سا کوردین ئاکنجین (جوم) و (کلس)ی^(۳)، زی چوونه ژیر ده‌سه‌لاتا ویدا.

پشتی کو فان هوزین کورد ل ژیر سه‌رکردایه‌تیا (مه‌ند) خزمه‌ته‌کا مه‌زن بو حکومه‌تا ئەیوبیان پیشکیشگری، مه‌لکین ئەیوبی زۆر گرنگی و پویته دا وان، و میراتیا کوردین شام و حه‌له‌بی پی سپارد^(۴). د ده‌ستپیکیدا د نافه‌را (مه‌ند) و کوردین ئیزدیدا ناکوکیه‌کا مه‌زن په‌یدا بوو، لئ د دویندا ناکوکی چاره‌سه‌ر بوون و په‌یوه‌ندی خووش بوونه‌فه و ئیزدی چوونه ژیر ده‌سه‌لاتا ویدا.

(*) ل گو‌فارا پیشمه‌رگه ژماره (۵) ل گولانا ۱۹۹۷ ی ل ده‌وک هاتیه به‌لافه‌کرن.

(۱) امیر شرفخان بدلیسی: شرفنامه تاریخ مفصل کردستان، با مقدمه محمد عباسی، انتشارات علمی فرهنگی، چ ۲، (تهران، ۱۳۶۲)، ص ۲۸۶ – ۲۸۷.

(۲) باژیره که دکه‌فیته پارێزگه‌ها (حصص) و ناوه‌ندا هه‌ریما (بصیر) ه.

(۳) کلس باژیره که دکه‌فیته رۆژنافا کوردستانی د ناف به‌را عه‌ینتاب و حه‌له‌بی دا لسه‌ر سنووری هه‌ردوو ولاتین تورکیا و سوریا، و ناوه‌ندا ویلایه‌تا (کلس) ه دنافا ئاخا تورکیادا و ب ره‌نگی (کلز) ده‌یته نفیسین

(۴) دوی سه‌رده‌میدا ژماره‌کا زۆرا کوردان د ده‌فهرین کلس و حه‌له‌ب تا دگه‌هشته سه‌ر که‌ندا‌فا ئەسه‌که‌ندرون دژیان و تاییه‌ت ژماره‌کا زۆرا ئیزدیا ل وان ده‌فهره ئاکنجی بوون.

دویف (مەند)ی دا کورپۆ وی (ئەرەب بەگ) و د دویف ویدا (ئەمیر جەمال) و دویف ویدا (ئەحمەد بەگ) بوونە دەسلەتدار، دوی دەمیدا حکومەتا ئەیوبیان ب دەستی غولامین چەرکەس هاتە ژناڤین، ئی ئەحمەد بەگ سەرئ خو بو چەرکەسان نەچەماند و شەرپین دژوار دگەلدا کرن^(۱). دویفدا کورپۆ وی (حەبیب بەگ)ئ جھئ وی گرت، چەرکەسان ئەو ب سەردا بر و داخواز کرە بازپیری حەلەب و نامەردانە کوشتن. قاسم بەگئ برایی وی ب زورئ شیرئ دەسلەت گرتە دەست و بدژواری دزی چەرکەسان راپەرپ. چەرکەسان شیخ عەزەدین کو شیخەکی ئیزدی بوو کرە میرئ کوردان. قاسم بەگئ دگەل چەند هوزەکین کوردان پەنا برە (جیایی سەهیون) و شیا چەندین جارن لەشکرئ شیخ عەزەدین و چەرکەسان تیک بشکینیت. شەر دناقبەرا واندا یئ بەردەوام بوو تا کو سولتان سەلیم (۱۵۱۲ - ۱۵۲۰) سولتانئ ئوسمانی بو گرتنا مسرئ ل سالا ۱۵۱۷ ئ بەرەف شامئ بریکەفتی. قاسم بەگ دگەل میرەکی نەرازیی چەرکەسان ب نافت خەیری بەگئ^(۲)، چوونە خزمەتا سولتانئ ئوسمانی و دەسلەتا ئوسمانیان پەسەندکرن. پشتی گرتنا مسرئ قاسم بەگ دگەل کورپۆ خو (جان پولاد) کو ژیی وی ۱۴ سال بوو دگەل سولتان سەلیم سالا ۱۵۲۰ ئ چوونە ستەنبولئ^(۳).

ب فەسادی و پیلانین شیخ عەزەدین و (قەراجە پاشا)ی میرمیرانی (بیگلەر بەگئ) حەلەبی جەم سولتانئ، کو فەگەرینا قاسم بەگئ بو کۆردستانئ دئ بیتە ئەگەرا راپەرینا کوردان د دەفەریدا، سولتانئ ئوسمانی، قاسم بەگ کوشت و کورپۆ وی (جان پولاد) دناڤ غولامین خەزینیدا ل ژیر پەرورەدەکرنئ و چاڤدیرییدا دانا^(۴).

(۱) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۲۸۸.

(۲) خەیری بەگ میرئ حەلەبی بوو، بەری شەرئ ئوسمانی دگەل مەمالیکین مسرئ، دگەل سولتان سەلیم پەیوەندی هەبوو، د شەرئ بناڤ و دەنگئ (مەرج دابوق) بوو ئەگەرا شکەستنا لەشکرئ (مەمالیکا) و پشتی گرتنا مسرئ بوو فەرماندارئ مسرئ و ل سالا ۱۵۳۳ وەغەر کر.

(۳) بدلیسی: مصدر پیشین، ص ۲۸۹.

(۴) همان مصدر، ص ۲۹۰.

نه‌عزاز ده‌فهرمکا کو لدویف یاسیمن ئوسمانی ژ روویئ میرانگریفه یا بنه‌مالا جان پولاد میرین کورد بوویه.

جان پولاد به‌گ:

پشتی کوشتنا قاسم به‌گی، شیخ عزه‌دین بوو میرئ کوردان د ده‌فهریدا و پشتی مرنا وی چ کور نه‌بوون کو جهئ وی بگریت، و ژ مروفتین وی ژ کسه‌کئ وه‌سا نه‌بوو کو جهئ وی بگریت له‌ورا حکومه‌تا ئوسمانی ملک و سامانی وی ئیخسته سهر ملکئ تایبه‌تئ سولتانی ل نه‌نتاکیئ^(۱).

د سهرده‌مئ سولتان سلیمانی قانونی (۱۵۲۰ – ۱۵۶۶) جان پولاد به‌گ ل سهرایا (عامره) ئینانه دهر و دگهل سولتانیدا ل شه‌پین (بلگراد)^(۲)، و گرتنا (روودس)^(۳)، و سه‌فهر (بوغدان)^(۴)، به‌شدار بوو و ب نه‌گه‌را دلیری و میرخاسیا وی دشه‌پراندا که‌فته د

(۱) ل دویف یاسایی سولتان سلیم خان پشتی مرنا خودانی میرگه‌هی نه‌گه‌ر چ کور یان مروثه‌کیئ نیریک نه‌بیت دا مولک بیته مولکی تایبه‌تئ سولتانی.

(۲) باژیری (بلگراد) پایته‌ختی سربستان ره‌مه‌زانا ۹۲۷ ه.ق ۱۵۲۱ ز هاته‌گرتن.

(۳) جزیرا (روودس) دکه‌فته باشووری رۆژئا‌فا تورکیا و لسهر ریکیت بازرگانیا تورکیا، بالکان، سوریا و مسری یه‌کو سالا ۹۳۹ ه.ق ۱۵۳۳ ز ژلایی ئوسمانیا فه‌هاته‌گرتن.

(۴) بوغدان یان موره، (مولدافیا) نه‌فرویه، کو دکه‌فته لایی راست و چه‌پی رویاری (بسارابیا) و پیروت و تا رۆژه‌لاتا چیاپین کارپات درپژه هه‌بوو نه‌فله‌شکرکیشه سالا ۱۵۳۰ چی بوو.

بازیری کلسی کو لدویف یاسایی ئوسمانی مولکی میراتگری میرین جان پولادین کورد بوویه

دی سولتانیدا و ل دویف یاسایی سولتان سهلیم و ریکهفتنا دگهل میرین کورداندا داخوازا میراتی باب و باپیرین خو کر^(۱). سولتان سلیمان نهدفیا جان پولاد بزفریته ناف کورداندا؛ چونکی هزر دکر کو دزی ئوسمانیان دی راپه ریت لهورا سنجهقهک ژ حله بی دایی، لی جان پولاد قه بوول نه کر.

دوی ده میدا دا میراتیا کوردان د وی ده فیریدا دانه (حسین خان پاشا خادم) لی فی پاشای راگه هاند کو ئه گهر حکومتا کوردان ل شامی نه دهنه جان پولاد به گی، کهس نه شیت بهرسینگی کوردان بگریت، و ولاتی حله بی و جهی عه رهبان دی توشی زیانه کا مه زن بیت^(۲).

لهورا سولتان سلیمان نه چار بوو حکومتا باب و باپیران ئانکو ویلایه تا (کلس) و ده فیریت دهوروبه ر ئیخستنه ژیر دهسه لاتاریا جان پولاد یدا، ل دویف فه رمانین

(۱) ملکی میراتی ئانکو (سه ربه ست میرمیرانلیق) بو ده فیرین کوردستانی ب کاردهات کو میرین وی مافی (ئیژی) تیدا هه بوو و حکومتا ئوسمانی مافی لادانا وان نه بوو.

(۲) همان مصدر، ص ۲۹۱.

ئوسمانى وەسا ديارە بەرى سالا ۱۵۶۰ ئى ميراتيا كلس و ئەعزازى يا بۇ جانپولاد ھاتىيە زفراندن. وى زى ب رەنگەكى رېكوپېك دەسەلات برېقىە دبر، ئەو ئازاۋە و رېگريا كو كەفتىبوو د دەقەرئىدا نەھيلا، و جادركا ديتر تەناھى بۇ دەقەرئى زفراندەقە و دز و رېگر ب توندى سزادان^(۱). و لدويىف خۇدا (۷۰) كور ب جھ ھيلا. دويىف ويدا كورئ وى (جەغفەر بەگ) و دويىفدا (حسېن بەگ) ئى كورئ پېنجى يى جان پولاد بوو ميرئ (كلس) ئى، ژبەر زيرەكى و ميترخاسيا خۇ شيا داخووازا ميرميرانيا (تەرابلوس) ئى زى بكتەن و ب وئ مەرچى ئەگەر ژ ميرميرانىي ھاتە لادان (كلس) ھەر وەكى خۇ ميراتى وان بمينيت^(۲).

سوئتان موراد خانى سىيى (۱۵۷۴ – ۱۵۹۵)، حسېن بەگ كرە پاشا و حكومەتا تەرابلوس ئىخستە ژير دەسەلاتا ويدا؛ چونكى حكومەتا تەرابلوس ددەستى عەرەبەكى ب نافى (قميزە) دا بوو، پشتى لادانا وى ل دەسەلاتى بەرەف ستەنبولې بركەفت دا گازندىن خۇ بگەھينتە (باب عالى)، لى ب رېقىە ھاتە كوشتن و كوشتنا وى ئىخستە د ستويى حسېن پاشاى دا، و حسېن پاشا پشتى ھاتىە لادان د قەلا (حەلەب) يدا ھاتە زيندانى كرن و ھەرۋەكى شەرەف خان دنقىسىت تا سالا ۱۰۰۵ ھ.ق د زيندانى دا بوو^(۳). چونكى ل دويىف شەرەفى چ ل سەر حسېن پاشاى نە چوو، ھاتە بەردان و ميراتيا خۇ وەرگرتەقە، ل دويىف بەلگەنامەكا حكومەتا ئوسمانى ل رەمەزانا (۹۷۸ ھ.ق – شوپاتا ۱۵۷۱) فەرمانەك ب نافى جان پولاد ميرئ (كلس) يا ھاتىە دەركرن، كو چوار كورپىن وى ب نافىن عومەر، ئەحمەد، عەبدوئلا و حسېن ژ دەستەكا (تيمارلى سپاھى) بوون، كو ب ئەگەرا ژيھاتىي سالا (۹۶۷ ھ.ق – ۱۵۵۹) دگەل بلندكرنا پلا ميرميرانيا (حەلەب) ئى دگەل ۳ ھزار (ئاقچا)^(۴) بۇ سەر (تيمارا)^(۵) وان ھاتە زېدەكرن^(۶).

(۱) نجلا م. ابو عزالدین: تحقیقی جدید در تاریخ مذهب و جامعه دروزیان، ت. احمد نمایی، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۲۷۳.

(۲) همان مصدر، ص ۲۹۸ – ۲۹۳.

(۳) همان مصدر، ص ۲۹۹، ل قیرە نقیسینا شەرەفنامە سەر فان میرا دووماھى دەھیت و ئەفۇ رویدائین دېقدا پاش چاخى شەرەفخانینە.

(۴) (ئاقچە) درافەكى زىقىي ئوسمانى بوو كو بو جارا ئىكى سالا ۱۳۲۷ زاینىي ژلايى سولتان نورخان (۱۳۲۶ – ۱۳۶۰) قە ھاتبو لیدان.

(۵) تيمار يان (اقطاع) بریتی بوو ژ وان جھ و زەفيا كو بەرانبەر خزمەتا لەشكرى ددانە میران، و داھاتیي وان دناؤ حكومەتا ئوسمانى ل ۱۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ ئاقچا بوو و ھەمان سیستەمى فئودالیزم يان دەرەبەگاتییە.

(۶) اسماعیل حقى اوزون چارشى لى: تاريخ عثمانى، ت. ایرج نوبخت، چ ۱، (تهران، ۱۳۷۰)، ۱۲۱/۳.

کهلا حلهبئ جهئ فهرانهوايا حسين و عهلي پاشايئ جان پولاد

دنافبهرا حسين و برايهاكئ وى ب نافئ (جهليل) ناكوكى ل سهر (كلس)ئ ههبوو، و د نهجامدا ميراتى گههشته حسين لهورا د فئ بهلگهناميدا، فهرانهك يا ههئ بو ميرميرانئ (حلهب) كو نهگهر (جهليل) فئا دهست دريژيئ بكهته سهر (كلس)ئ نهو رئ ئ بگريت^(۱).

نصوح پاشايئ واليئ حلهبئ بو ژنافرنا (يهنيچريئ) نافهران دباژيريدا، داخوازا هاريكاريئ ژ حسين پاشاى كر، و بهاريكاريا وى شيا هيژا وان تيئك بشكينيئ و وانا ژ باژيري دهرينيئ. پاشاى نصوح پاشاى هيژا كر سهر حسين پاشاى ب خو ژى، ئ فئ جاري نصوح پاشا تووشى شكهستئ بوو^(۲).

(وهزيئ نهعزهم چفالهزاده سنان پاشا) سهردارئ لهشكرئ ئوسمانى ل رؤژههلاتئ، دهمئ كو بو شهرئ ئيرانئ ل سالا ۱۶۰۳ ئ بهرهف سنوورين ئيرانئ ريگهفتبوو، ل دويش ياسايئ كو نهو كهسئ مولكئ ميراتيئ ههبيت ناچيبيت ميرميرانئ بدهنئ، (نصوح پاشا)ى واليئ (حلهب) لادا و جهئ وى حسين پاشا كره ميرميرانئ حلهب و عهلي

(۱) همان مصدر، ص ۱۲۱/۳.

(۲) نجلا ابو عز الدين: المصدر السابق، ص ۲۷۳ - ۲۷۴.

پاشایی برایی وی کرنه حاکمی (کلس)ی^(۱). بهرانبهر فی ئیکی حسین پاشای ۷ هزار سکین زیری دانه سنان پاشای و سوز دا کو سالانه ۶۰۰ هزار سکین زیری رهوانه‌ی سته‌بولی بکته، و دهری دژی ئیرانی‌دا ژی هاریکاریا سنان پاشای بکته^(۲).

دهمی کو بو جارا دووی سنان پاشا ل سال ۱۶۰۴ بو شهرئ ئیرانی چووی، و حسین پاشا وهکو میرمیرانی (حله‌ب)ئ دگه‌لدا چوو بوو، د شه‌ره‌کی‌دا ب نه‌گه‌را دره‌نگ گه‌هشتنا حسین پاشای، سنان پاشا تووشی شکه‌ستنی بوو، سه‌ره‌پای شیره‌تین ده‌وروبه‌رین وی کو دهمی سنان پاشا یی توره نه‌چیته جه‌م وی، لی حسین پاشای گو ه نه‌دایی، و دهمی حسین پاشا ل وانئ گه‌هشتیه جه‌م سنان پاشای، ده‌ملده‌ست ب فی به‌هانی حسین پاشا کوشت^(۳).

سه‌ره‌هلدانین جه‌لالی:

ل نافه‌راستا سه‌دی ۱۶ ئ ئانکو دووماهیا ده‌سه‌لاتداریا سوئتان سلیمانی قانونی ب نه‌گه‌را گه‌نده‌لیا زیده ژ رادده‌یا ریقه‌به‌ریی و زور و سته‌ما فه‌رمانبه‌ر و فه‌رماندارین ئوسمانی، بوو نه‌گه‌ری ب جه‌ هیلانا زه‌فی و کاری کشتوکالی ژلایی جوتیارانقه، هه‌روه‌سا ب نه‌گه‌را وه‌رگرتنا باجه‌کا زور، و ده‌ستدریژی و سته‌ما (یه‌نیچری)یا، و نه‌دانا موچین سه‌ربازین (تیماری سپاهی) کو بناغی له‌شکری سواره‌یی ئوسمانی ژئ پیک ده‌ات، و کریارین نه‌ شه‌رعی ژلایی قازی و نوینه‌رین حکومه‌تی بو پرکرنا به‌ریکین خو، شه‌رین به‌رده‌وام دگه‌ل ولاتین جیران و خزمه‌تا له‌شکریا ده‌مدریژ، بوونه نه‌گه‌را شه‌ر و سه‌ره‌هلدانین ده‌م ده‌می د ده‌فه‌رین کوردستانی و ئانادولیدا^(۴).

دریژبوونا شه‌ری ئوسمانی و ئیرانی و نه‌مسا ژی بوو نه‌گه‌ری سه‌ره‌هلدانین به‌رفره‌ه، کو ب توندی هاته سه‌رکوت کرن، و سنان پاشای ده‌ست ب ژنافرن و ده‌ست ب سه‌رداگرتنا مولک و مالی خه‌لکی کر، له‌ورا ب تنی جاره‌کی سی هزار که‌س دناف

(۱) تاریخ نعیم، ج ۲، ص ۶.

(۲) نجلا ابو‌عزالدین: المصدر السابق، ص ۲۷۴.

(۳) تاریخ نعیم، ۶/۲.

(۴) اسکندر بیگ منشی: تاریخ عالم آرای عباسی، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، انتشارات دنیای کتاب، (تهران، ۱۳۷۷) ۷۷۶/۲؛ چارشی لی: مصدر پیشین، ۱۱۵/۳.

لهشکریدا رهفین و گههستننه فان سهرههلدانا، کو نهف سهرههلدانه د میژووپییدا ب نافئ سهرههلدانین (جهلالی) دنافدارن^(۱).

ژ سهرههلدانین نافدارین جهلالی سهرههلدانا عهبدولعهلیم قهراپازیجی بوو کو پشتی گرتنا ئورفایئ، حکومهتهک دامهزراند و شیا جهندین جارا لهشکرئ پاشایین تورک، وهکو لهشکرئ ئیراهیم پاشای تیک بشکینیت. ئ دووماهیئ لسهر دهستئ وهزیر سوگولی زاده حهسهن پاشایئ والیئ بهغدا فه شکهستهک مهزن خوار و ل (۱۰۰۹ ه.ق - ۱۶۰۱ ز) بو چپایین ساسونئ پاشقهکیشی کر و ل ویرئ وهغهر کر^(۲).

د دویفدا هندهک سهرههلدانین دی روودان، وهکو سهرههلدانا دلی حهسهن برایئ قهراپازیجی و (تهئویل ئهحمهد) کو سالا ۱۶۰۵ ئ سهرانسهری رۆژهلاتا کوردستانئ و ئهنادولئ گرتهفه^(۳).

سهرههلدانا عهلی پاشایئ جان پولاد:

دناف سهرههلدانین جهلالیدا عهلی پاشایئ جان پولاد ب نهگهرا ههلبزارتتا شیوهیهکئ سیاسی و ریکخستننئ لهشکرئ ژ ههموو سهرههلدانین دیتر گرنگتر بوو. پشتی کوشتنا حسین پاشایئ جان پولاد، برایئ وی عهلی پاشا دژئ ئوسمانیا ل ههلهبئ راپهری. و شیا هیزهکا سی هزار کهسی ژ لهشکرئ حسین پاشای ل دهورا خو کومهکهت و سود ژ دهرفتهتا شهرئ د نافبهرا ئوسمانی - ئیران و ئوسمانی - نهمسادا وهبرگريت.

عهلی پاشای د شهرهکئ دژواردا سوپایئ ئوسمانی ژیر سهرکردایهتیا (یوسف پاشا سیفا) دهسهلاتدارئ تهراپلوسئ، ل نیزیکی باژیرئ ههمایئ تیک شکاند. یوسف پاشای کو بو فرماندهییا فی لهشکرئ برهکا زورا پارهی دابوو، د نهجامئ فی شکهستنییدا رهفی، و پشتی ههلگرتتا سامانئ خو کو ب برهکا زور دهاته خهملاندن تهراپلوس ب جه هیلا و ب گهمبیهکئ بهرهف شارئ ههیفا رهفی. عهلی پاشای تهراپلوس ئیخسته د ژیر دهسهلاتا خودا و پشتی ل وی شاری ئاکنجی بووی، دامهزراندنا حکومهتهکئ

(۱) ههموو میژونقیسین وی سهردهمی فان سهرههلدانا ب سهرههلدانین (جهلالی) ناف دبهن ئ وهک رهوشتی ههمیشهبی حکومهتان، ژیدهترین حکوومی فان سهرههلدانا ب دزی و ریگری ل قهلهم ددهن.

(۲) چارشی لی: مصدر پیشین، ۱۱۸/۳.

(۳) همان مصدر، ۱۱۹/۳.

كهلا كوردان (حصن الأكراد)

راگه هاند^(۱)، و په یوه ندى دگهل ولاتین دمرغه دزى ئوسمانیان گریدان، و نوینه رهك هنارته دهربارى شاه عهباسى سهفهوى (۱۵۸۸ - ۱۶۳۹) زى^(۲).

پشتى فى سهركهفتنى، عهلى پاشای بو ژنافرنا يوسف پاشای داخوذا هاریکاریى ژ فهخره دین معن ئهمیرى دهغه رین شوف و سهیدا کر. ههردوو میر ل بهقاع گههشتنه ئیک، و بریار دان کو هیرشى ببهنه سهه دیمه شقى؛ چونكى يوسف پاشا ل حهيفا بهرهف دیمه شق چوو بوو. ب ریقه ئهمیر نه حمه د شههاب ل (وادى التیم) و ئهمیر یونسى حهرفوش ژ بهعلبهك گههشتنه د ناف سوپایى عهلى پاشایدا. يوسف سیفا ب بیانوویا نه خوشیى ما د باژیریدا و سوپایهك هنارته بهرسینگی هیرشهبران. عهلى پاشا شیا ب نهینى په یوه ندى دگهل دیمه شقىا گریدهت. د ئه و شهريى كو دناقههرا ههردوو ئالیادا ل تشرینا ئیکى سالا ۱۶۰۶ ئى روودای ب ساناهى ریژین لهشكرى دیمه شقىا هاتنه تیكشكاندن^(۳).

یوسف سیفا ل دیمه شقى رهفى و خو ل (حصن الأكراد) ناسى کر، لهشكرى عهلى پاشای نه فقهه لا زورا ناسى دورپیچ کر. و په یامهك بو یوسف سیفا هنارت كو دناقههرا

(۱) نجلا ابو عزالدین: المصدر السابق، ص ۲۷۴.

(۲) منشى: مصدر پیشین، ۲ / ۲۱۸.

(۳) نجلا ابو عزالدین: المصدر السابق، ص ۲۷۵.

ناشتی و شهريدا ئيكي ههلببژيريت، يوسف ناشتي ههلبژارت و برهكا پارهي وهكو
قهربهوكرن دا عهلي پاشاي و ههر دوو ميرا ب ژنخوازيهكا سياسي نهف ناشتييه موكمتر
ليكرن^(۱).

عهلي پاشا وهكو دهسهلاتداري بي ركابهري شامي زفري ناوهندا دهسهلاتداريا خو
نانكو بازيري حهلهبي، نهوي دوو سالا لسهر ولاتهكي سهربهخوي راستهقينه كول
نادانان ناسيا بچووك تا حهمايي بي بهرفرهه بوو فهرومانرهواي دكر^(۲).

عهلي پاشاي ل (۱۰ جمادي الاخر ۱۰۱۶ ه.ق. - ۱۶۰۷ ز) دگهل ئارشيدوك فرديناند
دوكي مهزني توسكانيا پهيمانهك گريدا. ههروهسا دگهل چهندين ولاتين نهوورويين
ديتر زي پهيوهندي خو ش كرن. د وي سهردهميديا ههر دوو نيشانين دهسهلاتي د
ئيسلاميدا، نانكو ل مزگهفتا ب نافاي عهلي پاشاي خوتبه هاته خواندن و ب نافاي وي
سكه (دراف) هاته ليدان و سهربهخوييهك تمام هاته راگههاندن^(۳).

زلايي لهشكريفه هندهك ريكخستنين لهشكري مينا لهشكري ئوسمانيان دامهزراندن،
دوو ريژين (سهگانا)^(۴)، ژ سيار و پهيادا پيكنينان، سهگانين پهياده وهكو
(يهنيچري)يا^(۵)، كرنه ۶۳ دهسته، كو ههر دهستهيهكي (چورياج) ئانكو
سهردهستهيهك ههبوو، و مووچي وان ژ سي بو ههشت (ئاقچه)يان دهاته زيدهكرن،
ههروهسا ههر سي ههيفا جارهكي دناف لهشكريدا جل و بهرگ، درافي پهزي (قويون
ئاقچهسي) و درافي چهكي دهاته دابهشكرن. ژمارا لهشكري پهياده نيژيكي سازده هزار
كهسا بوو، و سيارين لهشكري وهك لهشكهي ئوسمانى ژ شهش دهستهيان پيكهاتبوو كو
ههر دهستهيهك سي هزار كهس بوون، ئانكو ژمارا وان دگههسته ۱۸ هزار كهسان^(۶).

(۱) نجلا ابو عزالدين: المصدر السابق، ص ۲۷۵.

(۲) المصدر نفسه، ص ۲۷۶.

(۳) چارشي لي: مصدر پيشين، ۱۲۲/۳.

(۴) سهگان دهستهيهكا پهيادا يا سهرب (يهنيچري)يانفه بوو كو لسالا ۱۴۵۱ ي هاتبوونه
دامهزراندن.

(۵) يهنيچري سالا ۱۳۶۳ زايني ژ پهيادين لهشكري تايهتي سولتاني هاتنه چيكرن، ئانكو
زيرهفانين تايهت بوون و ددويقدا نهف لهشكره ژ نديسين مهسيحي دهاته پيكنينان پشتي كو
موسلمان دكرن، و ب ناموزگارين ئسلامي پهروهده دكرن.

(۶) تاريخ نعيما، ۷/۲.

ژېدهرېن ئوسمانى دنقيسن: "پولاد ئوغلى ۱۸ هزار سهگبان و شانزده هزار سيار و ۵ هزار مريدېن زور هسكباوهر (متعصب) ههبوون"^(۱)

موراد پاشايى نافدار ب قويوجى (بيركول) ب لهشكرهكى گرانقه ژ ستهنبولې بؤ ژنافرنا حكومهتا جان پولاد برى كهفت، و بريغه لهشكرى پاشايىن تورك گههشتنه موراد پاشاى. ههروهسا وى جهلاليهكى نافدار ب نافى (قهلهندهر ئوغلى) ل ريزين جهلاليان جوداكر و كره ميرميرانى نهقهري، و ليبورينا جهلاليين ديتر دهرئوخست دا بشين ب پشتراستى هيرشى بكهنه سهر عهلى پاشايى جان پولاد؛ چونكى مهترسيا وى ل سهر حكومهتا ئوسمانيان زورتر بوو، و كيىم مابوو دا روزههلاتا دهرييا سپيا نافهراست ژ دهستى ئوسمانيان ئينيته دهرفه^(۲). عهلى پاشاى ب لهشكرهكى چهند هزار بياده و سوار قه ل دهركهليى (باقراس) سهنگهگرتن، و ژبلى كوردان ههموو هوزين دهروزى و نه مير (فهخرهدين مهعن) ميرى لوبنانى كو هاوپهيمانى عهلى پاشاى بوو دگهلدا بوون^(۳).

موراد پاشاى دريكا گهليى (بلان) را چوو دناق دهشتا نهسكهندهروندا، و ل ويىرى ميرميرانى (مهراعش) ب چل هزار كهسانفه گههشتى. ب فى رهنگى لهشكرى موراد پاشاى زېدهتر ل سهد هزار كهسان لى هاتبوو كو جهندين جاران هندى لهشكرى عهلى پاشاى بوو. دنامهيهكيىدا كو موراد پاشاى بؤ (غازى گيراي خانى كريمى) فرپكريبه دنقيسيت كو ژمارا هيىزين جان پولاد زېدهتر ژ چل ههزار كهسان ژ سيار و پهبياده بوون، كو حكومهتا ئوسمانى ژ ههموو شيانين خو دقى شهريدا مفا وهردگرت^(۴).

د شهركى دژواردا كو ل سالا ۱۰۱۶ ه.ق - ۱۶۰۷ ز د دناقبهرا ههردوو لايدا ل دهشتا نهسكهنديرون رووداى، پشتى شهركى ميىرانه كو سيار و پهبيايىن كورد كرى، و ل دويىف ژېدهرېن ئوسمانى لهشكرى جان پولاد دهه هزار كوشتى داين^(۵). شكهستهكا مهزن ب

(۱) چارشى لى: مصدر پيشين، ۱۳۰/۳.

(۲) همان مصدر، ۱۲۲/۳.

(۳) همان مصدر، ۱۲۱/۳.

(۴) همان مصدر، ص ۱۲۳/۳.

(۵) ل دويىف ناما كو موراد پاشايى وهزيرى مهزن بو خان گيراي فرپدكهت ژمارا كوشتيان ۱۰ هزار ديار دكهت، لى نهو بخو داخوازا هاريكاريى ل خان گيراي دكهت بو تيك شكاندنا جهلاليان، وهسا دياره كو وه كو پيدفى هيشتا موراد پاشا نهشباوو جهلاليان تيك بشكيتت.

مهلا مستهفا بارزانی و کهمال جونبهلاد (جانپولاد)

سوپایی عهلی پاشای کهفت. میری لوبنان و هۆزین دهرۆزی بۆ چیاپین ناڤ لوبنان رهقین و عهلی پاشای زی خو گههاندە (حهلهب). (بین اون ئالتی دا قردی سگبان) کو ل دوپف فی رستی سالا فی شکهستی (۱۰۱۶ ه.ق) ی دهیته دیارکرن^(۱).

پشتی کو عهلی پاشایی جان پولاد زانی کو نهشیت ژ قهلا حهلهبی بهرگریی بکهت، دگهل شەش ههڤالیت خو بهرهف ستهنبولی ری کهفت، دا پهناپی ببهته بهر سولتانی ئهحمهدی (۱۶۰۳ - ۱۶۱۶) ئوسمانی. درپکیدا (قهلهندهر ئوغلی) پی جهلالی زۆر بزافکر کو جان پولاد ل دهف خو بهیلت، لی ئه و رازی نهبوو و خو گههاندە (بابعالی) و ژ لایی سولتانی فه هاته بهخشین. سولتانی ئهحمه د چاف ب عهلی پاشای کهفت و مستهفا پاشایی کورئ حسین پاشایی بۆ بارمته (رههین) هیلا بارهگایی سولتانی، و ریقهبهریا ویلایهتا (قمشوا) دانه عهلی پاشای، و وی بۆ دهمی سالهکی دسهلاتا وی دهفهری بریقه دبر^(۲).

(۱) چارشی لی: مصدر پیشین، ۱۳۴/۳.

(۲) همان مصدر، ۱۳۴/۳.

موراد پشای پستی ژنافرن و کوشتنا جه لالی و نه خاسمه (قهله ندر ئوغلی)، پی خوش نه بوو ج سهرکرده یه کی جه لالی ساخ بمینیت، له ورا فه رمان دا زافایی خو غازی عه لی پشای پاریزگاری (بلگراد)، ده می کو عه لی پاشا دچیته بلگراد وی ب خه ندقینیت، و ب فی رنگی نیکی ژ مه زنترین سهره لدانی دزی ئوسمانیان کو د رۆژه لاتا نافه راستدا هاتبوونه کرن هاته ژنافرن، و میره کی نافدارئ کورد ب غه درا دهسه لاتداری ئوسمانی ل سالا (۱۶۱۱) ئ هاته کوشتن^(۱).

ب فی رنگی هؤزا مه زنا جه لالی و دههان هوزین دین کورد نه چاربوون دگه ل حکومه تا ئوسمانی بکه فنه شه ری مان و نه مانیدا، و ب ئه گه را ده رچوونا فه رمانا وان نه چاربوون خو بگه هیننه ئه رزه رومی، و ل ویری چوونه ئیریشان و ژلایی (شه میر گونه خانی قاجار) دهسه لاتداری ئیرانی پیشوازی لی هاته کرن، و هنده ک ل ویری مان و نه وین دی ب فه رمانا شاه عه باس کوچ کرنه خوراسانی^(۲)، و هه تا فی گافی زی ل باکووری خوراسانی دژین.

---

(۱) چارشی لی: مصدر پیشین، ۱۳۴/۳.

(۲) کلیم الله توحیدی: حرکت تاریخی کرد به خراسان، (مشهد، ۱۳۶۴)، ۱۷۸/۲.

قەكۆلېنەك ل دۆر شنگال د سىياحەتناما ئەوليا چەلەبى د سەدى ھەقدىدا^(*)

پېشەكى:

مىژوويا ئاكنجىبوونا كوردان (نيزديان) ل دەفەرا شنگالى زۇرا كەفنه و ھەتا دزفريته چاخين پيش دەولەتا ناشورى ژى، و بەرى ناشورى ل باژيركى ناشور (شرفات) ئاكنجى ببن^(۱)، ھوورىانى كو ئىكى ژ باب كالکين كوردانن ل شنگال ئاكنجى ببوون^(۲)، ھوورىانى دويقدا كەفتنه ژير رکیفا ميتانين كورد كو پايتەختى وان واشوكانى (سەرۆكانى) زۇرا ژ شەنگالى دوور نەبوويه^(۳).

پشتى كەفتنا دەسلاتا ناشورىان ب دەستى كەيخوسرەو شاهی میدی سالا ۶۱۲ پيش زابین، جارەكا دی شنگال وەكو دەفەرەكا گرنگ ژلايى ئاسيتاگس (ئىختووگىو) دووماھى شاهی میدیا كەفتە ژير دەسلاتا ئيمپراتوريا میدیدا^(۴). ب فى رەنگى ل سەردەمى میدی (۷۰۰ - ۵۵۰ پ.ز) و ھەخامەنشى (۵۵۰ - ۳۳۰ پ.ز) و ئەشكانى (۲۴۷ پ.ز - ۲۲۶ ز) و ساسانى (۲۲۶ - ۶۵۱)، شنگال ژ دەفەرین سنوورپين گرنك، و جھى بەلافبوون و پيگگەھشتنا ئولان دەاتە ھەژمارتن، نەخاسمە كو ناوئەندەكا گرنگا دینين ھندوئەورپين كەفن بوويه، و شوپنەوارپين كەفنين وى ل دەفەرین باشوورتر ئانكو ھاترا (حضر) ژى دەينە دیتن^(۵).

(* ل فستيفاله كا تايهت لسەر شنگال ل بنگەھى لالش ل دھوك وە كو سمينار ھاتپە پيشكىشكرن و ل گوڤارا لالش ژمارە (۱۵) ل نيسانا ۲۰۰۱ ئى ل دھوك ھاتپە بەلافە كرن.

(۱) چارلز الكساندر راينسون: تاريخ باستان، ت. اسماعيل دولتشاهی، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۱۱۰.

(۲) دياكونوف: تاريخ ماد، ت. كريم كشاورز، ج ۲، (تهران، ۲۵۳۷ شاهنشاهی)، ص ۹۹.

(۳) محمد امين زكى: تحقيق تاريخى درباره كرد و كردستان، ت. حبيب الله تابانى، (تبريز، ۱۳۷۷)، ص ۹۰.

(۴) دياكونوف: مصدر پيشين، ص ۲۸۱.

(۵) توفيق وهبى: بررسى مختصرى از تاريخ اديان كردان، ت. جمال الدين حسين، (مهاباد، ۱۳۶۱)، ص ۳۴.

شوینه وارەکی میژووویی ل شنگال

هەردەم شنگال سنووری باشووری کوردستانی و دەفەرا نیزیك ب هۆزین کۆچەرین
عەرەب و نەگورد هاتیە هەژمارتن، لەورا دەفەرەکا پاراستی ژ مەترسیا هیژین بیانیان
نەبوویە، و زۆر کارەسات زی دیتینە و جیایی شنگالی کەلا پارێزەرە کوردان ب درێژیا
هزاران سالا بوویە، لەورا زی هەتا نەهۆ هەبوونا کوردان ل شنگال هاتیە پاراستن.
د دەستپێکا سەدی شازدیدا دوو زل هیژین نوی، د وی سەردەمیدا پەیدا بوون،
ئەوژی دەولەتا سەفەوی (۱۵۰۱ - ۱۷۲۲) و یا دیتەر دەولەتا ئۆسمانی (۱۲۹۹ - ۱۹۲۴) بوون،
لی دەسلەلتا سەفەویان زووتر گەهشە کوردستانی، و کوردان بەرخودانەکا توند
بەرانبەر وان نیشادا، کەسانین کو زۆر دژی سەفەویان و بەلافکرنا مەزەهەبی شیعی
راوەستاین، کوردین ئیزدی ل دەفەرین رۆژنفا سنووری سەفەویان بوون^(۱). و شیان
چەندین سەرکردین مەزنین سەفەوی بکوژن، و هەتا کو شاه ئیسماعیل بخۆ نەهاتیە د
مەیدانییدا و سەرکردایەتیا سوپای نەگری، نەشیان ب سەرکردین ئیزدیدا زال ببن^(۲).
سەرجهم دەفەرین مويسل و شنگال سالا ۱۵۰۷ ئی کەفتنە ددەستی قزلباشاندا، و ل دەفەرا

(۱) احمد تاج بخش: تاريخ صفويه، انتشارات نوید، (شیراز، ۱۳۷۳)، ص ۶۲.

(۲) صالح محمد امين: كورد و عەجەم، (ب. ش، ۱۹۹۲)، ص ۶۰.

شنگالی ئیزدی تووشی کۆمکوژیەکا مەزن بوون، تاییبەت پشتی وان شەڕین دژی ئیزدیا کو ژ سالە ۱۵۰۴ تا ۱۵۰۹ ئی فەکیشاین^(۱).

ب ئەگەرا هەشکباوەریا سەفەویین شیعه، ئیزدیان ژێ وەکو هەموو کوردین سوننه مەزەهەیین دیتەر پشستا ئۆسمانیان گرتن، کوردین شنگال شیان سالە ۱۵۱۶ ئی ل دەفەرا شنگال ب سەرکردایەتیا عومەر بەگێ و کەرکودی بوختان (بوتان) و ب هاریکاریا (ئەبۆلەواهب چەلەبی) کورێ مەلا ئیدریسی بدلیسی، شەرەکی مەزن دگەل قزلباشان بکەن و ۲۰۰ قورچیا ژێ بکوژن. پشتی کوشتنا (قەرەخان) ئی ئستاجلوی قزلباش برایی والیی دیاربەکرێ یی سەفەویان، سەرجه م ئەرغەنی، شنگال، جرمین، بیرەجک و میردین ژێ کەفتنه دەستی کورداندا^(۲).

ئیزدیان د هیرشین سولتان سلیمانی قانونی (۱۵۲۰ - ۱۵۶۶) بو سەر بەغدا هاریکاریا وی کرن^(۳)، و دنەجامدا حسین بەگێ داسنی ب فی پاداشی کرە دەسەلاتداری سۆران و هەولیر. دفی سەر دەمیدا ناکۆکی و حەسودیا میرین رخ و روی و بوسلمان دژی ئیزدیان خورتر لی هات^(۴)، و ئیزدخانە هەرچار ژایهکی، دکهفته بەر هیرشین سەفەوی و ئۆسمانیدا، لی دیسان ئیزدیان دەسەلاتا ئۆسمانیان - تا راددەیهکی پتر ئازادیا مەزەهەبی ددا و ژ سەفەویان نەرمتر بوون - یی خوشتر بوو.

شنگال د سەدی هەقدیدا :

د سەدی هەقدیدا سەرەلدانین مەزنین کوردان دژی ئۆسمانیان هاتنه کرن، ژوانا ژێ سەرەلدان و دامەزراندنا حکومەتی، ژلایی عەلی پاشایی جان پولاد بوو کو

-
- (۱) عبدالله رازی: تاریخ کامل ایران، چ ۱۵، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۴۱۳.
  - (۲) هامر پورگشتال: تاریخ امپراطوری عثمانی، ت. میرزا زکی علی آبادی، به اهتمام جمشید کیانفر، (تهران، ۱۳۶۷)، ج ۲، ص ۸۶۷.
  - (۳) شو قاسم دنانی: من مشاهیر الکرد حسین بگ الداسنی، مجله لالش، عدد ۸، دهوك - ئاب ۱۹۹۷، ص ۴۰.
  - (۴) حسین حرنی موکریانی: میژووی میرانی سوران، (هەولیر، ۱۹۶۲)، ل ۸؛ امیر شرف خان بدلیسی: شرفنامه تاریخ مفصل کردستان، بامقدمه و تعلیقات و فهارس محمد عباس، شرکت چاپ و انتشارات علمی، چ ۲، (تهران، ۱۳۶۴)، ص ۳۵۷.

هژماره‌کا مه‌زنا سوپایی وی ژ کوردین ئیزدی ل ده‌فهره عفرین بوون^(۱)، پشتی شکه‌ستا وی ل سالا ۱۶۰۷ ى، هژماره‌کا مه‌زن ژ فان ئیزدیان ل بهر موراد پاشایی (صدر اعظم) ره‌فین و قه‌ستا شنگالی کرن؛ چونکی ده‌فهره هی‌رشیدا ۲۶ هزار سه‌رین کوردان هاتنه هه‌ژمارتن کو ژلایی (جه‌لادا) فه سه‌رین وان هاتبوونه برین^(۲).

ئه‌فه روودانه بوو ئه‌گهر کو کورد وه‌کو پیدفای پشتگیریا شه‌رین ئوسمانی دژی سه‌فه‌ویان نه‌کهن، و د ئه‌نجامدا شاه عه‌باسی سه‌فه‌وی (۱۵۸۸ – ۱۶۲۹) شیا ب ساناهی ل ۱۴ ى ته‌موزا ۱۶۲۴ ى شارئ به‌غدا بگریت^(۳)، ئی ههر زوو ژى شاه عه‌باس به‌رئ که‌رب و کینا خو دا ئیزدیان و له‌شکره‌ک ژیر سه‌رکردابه‌تیا (قارچی قای خان) هنارته سه‌ر شنگالی، و هژماره‌کا مه‌زن ژ کوردان کوشتن و ژن و زاروئین وان ب ئیخسیری برن، و ده‌فهره چپایی شنگالی تالانکرن. ئه‌فه هه‌وه گه‌هسته ده‌فهرین ماردین ژى و د ئه‌نجامدا زهره‌ر و زیانه‌کا مه‌زن ب ده‌فهره شنگال و کوردین ئیزدی که‌فت، و شارین موپسل و که‌رکوک ژى که‌فتنه دده‌ستی قزلباشاندا. تالانکرن و کومکوژیا شنگالی هندا مه‌زن بوو، کو ههر زوو خه‌لکئ موپسل داخوآزا والیه‌کئ ژ شاه عه‌باسی کرن، دا کو بشیت ته‌ناهی و یاسایی د ده‌فهریدا بپاریزیت^(۴).

د فی سه‌رده‌میدایه کو میرزایی داسنی سه‌ر هه‌لده‌ت و چه‌ندین شه‌رین میرانه دژی قزلباشان دکه‌ت و هژماره‌کا مه‌زن ژى دکوژیت^(۵). ده‌مئ کو سوئتان مورادئ چوارئ (۱۶۲۳ – ۱۶۴۰) سالا ۱۶۲۸ ى هی‌رش بریه به‌غدا، میرزایی داسنی دنا‌ف له‌شکرئ ویدا بوو، و ب پاداشتا می‌رخاسی و زیره‌کاتیا وی د شه‌راندان سه‌ره‌نجام دکه‌ته والیئ موپسل ل سالیئ (۱۶۴۹ – ۱۶۵۰). میرزایی داسنی په‌یوه‌ندیئ ب هی‌ز دگهل قه‌ره موراد پاشایی سه‌ده‌ر ئه‌عه‌زم هه‌بووینه، و ههر ئه‌وبوو کو میرزا به‌گ وه‌کو والیئ موپسل ب ناسنا‌فئ پاشایی

---

(۱) بنیره: نجلا م. او. عزالدین: تحقیق جدید در تاریخ مذهب و جامعه دروزیان، ت. احمد نمایی، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۲۷۴ و یقه‌تر.

(۲) هامر: مصدر پیشین، ج ۳، ص ۱۷۲۳.

(۳) راجر سیوری: ایران عصر صفوی، ت. کامبیز عزیزی، ج ۷، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۸۸.

(۴) اسماعیل حقئ اوزون چارشی لی: تاریخ عثمانی، ت. ایرج نوبخت، (تهران، ۱۳۷۰)، ج ۳، ص ۱۸۴ – ۱۸۵.

(۵) عبدالرزاق الحسنی: الیزیدیون فی حاضرهم و ماضیهم، (بیروت، ۱۹۸۰)، ص ۱۷۰.

ههلبژارتی. دهمی کو موراد پاشا سالا ۱۶۵۰ ئی هاتیه لادان^(۱)، میرین بوسلمانین دهفه رین رهخ و روی و مويسل بزافهکا مهزن دژی میرزا بهگی کرن، و سه رهنجام شيان وی ژ والیی مويسل لادهن. و دهمی کو میرزا بهگ چوویه ستهنبولی و گازندین خو گه هاندینه (باب عالی) ل ویری هاته کوشتن^(۲).

نهولیا چه له بی و شنگال:

نهولیا محمهد زیلی کوری دهر ویش (سیاح العالم) سالا (۱۶۱۲) ئی ل ستهنبولی ژ دایکبوویه، و پشتی سالا ۱۶۷۹ مریه، بو دهمی چل سالان ل جیهانی گه ریا به و د پهرتوکه کیدا بنافی سیاحه تنامه د دهه پشکادا نفیسیه، نهو خوارزایی (صدر اعظم) مهلك نه حمهد پاشای (۱۶۵۰ - ۱۶۵۱) بوو. دناقبه را سالین ۱۶۴۸ - ۱۶۵۰ ل دهفه رین رۆژه لاتئی و کوردستانی گه ریا به، جارها دی ل سالین ۱۶۵۵ - ۱۶۵۶ هاتیه کوردستانی^(۳)، و زور بابهت ل دور ژیان و داب و نهریت و باژیر و گوندین کوردان نفیسیه، سالا ۱۶۵۵ هاتیه شنگالی و زانیاریین باش ل دور نابووری و داب و نهریتین جفاکی نفیسیه، لی زیده گافیان دکهت و گهلهک نه وهییین نه سروشتی سه بارهت ب ئیزدیان دنقیسیت کو پییدی ناکهت بهینه باسکرن، لی رق و دوژمناتیا وی بهرانبهر کوردان پیشان ددهت^(۴).

باری نابووری و ژیارا شنگالی^(۵):

نهولیا چه له بی دنقیسیت: کو شنگال که له کا (قهله) موکمه ل سهر چیا به کی بلند، خندهق نینه، یا پینج کوژی، بتنی دهرگه ههک ههیه، دورماندوری وی ههفت هزار پییه، بتنی سی سهد خانیین ناخی تییدا هه نه، خه لکی وی کورد و عه ره بن، دوی سه رده میدا پایته ختی بهگی و سهر ب دیار به کری بوویه، فه رمانی ژ بهگی میردین

-
- (۱) خلیل علی مراد: الموصل بین السیطرة العثمانية و قیام الحکم الجلیلی ۱۵۱۶ - ۱۷۲۶، فی الموسوعة الموصل الحضارية، (الموصل، ۱۹۹۲)، ج ۴، ص ۱۸.
  - (۲) بنیره: شو قاسم دنانی: من مشاهیر الکورد ئیزدی میرزا، مجله لالش، عدد (۹)، دهوک، شباط ۱۹۹۸.
  - (۳) مجموعه المستشرقین: دائره المعارف الاسلامیه، (قاهره، ۱۹۳۳)، ج ۵، ص ۳۴۵ - ۳۴۶.
  - (۴) بنیره: اولیا چلی: کرد در تاریخ همسایگان سیاحتنامه اولیا چلی، ت. فاروق کیخسروی، (تهران، ۱۳۶۴).
  - (۵) همان مصدر، ص ۷۲ - ۷۷.

وئنه يهك ل جيايئ شنگالئ ل كوردستاني

وهردگريت، ل دويف پيويستيئ توپين شمكين شاهي و عنبارا تهقه مهنى يا ههئ، پتر ژ مزگهفتهكئ و حوجره بهكئ ل وئريئ نه بوويه، بهگ ئالا و (رهئيس چري) فه رماندئ يهنى چريا و (قه لعه فان) و سهد سه رباز هه بوويه.

دناف جيايئ وئ باغ و رهب هه بوون، كو ميويهكئ زورئ خوش هه بوو و دگهل ميوي عهنتابئ مملانئ دكر، تريهكئ شيرين و ب ئاف هه بوويه، قه لا دكه فيته دناف دهشته كا بهرفره هدا كو عه رها دگوتئ (بلاد الربيع)، ل وئ دهشتئ عه ره بيئ (طئ)، و (قه يسي) دزين. خه لكئ وئ نانئ (كلورهئ) دخون و هنگفينهكئ سپي و زور خوش هه بوويه. قه لا دكه فيته باشوورئ نوسه بيئئ، ب دوو رؤزا و ب هيدي هيدي سي رؤزا دي گه هنه مويسل، ل ناف به ريئ جيايئ هه فتئ هه شتئ كانئ ژئ دزين و ئافا وئ پشتئ ئافدانا دهقهرئ به رهب رؤز ئافايئ دجيه ته دناف فراتيدا.

دبيژنه جيايئ شنگالئ (جيايئ كه زئ دريژا)؛ چونكي خه لكئ وئ كه زيئ دريژ هه نه... ژ هريئ تشتي رهنگاورهنگ فه دهوين وهكو: شال و كلافا، هه روه سا شالين هه ريري و ده رسوكين هه ريري گرئددهن، پيلافيئ (چارق)، (يه مهنئ)، (چارقين ب پانئ)، (پوچلي)، (پينه دي)، (سه دي)، (هزاري)، (كپكيلي) دكه نه پين خو؛ چونكي جههكئ جيايئ و ريبيئ وئ ب بهرن، جهكئ وان شير، خه نجهر، تقه نك و (چاب) ن⁽¹⁾، ل

(1) دائرة المعارف الاسلاميه، ج 5، 345.

تفهنگ هافیتنی هنده دزیرهکن کو (چافی کیچی) و (چوکی هیشتزی) لیددەن، تفهنگین وان ئەگەر ببینی ب بهایی سکهکی ژی نینه، لی زۆر هویریپانە ل ئارمانجی ددەن. خەلکی وی پتر یی بهژن کورتەن، سەرخر و گەردەن کورتەن... ملین وان فرەه و سینگین پرکینه و فرەه هەنە. ناف تەنگ زراف، و زەند و رانیپ وان ب هیزن و... زۆر دمیرخاسن، لی د سوار چاک نینن، چافیپ وان د رەش و گرۆفر و برویپ وان پر موینه، کوردین دی د بیژنە وان هەشت سمبیل... تە چەند بقیپت هەند د خۆراگرن پرچی ژنپن وان دگەهیتە چۆکین وان...

زۆر ریژی ل سەه دگرن... گەلەك حەز ژ پیفازا دکەن، دگەل نان و ژاژی دخۆن... فان کوردین کەزی دریژ داهااتیەکی زۆر هەیه، گەز یا هەه، باندەکی ب نافی (سەلوا) کو دەیتە دەفەرا وان راف دکەن، میویژین وان ب ریکا بازگانپ دگەهەنە بەغدا و بەسرا، گەلەك دار تویپن هەین، لەورا نارمیشەکی زۆر بەرەهەم دئینن، ئەو قوماشی کو ل شنگالی دەیتە چیکرن نارمیشی وی ژ فی چپای دەیتە بەرەهەم ئینان؛ چونکی ناف و هەوایی چپایی شنگالی یی ریک و پیکە، زەقیپن پر پیت و بەرەگەتین هەین...

شنگال و مەلک ئەحمەد پاشا:

مەلک ئەحمەد پاشا، غولامی بارەگایی سولتانی، و دویقدا دناقبەرا سالین ۱۶۵۰ – ۱۶۵۱ بوویە (صدر اعظم) ^(۱)، و دویقدا بوویە والی دياربەکر ^(۲)، ئەف پاشایە دوژمنی مەزنی میرنشین کوردی و کوردان بوویە، ل دویف موراد پاشای را هاتیە و هەر ئەو بوویە ئەگەر کو موراد پاشا (صدر اعظم) بەری بەیتە لادان، و چونکی میرزا بەگی داسنی والی مويسل هەفالی موراد پاشای بوو، ژ والی مويسل هاتە لادان و بوو ئەگەری کوشتنا وی ل ستهنبۆلی، گەلەك کەرب ژ ئیزدیان فەدبوون، سالا ۱۶۲۹ هیرش ئینا سەر شنگالی، خوارزایی وی ئەولیا چەلەبی زۆر دل رەفانە باسی ئیزدیان دکەت و تشتین سەیر و نە سروشتی ل دۆر ئیزدیان دببژیت، و نقیسینن خۆب خورافا و چیرۆکا د نەقشینیت.

(۱) چلی: مصدر پیشین، ص ۷۳.

(۲) همان مصدر، ص ۷۳ – ۷۴.

د وی سهردهمیدا مهلك ئەحمەد پاشا، والیی دیاربەکرۆ بوو. و ل دویف گۆتتا ئەولیا چەلەبی ئیزدیپن چیاپی شنگالی هیرش دبرنه سەر گوندپن میردین و کاروان تالاندرن. خەلکی گزندپن خۆ گەھاندنە جەم مهلك ئەحمەد پاشای، و وی ژى کره د دلی خۆدا کو تۆلی ژ ئیزدیان فەکەت، بیی بیانو نامەیهک بو ئەبدال خانى میری بدلیس هنارت و ئاخفتنن کریت گۆتنن، و میری ژى بەرسقا وی دا، و پاشایی سویند خوار کو هیرشى ببهته سەر بدلیسی.

ل دویف نفیسینا چەلەبی وەسا دیارە کو ئەحمەد پاشای بەلایا خۆ د فرۆتە کوردان و هیجەت فەددیتن، دا کو هیرشى ببهته سەر دەفەرپن کوردان و ب فان تالانکرنا داهاپهکی باش بوو خۆ پەیدا دکر. ب بیانویا هیرشا سەر بدلیسی هەفتی ئالا سەگبان و ساریچە ل دۆر خۆ کۆم فەکرن.

ئەبدال خان شیا ب هنارتنا مەلا محەمەدی هەکاری، مەلا جبرائیلی زریقی، عەلی ناغایی مودکی و علی ناغایی قوناخ دەری و دگەلدا مەبلەغەکی زۆری پارە و پێشکیشیا شەری پاشای ل خۆ دوور بکەت، لی پاشای لەشکر بو چیاپی شنگالی ل دۆر خۆ کۆم فە کریوو. لەورا ب نەینى محەمەد ئەمین پاشایی کورپى شەمس پاشای بەری خۆ هنارت، دا کو دورپێچکرنا چیاپی ژلایى دیفەژى تمام بکەت. لەورا ل رەخ روپباری دیاربەکرۆ (فەرە کەدخودا و رەجەب ناغا) کرنە سەرکردپن لەشکرى، و ئەو بخۆ ب چل هزار سیارافە ب لەز ژ گەلیی زەرزىوان دەربازبوو، و نیزیکی نیفرۆ گەهەشتە میردین و پستی خوارن بى راوەستان و ب غارا هەسپان، نیزیکی نیقاری سوپایی وی دورماندورپى چیاپی شنگالی دورپێچکر. لەشکرى محەمەد ئەمین پاشای ژلایى دی و ل ژیریا چیاى سوپایی ئەحمەد پاشای هیرش برنە سەر ئیزدیان کو هیشتا نەشیابوون هیزپن خۆ کۆم فەکەن، و هیزا هاریکار بگەهیتى. وەسا دیارە کو دەپرشپن ئیکەمدا لەشکرى ئوسمانى تووشى شکەستنى بیوو، لەوما وان سى رۆژا دویف ئیک سوپایی هاریکار بو ئوسمانیان هنارتیه دا کو بشپن ب سەر شنگالیاندا زال ببن.

لەشکرى ئوسمانیان بیکهاتبوو ژ ئەبازە، چەرکەس، گورجى و ئوسمانیان و ژ هەفتى هەزار کەسان بیکهاتبوو. دەهزار ناغا و خزمەتکار ژى دناقددا هەبووینە و وەسا دیارە کو فانا فیایە تۆلا رەفینا (نصوح پاشای) و کوشتنا هەفت هزار "شەهیدین" ئوسمانیا وەرگرن، و سەرەنجام پستی شەرپن دزوار لەشکرى ئوسمانى گەهەشتە بلندیا چیاپی و

پتر ژ ھەفسەد کوشتیا دان. ل دويف نقيسينا چەلەبى سى ھزار و ھەفتى كەس ژ ئيزديا ژى ھاتنە كوشتن، و لوى رۇژى شەر تا شەقى بەردەوام بوو. دگەل تارى بوونا ھەواى شەر رادوھستا و ھەر ئىك ل جھى خۆ ب نامادەباشى دراوھستان و زېرەفان ددانان^(۱).

ل نقيسينىن ئەوليا چەلەبى ئەف خالىن خوارى ديار دبن:

۱ - ھەرۈەكى د ئاخفتنىن چەلەبىدا ديارە كو ھەر جار ب بيانويا ھيرشى بۆ سەر خانى بدليس و فەدیتنا بيانويىن دى، ئۆسمانيا ھيرش برينە سەر چيايى شنگالى و ب نافی غەزا و جيهادى زەمىنەكى باش بۇفان ھيرشا روخساندينە.

۲ - ديارە پيشدەم نصوح پاشاى شگەستەكا مەزن ل چيايى شنگالى خوارىبە و ھەفت ھزار كەس ژى، ژى ھاتىنە كوشتن. دگەل بەرچاڧگرتنا ھندى كو ميژوو نقيسين ئۆسمانى ھەردەم ھژمارا كوشتيين خۆ كيمتر نقيساندينە، لەورا مەزنىا فى كارەساتى پتر بۆ ئۆسمانيا ديار دبیت.

۳ - ل فيرە ئەوليا چەلەبى خۆ بېدەنگ دكەت و ئىدى باسى روودانى دبريت، وەسا ديارە كو سوپايى مەلك ئەحمەد پاشاى ژى نەشايە چ سەرکەفتنا ب دەستفە بينن، و ھەرۈەك ديارە كو ئيزديين چيايى شنگالى سەرکەفتنىن مەزن ب دەستفە ئينايە.

۴ - ھەرۈەك ئەوليا چەلەبى دنقيست كو مستەفا پاشايى فيرارى ژيرا گوتىە كو وى ژى چەندىن جارن ب بيانويا ھيرشا بۆ سەرميرى بدليس ھيرش برىە سەر چيايى شنگالى، ئانكو ھيرشين ئۆسمانيان بتنى بيانو بووينە و ھندەك گونەھين نەوھى بۆ خەلكى شنگالى دروستكرينە^(۲).

۵ - وەسا ديارە كو پەيوەنديەكا خورت دنافبەرا ئەبدال خانى بدليس و ئيزديين شنگاليدا ھەبويە؛ چونكى سى جارن بەرى ھيرشى ژ وى زفراندينە و ھيرش برينە سەر چيايى شنگالى، ھەرۈەسا دەمى كو مەلك ئەحمەد پاشاى سالا ۱۶۵۶ ئ ھيرش برىە سەر بدليس، ميرى بدليس ب ھندى گونەھبار دكر كو دناف لەشكرى ويدا ھژمارەكا زۇرا ئيزديان ھەنە، و ب فى ئىكى چەند خشمەكا فەرمانا جيهادى دژى عەبدال خانى راكر.

(۱) چلبى: مصدر پيشين، ص ۷۴.

(۲) همان مصدر، ص ۲۱۶.

مستەفا پاشايى فېرارى و شنگال:

روودانا دووى ل جيايى شنگالى سالا ۱۶۵۵ روو ددەت (مستەفا پاشايى فېرارى) واليى دياربەكرى ب لەشكرەكى مەزن فە هيرش برىوو سەر شنگالى، ئەوليا چەلەبى ل ئىكى دىرەجەبا سالا ۱۰۶۵ ئى كۆچى گەهشەته وىرى و چاف ب مستەفا پاشاى كەفت. لەشكرى مەزنى ئۆسمانى لايەكى كەلا شنگالى چادر هەلدا بوون و چل و پېنج هزار كوردىن (ئىزدى) و (بابرى) بىى كو هيچ شەرم و ترسەكى زى بكن، چ ديارى زى بو نەبرىوون، لەورا مستەفا پاشا زۆر تورە بىوو، و گوته ئەوليا چەلەبى دەمى كو مەلك ئەحمەد پاشا زى هاتبوو فېرە فان كوردىن كەزى درىژ چ ديارى ژىرا نەبرىوون، لەورا ب زۆر و كۆتەكى ئەو تالانكرن، و دەمى كو ئەوليا چەلەبى باسى سەرگەفتىن مەلك ئەحمەد پاشايى كرى، مستەفا پاشا سەرسورمان مافە و كۆتى: "هوين چاوا شيان بچنە دناف فان كورداندا و تۆلى زى فەكەن، چونكى فان دلى من يى تەزى خووين كرى و هەتا نەو سولتانى چەندىن نامەيىن پر تانين (طعن) بو من هنارتين كو من ل جەم كەسى باس نەكرى، من زى دوو جارار ب بيانويا خانى بدليسى هيرش ئىنايه فېرە و چ ژ من نەهاتيه"^(۱).

رۇژا دويشدا سەبارەت ب كيشا كەزى درىژا كۆمبۇونەكا مەزن ل بارەگايى مستەفا پاشاى هاتە كرن، نامەيەك بو كوردان هاتە نقيسين كو: "بەرانبەر سولتانى ئۆسمانى خو بدەنە دەست، باج و خەراجى دياركرى بو باغ و پەز و تشتين دى بدەن". ئەف نامەيە ب رىكا باوەر پىكرىين مېردىنى و چەند رە سپيىن بەگى شنگالى بو وان هنارتن، ئەوليا چەلەبى زى ب نوينەرايەتيا مستەفا پاشاى دگەلدا چوو، سەرۆكى ئىزدىان نافى وى (باپير) بوو و گرنگى ب نامى نەدا، و بەرانبەر مەزنىن ئىزدىان نامە هاتە خواندن و مېردىنيا بو وەرگىرا سەر زمانى كوردى، باپير د بەرسقا واندا گۆت: "مە ژ روودانا مەلك ئەحمەد پاشاى نەترسينن، كەسەكى وەكى وى پەيدا نابيت هەر وەكى مە گوھ لى بوى يى چۆيە وانى، دى دەھ بارين هېستى ئارميشى دەينه مستەفا پاشاى و نەزىدەتر"^(۲). وئ شەفى شاندئ ۲۰۰ كەسىيى ئۆسمانى مېھمانين

(۱) چلىي: مصدر پيشين، ص ۶۸.

(۲) همان مصدر، ص ۷۷.

ئىزدىيان بوون. رۇژا دويفدا شاندئ نافرئ زفرىفە و پىشكىشى گەھاندە مستەفا پاشا، زۇرپى تورەبوو و كەف ژ دەفى وى دەھتە دەر و گەف دكرن كو: "ئەز ژوان ناگەرئم" و نامە بو ھەموو دەفەرئ دياربەكرئ نفيسين و لەشكر ژئ داخوازكر^(۱).

ئە نجامى فى روودانى ئەفە بوون:

۱ - پشتى سالا ۱۶۲۹ ئ مستەفا پاشايى فئرارى سى ھىرش ئىنابوونە سەر چىايى شنگالى، و ل ھەرسى ھىرشاندا ژى تووشى شكەستنى بوويه، و چ ب ھىرشين وى فە نەھاتىه^(۲).

۲ - جارەكاد دى ئەوليا چەلەبى خو بەرانبەر فى ھىرشى بىدەنگ دكەت؛ چونكى لەشكرئ ئوسمانى شكەستەكا مەزن دخوت و مستەفا پاشا نەچارديت داخوازا ھارىكارىي دكەت.

۳ - پشتى كوشتنا ميرزا بەگى داسنى ھەر د وان سالاندا ل ستەنبولئ، ئىزدى زور پى تورە بوون، و خو ژ ھارىكارى و دانا باجى بو ئوسمانيان ددانه پاش، و ھەرودەك ل ئاخفتين مستەفا پاشا را ديارە كو سوئتان محەمدئ چوارئ (۱۶۴۸ - ۱۶۸۷) پشتى فى روودانى ب خو داخواز كرىه كو ئىزدىين شنگالى بەينە سزادان^(۳).

۴ - بو دەمى كىمتر ژ نىف سەدەى چىايى شنگالى تووشى پتر ژ دەھ ھىرش و كۆمكوژيا ژلايى ھەردو ئىمپراتورىين سەفەوى و ئوسمانى بوويه، و ئولئ ئىزدىيان و سامانى پر خىر و بىرئ شنگالى ژى خو ش بيانو بوويه.

لى ئىزدىين شنگالى بەردەوامىي ب ژيان و ئولا خو يا رەسەن دايە و ئەف خوراگرىه بوويه ئەگەر كو ھەتا ئەفپۇژى ل سەر نەتەوہ و ئولئ خو بمينن، و مەملانى د گەل ھەموو وان ھۆكار و فاكتەرا بکەن، كو دزى وان ھاتبوونە ب كار ئىنان و سەربەرزانە ھەتا دووماھىي خوراگرتن.

(۱) چلىي: مصدر پيشين ص ۶۸ - ۷۷.

(۲) ھمان مصدر، ص ۷۴.

(۳) ھمان مصدر، ص ۷۴.

فهرمانین نادر شاهی بۆ سهر ئیزدیان د پهرتوگا (عالم)

ئارایی نادری (دا*)

فهرمانهك ههبوو وان ل مه راكر

حالی مهیی خوش بوو وان خرابكر

وان زیر ومالی مه ل خو بهلاكر

(ز قهولی بهدیلا غه دارا)

دسهر دهمی حکومهتا سهفهویاندا (۱۵۰۱ - ۱۷۲۲) کو ل سهر بناغی رپیازهکا سوئی یا مهزههبی شیعه هاتبوو دامهزراندن، مللهتین سوننه مهزهههب كهفتنه بهر شالووین ئیبادهكرنی، و ئەو كهسین نهگوتبانه "شهد ان علی ولی الله" ب مرنی دهاتنه گونههباركرن^(۱)؛ چونکی جهی گهشهكرن و بهلافبوونا فی حکومهتی ل دهفهرا نازمهربایجانی بوو، زور زهرههرو زیان ب كوردان كهفت، كو خوهی مهزهههبی سوننه یان لسهر دینی ئیزدی بوون، كو ههردوو ئالی ژی چ موسلمان بانه یان ئیزدی ل جهم سهفهویان ب كوردین یهزیدی (ئیزدی) دهاتنه نافرین. لی هیدی هیدی میژوونقیسین سهفهوی دنافیهره موسلمانین كورد و كوردین ئیزدی، جیاوازی ئیخستی و ژیک فافارتن.

پهیفا یهزیدی گرانتین و خرابترین پهیفا بوو كو ل جهم سهفهوی و قزلباشان دهاته ب كار ئینان؛ لهههرا ژی پهیفا (ئیزدی) كو ب رهنگی (یهزیدی) دهاته ب كارئینان، ب تنی بهس بوو، كو كوشتن و تالانكرنا ههر مرؤفهکی كورد پی هاتبا رهوا كرن، و عوسمانیان ژی ههمان سیاسهت پهیرهودكرن، و زیانهكا مهزن گههسته كوردان،

(*) وه كو سمینار ل بنگههی لالش ل دهوك هاتیه پیشكیشكرن و ل گوفاارا لالش ژماره (۱۸ - ۱۹) ل ئهیلولا سال ۲۰۰۲ ل دهوك هاتیه بهلافكرن.

(۱) مؤلف مجهول: عالم آرای صفوی، بكوشش عبدالله شكري، انتشارات اطلاعات، چ ۲، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۱۲۷.

نادر شاهى ئەفشار

و رەنگە د مېژوويا نويدا، مەزنىن كارەسات ل سەر دەمى سەفەويان ب سەر كورداندا
هاتبىت، وئاخا وان كەفتبىتە بەرشالوا تورككرنى و شىعەكرنىدا.
پەرتوكەك كو زۆر ب رەنگەكى ئاشكرا ئاماژى ب كوردىن ئىزدى ل سەر دەمى
سەفەويان ددەت، پەرتوكا "عالم آراى صفوى" يە كو نقيسەرى وئ يى بەرزە يە (المؤلف
مجهول) و سالا ۱۰۸۷ كۆچى ۱۶۷۶ ز هاتىە نقيسين، و پىرانىا وئ زى ل دور زيان و شەپىن
شاه ئىسماعىلى (۱۵۰۱ - ۱۵۲۴) سەفەوينە، نقيسەر بخۆ ژ سوفىين سەفەويە^(۱)، لەورا ژى
زۆر هپىرشى دكەتە سەر كوردان و دەربىرنا بۆچوونا حكومەتا سەفەوى دكەت، هەرودەك

---

(۱) عالم آراى صفوى، ص بىست.

نقیسه‌ری بهری خو، ئەسکەندەر بەگێ موشیی تورکەمەن هەرچ تشتی پیس و خرابە ددەتە پال کوردان.

ئەسکەندەر بەگی موشی ژێ د پەرتوکا "عالم آرای عباسی" دا کو سال ۱۰۲۵ کۆچی ۱۶۱۵ زایینی دەست ب نقیسینا وئ کریه، هەر زوی بۆچوونا خو ل دژی کوردان دیار دکەت و زۆر ب دلرهقی و نامرؤفانه لسه‌ر دنقیسیت: "میرین کوردان کو وه‌حشیتین سفه‌تین ره‌گه‌زین مرؤفانه"^(۱)، ل هه‌موو جهان بۆ کوردان ب کار دئینیت، لی بابه‌ته‌ک ژێ د فئی پەرتوکیدا هه‌یه‌ کو د چ پەرتوکەکا دیتر دا بەرچاڤ ناکه‌ڤیت، ئەو ژێ ب تنی ژیدەری میژووویه کو زۆر ب ته‌فسیل باسی روودانا قه‌لا (دمدم) و شه‌رین خانێ له‌ب زیرین ل سال ۱۶۰۸ ئ دکەت.

دپەرتوکا "عالم آرای صفوی" دا نافئی (صارم خان) پادشاهی کوردستانا چه‌کاری (هه‌کاری) هاتیه، کو میرخاسترین شه‌ره‌ری سهرده‌می خو بوویه، و ب (که‌نه‌گیر یزیدی)^(۲) ئانکو (که‌ڤنه‌ زه‌رده‌شتیی ئیزدی) نافدبه‌ت، کو ب چل هزار شه‌ره‌رین کوردان فه‌ و ب هاریکاریا مسته‌فا خانێ مه‌حموودیی کورد، فیايه‌ پایته‌ختی سه‌فه‌ویان بگریت، دسه‌ری (خوی) دا (۱۵۰۰) قزلباش کوشتن ویین مایی ژێ تیک شکاندن^(۳)، دسه‌ری (سوفیان) دا کو دکه‌ڤیته‌ باکووری ته‌بریزی، عه‌بدی به‌گی شاملو و عه‌لی موهرداری ته‌که‌لو کو دوو ژ مه‌زنترین سه‌رکردین قزلباشا بوون هاتنه‌ کوشتن، لی سه‌ره‌نجام دفی شه‌ریدا ب ئەگه‌را پشکداریا شاه اسماعیل بخو، ل دویف گوتنا فی پەرتوکێ (صارم خان) ژێ هاته‌ کوشتن و شه‌ش سه‌ردارین له‌شکری وی، هەر ئیک به‌ره‌ف ده‌ڤه‌را خو ره‌ڤین^(۴).

(۱) اسکندر بیگ منشی: تاریخ عالم آرای عباسی، ت. محمد اسماعیل رضوانی، دنیای کتاب (ته‌ران، ۱۳۷۷)، ج ۲، ص ۱۳۰۵.

(۲) عالم آرای صفوی، ص ۱۰۵. د شه‌رفناما بدلیسیدا، (صارم خان) کوری سه‌یفه‌دیئ موکریه، پشتی شان شه‌را دچیته‌ خزمه‌تا سولتان سه‌لیم (۱۵۱۲ — ۱۵۲۰) و نازنافی سولتان وه‌ردگریت. و دویفدا ئەمری خودی دکەت و ناهیته‌ کوشتن، هه‌روه‌سا نافیری بوسلمان بوویه، لی ل جهم شیعاً ب ئیزدیاتی هاتیه‌ گه‌نه‌هه‌بارکرن. امیر شرف خان بدلیسی: شرفنامه تاریخ مفصل کردستان، با مقدمه و تعلیقات و فه‌ارس محمد عباسی، مؤسسه مطبوعات علمی، ج ۲، (ته‌ران، ۱۳۶۴)، ص ۳۷۴ — ۳۷۵.

(۳) عالم آرای صفوی، ص ۱۰۳ — ۱۰۶.

(۴) منشی: مصدر پیشین، ج ۱، ص ۵۲.

ديسان دفي پەرتوكيڭدا، گەلەك بابەتتەين درەو داينە پال كوردان، بۆ نموونە دنقيسيت، دەمی كو شاه ئيسماعيل دفييا بازيړي بەغدا بگريت، خو ب لەشكر فه ل ئافيڭدا و ئافي ب تني كەسەك بر و خەندقاندا، دەمی ئەف كەسى خەندقي ژ ئافي ئينايەنە دەر، شاهی فەرمان دا كو جليڭ وي بيڭن؛ چونكي كەسى سوفي دئافيڭدا ناخەندقيت، دەمی جل ژي ئيخستى نيشانەك لي بوو، كو ژ كوردين ئيزدي بوو، چونكي "كلك يان كوري" هەبوو^(۱). فيجا دا بارودوخ و زيانا فان كوردين "كەفنه زەردەشتيڭ ئيزديڭين كلك دار" د وي سەردەميڭدا ل ژير دەسلەتا سەفەويان، چاوابيت. لەورا د سەردەمي قزلباشاندا پۆزەهلەتا كوردستانى (پۆزنافا ئيرانى) كو يا ژ كوردين ئيزدي پر بوويه^(۲)، ب تەمى و ب ئيك جارى هاتە چۆلكرن و ب ئاشكرا ئيك كوردى ئيزدي ژي تيدا نەما.

سەردەمي حكومەتا نادر شاهی ئەفشار (۱۷۲۶ – ۱۸۴۷) كو بەردەواميا سياسەتا حكومەتا قزلباشانە، ل ژير سەرۆكاتيا بنەمالا ئەفشار (۱۷۳۶ – ۱۸۵۱)، جارەكا ديتر، كورد تووشى هيرشەكا مەزن بوون؛ چونكي نادر شاه نيكي ژ مەزنترين سەردارين لەشكري، دسەردەمي خوڭدا دەهاتە هەژمارتن. و هيرشين وي تەر و هەشك پيڭقە دسۆتن، و ل پراڭيا شەپان ژي يي سەرکەفتي بوو. و پشتي گرتنا (دلهي) پايتەختي هندستانى ژي ل سالا ۱۷۲۹، ببوو خودان لەشكر و جبهەخانەكا زۆر مەزن، كو چ هيزەك نەدشيا ب ساناهي خو ل بەر بگريت.

روودانين سەردەمي نادر شاهی، چەند كەسەكيڭ هەفچەرخ نقيسينە، كو ئيك ژ باشترين فان زيڭدەران (عالم آراي نادري) يە كو ژلايى كارمەندەكي سادەيي بازيړي مەرڤ (مرو) ب نافي (محەمەد كازم بەگي مەرڤي وەزيري مەرڤ) هاتيه نقيسين. ئەو بخو دناف وان رووداناندا ژيايە، و ب چاف ديتينه يان ژي گوھ لي بووينە، ئەف پەرتوكە سالا ۱۷۵۲ نقيسينا وي ب دووماهي هاتيه، ل دەستپيكي ئەوژي هەموو كوردان ب ئيزدي ناف دبەت؛ چونكي نقيسەر ب خو ژي، ژ قزلباشين (قاجارين مەرڤي) يە لەورا ژي شوپشا (سليمان بەبە)، ژ "هوزا كوردين ئيزدي" نافدبەت كو سەردەمي شاه سولتان حسين (۱۶۹۴ – ۱۷۲۲) سەفەويڭدا هاتبوو كرن^(۳).

(۱) عالم آراي صفوي، ص ۱۲۶.

(۲) احمد تاج بخشي: تاريخ صفويه، انتشارات نويد، (شيراز، ۱۳۷۳)، ص ۶۲.

(۳) محمد كاظم مروي وزير مرو: عالم آراي نادري، به تصحيح و بامقدمه و توضيحات حواشي و فهرستها محمد امين رياحي، و ت. مقدمه هاي ميكلو خوماكلاي خاورشناس روس (تهران، ۱۳۶۴)، ج ۱، ص ۱۸.

پشتی هیرشا نادر قولى (نادر شاھى دویقدا) ل سالا ۱۷۲۲ ى بۆ سەر موسل، زەرەر و زیانەکا مەزن ب کوردان کەفت، ل دەفەرا سۆرداش شەرپین مەزن چیبوون و تا کەرکوک و موسل، ئاگرى بى دادیى تەر و هەشک سۆتن^(۱)، د فان شەرپاندا هژمارەکامەزن ژ ئیزدیان ژى، هاتنە کوشتن و مال و زارۆیىن وان ب تالان چوون. سالا دویقدا گوریا (نوبا) عوسمانیان بوو کو ئیزدیان تالان بکەن، ئەحمەد پاشایى والیى بەغدا سالا ۱۷۲۲ هیرش ئینا سەر شنگال و گەلەک ئیزدی کوشتن ومالى وان ب تالان بر^(۲). و ب فى رەنگى ل دوو سالیىن دویف ئیکدا ژلايى دوو دەولەتانقە فەرمانا ئیزدیان هاتە راکرن، د دەمەکیدا کو ئیزدی هاولاتیىن فەرمیىن ئوسمانیان بوون.

هیرشا دووی یا سەردەمى نادر قولى بۆ سەر ئیزدیان، ژ دەفەرا ئازەربایجانى دەستپیکر، ئیبراهیم خانى برایى نادر قولى کو ببوو والیى ئازەربایجانى، ئەرکى وییى سەرەکی هیرش بۆ سەر کوردین ئیزدی بوو. نافىرى ب دوازده هزار "غازى" یانقە هیرش کرە سەر کوردین بلباس و ئیزدی ل دەفەرا مەراغى و سلدوز و هژمارەکا مەزن ژى کوشتن ونیزیکی ۱۵۰۰ مالان ژى ئیخسیر کرن ومالى وان ب تالانى بر^(۳). ل فییره نفیسەر ب ئاشکرایى کوردین بلباس و کوردین ئیزدی ژیک جودا دکەت، کو دیارە ل فییره مەبەست ژ کوردین ئیزدی نە کوردین سوننەنە.

جارەکا دیتەر سالا ۱۷۳۵ هۆزین بلباس و ئیزدی ل دەفەرین سابلاغ (مهاباد) و سولدوز و مەراغى شۆرش کرن و نادر قولى، (محەمەد دوست بەگى قەرەخلو) دگەل (محەمەد قاسم خانى ئەفشارى ئۆرومى) و (عەلینەقى خانى موکرى) راسپاردن کو بەرسینگى کوردان بگرن و نەهیلىن هیرشین وان پتر پيشقه بهین^(۴).

سپیه مین هیرشا سەردەمى نادر شاھى سالا ۱۷۴۲ ى بۆ سەر ئیزدیان دەست پیکربوو. دەمى کو نادر شاھ ل تەفریز بوو، بریار دا کو (عەلینەقى خانى موکرى) ب لەشکرى نادری قە هیرشى ببهته سەرکوردین ئیزدی، کو هەتا دەفەرین سولدوزى هیرش ئینا بوون، دقى هیرشا سوپایى نادری بۆ سەر دەه هزار مالین کورداندا،

(۱) مروی: مصدر پیشین، ج ۱، ص ۳۲۹.

(۲) علی شاکر علی: تاریخ العراق في العهد العثماني ۱۶۳۸ — ۱۷۵۰ دراسة في احوالة السياسة (موصل، ۱۹۸۵)، ص ۱۲۱.

(۳) مروی: مصدر پیشین، ج ۲، ص ۴۵۸ — ۴۶۰.

(۴) همان مصدر، ج ۲، ص ۶۶۵.

هژماره‌کا مه‌زن هاتنه کوشتن و هژماره‌کا مه‌زن ژى ئیخسیر بوون، و بو دهمی بیست رۆژان ئەف له‌شکره ل کوردستانی ما و یا شیای ب سهری کوردان ئینان^(۱).

ب هیرشا نادر شاهی ل سالا ۱۷۴۲ بو سهر موسل، چوارهمین هیرشا مه‌زن (فه‌رمان) بو سهر ئیزدیان ده‌ستپیکر، دهمی له‌شکرى نادر شاهی گه‌هشتیه ئالتون کوپری (ئالین کرپی) هنده‌ک فه‌سادین خه‌لکی ده‌فه‌ری گۆتنه نادر شاه کو، هنده‌ک ژ هۆزین ئەهریمه‌ن په‌رست کو نه ب خودی و نه ب پیغه‌مبه‌ری ئیمان هه‌یه! یین ل وان ده‌فه‌را هه‌ین و هه‌رگافا کو نادر شاهی بقیت به‌ره‌ف موسل بجیت دی تووشی هیرشا وان بیت و ناهین ئیک که‌س ده‌رباز ببیت، و ره‌نگه د وی ده‌میدا سوپای نادر شاهی خه‌لکی (ئالتین کوپری) بغان هیرشا تاوانباریکه‌ت^(۲)، وه‌کی دیار کو د وی سه‌رده‌میدا هژمارا کوردین ئیزدی ل ده‌ور و به‌رین که‌رکوکى ژى یا زۆر بوویه.

ئەف هیرشه مه‌زنترین هیرشا نادر شاهی بو سهر کوردین ئیزدی ده‌یته هه‌ژمارتن، کو دۆیده‌رین میژوویدا زۆر کیم نامازه پی هاتیه دان، بو وینه هه‌تا د په‌رتوکا "حدیقه الزوراو" یا (زه‌ینه‌دین عه‌بدولره‌حمان ئەلسویدی ئەلبه‌غدادی) ژى کو ب خو دیده‌فانی فان روودانین هیرشا بو سهر موسل و به‌غدا بوویه^(۳)، خو ژ نقیسینا هیرشا نادر شاهی بو سهر ئیزدیان بی ده‌نگ کریه.

نادر شاه فه‌رمان ب برازیی خو عه‌لی قولیخان دا، کو ب له‌شکره‌کی مه‌زنه هیرشی ببه‌ته سهر فان "دوژمنین دینی"، کو د وی ده‌میدا سه‌ربه‌خو ل وان ده‌فه‌ران دژیان، و بو خو ده‌سه‌لات و هیزه‌ک ریکخستبوو. نادرشاهی داخواز ژى عه‌لی قولیخان کر کو که‌سه‌ک ژ ئیزدیان قورتال نه‌بیت^(۴).

(۱) مروی: مصدر پیشین، ج ۲، ص ۸۷۰.

(۲) همان مصدر، ج ۳، ص ۸۹۳.

(۳) بنیره ده‌قی فی په‌رتوکی: ابو الخیر زین الدین عبدالرحمن بن العلامة الامام عبدالله السویدی البغدادی: حدیقه الزوراء، فی: محمد به‌جه الاثری: ذرائع العصبیات العنصریه فی اثارة الحروب وحمالات نادر شاه علي العراق فی رواية شاهد عیان، (بغداد، ۱۹۸۱).

(۴) ئەف باهه‌ته تا دووماهی ب کورتی هاتیه وه‌رگیران و شیعیر و تشتین زیده و ئیهاهه هاتینه ژیرن، بو زانینا زیده تر ل دوور فی هیرشا مه‌زن یا چواری ل سالا ۱۷۴۳ بنیره — مروی: مصدر پیشین، ج ۳، ص ۸۹۳ — ۹۰۷.

هه‌والگريپن ئيزدى، دهنگوباسى فى هيرشى گه‌هاندنه ئيزديان، و نيزىكى دهه هزار ئيزدى ب سوار و په‌يافه خو بو بهرسينگگرتنا هيرشا لهشكرى نادرشاه نامادهكر، لهشكرى قزلباشان كو ژ دوازده هزار جهنگاوهران پيكهاتبوو، شيان لهشكرى ئيزديان غافل بكه‌ن و هيرشى ببه‌نه سهر گه‌ليى چيپايى (شبلان)^(۱)، ئيزدى هندهك ژى د نفستى و هندهك ژى مژولى كارين خو بوون، كو ب ههموو لافه هيرشا قزلباشان دهست پى بوو، ئيزديان هنددا دفيا برهفن و هنددا ژى دهست دانه شيرى و هيرش برنه سهر قزلباشان ودهست ب شهرى كرن.

قزلباشان ب تفهنگ و دربا شيرى هژمارهكا مهزن ژ ئيزديان كوشتن، لى سى هزار ئيزديان پشت ژ قزلباشان فهبرى و ب هه‌فرا دهست دانه شيران و هيرش برنه سهر لهشكرى قزلباشان، لى ل بى شانسيا ئيزديان، (عه‌تا خانى) ئوزبهك سهر لهشكرى توركستانى ب پينج هزار جهنگاوهران تازه گه‌هسته مهيدانا شهرى، و وى ژى پشتا ئيزديان فهبرى، و ب رم و شيران هيرش بره سهر ئيزديان، شهرهكى دژوار دناقبه‌را ههردوو ئالياندا چيبوو. و ههردوو لا ميرخاسى ژ خو نيشادان، و سهره‌نجام پشتى چهند دهمژميرهكا ژ شهرى؛ چونكى هژمارا قزلباشا ژ يا ئيزديان زورتر بوو، لهشكرى ئيزديان تووشى شكهستن بوو و جهنگاوهرين وان بهربه‌لاف بوون. ژلايى ديفه ژى عه‌لى قولبخان، هژمارهكا زورا ئيزديان ب ئيخسيري گرتن و برنه خزمه‌تا نادر شاهى، و ب فه‌رمانا وى ب شير و خه‌نجه‌ران ههموو سهر ژيكرن و گه‌هاندنه كوشتيىن ديتر. دويقددا (عه‌تا خانى) ئوزبهك ژى ب هژمارهكا ئيخسيرا فه گه‌هشت، كو ب فه‌رمانا شاهى نه‌و ژى ههموو هاتنه سهر ژيكرن.

جاسوسان ودهسا رادگه‌هاند كو نه‌گهر نه‌و هيرشى نه‌به‌نه سهر مالين ئيزديان و تالان نه‌كهن، وان ل به‌ره خو بگه‌هينه چيپايى ناسى و خو فه‌شيرن، له‌ورا نادر شاهى فه‌رمان دا عه‌لى قولبخان كو هندی زووتره هيرشى ببه‌ته سهر مالين ئيزديان و وانا "فه‌تلوعام" و ژناقببه‌ت، لى پشتى كو دوو مايلا ب رى چووين، لهشكرهكى مهزن ل بهرسينگى خو دتین، سى هزار ئيزدى ژير سه‌روكاتيا مه‌زنى خو^(۲)، بو بهرسينگگرتنا هيرشا لهشكرى قزلباشان ناماده ببوون، ئيزديان دفيان كو ب شه‌ف هيرشى ببه‌نه سهر

(۱) نافى چيپايى (شبلان) يا (شبلان) دنفيسيت ديار نه‌بوو كا مده‌ست ژى چ چيابه‌كه.

(۲) نافى وى (ابليس) دنفيسيت كو مده‌ستا وى بو كيكرنا ئيزديان بوو.

لهشكرى قزلباشان و تىك بشكىنن، لى دهما كو نادر شاهى ئەفە زانى، ھەموو لەشكرى خۇ ل جھەكى كۆمقەكر و ل دۆر و بەرى خۇ نوبەدارى گرتن.

رۇژا دويقدا شەپەكى مەزن دناقبەرا ھەردوو لادا چىبوو، و بەردەوام ھارىكارى بۇ ئىزدىان دەھات، نادر شاهى ھەستىپىكر كو ئەگەر شەپ ھوسا ب رىفە بچىت دى ھىزىن وى تووشى شكەستنى بن، لەورا ئەو بخۇ كو ب سى ھزار سياران فە ل سەر گرەكى بلند راوھستا بوو و شەركەرپىن خۇ ھاندان، ب خۇ و نوبەدارپىن خۇفە ھىرش كرە سەر ئىزدىان، ھىرشا شاهى بوو ئەگەر، كو لەشكرى ئىزدىان توشى شكەستنى ببىت و بەلافا بىن و دئەنجامدا "مال و مندا" و دەستكەفتىھكى زۆرى ئىزدىان كەفتە دەستى لەشكرى قزلباشاندا.

لەشكرى قزلباشان ب ھەفت ھزار سياران فە بىي كو خۇ گىرۇ بكەن ھىرش برنە سەر جھىن ئىزدىان، و د دەمەكىدا گەھشتن كو وان خۇ نامادە كرېوون كو كۆچ بكەن و د وھستايى و پەرىشان بوون، لەشكرى قزلباشان دفى شەرىدا نىزىكى سى ھزار مالىن ئىزدىان گرتن و ژن و زارۇپىن وان ب ئىخسىرى برن. سەرۋەت و سامانى وان تالانكرن و دويقدا بىرپار دان كو لەشكرى قزلباشان ل وان دەفەرا بگەرن و ھەر ئىزدىبەھكى كو قورتال ببىت ژى بكوژن، دا كو دەفەر ب تامى ژ ھەبوونا وان بھىتە فالا كرن.

پشتى فى سەرگەفتنى و گرتنا قەلا كەركوت (كەركوك)، رەخ و روپىن وى ژ ئىزدىان ھاتە پاقر كرن و يى نەبوويە موسلمان، "ھنارتنە جىھانا دى!!"، و ب فى رەنگى دەفەرپىن رەخ و روپىن كەركوكى ژ كوردپىن ئىزدى ھاتنە فالا كرن، وھەتا دەفەرپىن شىخان ژى تووشى كومكوژى و ژنافىرن و سوۆتن و بىرىنى بوون و ئىخسىرىن وان ژى ھاتنە سەر ژىكرن!!.

ب فەرمانا نادر شاهى جارەكا دىتر برازايى وى عەلى قولىخان، ب لەشكرى قزلباشان فە ھىرش برە سەر ئىزدىان ل دەفەرا شىنگال، كوردپىن شىنگالى ژىر سەرۋكاتيا دوو كەسان بناقىن (عاص) و (ئىزد) مال و عىيالى خۇ ھنارتنە جھىن ناسى و ب خۇ و ب دەھ تا پارزە ھزار سوار و پەيافە ل چىيى شىنگالى سەنگەر لىدان، داکو نەھىلن لەشكرى قزلباشان دەربازببىت، ھندەك ئىخسىرىن شەھەرزا رىبەكا دىتر نىشا لەشكرى قزلباشان دان، پشتى كو فزلباش ژ چىيى دەرباز بووى، بوونە دووپشك، پشكەك ل دويف مال و خىزانپن ئىزدىاندا چوون، و پىن دى ل پشت لەشكرى ئىزدىان زفرىن،

رۆژا دویفدا ئیزدیان خو دور پیچگری دیتن. نه چار دهست دانه شیرا و هیرش کرنه سهر لهشکری قزلباشان، لی چونکی هاتبوونه غافلکرن، ئیزدی تووشی شکهستنی بوون و هژمارهکا مهزن ژئ هاتنه کوشتن. ههروهسا (ئیزد) سهروکی وان ژئ دفی شهريدا هاته گرتن و پاشی هاته کوشتن، و (عاص) شیا خو قورتال بکهت.

لهشکری کو ل دویف مال و زاروین ئیزدیاندا چو بوو، سهرهنجام گههشتنه وان، میړین ئیزدی بهرهفانی کرن ههتا هاتینه کوشتن و سهرهنجام نیژیکی دهه پازده هزار مالین وان هاتنه ئیخسیر کرن و فهگوهاستنه کهلا کهفن^(۱). (عاص) خو گههاندە جهه (معاذ) کو ل چیاپی (شبلان) یان (شبلان) بوو و ل ویری (معاذ) ب ههشت هزار سیارقه دگهل (عاص) بهرهف سنگالی چوون، لی ب ریقه خه بهری ئیخسیر بوونا ژن و زاروین سنگالیان گههشته (عاص)، لهورا وان هیرش بره سهر کهلا کهفن و دورپیچکرن و هژمارهکا مهزن ژ قزلباشان کوشتن، د وی شهريدا تا ئیقاری، لهشکری قزلباشان ب تمامی کهفته د دورپیچیدا و نه هیلان کهس ژئ خو بلقینیت.

ل شەفی ژئ هیرش بو سهر کهلی یا بهردهوام بوو، هندی قزلباشان بزافکرن کو هندهک خو قورتال کهن و ل دوورپیچی دهرکهفن نهشیان، لهورا کینا خو ل سهری ئیخسیرا دارشتن و د وی شهقیدا هژمارهکا مهزنا ئیخسیرین ئیزدی کوشتن، رۆژا دویفدا ئیزدیان خو کره چوار پشک و ل چوار لاقه هیرش برنه سهر قزلباشان، لهشکری قزلباشان ژئ خو کره دوو پشک و ب تهنهنگ و شیر و روما بهرگری ژ خو دکرن، ئیقاری لاوازی دناف لهشکری قزلباشاندا پهیدا بوو، ئیزدیان دوو رهخین کهلی گرتبوون و دفیان لای سیی بگرن، کو ژبی شانسیا وان لهشکرهکی مهزنی قزلباشان بو هاریکاریا دوورپیچکریا گههشته ویری، شهکهرین ئیزدی نهچار دهست ژ دورپیچی ههلگرتن و خو بو بهرسینگ گرتنا لهشکری نوی هاتی نامادهکرن.

نقیسهری بهرتوکا (عالم آرای نادری) نهشیایه کو باسی میرانیا (عاص) و (معاذ) و شهکهرین ئیزدیان نهکهت، لی هژمارا زورا لهشکری قزلباشان و هیزا نوی، بوو نهگهر کو پرانی کوردان بهینه کوشتن، یان بریندار ببن، و لهشکری وان تووشی شکهستنی بوو، (معاذ) خو گههاندە دووماهیا فنتارا چیاپی سنگالی کو جهی وان بوو، لی (عاص)

---

(۱) رهنگه مهدهست ژئ کهلا کهفنا سنگالی بیت.

خۆ ل شكهفتهكى فەشارت. لەشكرى قزلباشان ئىخسەر دگەل خۆ بىرن و چۆنە خزمەتا نادر شاھى ل (ئالتىن كورپى).

عاص كو خودانى سى ھزار بنەمالىن ئىزدى بوو، و د سەردەمى خۆدا خۆ ب (حاتەمى تايى) نە دگوھرى، ھزرا خۆ كر كو پىشتى كوشتن و ئىخسەر بوونا مرؤفین وى ئەو بۆ چىبە، لەورا بىر پار دا كو خۆ د چىايدا پافىژىتە خوار، ل ئىقارى ھزرا خۆ كر كو مادەم ژيان و مرن ل جەم وى ئىكە بۆ چى نەچىتە جەم نادر شاھى و شەفاعەتا ئىخسەرا نەكەت ؟ ئەگەر بەردان باشتر ئەگەر نە ب سەرەكى بلند دى ھىتە كوشتن، ئەوى چل كەس ل دۆر خۆ كۆمفەكرن و بەرەف ئۆردوگاھى نادرى چوو.

دەمى ئەف دەنگوباسە گەھشتىە نادر شاھى زۆر پى سەير بوو؛ چونكى چەندىن جارن نادر شاھى بزافكر بوو (عاص) ئى ئىزدى ببىنىت، لى ھەردەم (عاص)ى خۆ گران دكر و خۆ نىشا وى نەددا و دەفەرین ھەمەدان و ئەردەلان تالاندكرن، لەورا زۆر پى خۆش بوو فى مېرخاسى ھوسا پى مەزن ببىنىت. دەمى كو (عاص) گەھشتىە جەم نادر شاھى، ب ئەگەرا مېرخاسى و زىرەكاتىا وى و دل وجەرگى ھەى، كو بى ترس ل جەم وى ئامادەبوو، فەرمان دا كو (عاص) بەھىتە بەخشىن و ھەموو ئىخسەرین ئىزدىان پىن ماى بەھىنە بەردان، و (عاص) ببىتە دەسەلاتدارى دەفەرا شنگال.

دقان چوار ھىرشىن نادر شاھىدا، زەرەر و زىانەكا مەزن گەھشتە كوردپن ئىزدى، دەفەرین نافبەرا مووسل و كەركوك و ھەولئىر ژ وان ھاتنە فالان كرن، و ھزاران كەس ژى ھاتنە كوشتن، ل دەفەرا شنگال ژى ديسان كوردان زىانەكا مەزن دىت و ھزاران كەس ژى ھاتنە كوشتن، وب تنى مېرخاسىا (عاص)ى بوو، كو بوو ئەگەر، ئىخسەرپن ماى بەھىنە قورتالكرن. نادر شاھى كو تازە ل بەر بوو ھىرشى بکەتە سەر مووسل^(۱)، پىدقى بوو كو ب ھەر رەنگى ھەبىت، جارى دگەل ئىزدىاندا بگەھىتە رېكەفتنى و دەفەرا شنگال بۆ وان بزفرىنىت داکو ھەموو ھىزا خۆ دژى باژىرى مووسل ب كار ببىنىت.

---

(۱) على شاکر دنقىسىت كو ھىرش بۆ سەر شنگار پىشتى سەرنەكەفتنا دور پىچا مووسل چىبوو، لى (مروى) دنقىسىت كو پىشتى چارە سەربوونا بەرخودانا ئىزدىان، نادر شاھى ھىرش کرە سەر مووسل. على شاکر على: المصدر السابق، ص ۲۰۱؛ مروى، مصدر پىشىن، ج ۳، ص ۹۰۷.

که‌ریم خانێ زهند

۱۷۷۹ – ۱۷۵۱

بزاقین له‌شکری و سیاسی^(۱)

پیشگوتن:

لدۆر میژوويا که‌ریم خان و هوزا زهندیان، ئیرانیان و بیانیان زۆر بابەت نفیسینه، لی میژوونفیسین کورد وه‌کو پیدفی پویته پی نه‌دایه و یا ژ هه‌ژی بو فی بنه‌مالی، و تاببه‌تی که‌سایه‌تیا که‌ریم خانێ فه‌کولین لسه‌ر نه‌کرینه و وه‌کو پپویست ب خوانده‌فانین کورد نه‌دایه نیاسین و رهنکه زۆر که‌س ژێ هه‌بن هه‌تا کو نافئی وی ژێ گو ه لی نه‌ببیت.

که‌ریم خان کورده‌کی خه‌لکی باشووری رۆژه‌لاتا کوردستانێ بوو، ل نافه‌راستا سه‌دی هه‌ژدی بوویه شاهێ ئیرانی، و شیا ئازاوا پاش مرنا نادرشاهی نه‌فشار (۱۷۳۶ – ۱۷۴۷) نه‌هیلیت و ته‌ناهی و ئاسایشی د ولاتی ئیرانیدا به‌لاف بکه‌ت، د چاخێ ویدا چاره‌کا دی گه‌لین ئیرانی رووی ته‌ناهی و گه‌شه‌کرنی بخوفه‌ دیتن و ژیانه‌کا خوش بو‌راندن. له‌ورا چاخێ که‌ریم خانێ ئیکی ژ باشترین چاخین میژوويا ئیرانی ده‌یته هه‌ژمارتن، دگه‌ل هندی‌دا کو که‌ریم خان ب خو باشترین و چاکترین و میهره‌بانترین شاهێ میژوويا ئیرانی ده‌یته هه‌ژمارتن، و هه‌تا نه‌فرۆژی ئیرانی ب شانازی فه‌ باسی که‌ریم خان و چاخێ وی دکهن.

د فی فه‌کولینیدا بزاف هاتییه کرن کو بتنی لایه‌نی سیاسی ژ میژوويا که‌ریم خانێ زهند به‌یته نفیسین، نه‌خاسمه هه‌ردوو لایه‌نین له‌شکری – مملانا نافخویی لسه‌ر ده‌سه‌لاتی – و په‌یوه‌ندیین ده‌رفه‌یی ل چاخێ که‌ریم خانیدا، لقی بواریدا ژێ، پتر گرنگی ب په‌یوه‌ندیین وی دگه‌ل کورد و میرنشینی کورداندا هاتییه دان.

---

(۱) ل گو‌فارا مه‌تین ژماره (۱۰۹)، شوات ۲۰۰۱ و ژماره (۱۱۰)، ئادارا ۲۰۰۱، ده‌وک، هاتییه به‌لافه‌ کرن.

ديسان ب كورتى بزاڤ هاتيه كرن كو كوردبوونا كهريم خان و هوزا زهند بهيته سئلاندن، ب تايهت نه و پشكا لدور هوزا زهند هاتيه نفيسين؛ چونكى ئيرانى كهريم خان وهكو لورهك و نه وهكو كوردهك ددهنه نياسين لهورا زى هندهك نفيسهر و ميژوونفيسين كورد خو ژ نفيسينا ميژوويا في بنه مالى ددهنه پاش و ب كورد ناهه ژميرن. هندهك كه سين هسك باوهرين نه ته وهى زى ب چافهكى تزي گازنده بهري خو ددهنى و ب كوردهكى بيخير ل قهلهم ددهن. لي نه گهر مروفا ميژوويا سهدي هه زدي يا كوردستان و ئيرانى و يا دهفهرى زى بخوينيت دي بينيت كو هيشتا دسهلات يا بنه مالانه و هزر و هوشياريا نه ته وهى هند گه شه نه كريبه كو دهولت لسهر شهنگستى نه ته وهى بهينه ئافاكرن.

بو في قهكولينى ژيدهرين سهرهكيين چاخى زهندي هاتينه بكار نينان، نه گهرچى ژيدهرين فى چاخى لدويف چاخين دى يين ميژوويا ئيرانى د زور نينن، لي دگهل هندى زى چاخهكى بهرزه نينه و هندهك ميژوونفيسا ميژوويا زنديان لسهر دهمى خودا نفيسيه. بو چاخى زنديان سى ژيدهرين سهرهكى هه نه (تاريخ گيتى گشا) نفيسينا (محمهد سادق موسه ويى ناميى نه سفه هانى)، (مريى ۱۷۸۹)، كو ئيك ژ باشترين ژيدهرين سهردهمى زنديانه لى ب مخابنى قه كو ب نه گهرا پهيره وكرنا شيوازي نه دهى د نفيسيندا يا ب سهرگيزيه و مروفا پيقه ماندى دببت، ههروهسا بو فى پهرتوكى دوو (ذيل) هاتينه نفيسين يا ئيكى (ميرزا عهبدولكهريم كورنى عهلى رزا شريف) كو سالا مرنا وى يا ديار نينه و يا دووى (آقا محمد رضا شيرازى) كو ميژوويا زهنديا بدووماهى ئينايه، نهف پهرتوكه ب رهنه گهكى پوزتيف بهرى خو ددهته ميژوويا زنديان و ژيدهرهكى گرنگ و سهرهكييه.

(تاريخ گلشن مراد) نفيسينا (ميرزا نه حمهد نه بولحه سهنى غهفاريى كاشانى) كو سالا ۱۷۹۷ ئى ئانكو دوو سالا پاش كهفتنا حكومهتا زنديان هاتيه نفيسين و ژيدهرهكى سهرهكى و ب نرخه د ميژوويا زندياندا، غهفاريى كاشانى ل داموده زگايى كهريم خانيدا نفيسهر بوويه، و زانياريين وى زور د هوير و راستن و بهروفازى ژيدهرى ئيكى خو ژ شيوازي نه دهبيى خه ملاندنى دايه پاش و بهايهكى تايهت ههيه دناف ژيدهرين ميژوويين سهدي هه زديدا.

ژیدهری سیی (مجممل التواریح) نفیسینا (ئهبولحهسهن محمهد ئهمین گولستانه)یه کو سالا ۱۸۷۱ ئ نفیسیه، لئ ب مخابنی ب ساناهی بدهست ناکهفیت ئهگه ر چ زور بابته لقی ژیدهری د بهرتوکین دیدا هاتینه فهگوهاستن و مه سود ژئ وهرگریه.

بؤ دیارکرنا پهیوهندیین کهریم خان دگهل میرنشینی کورداندا سود ژ ژیدهرین سهرکی هاتییه وهرگرتن مینا (میژوویا ئهردهلان) نفیسینا (ماهشهرهف خانم مهستورهی کوردستانی)، (مریا ۱۸۴۷) و (تحفه ناصریه) نفیسینا (میرزا شوکرووللا سهنهدهجی (فخر الکتاب)) کو سالا (۱۲۷۹ ک) هاتییه نفیسین و میژوویا (سیر الاکراد) نفیسینا (عبدالوقادر کورئ روسته می بابانی) کو سالا (۱۲۷۷ ک) هاتییه نفیسین، و میژوویا ههر دوو میرنشینی بابان و ئهردهلان تیدا هاتییه و ژ ژیدهرین سهرکی بؤ فی فهکولینی بوویه.

دیسان بؤ پهیوهندیین دگهل قاجاران ژ بهرتوکا (تاریخ قاجاریه) کو سالا (۱۸۶۵)، (رابرت گرانت واتسن) نفیسیه سود هاتییه وهرگرتن.

باری رامیاریی ئیرانی پاش کهفتنا دهوله تا سهفهوی:

لدویف هیرشا مهلك مهمودئ ئهفغانی (۱۷۲۲ – ۱۷۲۵) بؤ سهر ئیرانی و گرتنا ئهسفههانا پایتهخت سالا ۱۷۲۲ ئ دهولهتا سهفهوی (۱۵۰۱ – ۱۷۲۲) هاته روخاندن و پرانیا دهفهریین ئیرانی کهفتنه ژیر دهسلاتا ئهفغانیاندا^(۱)، لی دهفهریین رۆژئافا و تاییهت کوردستان و نازهربایجان کهفتنه ژیر رکیفا ئوسمانیاندا^(۲)، و لههر دهفهرهکی میرهکی سهری خو بلند کر^(۳).

(۱) علاء نورس: العراق في العهد العثماني، دراسة في العلاقات السياسية، ۱۷۰۰ – ۱۸۰۰، دار الرشید للنشر، (بغداد، ۱۹۷۹)، ص ۸۹. و لطف الله هنرفر: اصفهان، انتشارات ابن سینا، (تهران، بی. تا)، ص ۱۷۲.

(۲) پناهی سمنانی: کریم خان زند نیکوترین زمامدار تاریخ ایران، نشر ندا، (تهران، ۱۳۷۵ش)، ص ۱۱. و احمد تاج بخش: تاریخ صفویه، انتشارات نوید، (شیراز، ۱۳۷۳ش)، ص ۴۶۵.

(۳) جان ر. پری: کریم خان زند، تاریخ ایران بین سالهای ۱۷۴۷ – ۱۷۷۹، ت. محمد علی ساکی، ج ۲، نشر نو، (تهران، ۱۳۶۸ش)، ص ۲.

پاش دیاربوونا دهوړی نادر قولیخانې ټه فشار کو شیا ب هاریکاریا کوردین خوراسانی^(۱)، و تورکین ټه فشار، باکووړی خوراسانی بگریټ^(۲)، دویشدا شیا پاش چهند شهړین دژوار هیژین ټه فغانان تیک بشکینیت و ژ ئیرانی دهریخیت^(۳).

ل وی دهمی کو نادر قولیخانې ټه فشار بزاف دکر ټه فغانیان ل ئیرانی دهریخیت شاه ته هماسپی دووی (۱۷۲۲ – ۱۷۳۲) ل دهفرین رۆزه لاتا کوردستانی بهرانبهر هیژین ئوسمانی سالا ۱۹۳۱ ئ تووشی شکهست بوو، و ئوسمانیان ههمه دان و تهفریز گرتن و نه چار بوو دگهل ئوسمانیاندا پهیمانہ کی ل شوباتا ۱۹۳۲ ئ ئیمزا بکهت و دهفرین رۆژنایا ئیرانی بیخیته ژیر رکیفا واندا^(۴)، ل نادر قولی شیا هیژا ئوسمانیان ژ ئیرانی دهریخیت^(۵)، و دویشدا ل زقستانا سالا ۱۷۳۶ داخواز ژ مهن و میر و زانایین دینی ل ئیرانی کر کو بو جهژنا نه وروزی ل دهشتا (موغان) ئ کوم فه ببن و لویری ناماده بوویان تاجی شاهی دانانه سهر سهری نادر شاهی ټه فشار^(۶).

لسهر دهمی خودا نه ب تنی نادر شاهی دهفرین ژیر دهسه لاتا سهفه ویان زفراندنه فه، بهلکو زور دهفرین دی مینا ئاسیا نافه راست و هندستان زی گرتن و د دهمه کی کیمدا ئیمپراتوریه کا مهن دامه زراندا^(۷)، ل فی ئیمپراتوریا له شگری زور فه نه کیشا و ههر زوو بزاف و شوړش دژی سیاسه تا نادر شاهی ل سالیڼ دووماهیا دهسه لاتا ویدا هاتنه کرن؛ چونکی شهړین بهردهوام، گهلین ئیرانی تووشی مال

-
- (۱) کلیم الله توحیدی: حرکت تاریخی کرد به خراسان در دفاع از استقلال ایران، ج ۲، چاپخانه دانشگاه، مشهد، ۱۳۶۴ ش)، ص ۲۶۸.
  - (۲) محمود طلوعی: فرهنگ جامع سیاسی، نشر علمی، تهران، ۱۳۷۲ ش)، ص ۲۳۰.
  - (۳) پناهی سمنانی: لطفعلی خان زند از شاهی تا تباهی، ج ۳، ناشر کتاب نمونه، تهران، ۱۳۷۳ ش)، ص ۱۳.
  - (۴) عبدالله رازی: تاریخ کامل ایران از تاسیس سلسله ماد تا انقراض قاجار، انتشارات اقبال (تهران، ۱۳۶۷ ش)، ص ۴۴۰.
  - (۵) منوچهر یارسا دوست: ریشه های تاریخی اختلافات جنگ عراق و ایران، ج ۳، شرکت سهامی انتشارات، تهران، ۱۳۶۷ ش)، ص ۵۲.
  - (۶) علی الوردی: نحات اجتماعی من تاریخ العراق الحدیث، ج ۱، مطبعة الارشاد، بغداد، ۱۹۶۹)، ص ۱۱۸؛ هرناند پاسدر ماچیان: تاریخ ارمنستان، ت: محمد قاضی، ج ۲، انتشارات زرین، تهران، ۱۳۶۹ ش)، ص ۲۹۵.
  - (۷) سمنانی: کریم خان، ص ۲۱؛ جواهر لعل نهرو: نگاهی به تاریخ جهان، تلخیص از سال پادو – و، ت. مهرداد مهرین، ج ۲، تهران، ۱۳۶۸ ش)، ص ۳۱۲.

ویرانییه‌کا زۆر کربوون و رۆژ بۆ رۆژی باج زێده دیوو دا کو مه‌زاختنێن شه‌ری پی به‌ینه دابین کرن. بۆ وینه باجا باژیری (خوی) ل ۳ هزار تومانا بیوو ۱۰۰ هزار تومان. نادر شاهی ب رهنه‌کی هۆفانه ئەه سه‌ره‌لدانه سه‌رکوتکر و بوو مرۆفه‌کی دیکتاتور و خوینریژ^(۱). نیک ژ فان شوپشا ل ده‌فه‌را قوچان ل (کوردستانا خوراسانی)^(۲)، ده‌ست پی‌ببوو^(۳). و ده‌می کو نادر شاهی بزاف کری کو فی شوپشی ب فه‌مرینیت ل فه‌تج ئاباد نیژیکی قوچان ب ده‌ستی هنده‌ک سه‌رکردین سوپایی خو ل ۲۰ ی خزیرانا سالا ۱۷۴۷ ی هاته کوشتن^(۴).

ئوردوگایی نادر شاهی د نیک رۆژدا نیک به‌لافه بوو^(۵)، و هی‌زا هه‌ر هۆزه‌کی به‌ره‌ف ده‌فه‌را خو زفرین. بکوژین نادر شاهی برزایی وی عادل شاه دانانه جهی وی، لی عادل شاهی د ده‌مه‌کی زۆر کی‌مدا پرانیا شاهزادین ئەفشار کوشتن، لی ئەو ب خو ژ ی بده‌ستی برایی خو ئی‌راهیم میرزای هاته کو‌ره‌کرن^(۶)، لی ئی‌راهیم ب خو ژ ی لای سهربازان فه‌هاته گرتن و هه‌ردوو برا پی‌کفه هاته‌نه کوشتن^(۷)، و د ناف فی بنه‌مالیدا بتنی شاهروخی کوره نه‌قیی نادر شاهی مافه‌هه‌تا سالا (۱۷۹۵) ده‌سه‌لاتا خوراسانی د ده‌ست دابوو^(۸).

سه‌ردارین نادرشاهی هه‌ر ئیکی ل جهه‌کی سه‌ری خو بلند کرن، ئەحمه‌د خانێ دورانی، ئەفغان و ئوزبه‌ک ل دوور خو کو‌مفه‌کرن و فه‌نده‌هار و هی‌رات گرت و ل چریا

-
- (۱) م. آذینفر: دائره‌المعارف زرین، انتشارات زرین، (ته‌ران، ۱۳۴۹ش)، ص ۱۰۷۸.
- (۲) سه‌رده‌می نادر شاهی دا د گۆته باکووری خوراسانی، کوردستان: ژ به‌ر کو پرانیا خو‌جه‌ین وی کورمانج بوون کو سه‌رده‌می شاه‌عه‌باسی مه‌زن بو وی ده‌فه‌ری هاتبوونه فه‌گوه‌استن، و د نفی‌سینا دا ب کوردستان یان کوردستانا خوراسانی ده‌اته ب کار ئینان هه‌روه‌کی د (عالم آرای نادری) دا بکار هاتی، بۆ وینه بنیره: محمد کاظم مروی وزیر مرو: عالم آرای نادری، به‌تصحیح و با مقدمه و توضیحات و حواشی و فهرسته‌ها محمد امین ریاحی، (۳جلد)، (ته‌ران، ۱۳۶۴)، ج ۱، ص ۶۰ - ۶۲.
- (۳) طلوعی: مصدر پیشین، ص ۲۳۰.
- (۴) سمنانی: کریم خان زند، ص ۲۰.
- (۵) پری: مصدر پیشین، ص ۴.
- (۶) رابرت گرانت واتسن: تاریخ ایران دوره قاجاریه، ت: وحید مازندرانی، ج ۳، انتشارات امیر کبیر، (ته‌ران، ۱۳۵۴ش)، ص ۴۱.
- (۷) سمنانی: لطفعلی خان زند، ص ۱۶.
- (۸) گرانت واتسن: مصدر پیشین، ص ۴۱.

تېكى ۱۷۴۷ ى دەولەتا ئەفغانىستانا نۆى دامەزراند^(۱). محەمەد حەسەن خانى قاچار كورى
 فەتھەلى خان، دەفەرېن باشوورې پۇژھەلاتا دەريا قەزوين گرت^(۲)، پشكا باشوورې
 ئازەربايجانې كەفتە ژېر دەسەلاتا ئازاد خانى ئەفغان^(۳)، و دەفەرېن باكوورې رووبارې
 ئاراس دەست بەدەست دەاتە كرن^(۴)، دەفەرېن عېراقا عەجەم و نەخاسمە باژېرى
 ئەسفەهان كەفتبوو د نافەفەركيا سى خانېن مەزنىن كورددا، ئانكو ئەبولفەتخ خانى
 بەختيارى دەسەلاتدارې باژېرى و عەلى مەردان خانى بەختيارى و كەرىم خانى زەند
 (۱۷۵۱ - ۱۷۹۹)، كو سەرئەنجام سەر كەفتيى دووماھيى كەرىم خانى زەند بوو^(۵).

هۇزا زەند و كەرىم خان:

زەند هۇزەكا كوردن^(۱)، ل دەفەرېن د نافبەرا كورد و لوراندا دژين، ژ روپى
 مەزەبى قە وەكو هەموو كوردېن باشوورې پۇژھەلاتا كوردستانى شيعەنە^(۲)، ژ لايى
 (زمانى) قە ب شيوازەكى كوردى دئاخفن^(۳)، لدويف نفيسينا شەرەفنامى لور و
 بەختيارى ژى، ژ كوردان دەينە هەژمارتن و ژ وانا ژى هۇزا زەند^(۴)، ھندەك

-
- (۱) ھامر پورگشتال: تاريخ امپراطورى عثمانى، ت. ميرزا زكى على آبادى، باھتمام جھشيد
 كيانفر، ج ۵، انتشارات زرین، (تھران، ۱۳۶۹ش)، ص ۳۴۰۲.
- (۲) ابوالحسن غفارى كاشانى: گلشن مراد، باھتمام غلام رضا طباطبايى مجد، انتشارات زرین،
 (تھران، ۱۳۶۹ش)، ص ۴۲.
- (۳) بہرام افراسيابى: قلعه پرى از كرىم خان تا لطفعلی خان، چ ۶، انتشارات سخن، (تھران،
 ۱۳۷۳ش)، ص ۲۲۳.
- (۴) شيرين اكينر: اقوام مسلمان اتحاد شوروى، ت. محمد حسين آريا، شركت انتشارات علمى
 فرهنگى، (تھران، ۱۳۶۷ش)، ص ۵۵۵.
- (۵) رازى: مصدر پيشين، ص ۴۴۸.
- (۶) كرد در دائره المعارف اسلامى، اسماعيل فتاح قاضى، انتشارات صلاح الدين، (اورميه،
 ۱۳۶۷ش)، ص ۹۷.
- (۷) سلسله پهلوى و نبروھای مذهبی به روايت تاريخ كمبريج، ت. عباس مخبر، ج ۲، انتشارات
 طرح نو، (تھران، ۱۳۷۲ش) ص ۲۲۷.
- (۸) مينورسكى: كورد، و. حمە سعيد كرىم، (بغدا، ۱۹۸۴)، ص ۳۴.
- (۹) شرفخان بدليسى، شرفنامه، با مقدمه و تعليقات و فھارس محمد عباسى، چ ۲، انتشارات
 علمى، (تھران، ۱۳۶۴ش)، ص ۴۱۹.

میژوونقیس دبیژن زهند بخو زهنگه‌نه‌نه، و لدویف نفیسینا فونسولی روسی (ئا).
ئارلف) کهریم خان بخو ژی زهنگه‌نه بوویه^(۱).

لدویف نفیسینا (مینورسکی) لهک د بنه‌رتدا لور بووینه، لی هییدی هییدی بووینه
کورد، هۆزین لهک کو زهند ژی ئیک ژ تایین وی دهیته ههژمارتن ب نافی هۆزین
(وهند) ناف دارن، لدویف نفیسینا (لیرخ) گه‌لهک هۆزین کوردان خو ب لهک دزانن و ب

(۱) گ. ب. آکویف (هاکویان - م. آ. حصاروف)، کوردان گوران و مسأله کرد در ترکیه، ت:
سیروس ایزدی، انتشارات هیرمند، (تهران، ۱۳۷۶ش)، ص ۸۴. قه‌کۆله‌ری فان دپرا ب خو
هندهک خه‌لکی قه‌لا پهری جهی ژ دایکبوونا کهریم خان دنیاسین، و براستی ژی خه‌لکی قه‌لابی
و گوندی زهنگه‌نه بوون، لی میژوونقیسین سهرده‌می کهریم خاندا جیاوازیه‌کا به‌رچاؤ ددانه د
ناقیه‌را زهنگه‌نه و زه‌ندیان دا و لدیف بزچوونا مینورسکی زهنگه‌نه بی چون و چرا کوردن.
لدویف نفیسینا کهریمی ل ده‌قهره‌مه‌لایر کورد و لور تیکه‌ل دژین و مرؤفه‌ن‌شیت بیژیت کا نه‌ؤ
هۆزه کوردن یان لور، لهک ئیک ژ فان تیکه‌لیانه نه‌گهر چ (دیتل) فان ژی دگهل لور و
به‌ختیاریا ب کورد ده‌هژمیریت. ل دویف ژیده‌رین سه‌دی نوزدی لهک و لور ب دو شیواژین
جودا د ناخفتن ههر وهک (چیرکوف) دنقیسیت. ل دویف نفیسینا (آکویف) گه‌شه‌کرنا چی
بوونا له‌کان ژ لایی لوران نه‌بوویه، و دویفدا (فریچ) که‌لهور و لوران وهک ئیک د ههژمیریت و
دیف نفیسینا (لیرخ) گه‌لهک هۆزین کوردان خو ب (لهک) دزانن و ب شیواژی له‌کی د
ناخفتن. بو زانینا پتر بنیره: هاکویان: مصدر پیشین.

هه‌روه‌سا کاشانی د سهرده‌می کهریم خاندا له‌کان ب کوردین لورستانی ناف دبه‌ت. بو وینه
بنیره: کاشانی: مصدر پیشین، ص ۱۷۹.

لورد کرزن ل ساله ۱۹۸۰ د ئیک ژ تیورین خو دا لوران ب کورد ناف دبه‌ت، و ژ بلی
لوران گه‌لهک میژوونقیسین به‌ختیاری خو ب کورد ناف دبه‌ن یانژی ب ره‌گه‌ز و د بنه‌رتدا
کورد بووینه، بو وینه بنیره: جن - داف - گار سویت: تاریخ سیاسی، اجتماعی بختیاری، با
استفاده از اسناد منتشر نشده وزارت خارجه انگلیز، ترجمه و حواشی، مه‌راب امیری، نشر
سه‌ند، (تهران، ۱۳۷۳ش)، ص ۸۱ - ۸۲

لور دبیژنه کوردان، لهک، بو وینه بنیره: ئی - جدی - ئار، هینری فیلد: هۆزه‌کانی کورد،
و. حسین جاف، ده‌زگای روشه‌نییری و بلاوکردنه‌وی کوردی، ل ۱۴.

هۆزه‌کا زه‌ندا شافعی مه‌زه‌ب د ناقیه‌را (که‌رماسی) و (سنه‌دا دژین. سید علی میرنیا: خیل
و تایه‌فدکانی عه‌شایه‌ری کوردی ئیران، و. شوکت شیخ یزدین (پیرمام، ۱۹۹۵)، ص ۷۵؛
علی ئەصغری شه‌میمی هه‌مه‌دانی: جوغرافیای کوردستانی ئیران، و. عبدالرحمن محمد امین
زیحی (بغدا، ۱۹۸۰)، ص ۴۸.

ههر وه‌سال باشووری کوردستانی هۆزه‌کا زه‌ند ل زه‌نگاباد هه‌به‌کو ئه‌و بخو، خو ژ پاشماین
کهریم خان ده‌هژمیرن. سیسیل جی - ادموندز: کردها، ترکه‌ها، عربها، ت. ابراهیم
یونسی، انتشارات روزبهان، (تهران، ۱۳۶۷ش)، ص ۳۰۵؛ العشائر الکردیه، ت. و علقه
علیه: فؤاد هه‌خورشید، مطبعة حوادث (بغداد، ۱۹۷۹)، ص ۱۴۵.

شیوازی لهکی دئاخفن مینا کهلهوران، لی لدویف نقبیسینا مینورسکی شیوازی لهکی ههمان شیوازی باشووری کوردستانییه، و ئهفرۆ ههموو هوژین لهک ب کورد دهینه ههژمارتن^(۱)، ههژمارتن کهریم خانن زهند ژ لورا شاشیهکا بهرچافا میژوویییه. لهکین کورد د ناهبهرا بروجیرد، نههاوند، خورهم ئاباد، کرمانشاه و ئیلام دا دژین و دکهفته د ناهبهرا فهیلی و کرمانجاندا^(۲).

هوژا زهند لدویف هیرشا شاه عهباسی سهفهوی (۱۵۸۷ - ۱۶۲۹) بو سه لورستانی و د شوپشا (شاهقیردی خان) دا ژ لورستانی رهفین و پاش دهان سالین ئاوارهیی سهرهنجام هوژا زهند ل دهفهرا کهلا (پهری) و (کومازان) ل نیژیک باژیری مهلایر ئاکنجی بوون و بو گهرمیانا دجوونه (پهروپهزین)^(۳). د وی دهمییدا زهند، کهلهور، زهنگهه، مافی و باجلان ب لهکین کوردستانی د هاتنه ههژمارتن کو نقبیسهرین ئیرانی و بیانی وانا ژ کوردان دههژمیرن^(۴).

پشتی مرنا عهلی مهردان خانن والی لسه دهمی نادر شاهی، ب بریارا وی باباخانن چاپشلو سالا ۱۷۲۲ ب فرت و فیل فه سهروکین لوران و ژ وانژی مههدی خانن زهند و ههفالین وی ئیخسیر کرن و سههین وان برین، و یین مایی ژی بو دهفهرا خوراسانن دوور ئیخستن^(۵)، کو بو دهمی پازده سالان لویری مان و لدهفهرا دهرگهز ئاکنجی بوون^(۶)، سهرکردایهتیا ئه و زهنیدیین کو هاتبوونه دوورئیخستن دوو برا بنافیین ئیناق - بابی کهریم خان - و بوداق خان مامی وی دکر، لی ل دووماهی کهریم خان و براییین وی سهرکردایهتیا وان دکر^(۷).

---

(۱) هاکیان: مصدر پیشین، ص ۸۶ - ۸۷.

(۲) پری: مصدر پیشین، ص ۲۴ - ۲۵.

(۳) علی محمد ساکی: مقدمه مترجم بر کتاب کریم خان زند، نوشته جان. ر. پری: مصدر پیشین، ص نه.

(۴) همان مصدر، ص ۲۴.

(۵) عبدالجلیل فیلی: اللور (الکرد) الفیلیون فی الماضي والحاضر، وزارة ثقافة اقلیم کردستان (ههولیر، ۱۹۹۹)، ص ۹۳.

(۶) محمد معین: فرهنگ فارسی، ج ۶، ص ۱۱، انتشارات امیر کبیر، (تهران، ۱۳۷۶ش)، ص ۱۵۷۲.

(۷) پری: مصدر پیشین، ص ۲۶.

كهريم خانى زند

كهريم بهگ ل ساللا ۱۷۰۴ يان ۱۷۰۵ ئى ژ دايكبوويه^(۱)، و پاش فهگواستنا هؤزا زنديان بو خوراسانى د سوپايى نادر شاهدا خزمهت كريبه و د هيرشا بو سهر هندستانيدا زيرهكاتى و ميخراسيا خو نيشا دايه و وهكو سهرباز و نهفسهركى زيرهك ههبوونا خو سهلانديه^(۲)، پشتى كوشتنا نادر شاهى، هؤزا زندي زى وهكو هؤزىن دييىن

---

(۱) كمال مظهر احمد: دراسات فى تاريخ ايران الحديث والمعاصر، (بغداد، ۱۹۸۵)، ص ۲۳.
كهريم خان سال ۱۷۷۹ د ژيى ۷۴ سالييدا وهغدر كريبه ئانكو بوونا وى دقيت ساللا ۱۷۰۴ يان ۱۷۰۵ بيت. غلام رضا على بابائى: فرهنگ علوم سياسى، ج ۳، چ ۲، نشر ويس، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۱۷۴.
(۲) معين: مصدر پيشين، ص ۱۵۷۲.

ب خورتی هاتینه فهگوهاستن بهر هف دهفهرین خو زفرین و شیان لهشکرئ نهفشاران کو د دویفدا چوو بوون تیک بشکینن^(۱).

که ریم بهک پستی گههشتیه ولاتی خو، کهفته مملانی دگهل سهروک هوزین لهک و لوردا، و شیا ب هاریکاریا ئیراهیم میرزایی برایی عادل شاهی پتر ب هیز بکهفیت و نازنافی (خان)ی زی وی وهرگرت^(۲)، که ریم خان ب خو ز تای زهندی (بهگلو) بوو و شیا دهستی خو ب دانیهته سهه تای (هزاره) و (کورمانج)فه، و بزاف کر دگهل ئسماعیل خانئ فهیلی زی ههفگرتنهکی چیکهت، ئ بزافین وی سهه نهگرتن، ههروهسا بزافین وی دگهل هوزا (باجلوهند) و سهروکی وان (نهقد عهلی خان) زی سهه نهگرتن^(۳).

ئیکه مین دزایهتیا مهن د دهفهریدا ژ لایی میهر عهلی خانئ تهکهلو دهسهلاتداری هممه دان، دزی که ریم خانئ هاته کرن، کو پتر ژ ۱۲ هزار شهپرکه هه بوون^(۴). ئیکه م لهشکرکیشیا وی بو سهه زهندیان ب شکهستن ب دووماهی هات و توپ و جهبلخانا خو ز دهست دا^(۵)، د هیرشا دوویدا، دیسان خانئ تهکهلو تووشی شکهستنی بوو و نهچار بوو خو ل قهلا (لاسجد) ههشار بدهت^(۶)، و داخوازا هاریکاریی ژ ههسهن عهلی خانئ میرئ کوردستانی (ئه رده لان) بکهت^(۷)، هیزا مهزنا کوردستانی، زهندی نهچار کرن کو خو ل قهلا (په ری) ئاسی بکهن و دزی هیزا ئه رده لانیان شهپرین پارتیزانیی بکهن^(۸). د وی ده میدا سه لیم پاشایی بابان وهکو په نابهر چوو دهفهره ئه رده لان^(۹)، خانئ ئه رده لان

(۱) سمنا: کریم خان، ص ۲۹.

(۲) میرزا محمد صادق موسوی نامی اصفهانی: تاریخ گیتی گشا در تاریخ زندیه، با مقدمه سعید نفیسی، ج ۲، انتشارات اقبال (تهران، ۱۳۶۳ش)، ص ۷۸.

(۳) پری: مصدر پیشین، ص ۵۵.

(۴) افراسیابی: مصدر پیشین، ص ۶۱-۶۲.

(۵) پری: مصدر پیشین، ص ۲۷.

(۶) افراسیابی: مصدر پیشین، ص ۷۰.

(۷) ماهشهره ف خانم مهستورهی کوردستانی، میژووی ئه رده لان، و. حسن جاف و شکور مستهفا، (بغداد، ۱۹۸۹)، ل ۱۰۸.

(۸) پری: مصدر پیشین، ص ۲۸.

(۹) ی. ئی. فاسیلیه فا: کوردستانی خواروی روزهلات له سهدهی هه فده تا سهه رتهای سهدهی نوزده کورته کی میژووی میرنشینی ئه رده لان و بابان، و. ره شاد میران، چاپخانهی وهزاره تی روشنبیری، (هه ولیر، ۱۹۹۷)، ل ۶۰؛ توفیق قه فتان: میژووی حوکمدارانی بابان له قه لاجوالان ۱۶۶۹ - ۱۷۸۴، چاپمه نی سیدیان، (مه اباد، ب. م)، ل ۶۲.

نه چار بوو ژ بهر پیلانین وی دگهل نه یارین خانئ ئه رده لان ب لهز بزقریته باژیرئ سنه^(۱). بقی رهنگی که ریم خان ژ مه ترسییه کا مه زن قورتال بوو.

مملانی لسه رده سلاتا ئه سفه هان و عیراقا عه جه م:

پاش فان سهرکه فتن و ده سته فتن پیرانیا هوزین روزه لاتا کرمانشاه چوونه ژیر ده سله لاتا که ریم خاندا^(۱)، و هه ر د وی ده میدا که ریم خان شیا باژیرئ (گولپایگان) بگریت و هیزا عه لی مه ردان خانئ به ختیارئ تیک بشکینیت^(۲)، رهفتارا نه رم و مرؤفانه یا که ریم خانئ بوو ئه گه ر کو خه لکی ده فهرین دی بسانه ی بچه ژیر ده سله لاتا ویقه^(۳)، لدویفدا که ریم خان جارکا دی هیزا (ته که لو) یان تیک شکاند و باژیرئ هه مه دان ژ ده ستئ وان ئینا دهر^(۴).

پشتی سهرنه گرتنا بزاقین عه لی مه ردان خانئ به ختیارئ کو باژیرئ ئه سفه هان ژ ده ستئ هه فرکی خو ئه بولفه تح خان دا بینته دهر، ده ستئ هاریکاری بو که ریم خانئ دریر کر^(۱)، هیزا هه فیشکا که ریم خان و به ختیاریان ل سالا ۱۷۵۰ ی باژیرئ ئه سفه هان گرت، و دویفدا هه ر سی خان دگهل ئیک ریکه فتن و ده سله لات لسه ر خو پشکران، و لاوه کی ۱۷ ی سالی بناقی شاه ئسماعیلی سییی دانانه سهر ته ختی و عه لی مه ردان خان بوو (وه کیل ده وله) و ئه بولفه تح خان بوو (والی) یئ ئه سفه هان و که ریم خان بوو ده سله لاتداری لورستانئ و فه رماندئ گشتی یئ سوپای^(۲).

هه ر وی سالی که ریم خان وه کو فه رماندئ سوپای بو گرتنا ده فهرین هه مه دان، کرمانشاه و کوردستانئ هاته ره وانه کرن^(۳). که ریم خان بو جارا دووماهیئ (میهر عه لی

(۱) پری: مصدر پیشین، ص ۲۸.

(۲) افراسیابی، مصدر پیشین، ص ۷۷.

(۳) پری: مصدر پیشین، ص ۳۰.

(۴) بارون دوید، سفرنامه لرستان و خوزستان، ت: محمد حسین آریا، انتشارات علمی فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۱ش)، ص ۵۰.

(۵) پری: مصدر پیشین، ص ۳۰.

(۶) نامی: مصدر پیشین، ص ۱۳.

(۷) سمنائی: لطفعلی خان زند، ص ۲۸.

(۸) پناهی سمنائی: آغا محمد خان قاجار چهره حیله گر تاریخ، انتشارات نمونه، چ ۱۲، (تهران، ۱۳۷۵ش)، ص ۵۰.

خان) ئى تەكلو تىكشكاند و باژىرى ھەمەدان جارەكا دى كەفتە د دەستى ھىزا زەندىاندا^(۱).

ل دەفەرا ھارون ئاباد نىزىكى باژىرى كرمانشاھ، سەرکردىن كەلھوران ھاتنە جەم كەرىم خان و ملكەچيا خۇ بو دەرېرىن^(۲)، ل دانوستاندنا د نابقبەرا وى و محمد تەقى خانى دەسلەتدارى شارى كرمانشاھ دا چ پىفە نەھات، و بىي كو شەپ چى بىت ھىزا زەندىان بەرەف نەردەلان چوو^(۳)، بزاقىن ئاشتىخوازانه پىن مىرى نەردەلان سەر نەگرتن و زەندىان شارى سەنە سۆتن و تالان كرن، لى مىر بخۇ چوو قەلا (قەرآتورا) و خۇ ھەشار دا و نەكەفتە د دەستى سوپايى زەندىاندا^(۴).

زفستانا سالا ۱۷۵۰ ئى كەرىم خان زفرى (مەلاىر) داكو ھىزىن ئازەرىپىن ھەمەدان وەك قەرەگوزلو و خودابندەلويان نەچار بكتە ملكەچيا خۇ دەر بېرن^(۵)، د وى دەمىدا دەنگوباسىن كوشتنا نەبولفەتخ خانى ژ لايى عەلى مەردان خانى بەختيارى گەھشت و ب فى ئىكى پەيماننا سىقولى ھاتەھەلوشاندن، و شارى نەسفەھان كەفتە د دەستى عەلى مەردان خاندا^(۶).

كەرىم خان نەچار بوو ھىرشى بېتە سەر شارى نەسفەھان و شىيا ب لەشكرەكى ۲۰ ھزار كەسى قە ل دووماھيا كانوونا دووى ل سالا ۱۷۵۱ ئى نەسفەھان بگريت^(۷)، و حكومەتا سەربەخۇيا خۇ بدامەزىنيت، لەورا دشىپىن فى سالى ب سالا دەستپىكا دەسلەلاتا كەرىم خان ب ھەزمىرىن^(۸).

---

(۱) نامى: مصدر پيشين، ص ۱۶ - ۱۷.

(۲) پرى: مصدر پيشين، ص ۳۵.

(۳) همان مصدر، ص ۳۵.

(۴) ميرزا شکرالله سنندجى (فخر الکتاب): تحفه ناصرى در تاريخ و جغرافىاى کردستان، چ ۲، انتشارات امير کبير، (تهران، ۱۳۷۵ش)، ص ۱۴۷

(۵) پرى: مصدر پيشين، ص ۳۷.

(۶) نامى: مصدر پيشين، ص ۱۷.

(۷) گرانت واتسن: مصدر پيشين، ص ۴۵.

(۸) محمد امين زكى) دامەزراندنا حكومەتا زەندى سالا ۱۷۵۳ ددانيت. محمد امين زكى: خلاصه تاريخ كرد و كردستان، من اقدم العصور التاريخيه حتى الآن، ت: محمد على عوني، گ ۲، (مصر، ۱۹۳۹)، ج ۱، ص ۲۱۷.

پاش فی شکستنی و چهند شکستنی دى و ب تايهت د شهري (چوارمه حال) بيهختياريدا کو ب سوپايي عهلى مهردان خان كهفتي^(۱)، كهريم خان بوو دهسه لاتداري بي هه فركي روظنافا و نافه راستا ئيراني.

هه فرکيا خانين مهزن:

۱- هه فرکي د گهل نازاد خانى نهفتان:

نازادخان^(۲) کو نيك ژ سهردارين مهزني نادرشاهي بوو، پاش كوشتنا وي ب ۱۵ هزار كهسانقه ل قهزوين بوو^(۳)، و پاش نهو كوشتارا لسهر بابتهين مهزهه بي رووداي چوو نازهربايجاني^(۴)؛ و چونكي سوننه مهزهه ب بوو خو نيژيكي خالد پاشايي بابان كر و شيا دهستى خو دانيته سهر نازهربايجاني^(۵). د وي ده ميديا نازهربايجاني بهربوونه گيانين ههفدو، لهورا فهتجعه لي خانى نهفشار دهسه لاتداري نورميي و شههbazخاني

عبدالرحمن قاسمى سالا ۱۷۵۲ سالا دامهزاندني ددانيت. عبدالرحمن قاسمى: كوردستان و كورد، ليكولينه وهه يكي سياسي و ئابووري، و عبدالله حسن زاده (ب. ج، ۱۹۷۳ م)، ل ۴۳.

ههروه سا دهندهك ميژوويا دا سالي ۱۷۵۰، ۱۷۵۷، ۱۷۵۹ و ۱۷۶۰ ساليين دامهزاندنا حكومهتا زهند ناؤ دبهن.

جه گهرخوين سالا ۱۷۵۱ سالا دهسه لاتا وي ناؤ دبهت. جه گهرخوين: تاريخ كوردستان، ت: خالص مسور، (بيروت، ۱۹۹۶)، ص ۲۷۱.

ابراهيم خليل و خليل علي مراد و كارل بروكلمان سالا ۱۷۵۰ سالا دامهزاندنا حكومهتا زهند دزانن، ابراهيم خليل و خليل علي مراد: ايران و تركيا دراسه في التاريخ الحديث والمعاصر (موسل، ۱۹۹۱)، ص ۵۲۸.

ههروه سا نفيسهري ئيراني سهيد محمود اخريان سالا ۱۱۶۳ كوچي نانكو ۱۷۵۰ سالا دامهزاندني ناؤ دبهت. سيد محمود اخريان و ديگران، گنجينه هاي دانش، نشر محمد، ج ۱۰، (تهران، ۱۳۷۷ ش)، ص ۴۶۲.

لي صالح قهفتان سالا ۱۷۵۳ سالا دامهزاندني ناؤ دبهت. صالح قهفتان: ميژووي نهته وهي كورد، (بغداد، ب. م)، ص ۳۶۸.

(۱) سمناني: لطفعلي خان زند، ص ۲۹.

(۲) نازاد خان كوري سليمان عهلي جاني خهلكي (كابل) بوو و ژ ماله مهزني نهفغانان دهاته ههژمارتن. افراسيبي، مصدر پيشين، ص ۲۲۲.

(۳) سمناني: كريم خان، ص ۴۰.

(۴) پري: مصدر پيشين، ص ۷۳.

(۵) افراسيبي: مصدر پيشين، ص ۲۲۲.

كوردئ دونه‌لى دهسه‌لاتدارئ (خوى) هاريكاريا نازادخانى كرن داکو بشين نارمانجين خو د دهفريدا بجه بينن، لهورا نازادخان ب نازنافئ سهرداري هاته ناف برن و قه‌لا مهزنا باژيري ورمئ^(۱)، و دويقدا شارئ ته‌بريزي زي ل دووماهيا سالا ۱۷۵۰ ئ گرت و بوو دهسه‌لاتدارئ بي هه‌فرکئ نازهربايجانئ^(۲).

دهمئ كو عه‌لى مهردان خان به‌رانبه‌ر كه‌ريم خانى ته‌نگاف بووى، داخوازا هاريكارينئ ژ نازادخانى كر، لئ به‌رى هاريكاريا نازاد خانى بگه‌هيتئ، على مهردان خان تووشى شكه‌ست بوو^(۳)، دهمئ كو كه‌ريم خانى زانى نازادخان بي گه‌هشتيه نيژيكى سوپايئ وى، بزاف كر دربه‌كئ لئ بدهت، سهره‌راي هندئ كو نازادخانى دقيا ب ناشتى بزفريته‌فه^(۴). سوپايئ كه‌ريم خانى ل سالا ۱۷۵۲ ئ ل نيژيكى قه‌زوين ژ نازادخانى تووشى شكه‌ست بوو، و كه‌ريم خان نه‌چار بوو باژيري نه‌سفه‌هان ب جه به‌ليت و بجيته (كوه گيلويه)^(۵).

نازادخانى نه‌سفه‌هان گرت و پادشاهيا خو راگه‌هاند، و زور و سته‌مه‌كا مهزن ل خه‌لكى كر. د دويقدا شيا قه‌لا په‌رى بگريت و ژن و زارويين بنه‌مالا زهنديان زي ب نيخسيري بيهت، لئ وان بريشه خو قورتال كرن و ل چه‌مچه‌مال ل نيژيكى كرماشان پتر ژ سئ هزار سيارين كورد و فه‌يلى گه‌هشتئ، و د دويقدا كه‌ريم خان زي ل (بروجرد) گه‌هسته مرؤفين خو و چه‌ندين هوژين دييئ كورد و تورك هاتنه د خزمه‌تا ويدا^(۶)، د شه‌ره‌كيدا ل دهفرا (سيلاخور) نيژيكى بروجرد جاره‌كا دى سوپايئ كه‌ريم خان هاته تيکشكاندن^(۷).

---

(۱) مصدر پيشين، ص ۲۲۲ - ۲۲۳.

(۲) پرى: مصدر پيشين، ص ۷۵.

(۳) افراسيابه: مصدر پيشين، ص ۲۲۳.

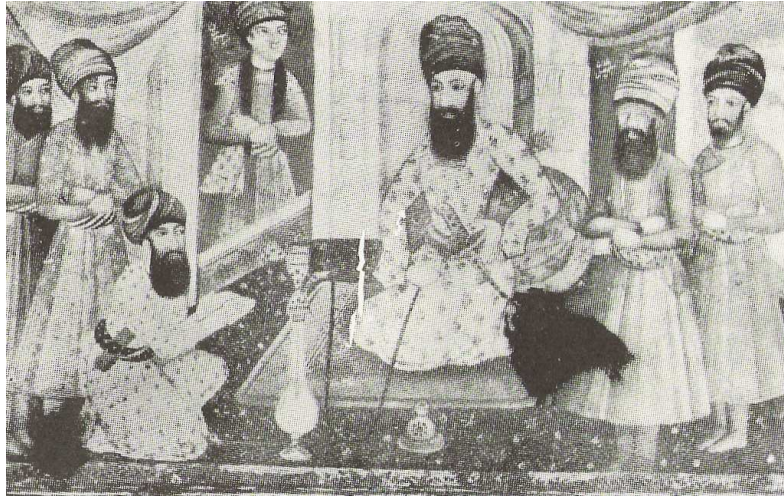
(۴) پرى: مصدر پيشين، ص ۷۵.

(۵) جگه‌رخوين: المصدر السابق، ص ۲۶۷.

(۶) افراسيابه، مصدر پيشين، ص ۲۳۵ - ۲۳۶.

(۷) همان مصدر، ص ۲۳۸.

که‌ریم خانئ زمند دگهل نازاد خانئ نه‌فغان

که‌ریم خان شیا جاره‌کا دی هنده‌ک هؤزین کورد ل چه‌مچه‌مال و هه‌رسین ل دوور خو کؤمغه‌که‌ت و فه‌لا (قومشئ) د نافبه‌را شیراز و نه‌سغه‌هان دابگریت. هه‌ر ل وی دهمی گه‌له‌ک هؤزین فارس ل وی ده‌فه‌ری هاتنه د خزمه‌تا ویدا^(۱)، نازاد خانئ، فه‌تعه‌لی خانئ نه‌فشار ب ۸ هزار سیارانقه هنارته سه‌ر که‌ریم خان، لی چ ب وی هیرشیه نه‌هات. له‌ورا نازادخان ب خو ب ۴۰ هزار شه‌رکه‌رانقه هیرش بره سه‌ر که‌ریم خان. د فی شه‌ریدا برایی که‌ریم خان بنافی (نه‌سکه‌نده‌ر خان) هاته کوشتن و که‌ریم خان به‌ره‌ف ده‌فه‌رین به‌ختیاری باشقه‌کیشی کر^(۲)، دویدا چوو خوره‌م نابد و نه‌ف شاره کره جهی بزافین خو، و ژ لایی خه‌لکی ده‌فه‌ری فه پی‌شوازیه‌کا باش لی هاته‌کر^(۳)، جاره‌کا دی که‌ریم خان به‌ره‌ف شیراز زفری و شیا ل شه‌ری کازرون له‌شکری نه‌فغانیان تی‌ک بشکینیت^(۴)،

(۱) پری: مصدر پیشین، ص ۷۸.

(۲) ایرج افشار سیستانی: نگاه‌ی به آذربایجان غربی، (تهران، ۱۳۶۹ش)، ص ۱۸۷.

(۳) ایرج افشار سیستانی: ایلام و تمدن دیرینه‌و آن، سازمان چاپ و انتشارات، (تهران، ۱۳۷۰ش)، ص ۱۵۲.

(۴) افراسیابی: مصدر پیشین، ص ۲۶۳.

د وی دهمیدا محمەد حەسەن خانى قاچار ھېرش ئىنا سەر ئەسفەھان و باژىر گرت. د دويقدا بەرەف ئازەربايجانى چوو و قەلا ورمى دوورپىچ کر^(۱). ب زانينا فى دەنگوباسى ئازادخان نەچار بوو ب لەشکر فە بو بەرگریکر ن پايتهختى خو بزقریت. دەمى گەشتیه ورمى زانى کو باژىر یى د دوورپىچیدا، د شەرەكى مەزندا کو د نافبەرا ھەردو ئالیان ل سالا ۱۷۵۷ ل دەشتا (تەرگەفەر) ل رۆژنافا ورمى چى بووی ئازادخان تووشى شکستنى بوو و بەرەف کوردستانا ئوسمانى رەفى^(۲). ئازادخان سەردەمەكى ل ئاوارەییى ل بابان، بەغدا، ھەکاری و گورجستانى ماڤه^(۳)، سەرئەنجام کەریم خان شاندهک ھنارتە ل دویقرا و ئازاد خان پەنا ئىنا بەر کەریم خان و ھاتە لیبۆرین و بوو ئیک ژ نیزیکتین شیرەتکارین کەریم خانى زەند^(۴).

ب- ھەشکرى دگەل محمەد حەسەن خانى قاچار^(۵):

فەتھەلى خانى بابى محمەد حەسەن خانى بەدەستى نادرشاه ھاتبوو کوشتن و محمەد حەسەن خان رەڤیبوو و چوو بوو د ناف ھۆزا (یەموتین) تورکەندا^(۶). پاش مرنا نادر شاهی ھاتە (ئستراباد) ناوئەندا گرنگا قاچاران و ئەو دەفەر ئیخستە د دەستى خۇدا، و ل سالا ۱۷۵۰ ئ سەرانسەرى دەفەرا باشوورى دەریا قەزوینى گرت^(۷). محمەد حەسەن خان شیا ھیزا ئەحمەد خانى ئەبدالى و ئازادخانى ئەفغانى تىک بشکینیت و ھەموو دەفەرا باکوورى ئیرانى تا شارى ورمى بگریت^(۸). ئیکەم مەملانا وی دگەل خانى زەنددا ل سالا ۱۷۵۲ ئ دەست پى کر، دەمى کو کەریم خان یى خەریکی دۆرپىچکرنا قەلا کرمانشاه بوو، لەشکرى قاچاران گەشتە نیزیکی ئوردوگایى زەندیان،

(۱) کاشانى: مصدر پیشین، ص ۶۲ – ۶۳.

(۲) مصدر پیشین، ص ۱۴۸.

(۳) پرى: مصدر پیشین، ص ۱۳۸.

(۴) سمنانى: آقا محمد خان قاچار، ص ۷۵.

(۵) قاچار د بنەرەت دا ھۆزەکا مەغولە، سەردەمى سەفەوى ئىک ژ حەفت ھۆزىن قزل باش دەھانتە ھەژمارتن، جەھى ئاکنجى بوونا سەرەكى یا وان ئیریقان، استراباد و (مەرڤ) بوویە. پرى: مصدر پیشین، ص ۵۳.

(۶) سمنانى: کریم خان، ص ۳۹.

(۷) پرى: مصدر پیشین، ص ۵۴.

(۸) سمنانى: کریم خان، ص ۳۹.

لهورا کهریم خان ب پرانیا سوپایی خو فہ خو بو ہیرشو بو سہر قاجاران بہرہفہ کر، و نہچار کرن کو بی شہر پاشقہ کیسی بکہنہ دہفہرا ئسترا باد، و خو ل کہلا وی ناسی بکہن^(۱)، بزافین خانو قاجار بو ناشتی سہر نہگرتن و قہلا ئسترا باد ژ لایی لہشکری زہندیان فہ ہاتہ دوور پیچکرن، لی ب تہکتیکہ کا شہری، لہشکری زہندیان ب توندی ہاتہ تیکشکاندن و کہریم خانو ب کوتہکی خو گہانندہ تہران^(۲).

ہەر ل وی دەمی دەنگوباس گہہشتن کو عہلی مہردان خان جارہکا دی یی زفریہ چیاییں زاگروس، لہورا کہریم خان بو پاراستنا جہی خو یی ستراتیجی نہچار بوو بزفریتہ جہی خو بو ہندی مہترسیا خانو بہختیاری دوور بیخیت^(۳).

دەمی مەملاننا کہریم خان دگہل ئازاد خانو ل سالا ۱۷۵۶ ئ ب دووماہی ہاتی، جارہکا دی ہەر دوو ہیژین زہند و قاجار روو ب رووی ئیکبوونہفہ، سہربازین زہندی بہری ہیرشا قاجاران بو سہر ئەسفہہان نہفہرمانی کرن و دفیان بزفرنہ ناف مال و خیرانیں خو؛ چونکی دەمہکی زور بوو دخزمہتیدا بوون^(۴)، لہشکری زہند ب گیانہکی لاواژفہ ژیر سہر کردایہتیا محمہد خانو زہند و شیخ عہلی خانو زہند ل دہفہرا سنجان تووشی شکہستنی بوو^(۵)، محمہد خان ہاتہ ئیخسیر کرن و سالا ۱۷۵۸ ئ ل مازہندہران ہاتہ کوشتن^(۶). جارہکا دی لہشکری زہندیان ل ئیکی نیسانا سالا ۱۷۵۶ ئ لدہفہرا (گلون ئاباد) ل نیژیکی ئەسفہہان تووشی شکہستنی بوو، و قاجاران ئەسفہہان گرتن و ب توندی تالان کرن^(۷).

کہریم خان بہرہف شیراز پاشقہ کیسی کر و سوپایی قاجاران نہشیا شیراز بگریت و ب بہیستنا ہاتنا لہشکری ئازادخان و فہتجہلی خانو ئەفشار ہہتا نیژیکی باژیری قوم، خانو قاجار زفری ئەسفہہان^(۸)، لی خانو قاجاران نہشیا بہرانبہر سوپایی ئازاد

---

(۱) ی. لک. س. لبتون: ایران عصر قاجار، (ترجہ گفتاری در باب ایران شناسی)، ت: سیمین فصیحی، انتشارات جاودان خرد، (مشہد، ۱۳۷۵ ش)، ص ۲۷.

(۲) نامی: مصدر پیشین، ص ۲۸ - ۲۹.

(۳) پری: مصدر پیشین، ص ۵۵.

(۴) همان مصدر، ص ۹۳.

(۵) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۴۳.

(۶) پری: مصدر پیشین، ص ۹۵.

(۷) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۵۱.

(۸) پری: مصدر پیشین، ص ۹۷.

خان خو رابگريت و باشقه زفري مازندهران و ب هاريكاري كوردن خوراساني مينا
عالي خاني كورد و شهركه رين فدراسيونا هوژين شاديلوين كورد سهرنجام شيا في
شهري ب بهرژوهنديا خو بدووماهي بينيت^(۱).

مملانا د نابقهرا ههردوو دوژمني كهريم خانداندا ۱۸ ههيقا فهكيشا و نهو شيا د في
ماوهيدا دهفهرين دهوروبه رين شيراز مينا: چيابين كوهگيلويه، دهفهرين گهرمسير،
خوزستان و دهشتستان و بهندهرين خهليجي مينا بهندهر ريگ و بوشهر بگريت^(۲).

پشتي گهشتنا دنگوباسي شكهستنا نازادخاني ل ورمي، شيخ عالي خاني زهند
جارهكا دي باژيري نهسفههان گرتهفه^(۳). لي زور بي نهچوو كو جارهكا دي ل كانوونا
ئيكي ل سالا ۱۷۵۷ ئ قاجاران باژير ژ دهستا ئينا دهرفه^(۴). لدويقدا هيژين قاجاران
بهاريكاري (نهسرخاني لاري) شيراز دوورپيچكر^(۵)، لي ب نهگهرا بهرخودانا زنديان و
نهفهرمانيا سهرباژين نهفغان و نوزبهك د ناف لهشكري قاجاراندا، خاني قاجار ل
تيرمهها سالا ۱۷۵۸ ئ بهرف باكووري رهي و نوزبهك و نهفغانين نهرازي هاتنه دناف
سوپاي زنديدا^(۶)، ب زانينا دنگوباسي شكهستنا محمهد حسين خاني قاجاري
(نوشاقه باش - ژيريا رويباري)، محمهد حسين خاني دولوي قاجاري (بوخاري باش -
ژوريا رويباري) ژ تايي هفرك، ل نهسفههان خو گههانده مازندهران دا كو جهي
محمهد حسين خاني بگريت، كهريم خان هاته تههران و سوپايهك ژير
سهركرديهتيا شيخ عالي خاني زهند هنارته سهر قاجاران^(۷). محمهد حسين خاني
دولو و ئيراهيم خاني بغايري ب ريقه ل دامغان گهشتنه سوپاي زندي^(۸).

(۱) كاشاني: مصدر پيشين، ص ۵۸.

(۲) پري: مصدر پيشين، ص ۱۰۳.

(۳) كاشاني: مصدر پيشين، ص ۷۶.

(۴) پري: مصدر پيشين، ص ۱۰۵.

(۵) كاشاني: مصدر پيشين، ص ۸۵.

(۶) پري: مصدر پيشين، ص ۱۰۶.

(۷) محمد امين زكي: تحقيقي تاريخي درباره كرد و كردستان، ت. و توضيح: حبيب الله تابان،
انتشارات آيدين، تهران، ۱۳۷۷ ص ۴۰۹.

(۸) كاشاني: مصدر پيشين، ص ۹۱.

ناقا محمەد خانى قاجار كورئ محمەد حەسەن خانى قاجار

ل مازەندەران ھژمارەکا مەزن ژ سەربازيں كورد و ئەفغان ھاتنە د ناه سوپايى زەنديدا و شىخ عەلى خان ب ھيرشەكا مەزن سوپايى قاجاران تىكشكاند^(۱)، خانى قاجار داخوازا ھاريكاريى ژ كوردين خوراسان و توركمەنان كر، وەلى خان و نەجەفقولى خانى شادلوپيىن كورد ب ۱۵ ھزار سيارافە گەھشتن^(۲). جارەكا دى نيزىكى باژيرى ئەشرەف ل ۱۴ ى شوباتا ۱۷۵۹ ى د شەرەكى مەزندا كوردين شاديلو خو ژ شەرى دانەپاش و خانى قاجار تووشى شكەستن بوو^(۳). سەرەنجام مەزنترين نەيارى كەريم خان بەدەستى

---

(۱) پرى: مصدر پيشين، ص ۱۰۹.

(۲) نامى: مصدر پيشين، ص ۸۱؛ لمبتون: مصدر پيشين، ص ۲۹.

(۳) پرى: مصدر پيشين، ص ۱۱۳.

کوردەکی بنافی (روستەم بەگی کوردی مەندالو)^(۱)، هاتە کوشتن و سەری وی بو کەریم خانی بو تەهران هاتە هەنارتن^(۲). بقی رەنگی کەریم خان خو ژ ترسناکترین و مەزنی هەفرکی خو ل سەر دەسەلاتی رزگار کر و دەفەرین باکوور و نافەراست و باشووری ئیرانی ئیخستە د بن چەنگی خو.

ج - هەفرکی سەر ئازەریا یجانی:

پشتی مرنا نادر شاهی، ئازەریا یجان د دەستی فەتەحەلی خانی ئەفشار و شەهەباز خانی کوردی دونبولی دا بوو^(۳)، ئەفشار ل ورمی^(۴)، و دونبەلی ل (خوی) بوون^(۵)، ئەفشار ل هۆزین غوزین تورک دەاتنە هەژمارتن و سەردەمی شاه عەباسی دا هاتبوونە ورمی و هەردەم دگەل کوردان د شەراندا بوون^(۶).

پشتی شەگەستنا نازاد خان سالا ۱۷۵۷ ئی فەتەحەلی خان چوو ژیر دەسەلاتا محەمەد حەسەن خانی قاجار و هەتا سالا کوشتنا خانی قاجار ئانکو سالا ۱۷۵۹ دگەلدا بوو^(۷)، پشتی کوشتنا وی هەر دوو خانین خودان هیژین ئازەریا یجانی ئانکو فەتەحەلی خان و شەهەباز خان خو سەربەخو دیتن و دەستین خو دانانە سەر ئازەریا یجانی و دەمی کو نازاد خانی قیایی بەاریکاریا بەغدا و شەپکەرین کورد، ئازەریا یجانی بگریت، فان دوو خانان ل مەرغی لەشکری نازاد خانی تیکشکاندن^(۸).

سالا دو یفدا دەمی کو کەریم خانی بزاف کری باژیری تەفریزی بگریت، ئەف دوو خانە دژی وی پراوەستان و هەر وی سالی ئانکو سالا ۱۷۶۰ ئی جارەکا دی هیژا نازاد خان

(۱) نافی فی کوردی ب چەندین رەنگا هاتیە نفیسین د بەریدا غولامی محەمەد حەسەن خانی بوو، دو یفدا گەهشتییە شیخ عەلی خان، (نامی) نافی وی (سەبز عەلی بەگی کورد) و (کاشانی) ب (روستەم بەگی کوردی مەندالو) نفیسە.

(۲) ژان گور: خواجه تاجدار، ت: ذبیح اللہ منصور، انتشارات امیر کبیر، ج ۱۸، (تەهران، ۱۳۷۷ش)، ص ۲۴۴.

(۳) پری: مصدر پیشین، ص ۱۲۴.

(۴) افراسیابی: مصدر پیشین، ص ۳۰۳.

(۵) پری: مصدر پیشین، ص ۱۰۳.

(۶) میرزا رشید ادیب شعراء: تاریخ افشار، بە اهتمام پرویز شەریار افشار، (تەریز، ۱۳۴۷) ص ۴۸.

(۷) افراسیابی: مصدر پیشین، ص ۳۰۳.

(۸) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۱۴۲.

و مەھموود پاشايى كورئ سلیمان پاشايى بابان ژ لەشكرئ دونبەلى و كوردئ شەقافى و توركئ نازەرى شكەست خوارن^(۱)، و فەتھەلى خان شيا دەستئ خو بدانیتە سەر ئەردەبیل و میانە، و ژ ئافا ئاراس دەربازى دەفەرئ ژیریا قەفقاز ببیت و چەندین شەپا دگەل پەناھ خانئ جەوانشیر ژى بکەت^(۲)، دىقدا پەيامەك بو كەریم خانى ھنارت و داخواز ژى کر ھەر ئىك دەفەرئ ژیر دەسلەتا خو بپاريزیت ب مەرجهكى كەریم خان عیراقا عەجەم بدەست و یقە بەردەت و بخو ل دەفەرئ گەرمیان بمینیت^(۳).

كەریم خان ل سالا ۱۷۶۲ ئ ل تەھران بەرەف نازەربایجانئ چوو، و د ریدا ھوژا كوردئ شەقافى و شاهسەوھنئ نازەرى گەھشتە سوپايئ زەندیان^(۴). ل دەفەرا قەرەچیمەن ل ژیریا تەبیریز د شەرەكى مەزندا سوپايئ زەند سەرکەفتن، و شەھباز خانئ دونبەلى ھاتە ئیخسیرکرن و فەتھەلى خان رەقى و خو ل ورمئ ناسئ کر^(۵). باژیرئ تەفریزئ بئ شەر تەسلیم بوو^(۶)، و سوپايئ پەناھ خانئ جەوانشیری و خانئ قەراباغ ھاتە د ناف سوپايئ زەندیاندا و سوپا ب ریکا باکوورئ دەریاچا ورمئ ھاتە سەر باژیری ورمئ و دۆرپیچ کرن^(۷). دژە ھیرشین كوردئ (بلباس) و كوردئ (ئیزدی) و (ھەركى) بو سەر سوپايئ كەریم خان بئ مفا بوون^(۸)، و لدویف نفیسینا (نامى) كوردئ ئیزدی نەشیان موسلمانان ژ سەنگەران دەریخن^(۹).

ئەفشاران خو ل ھاتنا بەفرئ دگرت، لئ بەفر ژى نەشیا سوپايئ زەند ب رەقینیت^(۱۰)، و خانئ ئەفشار نەچار بوو ل شوباتا ۱۷۶۳ ئ دگەل مەزنین باژیری دەر

(۱) همان مصدر، ص ۴۲۱ - ۴۲۵.

(۲) علی رضا راهور لبقوان و پرویز زارع شاهمرس: تاریخ قره‌باغ، انتشارات وزارت امور خارجه، (تهران، ۱۳۷۶ش)، ص ۸۴ - ۸۵.

(۳) پرى: مصدر پيشين، ص ۱۲۷ - ۲۸.

(۴) نامى: مصدر پيشين، ص ۹۶.

(۵) محمد امين زكى: كورد و كوردستان، انتشارات سيديان مهاباد، (مهاباد، ب. م)، ج ۲، ص ۲۳۶.

(۶) افشار: نگاهى به آذربايجان، ص ۱۸۸.

(۷) لبقوان: مصدر پيشين، ص ۸۵.

(۸) پرى: مصدر پيشين، ص ۱۳۲.

(۹) نامى: مصدر پيشين، ص ۱۰۵.

(۱۰) كاشانى: مصدر پيشين، ص ۱۹۴.

بكهفیت و خو بدەست فە بەدەت^(١)، و بقی رەنگی دووماهی هەفرکی کەریم خانی سەر تەختی شاهین ئێرانی تەسلیم بوو، و کەریم خان بوو دەسلەتداری بێ هەفرکی ئێرانی. دیکدا کەریم خان سەر داخووازا فەتەحەلی خان هیرشەك هەنارتە سەر کوردین ئیزدی و بلباس، و هژمارەکا مەزن ژێ کوشتن و ئاگرێ شەپێ گەهشە هەکاریا و هەژمارەکا مەزن ژ خەلکی هەکاریا ژێ هاتنە گرتن و کوشتن^(٢).

کەریم خان ل نەوروژا سالا ١٧٦٢ ب رەنگەکی فەرمی روونشە سەر تەختی و ب دەسلەتداری بێ هەفرکی ئێرانی هاتە نیاسین، و خەلک ل هەموو دەفەرەن بوو پیرۆزبایا وی هاتن^(٣). کەریم خانی ج جارا نازنافی شاهی بوو خو نە هەلبژارت بەلکو خو بنافی (وکیل الرعایا) ناف دەر و ب کورتی خەلکی نافی وی ب (وکیل) ب کار دئیان. کەریم خان بوو هندی خو ژ دەفەرین پر کیشەیین نافەرەستا ئێرانی بپاریزیت پایتەختی حکومەتا خو دانا شارێ شیراز و د سەردەمی ویدا فی شاری گەلەك نافەدانی بخوفا دیت کو تا نەو ژێ شویندەستی وی بقی شاریفە یی دیارە.

سەردەمی موکوم بوون و بەرفەرە بوونی:

کەریم خان پشتی سالا ١٧٦٢ بێ هەفرک مابوو، ل ناوکێهەکا نافخویی د ناف زەندیاندا پەیدا ببوو. کەریم خان ژێ زور ب توندی کاردانەفە نیشا دا و د ئەنجامدا مەزنترین سەرداری زەندیان، ئانکو شیخ عەلی خانی زەند هاتە کورە کرن^(٤)، و هەندەك کەسین دی ژێ کوشتن یان ژ پلەیین وان هاتنە لادان، بزافا برایی وی یی دایکی زەکی خان هاتە تیکشکاندن، ل دویفدا لئ هاتە بوین^(٥).

کەریم خان پشتی کو ل دەفەرین باکوور و باکووری پوژنفا ئێرانی پشتراست بووی بزاف کر کو هۆزین نە ئارامین بەختیاری ل چیایین زاگروس بینیتە ژیر رکیفا خو،

(١) پری: مصدر پیشین، ص ١٣٣.

(٢) علی دهقان: رضائیه سرزمین زرتشت، اوضاع سیاسی اقتصادی فرهنگی اجتماعی تاریخی، انتشارات ابن سینا، (تهران، ١٣٤٨)، ص ٣٨٣.

(٣) مصدر پیشین، ص ٣٨٤.

(٤) کاشانی: مصدر پیشین، ص ٢٠٢.

(٥) محمد امین زکی: تاریخ دول و امارات الكردیه فی العهد الاسلامی، ت: محمد علی عونی، (قاهره، ١٩٤٥) ص ٣٠٤ - ٣٠٥؛ کاشانی: مصدر پیشین، ص ٢٣٧.

بهری سال ۱۷۶۴ یشیا باژیری دیه کورد (شههری کورد) بگریت و هوژین مهزنین بهختیاری ژ چیاپی ئینانه خوار و چهککرن، و یین مایی ژی گههشتنه د نافی ریژین سوپایی زهنیدیا، لی پرانیا بهختیاریان ژ جهین وان هاتنه دوور ئیخستن^(۱).

کهریم خان پاشی روو کره ولاتی فهیلیان، ئیسماعیل خانئ فهیلی هه ل دهستیکی دژی کهریم خان، و ههفالبنهئی عهلی مهردان خانئ بهختیاری بوو^(۲)، دویقدا د بزافا زهکی خاندا پشکداری کر، لهورا کهریم خان زفستانا سال ۱۷۶۵ یشی هیرش بره سهر لورستانی و (خورم ئاباد) گرت. دویقدا برایی والی یی بهری ئانکو (نهزهه عهلی خان) کره دهسهلاتداری لورستانی^(۳).

دهقههرا خوزستانی کهفتبوو ژیر رکیفا عهرههین (مشعشی) و (کهعبی) کو دوو هوژین خودان هیژ بووینه^(۴)، کهریم خان ل سال ۱۷۶۵ هیرش بره سهر خوزستانی و عهرههین (بهنی لام) ژ سنووری دهربازکرن و هافیتنه دناف ئاخا ئوسمانیاندا و دزفول گرت. دویقدا شارئ (شوشتهه) بی شهر گرت و کهریم خان نهووزا وی سالی لویری گیرا^(۵). دویقدا کهریم خان خو بو هیرشا سهر کهعبیا ئاماده کر، لی کهعبی پیش دم ئاگههدار ببوون و جهین خو فالالا کر بوون، کهریم خان بهرهف شارئ (بههبههان) چوو و هوژین چیاپی ل وی دهقههری ئینانه ژیر دهسهلاتا خوذا^(۶). دویقدا هیرش بره سهر هوذا (لیراوی) یا شهرکهه کر هوزهکا لورین چیاپینه و ب مخابنی فه کهریم خان بهروفازی نافی خو یی چاک نهف هوزه فهبراند^(۷). ئیک ژ دوژمنین کهریم خان ل باشووری شیراز (نهسیر خان) لاری بوو کو هاریکاریا نهیارین وی دکر^(۸)، ل نهووزا

---

(۱) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۱۶۴.

(۲) نامی: مصدر پیشین، ص ۱۲۸ - ۱۲۹.

(۳) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۲۵۱.

(۴) نیره زمان رشیدیان: نگاهي به تاريخ خوزستان، با مقدمه دکتر باستانی پاریزی، انتشارات ابو

علی، ج ۲، (تهران، ۱۳۶۹ش)، ص ۳۶.

(۵) پری: مصدر پیشین، ص ۱۶۷.

(۶) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۲۵۶ - ۲۵۷.

(۷) سمنانی: کریم خان، ص ۲۷۰.

(۸) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۲۷۰.

سالا ۱۷۶۶ ى كهریم خانى برایی خو (سابق خان) هنارته سهر شارى (لار) و پاش چهنه شهرهكین دژوار (نهسیر خان) و بنه مالا وان هاتنه گرتن و رهوانهى شیراز کرن^(۱). دهفهره یهزد ههر ل سالا ۱۷۵۷ ى كهفتبوو ژیر دهسلاتا كههریم خاندا^(۲)، لی بو هندی بشیت باشر فی دهفهری و بهندهرین سهر خهلیجی ب پاریزیت، سوپایهك ب سهرگردایهتیا (خوداموراد خان) ى زهند هنارته سهر شارى (كرمان) و باژیر هاته گرتن، لی زهندى لوپری تووشی سهرههلدانهكا مهزنا خهلكی فی شاری ژیر سهرگردایهتیا (تهقی دورانی) یی رهژی فروش بوون^(۳)، و ب سهختی نهف راپهپینه سالا ۱۷۶۶ هاته تیكشكاندن و تهقی خان هاته كوشتن^(۴).

ل سالیئ دووماهیئ جارهاكا دی كههریم خان تووشی گرفتاریا قاجاران بوو. كورین محمهده حهسن خان، سهرههلدانهفه و زهندى نهچار بوون سالیئ ۱۷۵۹، ۱۷۷۱ و ۱۷۷۴ هیرشی ببهنه سهر قاجاران و زهكى خانى زهند ب توندی قاجار تیكشكاندن^(۵).

ههروهسا ل دهفهرین خهلیجی (میر موههنا) یی كورئ میر ناسرئ زهعابی ل (بهندهرا ریگ) و دیفدا سهرتاسهری خهلیجی بو كههریم خانى نهخوشی چيكرن^(۱)، پشتی كو دوو هیرشین زهنديان بو سهر وئ دهفهری هاتینه رهوانهكرن، سهرئه نجام نهف میره ل بهسرا هاته گرتن و سالا ۱۷۶۸ ى ب ئهمرئ والیئ بهسرا هاته سیدارهه دان^(۷). بقی رهنگی كههریم خان ههفرکین نافخویى نههیلان و دهستئ خو دانا سهر پرائیا ناخا ئیرانى.

(۱) نامی: مصدر پیشین، ص ۱۴۹.

(۲) پری: مصدر پیشین، ص ۲۰۸.

(۳) احمد علی خان وزیرى: تاریخ کرمان، تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی، انتشارات علمی، ج ۴، (تهران، ۱۳۷۵ش)، ص ۶۳ - ۶۴.

(۴) سمنانی: کریم خان، ص ۱۷۸.

(۵) پری: مصدر پیشین، ص ۲۰۳ و ۲۰۷ و ۲۱۰.

(۶) کاشانی: مصدر پیشین، ص ۲۷۴.

(۷) سمنانی: کریم خان، ص ۸.

په یوه نډیېن دهرقه یی :

أ - په یوه نډی دگهل میرنشینا نهرده لان دا :

ههروهك د بهریدا هاتیه نقیسین، ئیكهم په یوه نډیا شهرانه دناقبهرا نهرده لان و زهنډیاندا سالا ۱۷۴۹ پهیدا بیوو، دهمی کو حهسه ن عهلی خانی والییی نهرده لان دژی کهریم خانی هاریکاریا (میهر عهلی خان) ئ (تهکهلو) دهسه لاتداری ههمه دان کری، و بوویه نهگهر کو سوپایی کهریم خان ژ ههمه دان دوور بکهفیت، هاتنا سهلیم پاشایی بابان بو دقهرا نهرده لان وهکو په نابهر، و دست تیوهردانا وی د کاروبارین نافخوییی ن نهرده لاندا، حهسه ن عهلی خان نهچار بوو بزفریته شاری (سنه) ^(۱).

والییی نهرده لان د شهرئ ئیکیدا دگهل لایه نگیرین سهلیم خانی بابان تووشی شکهستنی بوو و زفری (سنه)، لی دروست د وی دهمیدا ئانکو سالا ۱۷۵۰ ئ کهریم خانی هیرش ئینا سهر (سنه) ^(۲)، و بزاقین ناشتیخوازانه یین میرئ نهرده لان سهر نهگرتن و باژیر هاته سوتن ^(۳)، دویف نقیسینا ماهشه رهف خانم ئ: "مزگهفت و خویندنگهه بوونه ئاخوری دهوران" ^(۴)، لی زهنډی نهشیان میرئ نهرده لان ژ قهلا (قهراتورا) بیننه خوار ^(۵).

دویف فی روودانی، په یوه نډی دناقبهرا ههر دوو لادا خووش بوون و حهسه ن عهلی خان دگهل هیزین زهنډیان شیان هیزا عهلی مهردان خانی بهختیاری و سوپایی (سولتان حوسیئی دووی سهفهوی) تیکبشکین ^(۶).

---

(۱) بو وینه بنیره: فاسیلیه فا: س، پ و مهستوره ی کوردستانی، سهرچاوه ی پیشوو و سنندجی، م.پ و بابانی، م.پ

(۲) سنندجی: مصدر پیشین، ص ۱۴۶ و فاسیلیه فا، سهرچاوه ی پیشوو، ل ۶۰.

(۳) محمد مردوخ کوردستانی: تاریخ مردوخ تاریخ کردستان، صحافی واقف، (تهران، بی. تا)، ج ۲، ص ۱۲۹.

(۴) مهستوره ی کوردستانی: سهرچاوه ی پیشوو، ل ۱۱۷.

(۵) سنندجی: مصدر پیشین، ص ۱۴۵.

(۶) همان مصدر، ص ۱۴۶.

سەلیم پاشایی بابان شیا ب هاریکاریا نازاد خانئ ئەفغان، حەسەن عەلی خان بگریت و ل (قەلاجوالان) ب خەندقینیت^(۱)، د وی دەمیدا سلیمان پاشایی بابان هەفرکئ سەلیم پاشای هیرش ئینا سەر ئەردەلان و سەلیم پاشا نەچار بوو کو بچیتە جەم محەمەد حەسەن خانئ قاجار^(۲)، لی ژ لایئ قاجارانقە خسرو خانئ نەفیی سویمان فیردی خانئ ئەردەلان بوو میرئ کوردستانی^(۳). پشتی کوشتنا خانئ قاجاران ل سالا ۱۷۵۹ ئ خسرو خان ملکهچیا خو بو کەریم خانئ دەربری^(۴)، تاییهت دەمی کو شیخ عەلی خانئ زەند ل هەمەدان چووێه هاوارا وی دەمی کو خو ل قەلا حسن ئاباد حشار دابوو، و ئەو ژ دوریچا نازاد خانئ رزگار کری^(۵). دویشدا خسرو خانئ، کورئ خو ئەحمەد خان سالا ۱۷۶۰ ئ وەکو بارمتە (رههین) هئارتە جەم کەریم خانئ ل شیراز^(۶). دەمی کو سلیمان پاشایی بابان ل سالا ۱۷۶۲ ئ هاتیە لادان، هیرش ئینا سەر ئەردەلان، لی ل (مەریوان) بدەستی سوپایی خسرو خان فە هاتە شکاندن و نەچار بوو پەنای ببەتە بەر شیراز و ب ریکین جوړاوجوړ شیا کەریم خان رازی بکەت کو خسرو خانئ ژ دەسلاتی لادەت و وی بخو بدانیته جهئ وی^(۷)، لی پشتی کوشتنا سلیمان پاشای ژ لایئ عومەر پاشایی والیی بەغدا فە جارەکا دی ل سالا ۱۷۶۵ ئ خسرو خان بوو والیی کوردستانی^(۸).

فی جاری هەتا ۱۵ سالان پشتی مرنا کەریم خان ژی پەیوهندیین ئەردەلان دگەل زەندیان د باش بوون^(۹)، و ب تەناهی و ئارامی کوردستانا ئەردەلان بریقە دچوو، و

(۱) مەستورە کوردستانی: سەرچاوەی پیشوو، ص ۱۱۹. جهئ خەندقاندنا وی قەلاجوالان دنقیسیت.؛ مەردوخ جهئ خەندقاندنا وی گوندی (الك) ل قەلاجوالان دنقیسیت، مصدر پیشین، ص ۱۲۸؛ پری شاری (سنه) جهئ خەندقاندنا وی ناؤ دبهت. — پری: مصدر پیشین، ص ۲۶۹.

(۲) سنندجی: مصدر پیشین، ص ۱۴۷.

(۳) پری: مصدر پیشین، ص ۲۶۹.

(۴) مەستورە کوردستانی: سەرچاوەی پیشوو، ل ۱۲۷.

(۵) پری: مصدر پیشین، ص ۹۶۲؛ مەردوخ، مصدر پیشین، ص ۱۳۱.

(۶) مەردوخ: مصدر پیشین، ص ۱۳۱.

(۷) پری: مصدر پیشین، ص ۲۶۹.

(۸) سنندجی: مصدر پیشین، ص ۱۵۲.

(۹) عبدالقادر ابن رستم بابانی، تاریخ و جغرافیای کردستان موسوم به سیر الکراد، به اهتمام محمد رؤف توکلی، چاپخانه ارژنگ، (تهران، ۱۳۶۶ش)، ص ۵۳

رولهکی باش ددیت ژ دهست تیومردانا زهندیان د کاروباری میرنشینا باباندا، ههروهسا ل وان سالان کوردستانا ئهردهلان و شاری سنه باش پیشکەفتن و ئافادانیهکا باش بخۆفه دیتن^(۱).

لدویف نقیشینا محهمهد ئهمین زهکی ئهگهری نهباشیا پهیوهندییت زهند و ئهردهلان، پشتگیریا زهندی ژ میرین بابان وهکو ههفرکین ئهردهلانیا بوویه^(۲)، لی مهردما زهندیان لاوزکرنا دهسلاتا ئوسمانیان ب پشتگیریا میرین بابان د کوردستانیدا بوو لهورا دهست ل کاروبارین کوردستانیا وهرردا.

ب- پهیوهندی دگهل میرنشینا باباندا:

پهیوهندیین ههردوو لا زوو دهست پیکرن، سهلیم پاشای بابان ل سالا ۱۷۴۹ ئ پهنایا ئیرانی داکو هاریکارییهکی وهرگیری و ههفرکی خۆ سلیمان پاشای بابان لادهدت و تولا خۆ ژ سهلیم پاشای والییه بهغدا ژی فهگهت؛ و چونکی کهریم خان و سهلیم پاشای بابان ههردوو دژی والییه ئهردهلان بوون، بهرژهوهندی دخواسته هندیا کو هاریکاریا ئیک بکهن.

سلیمان پاشای بابان سالا ۱۷۶۰ ئ شاندهک هنارته جهم کهریم خان و دهمی کو خانیا زهند ل سولتانیه دنافهرا قهزوین و ههمهدان بوو ئه و بخۆ ژی چوو خزمهتا کهریم خانیا، دا کو رازی بکهت کو هیرشیا ببهته سهر ئهردهلان^(۳)، د شهپری (مهرویوان)دا سلیمان پاشا تووشی شکهستی بوو و نهچار بوو پهنا بره شیراز و شیا خسرو خان ژ دهسلاتی لابدمت و ئه و بخۆ ببیته والییه ئهردهلان^(۴).

لی پشتی سالاکی سلیمان پاشا بدهستی عومهر پاشای والییه بهغدافه هاته کوشتن، و کهریم خان بریکا ههفرکیا د نافهرا (ئهحمهد و مهحمود) کورین سلیمان پاشای و برایی وی محهمهدی شیا دهستی خۆ دریز کهته د نافا کاروبارین باباندا و ئه و دهسلاتداری دهستنیشان بکهت^(۵). محهمهد پاشا ب هاریکاریا خسرو خانیا بهرهف (قهلاجوالان) چوو و ههفرکین خۆ ههتا کویا رامالین، وان ژی پهنا بره بهر عومهر

(۱) محمد امین زکی: سهراوهی پیشوو، ج ۲، ل ۳۴۰.

(۲) نامی: مصدر پیشین، ص ۹۵.

(۳) مردوخ: مصدر پیشین، ص ۱۳۱.

(۴) پری: مصدر پیشین، ص ۲۷۰.

(۵) همان مصدر، ص ۲۷۴.

پاشایی والییی بهغدا و بقی رهنگی پهیوهندی دناقبهرا ههر دوو لادا نهخوشر لی هاتن، و سوپایی ئوسمانی هیرش بره سهر دهفهرا بابان و محهمه پاشا ل ویری بهرهف (سنه) دهرئیخستن^(۱).

کهريم خانى ل چريا ئيکى ل سالا ۱۷۷۴ ئى سوپايهک ژير سهرکردايهتيا عهلى موراد خانى زهند هنارته کوردستانى دا کو محهمه پاشاى بزفرينهفه، لهشکرى زنديان نيزيکى ۱۰ تا ۱۲ هزار سهربازان بوو، لى ب ئهگهري ميړخاسيا جهنگاوهرين بابان و سهرخوشيا فهروماندى زهندي ژ لهشکرى ۳ هزار كهسيي ئهحمه پاشايى بابان شكهستن خوار و عهلى موراد خان هاته ئيخسیرکرن^(۲). پشتی گرز بوونا بارى سياسى د ناقبهرا ئيران و ئوسمانيدا، و داگيرکنا شارى بهسرا ل سالا ۱۷۷۶ ژ لايى زنديانقه، ئوسمانيا دقيا ب چهند لاقه هيرشى ببهنه سهر زنديان^(۳). محهمه پاشاى ل ۲۲ ى نيسانا ۱۷۷۷ ئى هيرش بره سهر (بانه) و باژير گرت^(۴)، و تالان کر و لهشکرى خسرو خانى ل مهربوان تيکشکاند و سهرين کوشتيان هنارتنه ستهنبولى^(۵).

خسرو خانى خو ل (سنه) حشاردا و داخووا هاريكاريى ژ شيراز کر، لهشکرى زهندي ب سى ئاليانقه چوو هاريكاريى، عهلى موراد خانى زهند بهيزين همهدان فه، (ذولفهقار) خانى ئهفشار برىکا باکوورى روزهلاتى و كهلبهلى خانى زهند بهرهف سنه چوون و ههر سى هيژ گههشتنه ئيك، و ل شارهزوور سوپايى ئوسمانى تيکشکاندن و دويقدا ههتا نيزيکى بهغدا چوون^(۶).

ئهمه پاشايى بابان ل فهلاجوان هاته دانان و هييزين زهندي زفرينهفه. جارهكا دى ئهمه پاشاى هيژا محهمه پاشاى و پاشاى بهغدا تيکشکاندن، لى ل دووماهيى دگهل هسهن پاشايى واليى بهغدا پيکها^(۷). دهمى کو ئهمه پاشا سهر داخووا هسهن پاشاى چوويه بهغدا، زيندانىيى خو محهمه پاشا كوره کر و بخو ژى بريقه ل

(۱) كاشانى: مصدر پيشين، ص ۳۱۸ - ۳۱۹.

(۲) پرى: مصدر پيشين، ص ۲۷۴.

(۳) محمد امين زكى: سهرچاوهى پيشوو، ص ۳۴۰.

(۴) پرى: مصدر پيشين، ص ۲۷۷.

(۵) كاشانى: مصدر پيشين، ص ۳۶۷ - ۳۶۸.

(۶) پرى: مصدر پيشين، ص ۲۷۷.

(۷) همان مصدر، ص ۲۷۸.

وینی کهریم خان زوند کو دهیته گوتن کو د سهردهمی ویدا هاتیه کیشان

سالا ۱۷۷۸ ئی وهغهرکر، و دویشدا دهمی ل سالا ۱۷۷۹ ئی کهریم خان زی مری باری دهفهری پتر نالوز بوو^(۱).

بقی رهنگی ههتا پشتی کهفتنا دهولهتا زهنديان و سهردهمی قاجاران زی دهستتیهردانا شاهین ئیرانی ل میرنشینا بابان بو دهست نیشانکرنا میری یا بهردهوام بوو و دبوو نهگهرا تیچچوونا باری پهیوهنديان د نافبهرا ههردو ولاتاندا^(۲).

---

(۱) جلیلی جلیل: کورده کانی ئیمپراتوریهتی عسمانی، و: کاوس قهفتان، (بغداد، ۱۹۸۷) ص ۹۷.

(۲) نهؤهفرکیه ههر ژ سالا ۱۵۱۴ دهست یی ببوو ههتا کهفتنا دهولهتا ئوسمانی فه کیشا.

په یوه ندى دگهل دوله تین بیانی :

أ - په یوه ندى دگهل دوله تا نوسمانی :

نوسمانی ب دوژمنین کلاسیکیین ئیرانی دهاتنه هژمارتن، ههر دهمی کو نوسمانیان ئیران لاواز دیتبا دا هیرشى بهنه سهر و دهفهرین رۆژنافا وی گرن، و بهروفازی فی ئیکى ئیرانیان زی دهفهرین رۆژه لاتا نوسمانی دگرتن^(۱). پشتی مرنا نادر شاهى و د سهردهمی نازاد خاندا نوسمانیان هیچ دهست تیومردانهک د کاروباری ئیرانیدا نهکر و نازاوهیا پاش مرنا نادرشاهى چیبووی ب کارهکی نافخویى دزانین، لی ب هوشیاری چافهریى نهنجامان دکرن^(۲)، نهگهر چ د دهستپیکیدا په یوه ندىین وان دگهل کهریم خانى د خوش بوون و جارجار زی پیشکەشى ژ بو والیى بهغدا دهاتنه هنارتن^(۳)، لی د دويفدا وهکو نوسمانیان، کهریم خان زی بزاف کر دهستی خو بکیشيته د ناف کاروباری باباندا و چهندين جارن والییین وان دهست نیشان دکرن.

هؤزا (بهنى کهعب) یا عهره ب کو شهرى والیى بهغدا و کؤمپانیا هندا رۆژه لاتى و ئیرانى دکر^(۴)، نهگهرهکی تیکدەر بوو د په یوه ندىین ههردوو ولاتاندا. کهریم خانى ل سالا ۱۷۵۷ ئى هپرش کره سهر هؤزا بهنى کهعب، و نوسمانیان زی سالا ۱۷۶۱ هپرش بره سهر وان^(۵)، و ههر ئیکى نهف هؤزه ب هاوولاتیین خو دزانین و داخوازا زیره سهرى زی دکر^(۶).

ژ بلی فان نهگهران، زور جارن میرین کورد و عهره ب ژ ههردوو نالیان درهفین و پهنا دبرنه بهر نالیى دیتر، لی بهر رنگى ههى عومهر پاشایى والیى بهغدا ل سالا ۱۷۶۴ ئى حکومه تا کهریم خانى بفرمى نیاسى و شاندهک هنارته جهم کهریم خان و داخوازا هاریکاریى بو شهرى بهنى کهعب لی کر^(۷). کهریم خانى سالا ۱۷۶۵ ئى هپرش بره

(۱) نوری: المصدر السابق، ص ۲۱۳.

(۲) علی سیدو الگورانی: من عمان الی عمادیه او جوله فی کردستان جنوبیه، تقدیم سعد ابودیة، دارالنشر تانیة، (عمان، ۱۹۹۶)، ص ۷۷.

(۳) سمنانی: کریم خان زند، ص ۷۸ - ۷۹.

(۴) پری: مصدر پیشین، ص ۱۶۸.

(۵) نوری: المصدر السابق، ص ۲۳۱.

(۶) پری: مصدر پیشین، ص ۲۴۷.

(۷) نوری: المصدر السابق، ص ۲۲۳ - ۲۲۴.

سهر (بهنی کهعب) و لدویف ئهو سوزا والیی بهسرا دای، داخوازا هاریکارییی ژئی کر، والییی بهسرا گوئتا خو بجه نهئینا و کهریم خان (دورق) ناوهندا (بهنی کهعب) ویران کر^(۱). لی د وی سالییدا پهیوهندی و هاریکارییهکا باش د نافبهرا ههردوو میرین عهرهب میر موههنا و شیخ سلیمانی میری بهنی کهعب دا پهیدا بوو، کو بوو ئهگهر کهریم خان پتر هزری د مهترسیا واندا بکهت^(۲).

ژ لایهکی دیقه ئهحمهد کورپی سهعید ئیمامی عومانی ل خهلیجی هندهک نهخوشی چیگرن و بزاقین کهریم خانی ل سالا ۱۷۶۹ ئ بو ملکهچیا وی بی مفا بوون، ئیمامی عومانی چهندين جاران هیرش ئینا سهر دهقهزین باکووری خهلیجی و بتنی ل سالا ۱۷۷۴ ئ بوو کو ئیمامی ئاماده بوو باجی بدهت^(۳)، لی ب نهیئی دگهل والیی بهسرا دژی کهریم خانی ریکهفتبوو کو ئهقهژی بوو ئهگهر پتر پهیوهندیی کهریم خانی، دگهل والیی بهسرا تیک بچن. بقان ئهگهران ژی پهیوهندی د نافبهرا ههردوو ولاتاندا پتر تیچوون:

- ۱ - ههفرکی لسهر دهقهزین کوردستانی و پهناهندهبوونا میرین کورد و عهرهب^(۴).
- ۲ - رهفتارا خرابا والیین بهغدا دگهل (زهوارین) ئیرانی ل کهربهلا و نهجهف و (حهجیان) و وهرگرتنا باجهکا زۆرتتر ل شیعان^(۵).
- ۳ - پشتی بهلاق بوونا نهساخیا تاعونئ ل بهغدا ل سالا ۱۷۷۳ ئ، والیی بهغدا دهستی خو دانا سهر متایی بازرگانین ئیرانی، و شاندئ کهریم خان ژیر سهرکردایهتیا (حهیدهر قولی خانی زهنگهنه) ژی نهشیا فی متایی بزفرینیت و دهست خالی زفریقه، و (زهوارین) ئیرانی ژی ل کازمین هاتنه فهلهکدان (فهللاقدان)^(۶).

---

(۱) پری: مصدر پیشین، ص ۲۳۹.
 (۲) غلام علی حداد عادل: دانشنامه جهان اسلام، بنیاد دائره المعارف اسلامی، (تهران، ۱۳۷۵)، حرف ب، ج ۲، ص ۳۳۵.
 (۳) نورس: المصدر السابق، ص ۲۳۷.
 (۴) آذرمیدخت مشایخ فریدنی: مسائل مرزی ایران و عراق و تأثیر آن در مناسبات دو کشور، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۳۲.
 (۵) پری: مصدر پیشین، ص ۲۵۰.
 (۶) نورس: المصدر السابق، ص ۲۴۳.

٤ - فهگوهاستنا جهې نوينه راتيا کومپانيا هند اړوژه لاتي ل ئيراني بو به سرا و نهو زيانا گه هشتيه بازارگانيا ئيراني ل خه ليچي^(١).

٥ - نوسمانيان هاريکاري سوپايي زندي نه کرن ژ بو بي دهنگرن ئيمام نه حمه دي کورئ سه عيد ئيمامي عومان و عهره بين بهني که عب^(٢).

٦ - سهرنه گرتنا گفتوگويان دگهل مستهفا پاشايي به عدا و لاوازيا دهوله تا نوسماني پشتي شهري دگهل رووسيا^(٣).

٧ - بيانوويا سيداره دانا مير موهنا کو هاولاتييه کي ئيراني بوو ل به سرا^(٤).

صادق خان برايي کهريم خاني زهد بسهر کردايه تيا ٣٠ هزار سهربازان هيرش بره سهر به سرا^(٥)، و ل ٧ ي نيسانا ١٧٧٥ شار دوورپيچ کر و پشتي ساله کي دورپيچي سهره پاي گه هشتنا هاريکاري ژ لايي ئيمامي عوماني فه زي بو به سرا^(٦)، لي سهر نه انجام ل ١٥ ي نيسانا ١٧٧٦ ي بازي هاته گرتن و لدويف زيده رين نه وروپي بازيه فه تلوعام نه بوو و نه هاته تالان کرن^(٧). ژ لايه کي ديفه کهريم خان بو هندي سوپايي نوسماني ژ چهند لايانغه تووشي شهري بکهت، سوپايه ک هنارتبوو سهر کوردستاني زي^(٨).

سهره پري ئيکي يي نوسماني کو چوويه شيراز (وههبي نه فندي سونبولزاده) بوو کو ل نيسانا ١٧٧٥ ي گه هشته شيراز، لي نه رکي وي بتني گفتوگو سهر بارودوخ کوردستاني بوو، له ورا نه شيا ل سهر به سرا چ گفتوگويان بکهت و بتني دهنگوباسي مرنا سوئتان مسته فاي (١٧٥٧ - ١٧٧٣) و پادشاهيا سوئتان عه بدولحه ميد (١٧٧٣ - ١٧٨٩) راگه هاند و حکومه تا زنديان بفرمي نياسي. د به رسقدا کهريم خان زي (عه بدوللا خاني که له ورو) وه کو بالوي هنارته (باب عالي)^(٩)، پشتي گرتنا به سرا (شيخولئيسلام) ي

(١) سمناني: کریم خان... ص ٨٧.

(٢) پري: مصدر پيشين، ص ٢٤٩.

(٣) سمناني: کریم خان...، ص ٨٣.

(٤) محمد امين زکي: سهرچاوه ي پيشو، برگی دووه م، ص ٢٤٠.

(٥) کاشاني: مصدر پيشين، ص ٣٣٥.

(٦) ستيفن هيمسلي لونکريک: اربعه قرون من تاريخ العراق الحديث، ت: جعفر الخياط، ط ٦، (بغداد، ١٩٨٥)، ص ٢٢٩.

(٧) سمناني: کریم خان...، ص ٩٠.

(٨) کاشاني: مصدر پيشين، ص ٣١٥.

(٩) نامي: مصدر پيشين، ص ١٩٤.

ئوسمانى بېرىرا جيهادى دى زهندياندا و حەسەن پاشايى واليى كەرکوك بۇ بەرىن كوردستانى و عەبدوئىلا پاشايى واليى بەغدا بۇ بەرى بەسرا هاتنە راسپاردن^(۱)، لى بەرى كو شەرەكى مەزن چى ببیت، كەرىم خانى وەغەر كر و مرنا وى بوو ئەگەر كو صادق خان بەسرا چول بگەت، و بى شەر بەسرا بۇ ژېر دەسلەتا ئوسمانيان زفرىقە^(۲).

ب - پەيوەندى دگەل بەرىتانيا :

لدويف مرنا نادر شاهی ل ساللا ۱۷۴۷ ئ ب ئەگەرا زۆرداريا دەسلەتدارين دەقەرا باشوورئ ئیرانى، نوینەراليا كومپانيا هندا رۆژھەلاتى دقيا خو ل بەندەرین باکوورین خەلیجى دوور بیخیت، (بەمبەئى) ل چریا ئیکى ل ساللا ۱۷۵۴ ئ داخواز ژ نوینەرئ كومپانيی كر كو ناوئەندەكا دی ل (بەندەر ریگ) دامەزینیت^(۳).

پشتى كو ئیمتيازین كومپانيی ل ساللا ۱۷۵۹ ژ لایى والیى بەغدا ل بەسرا هاتینە نوى كرن، سەنگا خو ئیخستنه سەر بەسرا و ل ساللا ۱۷۶۱ ئ ب بېرىرا لەندەن ناوئەندا نوینەرایی بۇ بەسرا هاتە فەگوهاستن. ئەگەر چ هەر ژ ساللا ۱۷۶۲ ئ (بەندەر عەباس) ژ ئنگلیزا هاتبوو فالاکرن و ئەو چوو بوونە بەسرا؛ چونكى دگەل (جەغفەر خانى) لارى بشەر چوو بوون^(۴).

نوینەرەكى كومپانيی ل ساللا ۱۷۶۲ ئ بناقى (جرویس) هاتە شیراز، و دناقبەرا هەردوو ولاتاندا ریککەفتنەكا بازرگانى هاتە ئیمزاکرن. كەرىم خان (شیخ سەعدون) وەكو نوینەرئ خو بۇ دانوستاندانان هەلبژارت. و هەر وئ سالى فەرمانا كەرىم خانى بۇ (توماس دورن فورد) بۇ چاوانيا بازرگانىی دگەل بەرىتانيا دەرچوو^(۵)، دەمى كو كەرىم خان ل ساللا ۱۷۶۴ قىای (میر موهەنا)ى ژناقبەت، بەرىتانيا ژ دانا هاریکاریى خو داپاش، لەورا كەرىم خانى هوشداریبەك دا بەرىتاني و ئوسمانيان كو مایى خو د ولاتى ویدا نەكەن^(۶).

(۱) نورس: المصدر السابق، ص ۲۷۶ - ۲۷۷.

(۲) پرى: مصدر پيشين، ص ۲۸۶؛ لونكرىك: المصدر السابق، ص ۲۳۴.

(۳) پرى: مصدر پيشين، ص ۳۶۳.

(۴) همان مصدر، ص ۳۶۳ به بعد.

(۵) سمنانى: كرىم خان...، ص ۶۹.

(۶) نورس: المصدر السابق، ص ۲۳۱.

که‌ریم خان چ جارا باوهری ب ئنگلیزان نه‌بوو، و ب سته‌مکار و ده‌ستدریژکار ددانان و هه‌تا بالۆیژی وان ل شیراز دهرئێخست^(۱). بالۆیژه‌کی دیبی به‌ریتانیا بنافی (جورج ئسکیپ) ل سالا ۱۷۶۷ ئ هاته شیراز، و پشتی دهمه‌کی که‌ریم خان ئاماده بوو کو گزیرتا خارک بیخه‌ته د خزمه‌تا واند، و ئه‌و ژى به‌رامبه‌ر نیف ملیون روپیا هاریکاریا هی‌زا دهریاییا زهن‌دیان بکه‌ن^(۲). لئ زلایه‌کی دیفه بزافین دوور ژ دیپلۆماسیه‌تا (هنری مور) نوینه‌ری کومپانیایی ل به‌سرا هه‌رده‌م دیوو ئه‌گه‌را نه‌خۆش بوونا په‌یوه‌ندیان، و سه‌ره‌نجام بزافا وی بوو ئه‌گه‌ر کو شاندى (ئسکیپ) ئارمانجین خۆ بجه نه‌ئینیت و هه‌تا بزافى بکه‌ت کو دژی که‌ریم خان ژى هاریکاریا میر موهه‌ناى و ئوسمانیان بکه‌ت، داکو به‌رژه‌وه‌ندیین به‌ریتانیا ل خه‌لیجی دا بیاریزیت^(۳).

به‌ریتانیا دژی فی هه‌لوسته‌ی (مور)ی بوو و بزاف دکر جاره‌کا دی دگه‌ل که‌ریم خانى بگه‌هسته ریکه‌فتنی و هه‌تا ره‌خنه ژ شاندى ژى گرت و بزاف کر کو دژی میر موهه‌ناى هاریکاریا که‌ریم خانى بکه‌ن، لئ جاره‌کا دی پلانا (هنری مور)ی سه‌رگرت و نه‌هیلا هاریکاریا بگه‌هسته که‌ریم خانى و پتر په‌یوه‌ندی ئالوز بوون^(۴). ئه‌ف سیاسه‌تا به‌ریتانیا بوو ئه‌گه‌ر کو هه‌تا دووماهیى که‌ریم خان باوهری ب به‌ریتانیا نه‌هیت، و ل سالا ۱۷۷۳ ئ گه‌میه‌کا به‌ریتانى بنافی (تایگر) دگه‌ل دوو به‌ریتانیا گرت^(۵). دهمی کو (مور) پشتی نه‌ساختا تاعونى ژ به‌سرا ل سالا ۱۷۷۴ ئ زفریه‌فه، داخوازا لیبورینى ژ که‌ریم خانى کر و هیفی خواست کو گرتی بهینه به‌ردان، د نامه‌یه‌کیدا ل ۲۴ ی نیسانا ۱۷۷۵ ئ که‌ریم خان بو به‌ریتانیا دنقیسیت کو وی چ دوژمنى دگه‌ل به‌ریتانیا دا نینن و بتنى دژی نوینه‌ری وانه، و ئیخسیر و گه‌میا وان به‌ردان و داخواز کر کو جاره‌کا دی کومپانیا بزفریه‌فه به‌نده‌را (بوشه‌هر)، و پشتی فی نامى به‌ریتانى ژى جاره‌کا دی زفرینه‌فه وئری^(۶).

(۱) سمناى: مصدر پیشین، ص ۷۳.

(۲) پری: مصدر پیشین، ص ۳۶۵.

(۳) همان مصدر، ص ۵۶۳.

(۴) همان مصدر، ص ۳۶۸.

(۵) سمناى: کریم خان، ص ۷۳.

(۶) پری: مصدر پیشین، ص ۳۶۷ – ۳۷۴.

سهرنجام پستی کو کهریم خان شیای بهسرا بگریت، و لدویف گوتنا (پارسونز) تولى ژ (مور)ی وهریگریت^(۱)، پهپوهندی دناقبهرا زهندی و بهریتانیا دا خوشر لیھاتن و داراییین بهریتانیا ل بهسرا نههاتنه تالان کرن و هندهک نیمتیاژ ژى دانى.

ج - پهپوهندی دگهل فرهنسا دا:

لویسی پازدی ل سالا ۱۷۵۱ ى بو دانانا سنوورهکی بو دستدریژین رووسیا و پاراستنا ههفسهنگی د دهفریدا، بزاف دکر کو ههردوو ولاتین ئیران و ئوسمانی نیژیکى ئیک بکته، و وها هزر دکر کو ئهگهر پهپوهندیین فان دوو ولاتا خوشر ببن دى شین بهرسینگی رووسیا گرن و دى رووسیا ل ئهروپا لاواز بیت^(۲). ژ لایهکی دیشه فرهنسا ژى دگهل بهریتانیا لسه کولونیا ژ وان ژى لسه کهندافی ههفرکی دکر و دفا خو بکیشیته د وى دهفریدا، لهورا داخواز ژ کهریم خانى کربوون کو ئه و دى ناماده بن بى هیچ نیمتیاژهکی، ب تنى ب وهرگرتنا مافى بازرگانیا نارموبشى (حریر)، ههموو پیدفین سوپایی وى ژ قوماشی دابین بکهن. ههر ل بهر فان پهپوهندیین نهینی بوو، کو کهریم خان زور ب ساری دگهل بهریتانیا دا رهفتار دکر، لهورا ژى بهریتانیا چ جارن هاریکاریه کا کاریگهر بو کهریم خانى پیشکیش نه دکر^(۳).

سیقه سیمون ئیکهم بالویژى فرهنسی بوو کو ل سالا ۱۷۵۱ ى ژ لایى لویسی پازدی هه چوو به ولاتى ئوسمانی و لویژى چوو به ئیرانى، لى ژ دانوستاندین وى کو دگهل چ کهسیدا کرینه چ زانین د دهستدا نین^(۴).

لدویفدا سیقه پیرو کونسول فرهنسی ل بهسرا هه فیهیینه سه رگرتن، و دفا بازرگانیا ئیران و فرهنسا کو د بهریدا یا کیم یان بهرتهنگ بوویه، پتر لى بکته، لهورا کهریم خانى پرسیار ژ وان کر کو:

۱ - نایا فرهنسا دى شیت ههر سال سی ملیون قهوارین قوماشی هنیریه ئیرانى؟

۲ - نایا براستی وان دفتت کو بازرگانى ل جزیرا خارك د دهستى وان دابیت یان نه؟^(۵).

(۱) همان مصدر، ص ۳۷۳.

(۲) سمنانی: کریم خان...، ص ۶۷.

(۳) همان مصدر، ص ۶۷.

(۴) پری: مصدر پیشین، ص ۴۳۳.

(۵) سمنانی: کریم خان...، ص ۶۸.

پيرو ل ساللا ۱۷۷۳ ئىل بەسرا مر و جيگري وى (سيفهر روسو) لسهر داخووازا كهريم خانى هاته شيراز، لى ب ئەگهرا بيگومانيا بهرپرسين خو هندی كهريم خان يى ساخ بوو نهشيا چ بکته، لى د سهردهمى ئەبولفهتخ خانى كورى كهريم خاند، مافى (كاپيتولاسيون)^(۱)، ل جزيرا خارك وهرگرت^(۲).

د - پهيوهندى دگهل دهوله تين دى:

كهريم خان ئيکهم پادشايى ئيرانى بوو كو مهترسيا كولونىاليزمى زانى، ئەگهر چ كوردهكى سادهيى نهخويندهوار بوو، لى ههردهم دگوت كو چهوا بهريتانيا ب فرت و فيل فه دهستى خو دانايه سهر هندستانى، ولسا ههر گاغا بشيت دى دهستى خو دانايته سهر ئيرانى زى^(۳). لهورا بهرانبهر دهوله تين روظنافا زور هوشيارانه رهفتار دكر^(۴)، و د شيا بهرکا خو ز نافيى بکيشيته دهر و سود ژ ململانا كولونىاليسا وهربگريت.

ژ ولاتين ديبين نهووروى، هولهندا بوو كو ب هاريكاري لهشكرى خو گزيرتا خارك گرتبوو، و بو جارا ئيكي ل ساللا ۱۷۶۵ ئىل كهريم خان، كه لانتهرى جولفا بنافى (سهرگيس) هنارته گزيرتا خارك و داخواز ژ هولهنديان كر، كو هيذا دهريايييا خو بو ژنافرنا مير موههناي بهنيرنه هاريكاري وى، ههر ولسا ئەو نهرمه نييىن چووينه گزيرتا خارك بزفريننه شيراز. ئەگهر چ بهرسف يا دلخوشكهر بوو، لى هولهنديان چ هاريكاري و بهرسفين ب كريار لسهر فان داخوازان نه دان^(۵)، و سهرئه انجام ئەو بخو بوونه قوربانى ل ساللا ۱۷۶۶ ئىل مير موههناي ئەو ل جزيرا خارك رامالين^(۶).

پهيوهندى د نافيهرا كهريم خان و رووسيا، پشتى گرتنا بهسرا چي بوون، رووسيا بالويزهك هنارته جهم كهريم خانى، و پيشنيار كر كو ههر دوو لا دژى ئوسمانيان پهيمانهكى گريبدن، ب تايبهت كو رووسيا دهمهكى كييم بوو ژ شهرين دگهل

(۱) كاپيتولاسيون: نانكو مافى خوادگايى كرن، تاوانبارين وان لدويف ياسايين فرهنسى لوپرى بهينه دادگايى كرن.

(۲) سمنانى: كريم خان...، ص ۶۹.

(۳) همان مصدر، ص ۶۱.

(۴) پرى: مصدر پيشين، ص ۳۶۸.

(۵) همان مصدر، ص ۳۷۷ - ۳۷۸.

(۶) سمنانى: كريم خان...، ص ۶۷.

ئوسمانياندا قورتال ببوو، سەرەراي ھندى كو كەريم خانى پيشوازى ل فى پيشنارى كر، لى مرنى دەرھەت نەدايى^(۱).

ژ رويى بازگانىقە، بازگانىا باكوورئ ئىرانى و دەريايا قەزوین د دەستى رووسياندا ببوو، و رووسيا ھەر لسەر دەمى كەريم خانى بزاقين مەزن دكرن كو بو خو لسەر دەريايى شوين پييين موكم دروست بکەن، كو ئەف بزاق و دەست درييزين وانزى سەرەنجام بوونە ئەگەرى شەرىن ئىران و روس لسەر دەمى قاجاراندا^(۲).

ھندستانى ل سالا ۱۷۷۰ ئى ئىكەم بالويزى خو ب نوينەرەتيا ھەيدەر ەلى خانى دەكنى، (ھەيدەر نايبى) ھنارته شيراز و ھندەك ديارى ژى بو خانى زەند ھنارتبوون^(۳). كەريم خان ژى بالويزەك ھنارته ھندستانى. د فان دانوستاندانا باسى ھاريكاريا دوو لايەنە د شەرىن دەريايى و پەيوەنديا بازگانى و ژنخوازيى ھاتبووكرن^(۴). دەمى كو ھەيدەر ەلى خان ل سالا ۱۷۶۹ ئى، شيايى ھيزين بەريتانيا ھەتا بەر دەرگەھين (مودرس) براماليت، ھيزا ھاريكارا كەريم خانى دگەلدا بوو^(۵).

ژ لايەكى ديقە ھەيدەر ەلى خانى بزاق دكر كو دناقبەرا كەريم خان و ئىمامى عوماندا ئاشتى چى بکەت، و بو فى مەرەمى ژى ل سالا ۱۷۷۴ ئى شاندىك ھنارته شيراز. ھەرۈسە ل ھافينا سالا ۱۷۷۵ ئى شاندى سيبى گەھشتە شيراز و بوو ئەگەر پەيوەنديين بازگانى خوشتر لى بەين و ۲۰٪ ژ بازگانىا رۇژھەلاتا ئىرانى كەفتە د دەستى ھندياندا^(۶).

---

(۱) سەمانى: كرىم خان...، ص ۷۴.

(۲) پرى: مصدر پيشين، ص ۳۵۵ - ۳۵۶.

(۳) كاشانى: مصدر پيشين، ص ۳۰۳.

(۴) ھمان مصدر. ص ۳۰۴؛ پرى: مصدر پيشين، ص ۳۰۴.

(۵) پرى: مصدر پيشين، ص ۳۷۹.

(۶) ھمان مصدر، ص ۳۷۹ - ۳۸۰.

پوختہ:

کہریم خانى كوردى زهندى باشتريں و چاكتريں شاهى ئيرانى دهيتتە هژمارتن، جهلالهدين ميرزايى قاجار دگهل هندى كو نهيارى بنه مالا زهنديان بوو دنقيسيت: "باوهر ناكه م ل دهستپيكا جيهانى كو ئەف هه موو دهسه لاتداره هاتينه، كهسهكى هوسا يى رهوش باش هاتبيت"^(۱).

كهريم خان شيا ل ژيانا سهريازى و كوچه راتيا ساده يا كوردى، د دهمه كى زور كيما بگه هيتتە پلا شاهيى، ئەگەر چ، چ جارن خو ب نازناقى شاهى ناف نه بريه و ههردهم دگوت ئەز نوينه رى گه لى مه (وكيل الرعايا).

كهريم خان سهريازه كى چاف نه ترس، شهركه ركه كى ترسناك، قههره مانه كى راستين د مهيدانا شهريدا دهاته نياسين، ژ لايه كى ديفه مروقه كى دل نه رم، خوشه رفتار، بهخشنده و ميهره بان بوو. سهره راي هندى كو يى نه خوينه وار بوو، لى يى زانا و شههره زابو، باوهرى ب چيروك و چيفانوكا نه بوو، دگوت: "ئەز هندى دزانم كو مومكين نينه حيشتر ل كونا دهرزييدا بچيته دهر"^(۲)، باوهرى ب چيروك و ئەفسانين دينى نه بوو. كهيف ب بيكارا نه دهات و يى كار نه كريا له جم وى چ نه دخوار، پارى فهقيان يى بى كارى لى برى، مروقه كى هشاك باوهر نه بوو، رهفتاره كا باش دگهل مهسيحى و يه هودياندا هه بوو^(۳).

ههروهسا كهريم خان مروقه كى دادپهروه^(۴)، و بهخشنده بوو، و دادپهروه رى يا وى يا نافداره. گه لهك ئافهدانى لسهر دهمى خو دا كرن: مينا نوژه نكرنا گورين هوزانقان و ميچاكان و ئافاكرنا كاروانسهر، ريك و پر و كاريزين ئافى^(۵). د چاخى ويدا خه لك ب تهناهى دژيا و بارى چاندى و پيشه سازى و بازرگانين گه شه كر^(۶)، دراڤ ليدا و فورمين ئيدارى، له شكرى و ئابوورى دروستكرن^(۷).

(۱) سمنانى: كريم خان...، ص ۳.

(۲) سمنانى: آغا محمد خان قاجار...، ص ۸۱.

(۳) پرى: مصدر پيشين، ص ۳۱۴.

(۴) عهلا نه دين سه جادى، ميژووى راپه رپى كورد، ئينتشاراتى محمدى، چ ۲، (سقز، ۱۹۹۶)، ص ۲۷.

(۵) باستانى پاريزى: شاه منصور، انتشارات سعدى، (قم، ۱۳۶۹ش)، ص ۱۱۷.

(۶) قاسملىو: سه رچاوه ي پيشوو، ل ۴۳ - ۴۴.

(۷) بو زانينا پتر بنيره: پرى: مصدر پيشين، ص ۲۹۳ به بعد.

لوتفعلی خانى زەند دووماهى دەسەلاتدارى زەندیان

سەرەرای ھەندى کۆ مێژوونقیسین ئیرانى و بیانی کەریم خانى زەند ب باشترین و میهرەبانترین دەسەلاتدارى ئیرانى دزانن، لى کوردان گازنده سەر ھەنە مینا گازندین سەر صلاح الدین، لى فەکۆلەرەکی مێژوویی فی گازندى ژى ناکەت؛ چونکی نافەرەستا سەدى ھەژدى ھىشتا ھەستا نەتەوايەتی برەنگەکی وەسا د ناف کورداندا بەلاف نەببوو. کەریم خان ژى مینا دەسەلاتدارین دى یین وی سەر دەمی خو ب ئیرانى دزانی چەوا کۆ خسرو خانى ئەردەلان د ھەمان دەمدا خو ب ئیرانى دانایە^(۱). ژ لایەکی دیشە پەيوەندیین بنەمالی و ھۆزەکیی لسەر ھەستا نەتەوايەتیدا یا زال بوو، کەریم خان

(۱) سەندجی: مەسەر پەشین، ص ۱۴۷.

ههردهم خو ب لهکهکی ساده زانیه و شانازی پی کریمه^(۱)، و چ جاران نه دگوت کو یی فلان بنه مالا رهسه نه لهورا زی نازنافی شاهییی بو خو نه ههله لبارت.

سهره نجام نه شاهیی میهره بان ل ۱۳ ی سه فهرا سالا ۱۱۹۳ کوچی بهرانبه ر ۲ ی نادارا ۱۷۷۹ زایینی د ژیی ۷۴ سالیی دا گیانی خو ژ دهست دا^(۲)، خانین زهندی بهربوونه گیانی ههفدو و تهرمی کهریم خانی سی رۆزا ما دههدا و یی نه فهشارتی بوو، سهره نجام پشتی کوشتاره کا نافخویا زور نه بولفه تح خانی کورپی وی ۷۰ رۆزان دهسه لات د دهستدا بوو. دویفدا زهکی خان، سادق خان، عهلی موراد خان، محهمه د جهعفر خان، ههر ئیکی دهمه کی دهسه لات د دهستدا بوو، و تهر ل ره و ریشالین حکومهت بنه مالا خو ددان^(۳).

دووماهی دهسه لاتداری زهندیان لوتفعه لی خان میرخاسترین و بچووکتین دهسه لاتداری فی بنه مالی بوو، کو سهره نجام تووشی خیانه تا دهسه لاتدارین وی سهردهمی مینا حاج ئیبراهیمی که لانتهر و دهسه لاتداری باژیری (به م) بوو. د شه پی خو دا بهرانبه ر ناقا محهمه د خانی کورپی محهمه د حه سه ن خانی قاجار، سهره رای میرخاسیه کا زور کو بوویه نه فسانه د میژوویا ئیرانیدا، سهرنه کهفت و ل سالا ۱۷۹۴ ی هاته گرتن و ب شیوهیه کی هوفانه ب دهستی قاجاران هاته کوشتن^(۴)، و ب کوشتن وی دهسه لاتا زهندیان هاته ژناقیرن لی هه تا نه فرو ژی خه لکی ئیرانی و بتایبهت شیرازا پایته ختا زهندیان ب شانازی فه بهری خو دهنه میژوویا فی بنه مالی.

دهمی ناغا محهمه د خان بوویه شاه، جه نازی کهریم خان، کهریمترین دهسه لاتداری ئیرانی ل شیراز ئینا دهر و لبن دهره جین کوچکا خو ل ته هرهان فهشارت، دا کو رۆزانه پی لسه ر جه نازی وی دانیت، لی پشتی روخاندنا حکومه تا قاجاران رزا شاهیی په هله وی جاره کا دیتر ههستیین وی ئینانه دهر و ب ریز گرتنه فه گوهاسته شیراز پایته ختی زهندیان و ل گورپی وییی ئیکی هاته فهشارتن^(۵).

(۱) سمنانی: کریم خان...، ص ۱۲۰.

(۲) داریوش آریا: شکوفه خونین شیراز لطفعلی خان زند، نشر محمد، (تهران، ۱۳۷۱ ش)، ص ۲۷.

(۳) سمنانی: آغا محمد خان قاجار...، ص ۸۵.

(۴) سید محمد تقی مصطفوی: آثار تاریخی طهران، تنظیم و تصحیح میر هاشم محدث، انتشارات گروس، چ ۲، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۵۴.

(۵) سمنانی: آغا محمد خان قاجار...، ص ۱۱۱.

دهوری شیخ عەبدولسەلامی بارزانی دگەشەکرنا ژيانا حزبایەتی و کۆمەڵە و ریکخراوین سیاسیدا

پێشەکی

لسەردەمی سولتان مەحموودی دووی (۱۸۰۸ – ۱۸۳۹) بەردەوامی ب چاکسازیین ناف دامودەزگەهین ئوسمانی هاتەدان، وپتر گرانیای خو ئیخستە سەر گوهورینکاریین لەشکری وسیستەمی ئیداری^(۱)، و بو فی مەردەمی ژێ سیاسەتەکا ناوەندی توند لسەر میرنشین کوردی سەپاند، کو هەتا وی سەردەمی برهنگ و شیوازی خوئی کلاسیکی و لدویف پەیمانانا دناقبەرا کورد و ئوسمانیدا^(۲)، دهاته مهشاندن. ب فی رهنگی دەسەلاتا کلاسیکی و مافی میرانگریا شەرعییا میرنشین کوردان دکەفتە دمەترسییدا. نەمازە پشتی دامەزراندنا ریفەبەریا تورکی ل جهی دەسەلاتا کلاسیکیا کوردان، بەرخودان و بەرهانیا میرین کورد بو پاراستنا دەسەلاتا خو برنگەکی فراوان نەخاسمە ل نافەراستا کوردستانی سەرهلدا^(۳).

هەر وەسا سەرهلدانا نەتەوین دیتر مینا یونانی، بولگاری و ئەلبانی ژێ هۆکارەکی دیتر بوو بو هوشیارکرنا کوردان، دگەل کارتیکرنا بیروهرزین چاکسازی تورک، روس و ئیرانی کو داخوازا حکومەتین دەستوری و نەمەرکەزی دکرن^(۴). ئەفە ژبلی گەشەکرنا باری جفاکی و پێششەچوونا باری روشنیری دناف تەخەکا بەرتەسکا هەلبژاردەیا کوردیدا بوو^(۵).

(۱) سیار الجمیل: العثمانيون و تكوين العرب من أجل بحث رؤیوي معاصر، مؤسسة الأبحاث العربية، بیروت، (۱۹۸۹)، ص ۱۲۶.

(۲) ل دور فی ریکهفتنی بنیره: عبد الفتاح علی یحیی: "ادریس بدلیسی ودوره وأثره في التاريخ الكردي" مجلة كاروان، العدد (۲۴)، أيلول ۱۹۸۴، ص ۱۶۰ – ۱۶۱؛ عدلی تەتەر نیروە: مهلا ئیدریسی بدلیسی ورویدانین سەدی شازدی) گوڤارا مەتین، هۆمار (۷۹)، تەباخ ۱۹۹۸، دھوک، ل ۲۹ – ۳۰.

(۳) بو زانین بنیره: علی تتر توفیق: ژيانا سیاسی ل کوردستانی ۱۹۰۸ – ۱۹۲۷، ناما ماجستیری نەبەلافکری، کولیکا ناداب، زانکویا دھوک، ۲۰۰۲.

(۴) محمد احسان: کردستان ودوامه الحرب، دار الحکمه (لندن، ۲۰۰۰)، ص ۳۴.

(۵) بو زانینا پتر بنیره: علی تەتەر توفیق: ژیدەری بەری، ل ۱۰ – ۱۹.

پەيدا بولۇش كۆمەللىن سىياسى:

دەدى نوزدىدا ھەست ب پېدفاياتيا ئىگرتنى و ھەماھەنگىيى دناڧ مىرئىن كورداندا دەھتە كرن، و پەيماننا پىرۇز ژىر سەرۇكاتيا مىر بەدرخان (۱۸۲۱ – ۱۸۴۷) مىرئى بوتان و ب ئەندامەتيا مستەفا بەگى، دەرويش بەگى و مەحمود بەگى ژ وانى، نوروللا بەگى و فەتاح بەگى ژ ھەكارى، عەبدوللا خانى موكسى، خالد بەگى ژ سەرۇكئىن خىزان، شەرىف بەگى موشى، حسىن بەگى سەرۇك ھۆزى كوردان ل قارسى و ئاجار، ھاتە دامەزراندىن و ھەتا سنوورى وئ گەھشتە رۇژھەلاتا كوردستانى ژى، ومىرئى ئەردەلان خسروخانى ناكام ژى چوو دناڧ فى پەيمانئىدا^(۱).

چەند زانايەكئىن دىنى ژى مينا شىخ محەمەد ژ مووسلى و شىخ يوسف ژ زاخويى ژى بو فى پەيمانى و مەرەمئىن وئ كەفتنە پروگاندىرئى و داخواز ژ ھۆزىن كوردان كرن كو بگەھنە دناڧ فى پەيمانئىدا، و نارمانج و رېبازا فى پەيمانى بو وان شىروفەدكرن^(۲)، و پېدفاياتيا ئىگرتنى بو بەرسىنگ گرتنا دەستدرئىيىن دەولەتا ئوسمانى ددانە خوياكرن. ب فى رەنگى ل نىڧا ئىكى يا سەدى نوزدى ئىكەمىن ھەست پىكرن و ھىياربوون بو ئىگرتن و ھەماھەنگىكرن ژلايى بنەمالا بەدرخانئىفە ھاتە دەستپىكرن و كورد گەھشتنە فى چەندى كو ئەگەر گوھورينەكى د سىياسەت و شىواوزى كلاسكىيى پەيوەندىيىن بەرى يىن خۇدا نەكەن، نكارن بەرفانىي ژ بەرژەوہندىيىن خۇ بكنە. لەورا دئ شىيىن فى ھەڧگرتنا كوردان ب سادە و ساكارترىن دەستپىك بو نىزىكبوون و ئىگرتنا كوردان دچارچووفەيەكى بەرتەسك و سنووردارى سىياسى بەرچاڧ گرین.

سەردەمى سولتان عەبدولمەجىد (۱۸۳۹ – ۱۸۶۱) و سولتان عەبدولعەزىز (۱۸۶۱ – ۱۸۷۶) گەلەك گوھورينكارى دناڧ دەولەتا ئوسمانئىدا پەيدا بوون. توپژەكا سىياسى و روشەنپىر دناڧ مللەتى ئوسمانئىدا پىگەھشت. رىكخراو و كۆمەللىن سىياسىيىن ئوسمانى برەنگەكى

(۱) بلە چ شىركو: كيشەى ميژينە و ئىستاي كورد، و. محەمەد حمە باقى، (كوردستانى عىراق، ۱۹۹۱) چ ۳، ل ۳۹؛ جەلىلى جەلىل: كوردەكانى ئىمپراتورىيەتى ئوسمانى، و. كاوس قەفنان، (بغداد، ۱۹۸۷)، ص ۳۱۴؛ صلاح ھوروى: إمارة بوتان في عهد الأمير بدرخان ۱۸۲۱ – ۱۸۴۷ دراسة تاريخية سياسية، مؤسسة موكريانى للطباعة والنشر، (دهوك، ۲۰۰۰)، ص ۷۴ – ۷۵.

(۲) شىركو: ژىدەرى بەرى، ل ۳۹.

ساده و ساکار د دهرفهیی ولاتیدا دست ب بزافئ کرن^(۱)، ههروهسا هندهک چاکسازییین سیاسی و ئیداری و لهشکری ژى دناڤ ولاتیدا پهیدا بوون.

ل کوردستانی ژى ب ئهگهرا لاواز بوون و نهمانا دهسهلاتا میرین کورد، زیانهکا مهزن گههشته کوردان. جهئ ئیکگرتنا کوردان و گهشهکرن بهرهف پهیدابوونا نهتهوه و نیشتمان و ئیکگرتنا فان میرنشینا مینا ئهلمانیا و ئیتالیا دروست د وی سهردهمیدا، کورد پتر ژیک هاتنه جودا کرن. هۆزئ ب سنوورئ خوڤه جهئ میرنشینی گرت، ئی ناغا و سهروک هۆز نهشیان دهورئ میرا بینن، پهیفا مللهت و ولات بو هۆزئ و سنوورئ وی یی بهرتهسک هاته ب کار ئینان، و بقی رهنگی مللهتی کورد پلهیهکی ژ رویی گهشهکرن نهتهوهیغه بهروفاژئ نهتهوین دپتر هاته خوار، جها هندئ کو بلندتر ئی بهیت^(۲).

دقان کاوداناندا دهسهلاتا روحانی و هیزا شیخین ریباژین دینی جهئ دهسهلاتا میرین کورد گرت. فان ریبازا خو گهلهک بهرزتر و سهترتر ژ سنوورین بهرتهسکی هۆزئ و دهفهري ددیتن، و جارجار ژى دکهفتنه د سنوورهکی نیف نهتهوهییدا و خو بلندتر ژ پهیهوهندیین ب نهتهوهیهکیغه ددیتن^(۳). نهف شیخه ژى پتر خودانین تهکیاییین ریباژین نهقشهبهندی و قادری بوون، کو دنیا دووی یا سهدی نوزدیدا، شیان تا راددهیهکی و ب رهنهکی دپتر چهند دهسهلاتکین فراوانین کوردی ل ئیکگرتنا چهندین هۆزا پیکبینن، وبنه خودان دامودهزگایهک دینی - سیاسی مینا بنهمالین شیخین نههری، بارزانی، غهوسی هیزانی و ریباژین قادری ل سلیمانئ.

سهردهمی سوولتان عهبدولجهمید (۱۸۷۶ - ۱۹۰۹) دهستپیکا خورت بوونا بزافا سیاسیا ریباژین دینییه، کو دست پیشهريین وی ژى بنهمالا شیخین نههری بوون^(۴)، کو ل سالا ۱۸۷۸ ئ دهست ب داخوازکرن سهرۆکین کوردان بو نههری کر بوون.

کۆمهکا کومبوون و روینشتنا ل سالا ۱۸۷۹ - ۱۸۸۰ ئ ب سهرۆکاتیا شیخ عوبهیدوللای (۱۸۳۱ - ۱۸۸۳) هاتنه کرن کو ههتا ههیفا ئهیلووی دبهردهوام بوون^(۵). دقان کومبووناندا

(۱) احمد نوری النعمی: الحیاه السیاسیه فی الدوله العثمانیه، (بغداد، ۱۹۹۰)، ص ۵۷.

(۲) علی تتر توفیق: ژیدهري بهري، ل ۲۵.

(۳) بو زانینا پتر ل دور فی بابتهی بنیره: مارتین وان بروین سن: جامعه شناسی مردم کرد آغا شیخ و دولت، ت. ابراهیم یونسی، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۳۰۲ - ۳۰۶.

(۴) ادگار ابالاس: جنبش کردها، ت. اسماعیل فتاح قاضی، (تهران، ۱۳۷۷)، ص ۹.

(۵) محممد حهده باقی: شوشی شیخ عوبهیدوللای نههری ۱۸۸۰ له بهلگهنامهی قاجاریدا، دهزگای چاپ و بهلاوکردنهوی موکریانی، (ههولیر، ۲۰۰۰)، ص ۲۱ - ۲۲.

باسى كوردان و چارەنقىسى كوردستانى كەفتىبوو بەر باس وفەكولىنى. بۇ جارا ئىكى روخسارەكى زۇرى نەتەوھىيى بىقى بزافى فە دياربوو، و كومهكا ئەگەرېن نافخوبى و دەرفەيى كارتىكرن لسەر فى ھىشارىي و بزافا كوردان ھەبوو. پشكدارىا شىخ عوبەيدوللاى د شەرى رووسىادا، بوو ئەگەر كو گوھورىنەك دەھزرا ويدا پەيدابىت، نەخاسمە ئەف گوھورىنە زۇر ب ئاشكرىي دەھزانىن ويدا دېەرچاڧ دېن.^(۱)

دكونگرا ھافىنا سالا ۱۸۸۰ ئ پتر ژ ۲۲۰ نوپنەرېن سەرۆك ھۆز و رېبەرېن دىنى^(۲) ژ دەفەرېن ئامېدىي، ھەورامان، بوتان، ساسون، سلېمانىي، سېرت، دياربەكر، موش و وانى و ھەروھسا پشكەكا مەزن ژ سەرۆك ھۆزېن رۆژھەلاتا كوردستانى ژى پشكدارى كرىبون^(۳).

ل دويڧ بەلگەنامەيەكا بەرىتانى ل خزىرانا سالا ۱۸۸۰: "ئىدى ھىچ گومانەك نەمايە، خەرىكە كۆمەلەيەكا كوردى لسەر تەفرەدانا حكومەتا مەركەزى دى پېكېت. كو دڧىت مەسەلا نەرمەنيان بڧەمرىنيت..."^(۴) ئى وەكى وان ھزردكر، كوردان دژى نەرمەنان چ بزاف نەكرن، و شىخ ب توندى دژى فى پىلاننى راوھستيا.

ئەف كۆمەلە دېرانيا بەلگەنامەيان وپەرتوكىن مېژووى و بسپور دڧى شۆرشىدا ب نافى (جڧاتا تڧاڧا كوردان)^(۵)، ھاتىە ناف برن. كو ئىكەم جڧاتا سىياسى و لەشكرىا كوردانە كو سەرەپراى ھندى ئەگەھشتە پلا رېكخستەكا سىياسى و لسەر بنەمايېن رېكخستەكا سىياسى نەھاتە دانان. ئى رېكخراوھكا سىياسى و سادە و ساكار بوويە كو

---

(۱) شىخ عېدالله نەرى: مثنوي شىخ عېدالله نەرى (تحفة الأحاب)، بكووش سىد اسلام دعاگو (أروميه، ۱۳۷۹)، ص ۱۱۲ و ۱۱۹ - ۱۲۱.

(۲) محمد رۆوف توكلى: تاريخ تصوف در كردستان، انتشارات توكلى، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۱۸۶.

(۳) جواد ملا: كردستان و الكرد وطن مقسم و أمة بلا دولة، تقديم جمال نيز، دار الحكمة، (لندن، ۲۰۰۰)، گ ۲، ص ۲۲.

(۴) دەڧى وى بنېرە: لە تاريخىيەوھ بۆروناكى بەلگەنامەكانى شۆرشى ۱۸۸۰، و. جەمال مىرزا عزيز، و تەدى سەرەتا نەوشىرروان مستەفا، سەردەم (سليمانى، ۱۹۹۹)، ل ۱۱.

(۵) بو زانينا پتر ل دور فى كۆمەلى و نافتىن كو بى ھاتىە نافتىن بنېرە: على تەتەر توفىق: ژىدەرى بەرى، ل ۲۶ - ۲۹.

وئینهیهك ل كۆچكا شیخ عوبهیدوللایی نههری ل گوندی نههری

دويفدا كارتیكرنهكا مهزن كره سهر بوژانندن وگهشهپیدانا هزرا نهتهوهییا كوردی^(۱)، و دهستپیکه بو ههستپیکرنا كوردان بو پیدفییاتیا ریکخستهكا سیاسی^(۲)، و ریبهر و زانایین كوردان دگههنه وئ نهجامی، كو بیی ریکخستهكا سیاسی و لهشكری نكارن ولاتی خو ژ بندهستی رزگار بكهن. ههروهسا بو جارا ئیكی كورد ل دور ئیك ریبهر كومبوون كو نهو ژ شیخ عوبهیدوللایی نههری بوو^(۳).

بزاف و سهرهلدانا سیاسی و هشیاریا نهتهوهی ژلایی شیخ عوبهیدوللایشه، كاریگهریهكا زور ههبوویه لسهر رهوشا سیاسی و هشیاریا نهتهوايهتی ل ههر دوو پارچین كوردستانی.

ل ستهنبولی كو جههك بوو، ژ بو كۆمقهبوونا دوورئیکخستییین سیاسی و میرین نهرازیییین كورد، هیدی هیدی بزاقهكا سیاسی و ریکخستی هاته پیکئینان. بنهمالا بهدرخانیا و نههری و میرین بابان و نهفسهريین حهمیدی و هندهك روشهنبیرین كورد، خو دانه ههف بو دامهزراندنا فی بزاقا سیاسیا ریکخستی. ههروهك ژ رۆژناما

---

(۱) عبد الرحمن قاسمبو: چل سال خدبات له پیناوی نازادیدا، (ب. ج. ۱۹۸۸)، ل ۲۵.
(۲) عبد الله محمد علي: كردستان في عهد الدولة العثمانية من منتصف القرن التاسع عشر إلى نهاية الحرب العالمية الأولى، دراسة في التاريخ السياسي، أطروحة دكتوراه غير منشورة، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، أربيل، ۱۹۸۸، ص ۱۱۶.
(۳) له تاریکی بو روناکی بدهگهنامهکانی...، ل ۱۱.

كوردستان خۇيا دبیت، كو هەر ژسالا ۱۸۹۷ ئى كوردان بزاف كریه، كو رېكخراوهكا سیاسی پېك بینن. مهلا أ. كامى د رۆژناما كوردستاندا دنقیسیت: "لبونافى كرمانج خه دان هه ف جمعیتكى چه كرن وجریدهكى درخستین و نافی جریدهى كردستان دانین"^(۱). دسهرگوتارا رۆژناما كوردستان ژماره^(۱) خولا سیییدا، سورھیا بهدرخان فئ ئیكى ددهته خویاكرن كول سالا ۱۸۹۷ ئى رېكخراوهك هاتبوو دانان و میر مهدهت بهدرخان بو بهلافكرنا بیروباوهرین فئ رېكخراوى رۆژناما كوردستان ل سالا ۱۸۹۸ ئى دهردنئیخست^(۲). ل ستهنبولئ سالا ۱۹۰۰ ئى یان پیشتز، رېكخراوهكا سیاسییا كوردی ب نافی (كردستان عزم قوی جمعیتی) هاتبوو دامهزاندن^(۳). دامهزینهرئ وئ فكری نهفنیدی دیاربهگری بو^(۴). نهندامین ویین بهرچاف نهحمهه رامز كوردی زادهی لیجی، محمهه نهفهندی بافی توجوی، فكری جهرحی زاده، (عهلی لیجه)، فوئاد زازا چهرموكی و نهحمهه خهلیل زاده (خاسی) بوون^(۵). هژمارهكا مهزن ژ روشهنبیر و خواندهفانیین كورد، كورین بنهمالین مهزنین كوردین خوجھین ستهنبولئ و یین هاتینه دوورنئیخست بو فئ باژیری بنهگهرا سهرهلدانا دژی ئوسمانیان، دگهل كوردین دیتز هاریكاریا فئ كومهلا دكرن^(۶).

(۱) رۆژناما كردستان، هژماره (۳)، دهوراسی، ۱۵ ذی الحجة ۱۳۳۵ (۱۲ تشرین الأول ۱۹۱۷) قاهره، روپر ۱، د: كردستان یه كهمین رۆژنامهی كوردی دهوری سییهه ۱۹۱۷ - ۱۹۱۸، كوكردنهوه و پیشهکی كمال فواد (سلیمانی، ۱۹۹۸).

(۲) رۆژناما كردستان: عدد (۱) دهورا سی، ۱۵ ذی القعدة ۱۳۳۵ (۱۲ أيلول ۱۹۱۷)، قاهره.

(۳) Malmisanij: Kurt Teavun ve Teraki Cemiyeti ve Gazetesi, Avesta, (Istanbul, ۱۹۹۹), S. ۹.

(۴) زنار سلوی: فی سبیل كردستان مذكرات، ت. ر. علی، رابطه كاوا للثقافة الكردية، (بیروت، ۱۹۸۷)، ص ۲۲.

(۵) عز الدین علی ملا: حی الأكراد فی مدینه دمشق بین عامی ۱۲۵۰ - ۱۹۷۹ دراسة تاريخية اجتماعية اقتصادية، (دمشق، ۱۹۹۸)، ص ۸۴؛ علی تتر توفیق: ژیدهری بهری، ل ۵۴.

(۶) Rohat Alakom: Eski istanbul kurtleri (۱۹۲۵-۱۴۵۳) Avesta Yayinlari, (Istanbul ۱۹۹۵), S. ۹۵

شیخ عەبدولسەلامی بارزانی و بزافا سیاسی ریکھستی:

ئیکەم بزافا چەکداری دەسەدئ بیستیدا کو ئارمانجەکا سیاسیا دیار هەی، و ب ئاشکرایی داخوایین خۆ گەھاندینە حکومەتی و بیھنا داخوایەکا سیاسیا ریکوپیک و بەرنامەریژگری ژئ دەسات، بزافا شیخ عەبدولسەلامی بارزانی (۱۹۰۹ – ۱۹۱۴) بوو. بیروباوەرین ئازادیخوایانە ل هەردوو ولاتین قاجار و ئوسمانی پاش شۆرشین مەشروتی دغان ولاتاندا گەھشتبوونە دەفەرا بارزان^(۱)، و کارتیکرنەکا پوزتیف کربوو سەر بیگەھاندنا ناوئەدەکی بو بزافا رزگاربخوایا کوردی.

بەری وی دەمی ژئ ھندەک بزافین چاکسازی ل بارزان ھاتبوونە کەرن. کو بو دەفەرین دەورو بەر و حکومەتا ئوسمانی تەشتەکی شاز بوو. لەورا دزایەتیەکا دزوار دگەلدا دکر، داکو ئەف چاکسازی کۆمەلایەتی و پێشکەفتنا کو کۆمەلگەھا بارزان ب خوفە دیتی^(۲)، کارتیکرنی نەکەتە سەر دەفەرین دەورو بەر ژئ، و بەرزەوئەندیین حکومەتی و سەرۆک ھۆز و فئودالین دەفەری ژئ نەکەفئە دەتەرسیدنا، و بقی رەنگی ئەف ریبازا سوفی - دینی بەرەف ریبازەکا سوفی - سیاسی - نەتەوہیی ھاتە گوھورین، کو ھشیاری و ژیریا شیخ عەبدولسەلام ب خۆ، ھۆکاری سەرەکی فی گوھورینکاری دەھاتە ھەژمارتن.

ل دویف نفیسینا دکتور کاووس قەفتان ب پشت بەستن ب نەرشیفی حزبی ئازەربایجانی، ھەر ژ سال ۱۹۰۴ ئ شیخ عەبدولسەلامی بارزانی دگەل ھندەک سەرکردین کورد، کۆمەلەیکەکا کوردی ل ستەنبوئی دامەزراندبوو. دجوارجوو فەیی دەفەرا بارزان و دەرو بەرین وی، ئەف ھزرا سیاسی و ئیکگرتنی نە ب تنی دناف کوردین موسلمان، بەلکو دناف کریستیانیین کوردستانی ژئ بە لاف دکر^(۳). ئەف کۆمەلە دیارنینە کو مەبەست ژئ چ کۆمەلەیکە؛ چونکی د وی سەردەمیدا بتنی (کردستان عزم قوی جمعیتی) ھەبوویە، و

(۱) سامی شۆرش: کردستان والأکراد الحركة القومية والزعماء السياسية، ادريس البارزانی نموذجاً، نارس، (أربیل، ۲۰۰۱)، ص ۳۵.

(۲) بو فان چاکسازیا بنیرە: مسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوہی رزگاربخوای کورد ۱۹۳۱ — ۱۹۵۸، و. سعید ناکام، (دھوک، ۱۹۹۸)، ل ۱۷ — ۱۸.

(۳) کاووس قەفتان: الانتفاضات البارزانية صفحات من الحركة القومية التحريرية الكردية في النصف الأول من القرن العشرين، من منشورات مطبعة سرکوتن، (سلیمانی، ۲۰۰۲)، ص ۱۸ — ۱۹.

شیخ عبدولسەلام دگەل چەکدارین خۆ

د وئ سالیڤا ژى بزاقین وئ هاتینه راوهستاندن^(۱)، کو وەسا دیاره شیخ عبدولسەلام ژى پەيوەندى دگەلدا هەبوویە.

رێکا پەيوەندیین شیخی بارزان، دگەل کوردین ستهنبوئی ب رێکا بنەمالا میرین نیروه بوویە. کو ئەوژی هەر ژبنەمالا میرین نامیدی بوون و دگەل شیخین بارزان ژ نیک خانەدان دەهاتنە هەژمارتن. پاش ژنافچوونا میرنشینا بەهدینان ل نامیدی ژى بو چەند سالەکین دیتەر دەسلاتا میرین فی بنەمالی ل کەلا نیروه یا بەردەوام بوو^(۲).
ل چارپکا سییی یا سەدی نوزدی دەسلاتا میرین نیروه ژى هاتە ژنافیرن و دئەنجامدا ئەف بنەماله ژى چوو ریزا نارازیین کورد، و هژمارەکا مەزن ژى چوونە ستهنبوئی. عەلى بەگى سینی کو ل ستهنبوئی خواندن ب دووماهی ئینابوو دگەل زانستین سەردەمی زۆری شەهرەزا بوویە، و زمانین ساخین ئەوروپی دزانین. وی

(۱) بنیره پیشەکیا:

Jin, Kovara Kurdi - Tirki ۱۹۱۸-۱۹۱۹ Werger ji Tipen Erbi bo Tipen Latini M. Emin Bozarslan, wesanaxana Deng, uppsala (۱۹۹۶)

(۲) بو زانینا پتەر ل دور فی بنەمالی بنیره: محفوظ العباسی: إماره بهدینان العباسیه، مطبعة الجمهوریه، الموصل، (۱۹۶۹).

په یوه نښه‌کا نښک دگهل شیخی بارزانی هه‌بوو. دویشدا کورئ وی ته‌ته‌ر به‌گی به‌رده‌وامی بڤان په‌یوه‌ندیان دا، و بوو په‌یوه‌ندیکه‌ر دناڤه‌را شیخی بارزان و سیاسیی سته‌نبولئ^(۱).

ئه‌ندامین بنه‌ملا میرین نیروه کو به‌رده‌وام هاتنوجوونا سته‌نبولئ دکرن و هنده‌ک ژئ ل وی‌رئ ئاکنجی ببوون، به‌رده‌وام دهنگوباس و به‌لاڤوکین سیاسی دگه‌هاندنه ده‌فه‌رئ و ته‌سلیمی شیخ عه‌بدولسه‌لامئ بارزانی دکرن. هه‌روه‌سا تایئ دووئ یئ بنه‌ملا مسرسن نیروه، ل مووسل ئاکنجی ببوون، و برییا وان په‌یوه‌ندی دگهل نارازیین ئوسمانی ژ تورک و عه‌ره‌بان ژئ هه‌بوون^(۲).

بزافا دووئ یا به‌رچافا سیاسیا شیخ عه‌بدولسه‌لامی په‌یوه‌ندیین وی دگهل (کۆمه‌لا ته‌عاون و ته‌ره‌قییا کورد) بوو. تایئ مووسل یئ فی کۆمه‌لا ل دویف تلگرافا وان ل ۱۷ ی کانوونا ئیکئ ۱۹۰۸ ئ هاتبوو دامه‌زراندن^(۳)، و شیخ عه‌بدولسه‌لام و سه‌روک هۆزیین کوردان یین لایه‌نگیرین وی فاکته‌ریین ب هیز دناڤ تایئ مووسل یئ کۆمه‌لئیدا ده‌اتنه هه‌ژمارتن.

---

(۱) خودانی فه‌کولینئ ب عه‌لی به‌گی نافیری هاتیه ناڤ کرن، صالح ناغایی نیروه‌یی دوو جاران (ل ئوردوگایی ره‌هت ۱۹۷۵، و ئوردوگایی جه‌روم ۱۹۷۵ - ۱۹۷۶)، ده‌می نه‌ز ل خویندنا سه‌ره‌تایی دگوته من عه‌لی به‌گی (۷) زمان دزانین، و نفیسین وی ل جه‌م مه‌لا شه‌ریف من دیتنه؛ چونکی نافیری ل خواندنگه‌هین سته‌نبولئ خویندبوو. ته‌ته‌ر به‌گی کورئ وی نفیسین سته‌نبولئ ل مووسل د گه‌هاندنه شیخی بارزان و به‌رده‌وام دناڤه‌را واندا ب نفیسین دانوساندن هه‌بوو؛ صالح ناغا عه‌بدوللا ره‌جه‌ب (۱۹۰۳ - ۱۹۷۶) نیروه‌یی، مرؤفه‌کی ژیر و هوشیار بوو و زۆرئ هویر بین بوو، و هزره‌کا ب هیز هه‌بوو، دغه‌گیرانا تشتادا یئ بیرتیزبوو و بابئ مسته‌فا نیروه‌ییسه.

(۲) پاش گرنا ته‌ته‌ر به‌گی سینیی نیروه‌یی ل به‌ارا ۱۹۱۴ ئ تا‌هر به‌گی والیی به‌ری و هژماره‌کا مه‌زنین مووسلیان و که‌سانین دوی ده‌میدا سه‌ر ب به‌ری حوریه‌ت و ئیتلاف فه‌ نه‌هیلان نافیری به‌یته‌ سیداره‌دان و زۆر هاریکاریا وی کرن، لی ده‌ما سلیمان نه‌زیف بڤان بزافا و په‌یوه‌ندیین به‌ری زانی، بریار دا ل رۆژا ۴ ی کانوونا ئیکئ ۱۹۱۴ ئ، ۳ رۆژا پشتی سیداره‌دانا شیخ عه‌بدولسه‌لام، ته‌ته‌ر به‌گ ژئ به‌یته‌ سیداره‌دان. علی تتر توفیق: ژیده‌ری به‌ری، ل ۲۶۱.

(۳) Malmisanij: Adi gecen Aseri, S. ۴۹

ده‌قی تلگرافی بنیره: کرد تعاون و ترقی غزته‌سی نومرو (۵)، ۱۰ ی ژو الحجه ۱۳۲۶ (۲) ی کانوونا دووئ ۱۹۰۹، ل ۳۶، د:

;Kurtd Teavun ve Terakki Gazatasi, Govara Kurdi-Tirki ۱۹۰۸-۱۹۰۹, werger ji tipen Latini: M. Emin Bozarsalan (uppsala, ۱۹۹۸).

پاش شوپشا دژی ئیتحاد و تهرهقی کو ژلایئ لایهنگیرین سوئتان عهبدولحه میدی ل ۱۳ ی نیسانا ۱۹۰۹ ئ هاتبوو کرن، سوئتان عهبدولحه مید هاته لادان^(۱)، و حکومهتا ئیتحاد و تهرهقی سیاسهتهکا توند و سهروکوئگرانه گرتیه پیش و دهرگههئ ههر ریکخراو و کومهلهیهکا نه تورکی گرتن^(۲)، ههروهسا ل ۲۳ ی ئابا ۱۹۰۹ ئ یاسایئ فهدهغهبوونا چیکرنا کومهل و پارتین خودان ئارمانجین نهتهوهیی — سیاسی دهرئیکستن^(۳)، و دژایهتیا ههر جووره بزافهکا نهتهوهیی و کهسایهتیئین بهرچاا دفئ ریبازئ داکرن.

شیخ عهبدولسلامئ بارزانی بو رزگاریا گهئ کوردستانئ و نههیلانا زورداریا ئیتحاد و تهرهقی، ژبلی پهیهوندیئین دگهل کوپ و کومهلین کوردی و ئوسمانی، پهیهوندی دگهل جیگرئ کونسولئ بهریتانی ل مووسل ژی ههبوون^(۴)، کو دی سهردهمیدا ئیدوارد ویلکی (H. W. Wilkie) بوو^(۵). شیخ عهبدولسهلام یئ ژ چاخئ خو پیشتر بوو، و زور باش د سیاسهتا سهردهمیدا دگههشت. لهورا ژی جموجولین وی بو سهروک هوزین پاشقهرویین دیتر، جهئ رهزامهندیئ نهبوون، و دژایهتی دگهلدا دکرن. ئ شیخی ب هزرهکا بهرفرهه، و دوور ژ هشکباوهریا بهرتنهنگا دینی، سهردهمیری دگهل سیاسهتیئا دکرن. وی کارئ سیاسی جودا ژ خو گرئیدانهکا بهرتنهنگا دینی دزانی، و ههر بقئ نهگهري ژی بوو، کو وهزیرئ دهرقههئ ئوسمانی ل ۲ ی کانوونا ئیکئ سالا ۱۹۰۹ ئ داخوازا فهگوهاستنا (ویلکی) ژ مووسل کر^(۶)، و سهرههنگام ل کانوونا دووئ ل سالا ۱۹۱۰ ئ هاته فهگوهاستن^(۷).

(۱) النعمی: المصدر السابق، ص ۹۲.

(۲) Karj J. Bodnarchuk: Kurdistan region under siege, Lenner Publication company (USA, ۲۰۰۰), p. ۴۲

(۳) سلیمان موسی: الحركة العربية سيرة من الرحلة الأولى للنهضة العربية الحديثة، ۱۹۰۸ - ۱۹۲۴، دار النهار للنشر، ط ۲، (بیروت، ۱۹۷۷)، ص ۳۲.

(۴) T. C. Basbakanlik Devlet Arxivleri genel mudur lugu Osmanli arsivi daire basbanligi musul-kerkuk ile iligili arxiv belgeleri ۱۵۲۵-۱۹۱۹, (Ankara, ۱۹۹۳), S. ۳۱۳-۳۱۴.

(۵) حمد داخل کریم السعدی: المصالح الأجنبية في الموصل ۱۸۳۴ - ۱۹۱۴، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة الموصل، ۱۹۹۹، ص ۲۳.

(۶) Basbakalik Devlet Arxivleri... , S ۳۱۴ - ۳۱۵

(۷) السعدی: المصدر السابق، ص ۲۳.

شیخ عەبدولسەلام لاسەر فەن بېروباوەرا و پەيوەندییەن کو دگەل کۆمەڵە ئین سیاسییەن کوردیدا هەب، دەفەرا ژێر دەسەلاتا وی چەندی جاران تووشی هێرشا حکومەتا ئوسمانی بوو. سیاسەتا تورککرنی و سەپاندنا دەسەلاتا ناوەندی ژلایی ئیتحاد و تەرەقی فە، بوو ئەگەر کو هەندەک کاربەدەستین ئوسمانییەن سەرب بەرەیی (حوریهت و ئیتتلاف فرقه‌سی) کو پشتگیریا سیاسەتا (لامەرکەزی) دکر، هاریکاریا شیخ عەبدولسەلامی بکەن، نەمازە پاش دانانا نازم پاشای بوو والیی بەغدا، و فەگۆهاستنا محەمەد فازل پاشایی داغستانی (۲۲ کانوونا ئیکتی - ۲۳ خزیرانا ۱۹۱۰)،^(۱) ژ ویلایه‌تا مووسل، هەر وی سالی گەفتگو دناقبەرا حکومەتی و شیخ عەبدولسەلامیدا دەستپیکر و لاسەر هەندەک سەرۆبەراندا گەهشتنە رێکەفتنی و شیخ عەبدولسەلام سالا ۱۹۱۱ ئ پستی مشەختبوونی زفیری بارزان^(۲).

سیاسەتا توند و تیزا ئیتحاد و تەرەقی بوو ئەگەر کو مللەتین نە تورک ژ وان دوور کەفن، و ل دور حزبین میانەرەو مینا (حوریهت پەرۆەر موعتەدل فرقه‌سی) و (حوریهت و ئیتتلاف فرقه‌سی) کۆمفە ببن. کوردان ژ ی پشتگیریەکا باش ژ فەن پارتادکر، بۆ وینە پستی دامەزراندنا لقا (حوریهت و ئیتتلاف فرقه‌سی) ل دووماهیا سالا ۱۹۱۱ ئ ل مووسل، گەلەک کەسان دەست ژ کارکیشانا خو ژ ئیتحاد و تەرەقی راکەهانە، و چوونە دناف پارتا نافیریدا^(۳)، و رۆژناما وان ژ ی نافی (ئەلنەج)، ب رەنگەکی بەرفرەه دناف خەلکیدا بەلاف دبوو^(۴).

د وی دەمیدا شیخ عەبدولسەلام دگەل تەتەر بەگی نیروهیی پەيوەندییەن خویش دگەل تاهر پاشایی والیی مووسل (۱۳ تشرینا ئیکتی ۱۹۱۰ - ۲۴ تشرینا ئیکتی ۱۹۱۲) دا گریدان، و والیی نافیری پشتەفانی ژ ی دکر، و دگەل سەفوەت بەگی دوو فاکتەرین بەیز

(۱) شذی فیصل رشو العیبدی: الإدارة العثمانية في الموصل في عهد الاتحاديين، ۱۹۰۸ - ۱۹۱۸، رساله ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة الموصل، ۱۹۹۷، ص ۳۶.
(۲) بو زانینا زیدەتر بنیرە: عبد الفتاح علي بوتاني: "حركة الشيخ عبد السلام البارزاني مقدمه للكفاح الكوردي في مجاله السياسي والعسكري"، مجلة كولان العدد (۳۲)، أربيل، كانون الثاني، ۱۹۹۸، ص ۲۰ - ۲۸؛ "حركة الشيخ عبد السلام البارزاني في جريده النجاح الموصلية" مجله متين، العدد (۱۱۸)، تشرين الثاني ۲۰۰۱، دهوك، ص ۸۳-۸۷.
(۳) عبد الفتاح علي يحيى: الحياة الحزبية في الموصل ۱۸۲۶ - ۱۹۵۸، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة الموصل، ۱۹۹۰، ص ۱۷.
(۴) نوري أحمد عبد القادر: الموصل والحركة القومية العربية ۱۹۲۰ - ۱۹۴۱، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة الموصل، ۱۹۸۸، ص ۲۲.

بوون بو پشتهفانی کرنا سیاسهتا لامهرکهزی ددهفهزیدا^(۱). بقی رهنگی ههلوپستی (لامهرکهزی) ددهفهرامووسلدا پتر ب هیز کهفت کو هیزا شیخی بارزانی ژی فاکتهرهکی سهرهکی فی بهیز کهفتنی بوو.

ئهف گهورینه د سیاسهتا ئوسمانیاندا، بوو ئهگهر کو دگهل لی بورینا گشتی بو بارزانیان ریژلینان ژ کار و بزافین شیخ عهبدولسهلام ژی هاتهکرن^(۲). بقی رهنگی دهولهتا ئوسمانی فیا شههرهزایانه سهردهریی دگهل کیشا کوردی ل ژیر سهرۆکاتیا شیخ عهبدولسهلام بکهت. بهلگهنامهکا ئوسمانی پیشبینیهکا زورا دروست ژ کیشا بارزان کربوو. ههروهک تیدا هاتیه کو ئهف دهفهزه زورا بی بههر بوویه، ژ خزمهتگوزاریا و هندی د وان کاودانادا ژی بیت مومکین نینه سهقامگیری بخوفه بینیت، و دئایه نیدی، دئ بیته گرفتاریهکا سیاسی^(۳). ههروهک د فی بهلگهنامهکا ل سالا ۱۹۱۰ ئ هاتییه، راپه رینا بارزانیان بوو کیشهیهکا سیاسی. دویدا بوو کیشا نهتهوهییا کوردی و تا نهو ژی سهرکیشیا بزافا رزگاربخوازا کوردی دکهت.

د روینشتنهکا سهرۆکین بههدینان ل مالا شیخ نور محمهدی بریفکی و ب نامادهبوونا شیخ بههائه دینن نهقشه بهندی، حاجی رهشید بهگی بهرواری و تهتهر بهگی نیروهی و چهند کهسین دیتر شیخ عهبدولسهلام بنافی نامادهبوویان بروسکه ئیمزا کر و بو بابعالی هنارت^(۴).

ئهف داخوازا کوردی دیارترین و بهرجا فترین داخوازا چاکسازیییه کو ژلای کوردان هاتییه پیشکیشکرن، کو ژ خالین خواری پیکهاتبوو^(۵):

(۱) علی تهتهر توفیق: ژیده ری بهری، ل ۲۶۱.

(۲) علائه دین سهجادی: میژووی راپه رینی کورد، چ ۲، (شهرکرد، ۱۹۹۶)، ص ۱۰۱.

(۳) بو دهقی بهلگه نامه بنیره:

Basbakanlik Devlet Arsivleri, S. ۳۱۳ – ۳۱۴.

(۴) صدیق الدملوجی: إماره بهدینان الکرديه أو إماره العمادیه، تقدیم ومراجعه عبد الفتاح علی بوتانی، دار ناس، (أربیل، ۱۹۹۹)، ص ۱۴۷.

(۵) بارزانی: ژیده ری بهری، ل ۱۸ – ۱۹؛ پی رهش: بارزان وحرکه الوعی القومی الکردی ۱۸۲۶ – ۱۹۱۴، (د. م، ۱۹۸۰)، ص ۹۹، رابرت اولسن: قیام شیخ سعید پیران کردستان ۱۹۲۵، ت. إبراهيم یونسی، انتشارات نگاه، (تهران، ۱۳۷۷)، ص ۴۰.

;MC Duwall, David: A Modern history of Kurds, I. B. Tauris publishers, second edition, Rijis wijk, ۱۹۹۲, p. ۹۸

- ۱ - زمانى كوردى ل هەر پېنج قەزايىن كوردى، دھوك، زاخو، ئامېدىي، شنگار و ئاكرى زمانى فەرمى بېت.
  - ۲ - زمانى پەرودى ب كوردى بېت.
  - ۳ - قائمەقام، رېفەبەرېن ناحيا ژوان كەسا بن، كو كوردى زان بن.
  - ۴ - چونكى دىنى فەرمىي دەولەتى ئىسلامە، دىت دەسلات ل دوىف شەرىعەتى ئىسلامى ب رېفەبېت.
  - ۵ - دىت قازى و موختى ژ مەزھەبى شافى بېنە ھەلبزارتن.
  - ۶ - باج دى ژوان كەسا ھىتە وەرگرتن كو ل سەر بېت، و ل دوىف شەرىعى، و يى زىدەتر چى نابىت زى بېتە وەرگرتن.
  - ۷ - ئەو پارى بەرانبەر خزمەتا لەشكرى دەھتە وەرگرتن، ھەر بىنەت. لى بۇ چىكرنا رېكا بېتە ب كارئىنان دقان قەزادا.
- روونقىسەك ژفى داخوژى بۇ سەرۆكىن كوردان ل ستەنبوئ ھاتەھنارتن، مینا: شىخ عەبدولقادرى نەھرى، ئەمىن عالی بەدرخان و شەرىف پاشاى^(۱)، ھەرۆك ديار فان بەندا بېنە سىاسەتى ژى دەھات و دەستى كۆمەلېن سىاسىي كوردى ژى دگەلدا يى دياربوو، تايبەت ھەرسى بەندىن ئىكەم كو روخسارەكى نەتەوھى ژى پىفە دياربوو، بەندا چوارى ژى داخوژەكا دژى كار و كرىارېن ئىتھاد و تەرەقى، د پەپرەوكرنا سىاسەتا رەگەزپەرستى و تورككرنى بوو، بەندا پېنجى ژى زۆر زېرەكانە ھاتبوو دارشتن كو برىتییە ژ چىكرنا قالبەكى سىاسى - مەزھەبى يى جودا ژ مەزھەبى توركان كو حەنەفى بوون، ئەفەژى دا تايبەتمەندىيەكا دىتر دەتە دەفەرېن كوردى و جفاكەكى سەربەخۇ بەرانبەرسىاسەتا ناوھندىا توركان چىكەتن.
- سالا ۱۹۱۱ دى باشترىن سال بېت، بۇ پېشكىشكرنا داخوژىن كوردى. ھەرۆك سەدىق دەمەلوجى دنقىسىت، كو پاش گرتنا شىخ عەبدولسەلام، مالا شىخ نور محەمەد برىفىكى

;MC Duwall, Op. Cit. P ۹۸.

(۱) بارزانى: سەرچاوى پېشو، ل ۱۹.

ل دهوكى ب ئەمرى سەلمان نەزىف والىي مەوسىلى ھاتە پەشكەن. دەقى وى بروسكى
فەدەيتەن كو بۆ بابەلى بەرى سى سالان ھاتبەو نەبەسەن^(۱)، ئانكو دى بىتە ساللا ۱۹۱۱.

دەقى ماوەيدا پەيوەندىيەن شەيخى بارزانى دگەل عەبدولرەزاق بەدرخان و سەيد
تەھايى نەھرى و سەمكويى شەكەك زى دھوش بوون. كۆمەلا (استەخلاصا كوردستان) كو
ئىكەم رەبەراوا سەياسى و خودان ئارمانجەك سەياسى و نەتەھەبى و رەزگارەخوازەنە بوو
كو ل رۆزھەلاتا كوردستانى ل ساللا ۱۹۱۲ ئ ھاتبەو دامەزراندن^(۲)، سەرۆكى وى سەيد
عەبدوللايى كورپى شەيخ عەبدولقادرى نەھرى بوو^(۳)، و شەيخى بارزانى زى پەيوەندىيەن
نەزىك دگەلدا ھەبوون و ھارىكاريا وان دكر^(۴).

پەيوەندىيەن دناقبەرا شەيخى بارزان و عەبدولرەزاق بەدرخان گەرمەتر بوون، كۆمەلا
(جەھاندىنى) كو دەستپەيكا ساللا ۱۹۱۳ ئ ل (خوى) ئ ۇلايى عەبدولرەزاق و سەمكويى فە
ھاتبەو دامەزراندن^(۵)، نە بىتەن كوردەن رۆزھەلاتى تەيدا ئەندام بوون، بەلكو ھەزارەكا
بەرچاڭ ز سەرۆك ھۆزەن كوردستانا زەير دەسەلاتا ئوسمانى زى ئەندام بوون تەيدا^(۶).
شەيخ عەبدولسەلام پەيوەندىيەن خورت دگەل فى كۆمەلا ھەبوون و عەبدولرەزاق
بەدرخان بەردەوام نامە بۆ دھنارتەن و بەرسف وەرەگرت^(۷).

ئەف داخوازە جارەكا دىتە، پەشتى كو (ئىتەجاد و تەرەقى) دەسەلات گرتە دەست، ب
داخوازەكا سەياسى و دەستتەيوەردانا كۆمەلەن سەياسىيەن كورد ھاتە نەبەسەن^(۸)، ئەف ئەگەرە

(۱) الدەملوجى: المەصدەر نەفسە، ص ۱۴۷.

(۲) Kemal Burkay: Gecmisten Bugune Kurtler ve Kurdistan
Cogratya-Tarih Edebyat, cilt ۲, ikinci baski, Deng yayinlari,
(Istanbul, ۱۹۹۷), S. ۴۵۵

(۳) توماس بوا: تاريخ الأكراد، محمد تيسير ميرخان، دار الفكر المعاصر، (دمشق، ۲۰۰۱)، ص
۱۹۴.

(۴) Ebdurizaq Bedirxan: Autobiogratya Ebdurizaq Bedirxan, werger u
Amadekar Celile Calil, wesanen kovara Metin (Duhok, ۱۹۹۹), L. ۳۵.

(۵) كەمال مەزھەر ئەھمەد: چەند لاپەرەيەك لە مەزھەرى گەلى كورد (بەشى دووهم) نامادە كوردنى
عەبدوللا زەنگەنە، دەزگايى موكريانى، (ھەولەير، ۲۰۰۱)، ل ۲۶۸.

(۶) بىرە: على تەت توفيق: زەندەرى بەرى، ل ۹۰.

(۷) Bedirxan: Sercawe Pesin, L. ۳۵ - ۳۷

(۸) عبد المنعم الغلامى: الضحايا الثلاث الشيخ سعيد برزنجى، الشيخ عبد السلام بارزانى و الشيخ
ضاري الزوبعي، مطبعة الهدف، (الموصل، ۱۹۵۵)، ص ۳۲.

شیخ عبدولسەلام ل تفلیس

و گونه‌هبار کرنا شیخ بارزان ب هه‌بوونا په‌یوه‌ندی دگهل رووسیا و ره‌فینا سه‌فوهت به‌گی^(۱)، بو جهم شیخ عبدولسەلامی کو په‌یوه‌ندیه‌ک دناقبه‌را وان دگهل عبدولره‌زاق و سه‌ید تاهایی دا هه‌بوو^(۲)، هه‌روه‌سا باسه‌ک هه‌بوو کو عبدولره‌زاق، سمکو، حسین به‌درخان، مار شه‌معون، شیخ بارزان، سه‌ید تاه‌ا و ریبه‌رین ئیزدیان، دی سه‌ره‌لدانه‌کا گشتی دژی ئوسمانیان که‌ن، کو نه‌ف به‌ره‌ه‌قیه‌ ژی ب ه‌زرا ئوسمانیان بیی هاریکاریا رووسیا و کۆمه‌له‌یه‌کا سیاسییا کوردی مومکین نه‌دبوو^(۳). له‌ورا ژی ب توندی دژی فی داخوآزا شیخی راوه‌ستیان و هی‌رشه‌کا زۆرا مه‌زن ل نیسانا ۱۹۱۴ ئی کرنه‌ سه‌ر ده‌قه‌را بارزان^(۴).

(۱) سه‌فوهت به‌گ دوی ده‌میدا ده‌سه‌لاتداری سته‌نیولی بوو و نه‌ندامه‌کی به‌رچافی (حوریه‌ت و ئیتلاف) بوو و دکه‌فندا هه‌فالیی دگهل شیخ عبدولسەلام و عبدولره‌زاق به‌درخان هه‌بوو، ب گونه‌ها کوشتنا مه‌حمود شه‌وک‌ه‌ت پاشایی ل ۱۴ ی خ‌زیرانا ۱۹۱۳ ره‌فی و په‌نا‌بره‌ به‌ر شیخ عبدولسەلام، پاشی ره‌فی و چوو رووسیا. بلال: المصدر السابق، ص ۵۱.

;Bedirxan: Autobiografiya..., L ۳۶

(۲) Bedirxan: Autobiografiya..., L. ۳۶.

(۳) MC Duwal: Op. Cit. p. ۹۹.

(۴) Başbakanlik devlet Arşivleri..., S. ۳۳۳.

ههروهك ديار دڤى ماوهيدا شىخى بارزان شياوو پهيوهنديى ب (كۆمهلا ئيرشاد) زى بكهت؛ چونكى دگهل سه رهه لدانا بدليسى، سه رهه لدانى ل بارزان زى دهست پيكر داکو هيژين توركى توشى گيژه سه ريى بکهن، و بهري وان بدهنه چه ندين بهرهيى شهري، ههروهسا دگهل فان دوو بزافادا ل بايه زيديى زى بزافه كا ديتر يا چه كدارى دهست پى بوو كو هه فدهميا فان بزافان نيشانا پهيوهنديا وانه دگهل ئيكا^(۱).

پاش شهريىن دزوار سه ره نجام شىخ نه چار بوو په نايى ببه ته رۆژه لاتا كوردستانى و ل ويى چهندين بزاف بو راکيشانا هاريكاريا رووسيا كرن كو چ پيغه نه هات^(۲)، دزفرينا خوڊا ل تڤليسى ل گهنگه چيني ل دهفهره شكاكان ب غه درقه هاته گرتن^(۳)، و ل مووسل ب دادگاييكرنه كا سه ريى و چيكرى و بى ئه مرى بابعالى و ب ئه مرى سليمان نه زيف^(۴)، واليى مووسل^(۵)، ل ۲۰ ي چريا دووى سالا ۱۳۳۰ ئ رومى ل ۱ ي كانوونا ئيكي سالا ۱۹۱۴ ئ زاييني دگهل محمهد ئاغايى هي شه ته، عه بدي ئاغايى مزوورى ژوورى، عه لى كورپى محمهد ئه مين باب سيقى هاته سي داره دان^(۶)، و ل رۆژا ۴ ي كانوونا ئيكي زى، هه قالى ويى ديتر ته ته ره به گى كورپى عه ل به گى سينيى نيروهيى زى هاته سي داره دان^(۷).

(۱) همدى: كرد و كردستان، در اسناد محرمانه بهر يتانيا، ت. بهزاد خوشحالى، انتشارات نور علم، (قم، ۱۳۷۸)، ص ۱۶۶.

(۲) Hişyar: S. P. L ۱۶۶.

(۳) ل دور چونه تا گرتنا وي بنيره: بارزاني: سه رچاوه ي پيشو، ل ۲۰.
 (۴) سليمان نه زيف به گ كورپى والى و نفيسه سه سعيد پاشاى بوو، ب ره سه ن كورديى ديار به كريبه، سالا ۱۸۶۸ ژدايكي بوويه. ل به سرا، به غدا و ل مووسل (چريا دووى ۱۹۱۳) بوويه والى، نه ندامه كى هه شكباوه ري كۆمهلا ئيتحاد و ته ره قى بوو، ل كانوونا دووى ۱۹۲۷ ل سته نبولى مريه. مير بصري: المصدر السابق، ص ۶۵ - ۶۷.
 (۵) محمد نوري ديرسى: "نظرة إلى التاريخ العثماني"، ت. روشن بدرخان، مجله الحوار، السنه الثالثه، العددان (۹ - ۱۰)، خريف شتاء ۱۹۹۵، القامشلي، ص ۶۳.
 (۶) الغلامى: الضحايا الثلاث..، ص ۵۰؛ نه جمه د: كوردستان له ساله كانى...، ل ۵۰؛ فيصل محمد الأرحيم: تطور العراق تحت حكم الاتحاديين ۱۹۰۸ - ۱۹۱۴، مطبعة الجمهور، (موصل، ۱۹۷۵)، ص ۹۶.

(۷) ته ته ره به گ ژلايى تاهر پاشايى واليى به ريى يى مووسل (۱۳/۱۰/۱۹۱۰ - ۲۴/۱۰/۱۹۱۲) بو جهه كى باشت هاتوو فه گو هاستن، لى ده ما سليمان نه زيف زانى، بريار دا كو ئه و زى ل رۆژا چوارى به يته سي داره دان، ژبلى وي كورپى وي ب ناقي مه جيد به گ، خالد به گى شه ره ف و چه كداره كى وي خه لكى گوندى ساركا ريكانيا بناقي ره جه ب زى د زيندانيدا هاتنه كوشتن، لى هه قالين وانين ديتر پيره ميى عه زيز به گ، حه يرانى بيروماني، حه يويى سيني، نه جمه د خانى سه رنى ل سالا ۱۹۱۸ ئ پشتى گرتنا مووسل ژلايى بهر يتانيا فه هاتنه نازا كرن. ته ته ره به گ دگهل چه كدارين خو ل بهارا سالا ۱۹۱۴ ئ ل گوندى ئه ردپل ل ده فه را مزوورى ژوريا پشتى شكه ستنا شو رشا شىخ عه بدولسه لام هاتوونه گرتن. على تر توفيق: ژي ده ري به ري، ل ۲۶۴.

ههروهك مهسعود بارزانی دپهرتوكا بارزانی و بزوتنهوهی رزگاریخوازی كورد ۱۹۳۱ – ۱۹۵۸ دا دنقیسیت: "ب شهیدبوونا شیخ عهبدولسهلام، كوردان پيشهوايهك ژدهست دا كو ئهگهر ههتا پاش شهري ئيكي يي جيهانی مابا، حالی كوردان ئهغه نهديوو ئهوی كو نهو تیدایه"^(۱).

براستی زی دكاودانهكهی زوری نازكدا، شیخ عهبدولسهلام هاته شهیدكرن و شهیدكرنا وی بوو ئهگهر كول دهفهرین باشووری كوردستانی ههتا پاش شهري جيهانی ئيكي زی ئهه پشنگریا كو ئوسمانی و توركان ژ خهلكی وی ژفان پی ههی نههاته جه، و پرانیا خهلكی د پشكداريكرنا شهپیدا خو دانهپاش و ههلوستهكی دژی توركی وهرگرتن. ههلوستی زور نكهتیفی سهروك هوزین كورد بهرانبه توركیا دكیشا مووسلدا زی ئيكي ژ ئهگهرین وی، شهیدكرنا شیخ عهبدولسهلام بارزانی ژلایي توركان بوویه.

ههروهك د بهلگهناما ئوسمانیدا هاتبوو، سهردهدريكرن دگهل كیشا كوردی برهنگهكی نالوجيكانه بوو ئهگهر، كو نهبتنی ئهف بزافه نههیته فهمراندن، بهلكو وهكو ئاریشهكا سیاسیا بهرفه ره ئی بهیت و ههتا ئهفپرۆژی ددهفهپیدا یا بهردهوام بیت و بیته ئيكي ژ گرنگترین كیشین سیاسی د پرۆههلاتا نافهراستدا.

---

(۱) بارزانی: ژیدهری بهری، ل ۲۰.

ب ھەلکەفتا بۇرینا (۸۰) ى سالان ل سەرپىككەفتنا

فەيسەل - وايزمەن (*)

گەھەرئى سىياسەت و دىپلۇماسىيەت، مافى مەرۇف و مەرۇفايەت، ئازادى و ديموكراسى، چەپ و راست، ميانەرە و توندەرە و مېژوونقىسى و رۇژنامەگەرى... يان زى باشتەر ئەوۋە بېژىن گەھەرئى مەرۇفى و بۇچوونىن وى، ھەموو ئەفرو ل سەر بنەمايى بەرژەوۋەندىيىن وى و ولاتى وى و گەلى وى ھاتىنە دانان، يان زى بانەكە و دوو ھەوا^(۱)؟!

ھندەك جاران باش نىنە مەرۇف بېرارا (خەسوويى) بدەت و لسەر بنەمايى فيان و ئارەزوويىن خۇ دادوۋەرىيى بکەت، لەورا تىشتى بۇ مەرۇفى باش و رەوا بيت بلا بۇ ھەمووان رەوا بيت و ئەگەر بۇ مەرۇفى رەوا نەبىت بلا بۇ ھەمووان نەباش و نەپرەوا بيت.

زۇر جاران نفيسەرەين بيانى بزافىن كوردان بۇ ئازادى، سەربەخۇيى و ۋەككەفيى، ب خيانەت و خۇفروشى ل قەلەم داينە، لى خيانەت و خۇفروشى و نەمەرۇفايەتيا - د ترازيا واندا - رېبەرەين وان، شۇرشيگىرى و مەرۇفايەتيايە و د خزمەتا ئازادى، تەناھى،

(*) ۋەكو سىنار ل بنگەھى لالاش ل دەھك ھاتىە پىشكىشكرن و ل گوڧارا مەتىن ژمارە (۹۲) ل ئەيلولا ۱۹۹۹ ل دەھك ھاتىي بەلاڧكرن.

(۱) دىيىژن جاره كى كچا مالەكى دگەل ھەڧژىننى خۇ ل مالا بابى بوو مېھقان. و ژ بەر گەرما ھافىننى ل سەر بانى نفىستن؛ بەرى سپىدى ھەوا پىچەك سار بوو، داىكا كچى ژ خەو ھشيار بوو، چو ھنداڧ كچ و زافاى دىت پىچەك ژىك دوور كەڧتىنە و بەتانى داينە لايەكى، لەورا داىكا كچى ئەو و زافا نىژىك نىك كرن و گوت: ھەوا چەندى سارە.

دوڧىدا بەرى خۇ داى دىت كور و بووك ژ بەر سەرما سپىدى يى خۇ نىژىك نىك كرى و بەتانى يى كىشايە بۇدا؛ چونكى كەيڧا خەسىب ب بووكى نەدھات ئىنا چوو ھنداڧ و بەتانى ل سەر وان دا رەخەكى و بووك و كورى خۇ ژىك دوور كرن و گوت: (ماشاءالله) ھەوا چەندى گەرمە ھەوۋە ھوسا خۇ پىكڧە رساندى!، ئەو بوو بووكى ھەدار نەما و رابوو و گوت: (ماشاءالله) بانەكە و دوو ھەوا!

ناشتی، گهل و ولاتی دایه^(۱)! ئانکو سهره‌رای هندئ کو ئیمام عه‌لی دبیژیت: "ئهو تشتئ ته بو خو دفتیت بو که‌سین دی ژئ بخوازه و ئه‌وتشتئ ته بو خو نه‌فتیت بو وان ژئ نه‌خوازه"^(۲).

به‌ری دهمه‌کئ هنده‌ک روشه‌نبیرین عه‌ره‌ب ژوانا ژئ (ره‌جائی ئه‌لفاید)^(۳)، د سمیناره‌کئیدا ل دهوکی گووت کو پیدفاییه عه‌ره‌ب دیسان وه‌کو چاخئ عومه‌ری ره‌فتاری دگهل کورداندا بکه‌ن... و دویدا گوت کو مه‌ترسیا روشه‌نبیرین عه‌ره‌ب ئه‌وه کو زور ژ چیبوونا ده‌وله‌تا کوردی د ترسن، کو ره‌نگه (ئیسرائیل)ه‌ک دی ژ دایک بییت. دفتیت مروفت ریژی ژ هه‌موو گهلان بگریت، ریژ گرتن ژ گهلان ریژ گرتن ژ خو‌یه، هه‌موو گه‌له‌کئ مافی ئازادی و سه‌ربه‌خویی هه‌یه، خو‌شه‌ویستیا گه‌ئ مروفتی نه‌ب راما‌نا دزایه‌تیا گهلین دیتره، دفتیت مروفتی چهند گه‌ئ خو دفتیت، ب هه‌مان ئه‌ندازه ژئ حه‌ز ژ گهلین دیتر و مروفتیه‌تی بکه‌ت. نه‌خو‌شی و کی‌شین گهلان نه‌خو‌شیین هه‌موو مروفتیه‌تیینه، سه‌عدی شیرازی دبیژیت مروفت مینا ئه‌ندامین هه‌فدوونه و د ئا‌فراندنی‌دا ژ ئیک گه‌وه‌هرینه، دهما ئه‌ندامه‌ک بی‌شیت هه‌موو ئه‌ندامین دیتر ژئ ژ به‌ر ئی‌شا وی خو ناگرن^(۴).

ئه‌گه‌ر ده‌وله‌ت بوون، ئازادی، سه‌ربه‌خویی، مروفتیه‌تی، ته‌ناهی و پێشکه‌فتن و... بو مروفتیه‌تی باشه‌ بی گومان بو کوردان ژئ باشه. ئه‌گه‌ر بن ده‌ستی، سته‌م و ئازار، زیندان و ئه‌شکه‌نجه، کو‌پله‌تی و مال ویرانی و... دیارده‌یه‌کا نه‌مروفتیه‌تییه و بو خه‌لکی دی خرابه، بی گومان بو کوردان ژئ خرابه، ئانکو بی په‌رده دبیژین مه‌ نه‌فتیت

(۱) بو وینه بنیره: فزاد قزنجی: العراق في الوثائق البريطانية ۱۹۰۵ - ۱۹۳۰، تقدیم و مراجعه عبدالرزاق الحسنی، دار المأمون، (بغداد - ۱۹۸۹).

(۲) ژ بلی ئیمام عه‌لی ئه‌ف ئاخافتنه بو زور که‌سا ده‌یته فه‌گیان و یا د ئاینین دی دا ژئ به‌رچا‌ف دکه‌فت.

(۳) مه‌به‌ست ژئ نه‌ ئه‌وه کو (ره‌جائی ئه‌لفاند) دژئ کوردان ئه‌ف ئاخافتنه گووتبن، به‌لکو دوستی کوردانه و مه‌به‌ستا وی پئ ئه‌و بوو کو ب دادپه‌روه‌رانه ره‌فتاری دگهلدا بکه‌ن، لی دیسان دوستین کوردان نه‌گه‌هشتینه وی قه‌ناعه‌تی کو کوردان ژئ هه‌مان مافین مروفتان وه‌کو هه‌موو ملله‌تین دیتر هه‌بن، و ده‌می ب کریار داخوازا ئیکسانی ده‌یته کرن هه‌موو دبه‌ دژ. نا‌فیری ئه‌و ئاخافتنا دی ژ زارده‌فی عه‌ره‌بان دگوت.

(۴) سه‌عدی شیرازی د ه‌وزانه‌کئیدا دنقیسیت:

بنی آدم اعضای یک دیگرند   که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار   دگر عضوها را نماند قرار

وهكو چاخى خەلىفە عومەرى بېينە (مەوالى)^(۱). بۆچى نە ئەو ئىكسانيا كو ئىمامى
(عەلى) باس ژى دكەت؟

ئەگەر بن دەستى بۇ فەلەستىنى، بوسنىيا، كوسوفو و چېچن و... نەيا رەوايە، و چى
ئابىت (كافر) (موسلمانى) ب چەوسىنىت و زۆرىي لى بكەت، بى گومان لدويف
دەستورئ خودئ، چى ئابىت موسلمان موسلمانى زى بچەوسىنىت و زۆرىي لى بكەت،
ئانكو جياوازايا كوردستانئ دگەل وان چيە؟! بۇ ھندئ ئىسرائىلەك ژ دايك نەبىت!
دقئت كورد ھەر بن دەست بىمىن! و بۇ چى سەربەخۇيا مللەتەكى موسلمان دئ مينا
چىبوونا ئىسرائىلى بىت؟

ئەرى ئەگەر كورد و ئەو مللەتئ دگەلدا دژىن دگەل ئىسرائىل و فەلەستىنيا بھىنە
بەراوردكرن، كى ئىسرائىلىيە و كى فەلەستىنى؟ ئەگەر ئىسرائىلى ئاھا كەسەكى داگىر
كربىت و نەھىلىت سەربەخۇي و ھەرىگرن و گوندىن ەھربان خراب دكەن، بىگومان
لدويف وئ سىياسەتئ دئ تورك و ەھرب و ئىرانى مينا ئىسرائىلىيان بن و كورد زى مينا
مللەتەكى بىندەست و (مەزلوم) و نە دئ (زالم) بن. بۇ ھندئ بەرزەھەندىن تورك و
ەھرب و ئىرانىيان تىك نەچن، بلا سەر بىنەمايى چەوساندن و خوارنا مافىن كوردان و
تالان كرنا ولاتئ وان بىت، و كورد زى دقئت بىدەنگ بن، دا تەناھيا دەفەرى بھىتە
پاراستن!؟

د فېرەدا ب تنى مە دقئت ب كورتى بەرى خوە بدمىنە روودانەكا مېژوووى داكو
بزانىن چىبوونا ئىسرائىلى د بەرزەھەندىا كىدا بوويە و كى دانپىدان پىكرىە؟ ئەرى
ئەفە كورد بوويە كو پەيوەندى دگەل وان گرېداينە؟ يان زى ەھرب ب خۇ بوويە كو
ماق جوهىيا و سەھيونىزمئ ل دەفەرا فەلەستىنى ب فەرمى نىاسىنە؟ ئەرى ھەلوپىستئ
وان بەرامبەر داگىر كەرىن بىانى مينا بەرىتانيا و فەرنەسا ل وى سەردەمى چ بوويە؟
كى بەرا لەشكرئ وان كەفت، و كى بوو ل بەر سىنگئ وان راوەستىاي و شەرىن
دەربەندئ بازىان و گەلىئ مزىركا و ملئ ەھربى و ... توماركرى؟^(۲).

---

(۱) سەردەمى خەلىفە راشدى و ئومەوى و ەباسى دگۆتنە موسلمانئ نە ەھرب (مەوالى) و
لدويف ژىدەرىن سەركىين كو لسەر وى چاخى و دوى چاخىدا ھاتىيە نقىسەن، جياوازيەكا
زۆر دناقبەرا موسلمانئ ەھرب و موسلمانئ نە ەھرب (مەوالى) ھەبوويە. ئەو مافىن كو
ەھربىن موسلمان ھەى نەددا نە مەوالىا و ب چاقەكى نىمىز زى بەرىخۇ ددانئ.

(۲) عبدالرحمن قاسمىلو: كوردستان و كورد لىكۆلنە ۋەھىەكى سىياسى و ئابوورى، ۋەرگىر عبداللە
حسن زادە (۱۹۷۳، ب. ج)، ل ۷۴.

ئەگەر چى ئەو پەيوەندىيىن عەرەبان دگەل بەرىتانيا د بەرژوۋەندىيا بزاڤا رزگار يخوازا عەرەبى بوون، و بوو ئەگەر كو گەلپن عەرەب ژ بىندەستى ئوسمانيان رزگار بىن، و ب راستى ژى زۆر مفا گەھاندە وان، ژبەر ھندى چ شەرم و كىماسىيەك ژى تپدا نىنە و ئەفەژى ب كارەكى ئەرپىنى دەپتە ھەلسەنگاندن؛ چونكى ولاتپن عەرەبى ژ داگپر كەرپن تورك رزگار كرن. ئى لڤىرە فەرە بپژپن بو چى بو وان ھەلال و بو كوردان ھەرامە؟

بەرى ھىلپن سنوورپن دەولەتپن عەرەبى ژ لاپى ھەردوو كۆلۇنيالىستپن بەرىتانى و فرەنسى بەپنە كپشان (ئانكو چ نپكى ژ فان دەولەتان ھەروەك مپژوونڤىس (ھەنا بطاطو) دپپژپت ب رەنگى سروشتى چى نەبوو(ه)^(۱)، ھەموو پپن بىن چەكۆچ و مشارپن بەرىتانيا و فرەنسا دەر كەفتى. بپگومان ھەتا ئەڤرو ژى ھەر پى بەرەفانپى ژ وان پپرۇژپن كۆلۇنيالىستى دكەن وب پپرۇژ دزانن، و ئەفە ھەموو چ نىنە و تىشتەكى سروشتپنە! لەورا ئەڤ سنوور و ئەڤ ولاتە تىشتەكى پپرۇژ (مقدس) نپنن؛ چونكى ل مرۇڤپن نەپپرۇژ تىشتپن پپرۇژ چى ناپن، زەردەشتيان دگوت ئەگەر مرۇڤى بڤپت دزايەتيا ئەھرىمەنى بكەت دڤت دزى ئاڤراندنپن (مەخلوقپن) وى بپت، ئانكو چاوا مرۇڤ دى دزى دەولەتپن كافر و كۆلۇنيالىزمى بپت و بەرگريپى ژ پپرۇژپن وان كەتن؟ بپنى رەنگەكى دى بپت كو مرۇڤ پەپرەو و رپرەوئ رپبازا وان بپت.

لەورا چى نابپت ب وى چاڤى بەرى خوە بدەپنە فان سنوور و ولاتان، بەلكو بەروڤاژى ڤى نپكى ئەگەر ئەو دزى ولاتپن كافر و كۆلۇنيالىستى بىن دڤت فان سنوورا ب ھەلوەشپنن^(۲)، لدويف نڤسپنا (كرىس كۆچپرا) ل دووماھيا چرپا دووئ ل سالا ۱۹۵۸ ى دەمى بارزانى تازە ل سوڤپت زڤرى بوو، د كۆمبوونەكا بەرڤرەھدا دگەل بەرپرسپن پارتى ژ وان ژى ھەمزە عەبدوللاى و چەند نوپنەرپن كوردستانا ئىرانى دپپژپت: "ئەز چ سنوورا نانپاسم"^(۳).

(۱) العراق الطبقات الاجتماعية و الحركات الثورية من العهد العثماني حتى قيام الجمهورية، ت. عفيف الرزاز، الكتاب الاول، (بيروت، ۱۹۹۰)، ص ۴۳.
(۲) چونكى ھەتا نھو خەلكەك ب چاڤى پپرۇژى و نەگوھورپن بەرى خوە ددەنە فان سنوورپن دەستكرد، لى يا رەوا نپنە مرۇڤ خۆ ب دوژمنى كۆلۇنيالىزمى بپنپتە دەر و پپژ ژ ھەمووان ژى ب پپرۇژپنە بەرپچۆ بدەتە كار و پلان و بەرھەمپن وان، ئەگەر كۆلۇنيالىزم نەيا باش بپت، چاوا دى ئەڤ سنوورپن دەستكرد كو بەرھەمپن وانە و د بەرژوۋەندىيا واندا ھاتپنە چپكرن دى دباشن.
(۳) كرىس كۆچرا: جنبش ملی كرد، ترجمه ابراهيم يونسى، انتشارات نگاه، (تهران، ۱۳۷۳) ص ۲۲۵.

دهمی کوردان بقیّت پینگافهکا نه وهکی وان ژی، ئانکو نه ل سهر حسابا بهرزهوندیپین چ گهلان پافیزن، چی نابتیت و باش نینه؛ چونکی دهستی بیانیا دی هیته د دهفهریدا. وی دهمی دی کوردان ب هاریکاریا دگهل سههونیومی گونههبار کهن. نهو ژیبیر دکهن کو د میژوویدا زور نمونه ههنه کو نهگهر مروفل بیرا خو بینیت، ئ نابتیت خهلهکی ب تشتهکی گونههبار بکتهت کو وان بخو ژی کربیت، نهوی خانیی وی ژ شیشهی بیت نابتیت بهرا د خانیی خهلهکی وهرکته.

لفیره ب رهنهکی کورت دی باسی پهیوهندیپین شهریف حسین^(۱)، و کوری وی مهلك فهیسهل^(۲)، دگهل بزافا سههونیوستی کهین و چهند بهلگهناما ئینین کو نیشا ددهت کو ل دهستیکی و تا نهو نهو کهسین کوردان ب پهیوهندیپین دگهل ئیسرائیلی گونههبار دکهن، وان بخو باشرین پهیوهندی دگهلدا ههبووینه و تا نهو ژی ههر وان کهس و وان ولاتان پهیوهندی دگهلدا ههنه.

د نامهیا شهریف حسین کوری عهلی^(۳)، ل ریکهفتی (الثانی من رمضان ۱۳۳۳ – ۱۴ ی کانوونا دووی ۱۹۱۵ – مکه) بو (مهکماهون) ل دور بهندیپین ریکهفتنا عهرهبان دگهل کولونیالیزما بهریتانی د بهندا سییدا هوسا هاتیه:

بهندا ۲ – دولهتا (شهریف)یا عهره ب پهسهند دکتهت کو بهریتانیا دی یا ئازاد بیت کو دهست تیوهردانی د کاروبارین ئابوووریپین عهرهباندا بکتهت و بههری ژی وهرگریت".

نانکو نهفه نهو بووینه کو کولونیالیزم و داگیرکه ئیناینه د دهفهریدا و ههتا نهو ژی ژی رزگار نهبووینه. د ناما دووی یا شهریف حسین دا ل (۲۹ شوال ۱۳۳۳ – ۹ ی ئهیلوولا ۱۹۱۵ ی – مکه)^(۴) ل بهرسفا ناما (مهکماهون) ل (ریکهفتی ۳۰ ئابا ۱۹۱۵ ی – قاهره)^(۵) ل دور سنووری پیشیارگری دنقیسیت: "دقیّت یا خو یا بیت کو نه م ل

(۱) حسین کوری عهلی (۱۸۵۴ – ۱۹۳۱) نهفاشی، بابی شورش عهره بی و بابی مهلك فهیسهل و عهبدوللای بوو.

(۲) فهیسهلی ئیکی (۱۸۸۵ – ۱۹۳۳) کوری حسین، ئیکدم مهلكی عیراقی (۱۸۲۱ – ۱۹۳۳)

(۳) غلام رضا علی بابائی: فرهنگ علوم سیاسی، جلد ۳، کتاب ۵، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۳۲۵.

(۴) همان مصدر، ص ۳۲۷.

(۵) همان مصدر، ص ۳۲۷.

شهریاف حسین

سنوورین پیشنیارکریدا چ جاران و ب چ رنگه کی پینگافه کی ژ سنووری نیشته جی بوونا عه ره بان پتر ناهافیزین..."

داخوایین وی ل دور سنووران د ناشکرانه و هیچ داخوازهک ل دور ژیریا کوردستانن تانکو (ویلایهتا موپسل) نینه^(۱)، و ههتا د بهرسقا ناما شهریاف حسین دا (مهکماهون)^(۲) پیکهفتی (۲۴ ی چریا دووی ۱۹۱۵ ئ — قاهره) ل دور سنوورا هوسا بو دنقیسیت: "هموو ئه و دهقهرین عه ره ب پیشنیار دکهن یین وان نینه، دهقهرین میرسین و ئهسکهندهرونه و هندهک پشک ژ سویری کو دکهفنه رۆژئافا دیمه شقی،

---

(۱) دریه عونی: عرب واکراد، خصام او وئام، دار الملالم، (ب. م، ب. گ)، ص ۶۳.
(۲) ئارتور هنری مهکماهون (۱۸۶۲ — ۱۹۴۹) فەرمانبیری و وزارت کولونیالیین بهریتانی و کومیسهری بلندی بهریتانی ل مصری (۱۹۱۴ — ۱۹۱۶) بو.

حه مایی، حه مسی و حه له بی، ئەم نه شیین ب دهفهرین عه ره بی ناف ببهین... ئانکو هه موو ئەو دهفهر نه عه ره بن و هه تا پرانیی ژێ پیک نائین^(۱).

هه ره و هسا د فی نامیدا د به ندا^(۲) ئ ل دور عیراقی هوسا دنقیسیت:

به ندا ۵ - سه بارهت ب دوو ویلایه تیین (به غدا و به سرا) عه ره ب دفییت په سه ند بکه ن کو پیویستی و به رژه وه ندیا به ریتانیا بو دانانا داموده زگه هین پییدی ل فان دهفهران به رامبه ر ده ستردیژکرنا بیانان و به لافکرنا ته ناهیی و راگرتنا به رژه وه ندیین ئابووری، داخوازا به رامبه را مهیه.^(۳)

ئانکو دفییت عه ره ب په سه ند بکه ن کو به ریتانیا بو به رژه وه ندیین خو داموده زگه هین ئیداری، له شکری و ئابووری دابنیت، و لدویف فی به ندی به ریتانی خویا دکه ن کو لدویف ئاره زویا عه ره بان هاتینه د دهفهریدا و نه وه کو داگیرکه ر، لی دهمی کو هیژین به ریتانیا هاتینه ویلایه تا سه رتردا، و بیی ریکه فتن دگهل خه لکی وی^(۴)، ئەف ویلایه ته (ویلایه تا مويسل ئانکو باشووری کوردستان) داگیرکری. خه لکی کوردستانی به رامبه ر وان شه ر و به رخوا دان کر، لی ئاخوا وان ب زوری هاته گرتن. بقی رهنگی د وی دهمیدا، ب تنی ل کوردستانی، به ریتانیا وه کو داگیرکه ر دهاته هه ژمارتن، و وان ژێ رهفتارا داگیرکه ران دگهل کوردستانی دکر. فیجا بزافا میژوونقیسیین کورد، بو سه لماندا به شداریا کوردان د شوړشا بیستی و گیانی عیراقی بوونی د وی سه رده میدا براستی نه یا زانستی و نه دجهی خۆدایه^(۵)، ئەو ژێ ب فان ئەگه ران:

۱ - کوردان چ به رپرسیاره تی به رامبه ر عیراقی نه بوویه؛ چونکی کورد نه عیراقی بووینه و ویلایه تا کوردان ژێ یا ژ عیراقی (به غدا و به سرا) جودا بوویه.^(۶)

۲ - عیراقی ب خو پیش له شکری به ریتانیا که فتن و شه ریفین عه ره ب ئەو داخوازکرن و ئینانه د دهفهریدا، و د به ره تدا (ثورة العشرین) پتر وه کو ئازاوه و تالانکرن و شه ره کی

(۱) بابائی: مصدر پیشین، ص ۳۳۰.

(۲) همان مصدر، ص ۳۳۱.

(۳) جعفر الحیالی: قضیه الموصل و صداها فی الأوساط العراقیه، مجله دراسات تاریخیه، السنه السابعة، العددان (۲۱ - ۲۲) آذار - حزيران ۱۹۸۶، دمشق، ص ۲۳۹.

(۴) بۆ وینه بنیره: کمال مظهر احمد: الکورد و ثورة العشرین، (بغداد، ۱۹۷۸).

(۵) فاضل حسین: مشکله الموصل دراسة فی الدبلوماسية العراقیه - الانگلیزیه ترکیه و فی الرأی العام، طبعه ۲، (بغداد، ۱۹۷۷)، ص ۷۸.

هۆزهکیی عەرهباڤ وەکو سەدان شەڕێن دی، دژی دەسلەتیی بوویە و ب هیچ رەنگەکی
مەرجین شۆرشەکی ژێ ناگرن، لەورا کورد پێدقی ب وی شانازیی نینە.^(۱)

۳ - دەمی کو کورد ل سالا ۱۹۱۹ ی دژی بەریتانیا راپەری (ئانکو شۆرشا شیخ مەحمود)،
باشە وی کافی عەرهبێن عێراقی ل کیفە بوون و بۆچی چ دەور د فی شۆرشیدا نەبوویە،
و چ میژوونقیسیی وان ژێ بزاف نەکریە کو دەوری عەرهباڤ بەدەنە خویاکرن.

۴ - هیچ جۆرە پەیوەندییەکا ئابووری، سیاسی، ئیداری و... و رەگەزی و نیشتمانی د
ناقەبرا دوو گەلێن عەرهب و کورددا نەبوویە، کو کورد نەچار و بەرپرسیار بن
هاریکاریا عەرهباڤ بکەن.^(۲)

هەر وەسا د دووماهیا هەمان ناما نافریدا مەکماهون دنفیسیت: "ب شادی فە من یی
زانی کو پەردین پیرۆزیی مەککەهی و پێشکێشی یی دی یین گەهشتی کو ئەو ژێ ب
رێکا رینمایین زانایانەیی تە بویە...^(۳)، ئانکو ل سالا ۱۹۱۵ ی مالا خودی ژێ ب پەردین
کۆلۆنیالیزم بەریتانی، و لدویف گوتنا وان سەرکێشا شەڕی خاچپەرێسیی دووی هاتنە
پەردەپوش کرن و ملیونان موسلمانان ژێ ماچ ل سەر ددان!

سەرەنجام سەرکردین عەرهب، تورک و ئیرانی خو کرنا ماکیاڤیلیست^(۴)، و بو
بەدستفەئینانا مەرەمێن خو هەر تشت ب رەوا زانین هەتا کو سەرەنجام مەلک فەیسەلی
ئیککی کوری حسین شەریفی مەککەهی دگەل (حەیییم وایزمەن)^(۵)، نوینەری بنگەهی
سەهیونیزی، رێکەفتنا خواری ل ۳ ی کانوونا دووی ۱۹۱۹ ی ئیمزا کر^(۶). کو تیدا ب

(۱) بۆ زانین سەر فی روودانی بنێرە: عبدالرزاق محمد اسود، موسوعة العراق السياسية، الدار
العربية للموسوعات، (بیروت، ۱۹۸۶) المجلد الثاني، ص ۱۶۷ - ۴۰۰.

(۲) بۆ زانینا پتر بنێرە: فاضل حسین: المصدر السابق .

(۳) بابائی، مصدر پیشین، ص ۳۳۱.

(۴) نیکولا ماکیاڤیلی (۱۴۶۹ - ۱۵۲۷) فەیلەسوفی ئیتالی خودانی پەرتوکا (میر) کو بو
گەهشتن ب ئارمانجی ل جەم وی هەر ئامراز و رێهێک یا رەوا بوو. بۆ زانینا پتر بنێرە: نیکولو
مکياڤللی: الأمير، تعليق بنيتو موسولينی، مقدمه كريستيان غاوس، ت. خيرى حماد، تعقيب
فاروق سعد، دار الآفاق الجديدة، ط ۲۴، (بیروت، ۲۰۰۲).

(۵) نوینەری خودان دەسلەتیی رێکخراوا سەهیونیزی بوو کول وی سەردەمیدا بوو رێککەفتن
دگەل عەرهبا هاتوو دەستیشانکرن.

(۶) بابائی: مصدر پیشین، ص ۳۳۹.

فهرمی دانپېدائى ب مافین یه هودیان ل فهلهستینى دکهن. دهقى وى رېکهفتنى ب
تمامى بقی رهنګى بوویه:

"خودان شکو میر فهیسهل نوینهرى ولاتى ئیکگرتیى عهرهبیى حیجازى و دکتور
حهییم وایزمهن نوینهرى رېکخراوا سههیونیزمى، ل دویش پهیوهندییى رهگهزى^(۱)، و
پیکفه ژيانهکا کهفن د نافهرا عهره ب و یه هوداندا^(۲)، و ب بهرچاډ گرتنا فى ئیکى کو
نارهزوویى نهتهوین وان د رېکا هاریکاریهکا نیزیک ل بهرفرههکرنا ویلایهتا عهره بان
و فهلهستینى دا دى بجه هیئت، ههروهسا ب داکوکى کرن لسهر پشتگیری و موکمکرنا
تیگههشتنا ههیی، رازیبوونا خو ل سهر بهندیى خواری ددهنه دیارکرن:

بهندا ۱ - ویلایهتا عهره بان و فهلهستینى د هه موو پهیوهندی و پهیمانین خودا ئنیهتا
باش و تیگههشتنى دى نیشادهن، و بو فى مهردمى ژى دى عهره ب و یه هودی
نوینه رایه تیى فهرمی د دهفرین ژیر دهسلاتا خودا، دامه زینن.

بهندا ۲ - بى گروبوون پشتی دووماهی هاتنا گفگوگوییى کونفرانسا ناشتی^(۳)،
سنوورین دیارکریی ویلایهتا عهره ب و فهلهستینى د کوموسیونه کیدا دى بیته
جهى رازیبوونا ههردوو لایان.

بهندا ۳ - بو دامه زرانندن و ریقه برنا فهلهستینى هه موو ئه ف کریاره دى ب مهرجى
بهرچاډگرتنا راگه هاندنا ۲ ى چریا دووى ل سالا ۱۹۱۷ یى^(۴)، بهریتانیا مهزن، هینه
په سندرکرن.

بهندا ۴ - هه موو کریارین پیدفى ب رهنګه کى بهرفرهه بو پالدانا یه هودیان بو
کوچکرنا وان بو فهلهستینى دى هینه نهجامدان، و بیى گروبوون بو ئاکنجیکرنا
مشهختیى یه هودی ب رېکا بهرفرههکرنا زهفیا و چاندنى، کارى پیدفى بو وان دى

---

(۱) مهبهست ژى ئانکو ههردوو ژ نهژادى سامى و خه لکى نیقچه دورگه ها عهره بینه و زمانى وان
ژى سهر ب ئیک بنه ماله نه.

(۲) مهبهست ژى په یوه نندیى نابوورى، ره گهزى، زمانى و پیکفه ژيانه کا هزار ساله یه.

(۳) مهبهست پاش کوتایه اتنا شهرى جیهانیى ئیکى و نهو کونفرانسا لدویفدا دا ل پاریس
هیته گریدان.

(۴) مهبهست ژى بهلینا بالفوره (نارتور جیمز بالفور ۱۸۴۸ — ۱۹۳۰) وهزیرى دهرفه یى
بهریتانى (۱۹۱۶ — ۱۹۱۹) کو تیدا پشتگیریا داخوایین یه هودیا بو دانانا کیانه کى ل
فهلستینى هاتیه کرن.

ھیتە جیبەجیپکرن. د ئەنجامی فەن کریاراندا، مافین جوتیارین عەرەب و جوتیارین کو زەفیان کرئ دگرن دئ ھیتە پاراستن و بو پیشکەفتنا بارئ ئابووری و ان، ھاریکاریا پیدفی دئ بو ھیتەکرن.

بەندا ۵ - ھیچ بریار یان یاسایەک ب ھیچ رەنگەکی ئازادیا ئایینی ژ ناف نابهت یان ژ ی مایئ خو تئ ناکەت و ژ بلی وئ، ئازادیا ئایینی، کارین ئایینی و عیبادەت، ھەموو دەمان بیی جیاوازی دئ یا دەستووردایی بیت. سەبارەت ب مافین دەولەتی و سیاسی ھیچ جوړە ئیمتیازەک یا دینی بەرچاڤ ناهیتەگرتن.

بەندا ۶ - ھەموو جھین پیرۆزین مسلمانان، دئ ل ژیر کونترولا وان بن.

بەندا ۷ - ریکخراوا سەھونیست پیشنیار دکەت، کو بو فەکولینا شیانی ئابووریین ولاتی و باشتەین ریکین پیشکەفتنا وئ، شانەک ژ بسپوران بو فەلەستینئ بەیتە رەوانەکرن.

ریکخراوا سەھونیست شانەئ نافرئ بو فەکولینا ئیمکانیاتین ئابووریین ویلايەتا عەرەب و ریکین پیشکەفتنا وئ، ب رەنگەکی گشتی دئ دانیتە د خزمەتا عەرەباندا، ریکخراوا سەھونیست دئ بزافئ کەت بو دابینکرنا ئامرازین پیشنیخستنا ژیدەرین سروشتی و شیانی ئابووریین ویلايەتا عەرەبان ھاریکاریا پیدفی بکەت.

بەندا ۸ - ھەردوو لا ب ھاریکاریەکا راستەقینە دئ بزافئ کەن کو پیش کونفرانسا ئاشتیی پیگیری ب ھەموو فەن بەندا بکەن.

بەندا ۹ - ھەر جوړە ناکوکیەک د نافبەرا ھەردوو لایین د فی پەیمانیدا، بو دادوهری دئ بو بەر دەستی بەریتانیا بەن.

ل ریکەفتی ۲ ئ کانوونا دووی ۱۹۱۹ ئ ل لەندەن، بەریتانیا ھاتە دیتن و واژوکرن. ئەز ب مەرجهکی دگەل بەندیین سەری دئ رازی ب م ھەروەکی د نامەیا خوڤا بو و مزارەتا دەرفەیا دەولەتا بەریتانیا مەزن مەن گووتی و داخووازی کو عەرەب سەربەخویا خویا تمام وەر بگرن، لی ئەگەر بچووکتەین گوھورینکاری یان لادانەک بەیتەکرن (ل دور داخووازی وئ نامئ) ھەتا ئیک پەیف ژ فی پەیمانئ کو دئ یا ژکارکەفتی بیت جیبەجی ناکەم و بەرسقئ ژ ی ل سەر نادەم.^(۱)

ئیمزا

وایزمەن"

فیصل کوری حسین

(۱) ئەڤ تیبینیە نفیسنا فەیسەل کوری حسینی ھاشمیە

ئەمىر فەيسەل كورئى شەرىف حسىن

بشى رەنگى نە ب تىنى بەرىتانيا و بەلىنا بالفور ل (۱۹۱۷) ئى بوويە كو ئىسرائىل چىكرىيە، بەلكو ئەفە سەرکردىن عەرەب بوويىنە كو وان ژى دەورەكى سەرەكى تىدا ھەبوويە و دويف بۇچوونەكا ماكيافلى دوست و دوژمن پىكفە سەربرىنە! كوردىن ھەزار ژى كو سەدان سالە تاما بن دەستى دكيشىن، ئەفرو مەزنىن مللەتى بندەست د جىھانىدا دەپىنە ھژمارتن، ئەگەر چ د ژىدەرانددا ب نافتى مەزنىن كىمەنەتەو (اقلية) د جىھانىدا دەپىنە ھەژمارتن^(۱)، كو ھەتا ئەفرو ل بن دەست ماىە، لى ئەف بۇچوونە ژى زۇرا شاشە؛ چونكى كورد كىمەنەتەو نىنە بەلكو زۇرىنەيە و پىرانيا ۸۵ ژ سەدى^(۲)، ژ خەلكى وولاتى خۇ كوردستانى پىك دئىنن، كورد مللەتەكە ب درىژيا ھزاران سالان ل سەر ئاخا خۇ ژىايە و كەفتىن گەلى رۇژھەلاتا نافەراست كو

---

(۱) محمود طلوعى: فرهنگ جامع سياسى، انتشارات سخن، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۱۷.
(۲) اسماعيل به شيكچى: كوردستان كولونىيە كى نىف دەولەتى، وەرگىران رىبوار رەشىد، (ھەولير، ۱۹۹۳)، ل ۴۵.

ههتا ئهفرو ساخ مایه، کوردن. ئانکو نه وهکو فارسان (سهدی ٩ ئه بهری زایینی)^(١)، و
عهربان (سهدی ٧ ئه زایینی)^(٢)، و تورکان (سهدی ١١ ئه زایینی)^(٣)، هاتینه د دهفهریدا،
بهلکو دهمی نفیسین ئانکو میژوو پهیدابوو، کورد هه ل فی دهفهری بووینه فیجا
بوچی دی بئه کیمه نهتهوه!

لهورا پیدفیه، کورد وهکو مللهتهکی ماف ژئی خواری، بندهست و زۆرلیکری ههتا
دووماهی ب جه هاتنا مافین رهوایین خو نهراوهستن ههروهک نهراوهستیاین، تا کو
وهکو ههمی مللهتین دی د دهفهریدا ب مافین خوایین رهوا (وهکو ههمووان) شاد ببن، و
بلا هزارا سیی بیته قووناغهکا نۆی کو ژ بن دهستی زگار ببن. فیجا بلا وهک برایین
روشه نرین ههرسی گهلین جیران دبیزن ئسرائیل یان زی بلا (دهجال) ژ دایک بیته!
ئانکو نهگه ب زگار بوونا گهلهکی ژ کویلهتی و دووماهی هاتنا نیس و نازارین وان،
دی دهفهره (بهههشتا)! رۆژهلاتا نافهراست بیته (دوزهخ)، بلا دوزهخ پیش فه بههشت
بیته.

---

(١) حسن پیرنیا: ایران باستانی، دنیای کتاب، (تهران، ١٣٧٠)، ص ٦٠.
(٢) ئانکو ب دهستی کرنا شهرین ئیسلامی ل سهدی ههفی عهرو ب هاتنه د دهفهریدا
(٣) اسماعیل حقی اوزون چارشی لی: تاریخ عثمانی، ت. ایرج نوبخت، انتشارات کیهان، (تهران،
١٣٦٨)، ج ١، ص ٣.

رېكەفتنا بېندردى دناقبەرا رووسىن سېي و كوردېن باشوورا پۇژھە لاتىدا^(۱)

شەرى ئىكەمى جىھانى (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸) بوو ئەگەرى ھېرشا لەشكرى تورك، رووس و بەرىتانيا بۇ سەر كوردستانى. سەرەپاي ھندى كو پېشتەر بسپورېن لەشكرى ئەلمانى خۇ كېشا بوو دناف پېرانيا ھۆزېن كورداندا.

كاودانەكى زۇرى نەخۇش و نالەبار ب سەر كوردستانىدا ھاتبوو، لەشكرى ئوسمانيان ددەفەرېن كوردستانىدا زۇر لاواز ببوو، و ھېزەكا وەسا ددەستدا نەمابوو. ھەر وەسا شۇرپا عەرەبى ب ھارىكاريا بەرىتانيا، و ھاوپەيمانەتيا كورېن شەرىفى مەكەھى دگەل واند، ھېرشا بەرىتانيا بۇ زېريا عىراقى و ئىرانى، و د ھەمان دەمدا لەشكرى رووسى ب چەندىن لافە ھېرش ئىنا سەر كوردستانى و ب پلانەكا ھەفېشك دگەل بەرىتانيادا زېر و ژوريا كوردستانى ئىخستە دېن گفاشتنىدا. توركىن ئوسمانى ھندەك ھۆزېن كوردان ب نافتى جىھادى كومفەكرن و ب فى رەنگى باكوور و پۇژھەلاتا كوردستانى زى كېشانە دناف فى شەرى كافلكەردا.

دەفېردە مەبەست روونفەكرنا كوژىەكى ژ فى تراژىدىا مەزىنە، كو ب سەرى گەل كورددا ھاتبوو. ئى پاشى ب رېكەفتنەكى بزاف ھاتە كرنا كو ژ دوژمندارى بۇ ناشتېيى بەھتە گوھورېن ئى ددەمەكىدا كو، ئىدى ھېزىن رووسى پېويستى بقى ناشتېيى ھەبوو. كو ئەو زى رېكەفتنەكا تايبەت دناقبەرا رووسىن سېي و كوردېن باشوورى پۇژھەلاتا كوردستانى بوو.

ب درېژيا مېژوويا شەرىن رووسيا بۇ داگېركنا ولاتېن ئاسيايى، پەيوەندىا دوستانە و ھاوكارى يا فان گەلان دگەل رووسيا دا زۇر كېم ببوو، و بچافى دوژمنان بەرى خۇ ددانى. رووسيا زى رېكەك پېركىن و دوژمندارى گرتبوو بەر، و ھەر بزافەكا ئاسيايى ب توندى سەركوت دكر و تىشتى دېەرژەووندىا واند نەبايە دا ب توندى دژايەتېيى دگەلدا كەن. ددەمەكىدا كو باشتر ئەو بوو رووسيا فەكولىنېن كوورتر لسەر فى بابەتى كىربانە، و ھندەك رېكېن باشتر گرتبانە بەر. رووسيا دفا زانېبا كو چى نابىت ب زۇرى ھەموو

(۱) ل گوڤارا مەتىن ژمارە (۶۷) ل تەباخا ۱۹۹۷ ل دەھك ھاتىە بەلاڤكرن.

تایبەتمەندیی ئاسیایی، وەکو رەوشت و تایبەتمەندیی کۆمەلایەتی و ئایینی، دبن پیاپە
بێخن^(۱).

ئەفە سیاسەتە نە ب تەنی بۆ گەلێن ژێردەسەلاتا خۆ بەلکو وەکو یاسایەك بۆ گەلێن
جیران ژى ب كار دئینان، ژوان ژى خویناویترین و درندانەترین کریار دژی کوردان ب
كار ئینان، وەکو کۆمەلکۆژی و تالانکران و برپان و سوتنا گوندا و....^(۲)

رووسیا دفا بزاڤین لەشکری دناڤ ئاڤا ئیرانیڤا پێش بێخیت. و مایتیکرنا تورکان
کو د زڤستانا ۱۹۱۴ - ۱۹۱۵ ئ بەرەف زیدەبوونیڤا بوون، پێکی ئ بگرت؛ چونکی تورک
شیابوون بەرەف ورمی و تەفریز بچنە پێش و فان دەڤەرپێن گرنگ بێخنە ژێردەسەلاتا
خۆڤا. لەشکری خەلیل بەگێ ئوسمانی ل دەورووبەرپێن ورمی چالاکیی لەشکری
دئانن. زۆر هۆزپێن کوردان ژى چووونە دبن ئالایی ویدا.^(۳)

ژلایی ئوسمانیافە هەولەکا مەزن هاتبوو دان کو ب هەر رەنگی هەبیت خەلکی
کوردستانی ب ناڤی جیهادی بکێشنە دناڤ شەپێڤا^(۴)؛ چونکی پێرانی لەشکری عەرەب
ببوونە هەڤالبەندیی بەریتانیا و دژی ئوسمانیا شەردگرن.^(۵)

هەوالگیا ئەمانی - تورکی، ل تەباڤا ۱۹۱۴ ئ ب پروپاگەندەیهکا مەزن رابوون دژی
رووسیا و بەریتانیا د کوردستانی و نازەربایجانیدا، و شیان د ڤێرەدا هاوکاریا سمکویی
شکاڤ و سەرداری ماکوویی مورتەزا قولى خان ژى بۆ خۆ راکێشن^(۱). سیاسەتا زۆرداری و

---

(۱) باسیل نیکی تین: خاطرات و سفرنامه، ترجمه علی محمد فره‌وشی، کانون معرفت، (تهران،
۲۵۳۶) ج ۲، ص ۱۷۷.

(۲) یاسین خالد حسن: کردستان الشرقية دراسة في الحركة التحررية القومية فيما بين الحربين
۱۹۱۸ - ۱۹۳۹ رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة صلاح الدين، اربيل، ۱۹۹۵، ص ۳۰.

(۳) نیکی تین: مصدر پیشین، ص ۲۰۲.

(۴) شیخ رهئوف ضیائی: یادداشت‌های از کردستان به کوشش عمر فاروقی، انتشارات صلاح‌الدین،
(ارومیه، ۱۳۶۷)، ص ۴۰.

(۵) ئەگەر کورد دگەل بیانیای بۆ بەرژەوهندیین خۆ ریکیکەڤن د وی دەمیڤا ژلایی جیرانا ب
خۆڤروش و کری گرتی دەینە ل قەلەمدان، ل ئەگەر کورپین شەریفین عەرەبان و قارەمانین
تورک و عەجەمان وەکو سەتارخان ببنە ئالەت ددەستین بیانیاندا، د وی دەمیڤا شۆرشیگێر و
رزگارپجوازان و شەپێن وان ژى بۆ رزگارپینە.

(۶) جلیلی جلیل و آخرون: الحركة الكردية في العصر الحديث، ت. عبدی حاجی، دار الرازی،
(بیروت، ۱۹۹۳)، ص ۸۸.

دوژمنکارانهیا رووسیا ژى، بوو هاندەرەك كو هزاران كورد و نازەربایجانی ژى خو
تووشى فى شەرى كافلكەر بکەن.

هزاران بەلافوك ژلايى ئوسمانيانقە هەر ل ژفستانا ۱۹۱۴ — ۱۹۱۵ ل سەرانسەرى
كوردستانى هاتنە بەلاف كرن و هزاران دەرويش و شىخ كەفتنە پروپاگندى د
بەرژەوهنديا توركاندا، ئەگەرچى زۆر ژ زانايىن دىنى ب فى برىارى رازى نەبوون^(۱)، و
زانين كو مەرەما توركان، نە بەرگريهكا نايىنييه، بەلكو مەرەما وان پاراستنا
بەرژەوهنديين نەتەوى توركە.

حلمى بەگ ئىك ژ وان ئەفسەريين تورك بوو، پشتى كو نەشپاي كوردان هان بەدت
كو بچنە دناف شەپىدا، چوو پىنجوين و تەويلە و ل وىرى برىارەكا جيهادى ب فى
رەنگى دگەل خو ئينا: "ئەوى پەيوەنديى ب رووسيا بکەت و شەرى دگەلدا نەكەت
كافرە و دقيا بەيتە كوشتن"^(۲).

ئەلمانيا ل پاييزا سالا ۱۹۱۵ ئ دقيا شاهی ئيرانى فەگوھيزتە باژيرى ئەسفەهان و ل
دويفدا، ئيرانى ژى تووشى فى شەرى بکەت، لى بالويزين رووسيا و بەريتانيا بوونە
ئەگەرا سەرنەگرتنا فى پيلانى^(۳).

سەررووبەرى پر مەترسييى كوردستانى و ئيرانى ژ لايەكپە و هيرشپن بەردەوامين
ئوسمانيا ژلايەكى ديقە، و هاتنە پيشا هيزين بەريتانيا ل ژيريا عيراق و ئيرانى بوو
ئەگەر، كو دەسەلاتدارين رووسى جەنەرال باراتوف ل ۳۰ ى چريا ئىكى ۱۹۱۵ ئ، دگەل
لەشكرەكى رووسى رەوانەى ئيرانى بکەن. ل دويفدا بەردەوام ب رپكا دەريا قەزوين
لەشكرى رووسيا هاتنە دناف ئاخا ئيرانيدا و ل باژيرين قەزوين و هەمەدان
جيگربوون^(۴). ئەف هيزە ل شوباتا سالا ۱۹۱۶ ئ گەهشتنە كرماشان. د وان دەفەرانددا
بسيورەكى ئەلمانى ب نافى (شولتز) شياوو هندەك سەرکەفتنن مەزن بو راکيشانا
سەرۆكين كوردان بو لايى ئەلمانيا و ئوسمانيا ب دەستفە بينيت^(۵).

(۱) نيكي تين، مصدر پيشين، ص ۲۳۴.

(۲) يادداشتەکانى شىخ (لەتيف)ى حەفید: کەمال نوری مەعروف، ج ۱، لە بئاو کراوه کانی م.ر،
پ.د.ك (ب. ج، ۱۹۹۵)، ص ۱۸۸.

(۳) نيكي تين، مصدر پيشين، ص ۲۰۸.

(۴) جەليلى جەليل، المصدر السابق، ص ۹۶.

(۵) کمال مظهر احمد: کردستان فى سنوات حرب العالمية الاولى، ت. محمد ملا عبدالکريم، مطبعة
الجمع العلمى الکردى، (بغداد، ۱۹۷۷)، ص ۱۶۹.

ل دھفہرا باشوورا رۆژھەلاتا کوردستانى ل دەورو بەرین کرماشان، ھۆزین کوردین شیعە وەکو کەلھور و گوران کیمتر لدویف بانگى جیھادى چوون، لى بسپورین ئەلمانى شیان ب ناسانى وان بکیشنە دناف شەراندان. لى ھۆزا سەنجاوى شەرین دژوار دگەل رووسیا دا کرن و بەرگریەکا باش ژ ناخا خۆکرن^(۱).

ھۆزین کورد ل کرماشان و مەریوان شیان بۆ دەمى ۸ ھەیفان بەرسینگى ھیرشین رووسى بگرن و لدویف راپورتین لەشکرى رووسى نیفا لەشکرى وان، دقان شەراندان ھاتە کوشتن و نەچاربوون پاشقەکیشى بکەن. رووسى لى وان جھین کو لى دەربازدبوون پشتى تالانکرنى ھەموو دسووتن^(۲).

پشتى شکەستەکا مەزن کو لەشکرى باراتوف ل شەرى خزیرانا ۱۹۱۶ ل نیزیكى خانەقین تووش بووى، لەشکرى رووسى ۲۰۰ کوشتى و ۵۷ ئەسیر دان و نەچاربوون بزقەرنە دناف ناخا ئیرانیدا. لەورا بەرپرسین رووسى نەچاربوون ل پتروگراد و تبلیسى ھەمانى بدەنە بەرپرسین لەشکرى کو تاکتیک و شیوى رەفتارا خۆ دگەل کورداندان، بگۆھرن^(۳).

سیاسەتا رووسیا دوى سەردەمى د دەفەریدا ب فى رەنگى خوارى بوو:

۱ - بەیز نیخستنا بنگەھین رووسیا ژلايى ئابووورى و لەشکرى و سیاسىقە ل دەفەرین ژێردەسلاتا واندا ب ھەر رەنگى ھەبیت، ئەگەر ب زۆرى و کوشتن لى بیت.

۲ - بەیز نیخستنا ھیزا بەرگریکرنى ل سنووورین قەفقاسیا، بەرانبەر ھیزین توركى و دەست تیومردانا ئەلمانیا^(۴).

۳ - نیزیکبوون ژ نافیین گەرم لدویف شیرەتین پترووسى مەزن^(۵).

۴ - نیزیکبوون ل رپکا شەمەندەفرا بەغدا - بەرلین، وەکو رپکەکا ستراتیجى بۆ داگیرکنا دەفەرى.

۵ - داگیرکنا کوردستانى ب تمامى، بۆ ژێر دەسلەلاتا ئیمپراتوریا رووسى^(۱).

---

(۱) حسن ارفع: کردها و یک برسی تاریخی و سیاسی، (تهران، ۱۹۶۵)، ص ۳۳.
(۲) کمال مظهر احمد، المصدر السابق، ص ۱۶۹؛ یاسین خالد حسن، المصدر السابق، ص ۳۲.
(۳) کمال مظهر احمد: المصدر السابق، ص ۱۶۹.
(۴) جلیلی جلیل، المصدر السابق، ص ۸۶.
(۵) ھەموو گافا ئەڤ خالە ئیک ژ گرنترین خالین جیوپولیتیک دەیتە ھەژمارتن بو سیاسەتا رووسیا چ ل سەردەمى تزارا و چ ل سەر دەمى سوڤییت یا بەرى.
(۶) یاسین خالد حسن، المصدر السابق، ص ۲۸.

ل بهرانبهه ر قى سياسته تى بهرپرسي ن كوردان نه دقيان ب كوره يى بكه فنه دناف دهستى رووسيدا و هندهك ژ وان وهكو عهبدولرمزاق بهدرخان، سهيد تاهايى نههري و سمكويى شكاك دقئ سهروبهريدا دقيان مافين كوردان وهرگرن و كوردان بو دامه زرانلدا كوردستانا مهزن و سهربه خو ريكبيخن. لى د بهلگه نامين نه رشيفا سياسته تا دهرفه يا رووسيدا هاتيه: "پيدقيه كو دان پيدانى بكهين كو نهفه دگهل بهرزه وهنديين مهدا ئيك ناگرن"^(۱).

ژلايه كى ديقه ئينگليز شيا بوون ل بهارا سالا ۱۹۱۷ ئى ب دانا بهرتيل و پاران زور ژ سهروك هوزين كوردان ژ وان زى هوزا مهزنا كهلهور بو لايى خورا بكيشيت^(۲).

شورشهكا بورژوا - ديموكراتيك ل شوباتا ۱۹۱۷ ئى د رووسيدا چى بوو، و بوو نهگهرا كهفتنا دهسلاتا تزارين رووسيا كو بو سهدان سال بوو دهسلاتا د رووسيدا بريقه د برن و هيزهكا مهزن د ناسيا و نهووروپادا دهاته ههژمارتن، ب قى رهنگى پرائيا گهلين ژير دهست پى شاد بوون و ب وئ هيقى بوون كو دئ دهركهههكى نوى د سياسته تا رووسيدا هيتته فهكرن^(۳).

لى قى شورشى گوهورينهكا وهسا ب سهه ر سياسته تا شهه ر و شهه رخوازيا رووسيدا نهئينا، بهلكو سياسته تا رووسيا كو بهردهوامى دان ب شهه رى بوو، وهكى خو مافه^(۴)، و داگيركنا كوردستانى زى ژلايى سوپايى وان ههه ر وهكو خو ما^(۵).

دكاودانهكى وهسا نالهباردا، كو ژ هه موو رهخافه رووسيا ب نهگهرا سياسته تا نه درووستا خو دگهل گهلين ناسياييدا تووشى نهخوشيا ببوو، قى جارئ نهچارببوو سياسته تا خو بگوهوريت، ئيكى ژ وان كهسا كو زور ههول ددا كو رووسيا پيدفييه سياسته تا كا نوى بگريته پيش و نهرمى نيشا بدهت، پرؤفيسور فلاديمير مينورسكى بوو، كو پيشنياركر دگهل سهروكين كوردان ب زمانى خوش و سياسته تا كه نهه رم ريك بكهفن^(۶).

(۱) فه گوهاستن ژ: جليلى جليل، المصدر السابق، ص ۸۶.

(۲) المصدر نفسه، ص ۹۸.

(۳) الكساندر اورياتوف و...: تاريخ عصر جديد از كمون پارس تا انقلاب اكتوبر، شباهنك (تهران، ۱۳۶۱) ج ۲، ص ۳۰۸.

(۴) س. الكسهيف و...: تاريخ مختصر اتحاد شوروى، ت. د. س. ماكوى، علم و هنر، (تهران، ۱۳۶۰)، ص ۸۲.

(۵) كمال مظهر، المصدر السابق، ص ۱۷۱.

(۶) جليلى جليل، المصدر السابق، ص ۹۹.

ژ پەرتوگا (Susan Meiselas)

جەنەرال زاخارچنکو^(۱)، ل خزیرانا ۱۹۱۷ ئی ژلایى سیاسەتمەدارىن رووسیا فە بۆ دەقەرین باشوورا رۆژھەلاتا کوردستانى ھاتە ھنارتن. دا دگەل سەرۆکین کوردان دانوستاندى بکەت، و دەستى ھاریکاریى بۆ وان درێژ بکەت و ئەو ب نافی حکومەتا رووسیا ب فەرمى دناخت^(۲).

د ئەنجامى فى بزافیدا ل ۱۷ ی تیرمەھا ۱۹۱۷ ئى کونگرەکا گرنگا سەرۆک ھۆزین کوردان د رۆژھەلاتا کوردستانیدا ھاتە بەستن، کو ۳ رۆژا فەکیشا. ب رەنگەکی گشتى چافەرێ ھاریکاریەکا باش دناقبەرا رووس و کوردان دەھاتەکرن. کوردان بەلین دابوو ل دويف ھاریکاریا رووسیا و پاراستنا مافین کوردان ئەو ژى ریکین پەيوەندیا رووسیا دوان دەقەراندان بپاریزن و بەرانبەر وان شەرى نەکەن^(۳).

(۱) زاخار چنکو سەرکردى گشتی ھیزین رووسی ل کوردستانى بوو و پلا لەشکری یا وی (پولکوفنیک) بوو نانکو پلەدەك نزمز ژ جەنەرالی بوو.

(۲) جلیلی جلیل، المصدر السابق، ص ۹۹.

(۳) المصدر نفسه، ص ۹۹.

دقی کونگریدا نیژیکی ۲۵۰۰ کورد ناماده ببوون. ئی وهسا دیاره کو د دانوستاندنی کونگریدا ب تنی سهرۆک هۆز بهشدارببوون. ههروهسا نوینهرین حکومهتا روسیا، بهریتانیا و ئیرانی^(۱)، زی پشکداری کریبوون؛ چونکی جهنهرا ل باراتوف^(۲)، دقئ روینشتنیدا ناماده نه ببوو، ل گوندی (دادانه)^(۳) ل ۴ ی ئەیلوولا ۱۹۱۷ ئ ل نیژیکی باژیڕی سنه روینشتنهکا دی هاته کرن کو نیژیکی ۲۷ سهرۆک هۆزی کوردان ناماده ببوون، دا دگهل جهنهرا ل باراتوف دانوستاندنی بکهن. لویڕی ریکهفتن هاته ئیمزاکرن کو نامانجین وی ب فی رهنگی هاتنه دیارکرن: "هۆزی کوردین ئیگرتی ل کوردستانی و کرماشان کو دژی مه ببوون ژ فی دهمی ویفه دگهل مه دۆستن و د نامادهنه بهرگری ل سنوورین کوردستانی بکهن"^(۴). ژ وان هۆزی پشکداری کری ژ دهفرین رهوانسه و جوانرو، و هۆزی سهنجای، گوران، کهلهور و کهمانگیر و... ببوون^(۵).

بو پتر پی زانیی دئ ب کورتی راپورتا رۆژنامه نقیسهکی رووسی ل سهر فی ریکهفتنی فهگیرین^(۱): "روودانهک، کو چیبوونا وی نامومکین بوو. ئەم شیاین دگهل کوردان ب ریکهفتین..."

ههروهسا ژ تیگرافین فهرمی دیاره ل فی دووماهی کوردان نه ب تنی ریکین هاتنوجوونی و پهیوهندی ئیخستبوونه دبن هیرشاندا بهلکو هیرش دکرنه سهر ههموو پشکین لهشکری زی. شهپر دگهل واندا زۆر یی سهخت و دژوار بوو. پیدفی بوو ل ئیرانی ل بهرسینگی کوردان ب کیمی فه ئەم سوپایهکی رووسی بهیلین. براستی ئەفه

(۱) کهمال مدزهەر، دنقیسیت کو نوینهری ئیرانی بهشدار ببوو. ئی ههروهک ژیدهری فارسی دیار دکهن حکومهتا ئیرانی نهخاسمه ل تههران و تهفریز ب توندی دژی فی ریکهفتننامی راوهستا بوون. و وهسا ددیت کو ئەفه پینگافه که بهرهف سهرخو بوونا کوردستانی. ئی رهنگه مه بهست نوینهری نظام السلطنه حاکمی کرماشان بیت کو د وی ده میدا دژی حکومهتی بوو.

(۲) جهنهرا ل باراتوف سهر کردی گشتی هیزین رووسیا ل ئیرانی بوو و پیدفی بوو ل ریکهفتنهکا وهسا یا گرنگ مهزنتین سهر کردی رووسی ناماده بیت کو دوی ده میدا ل ئیرانی باراتوف بوو.

(۳) محمد مردوخ کردستانی: تاریخ مردوخ، چاپ واقف، (تهران، ۱۳۵۱)، ج ۳، ص ۳۲۸. ئی د بهلگه نامین رووسیدا نافی گوندی ب (نامیاوهند) هاتییه.

(۴) جلیلی جلیل، المصدر السابق، ص ۹۹.

(۵) مردوخ، مصدر پیشین، ص ۳۲۸.

(۶) علی آذری: قیام شیخ محمد خیابانی، بنگاه مطبوعاتی صفی علی شاه، (بی جا، ۱۳۵۴)، ص ۱۱۸ - ۱۲۰. لدویف رۆژنامه نقیسی رۆژناما (ن.و) ئەف راپورته ب تمامی یا د لاپهرین سهری دا هاتی.

ژی بهس نهبوو، زیدهکرنا لهشکری بهس نینه؛ چونکی کورد ههر ژ رۆژا ژ دایکبوونی د چست وچالاک و شههرهزانه ددهقهريدا، و زۆر د ميخاسن. هندهک جارا دهرئخستنا وان ژ پشت چهپهرا تشتهکی نامومکين بوو^(۱).

هندهک جه ههنه، ب تايبهت ل نيزيکی (ميان داغ) سهه کيلومهتريا رۆژنافايا کرماشان کول ويري چيايین بلندين ههين وگهلي زۆر د کوورن، ل فيره بو گيروکرن و ژنافرنا لهشکرهکی دهه کورد بهسن؛ چونکی بهلافکرنا کوردان ل سهه چياي نه ب توپا چي دبیت نه ب تفهنگين سهريازان. ههتا مه کورد ب توپين (غانوپيچ) ژي گوللهباران دکرن لي د کاريگه نهبوون. ب کورتي کوردان زيانين مهزن گههاندنه مه، دهمی کو پيشرهو يان سهريازين مه ل رهخ رووباري ديالا قه ب ئهگهرا بهلاف بوونا نهساخيي راههستيای، کوردان پتر ژ نهساخيي سهريازين مه کوشتن، لهورا بالويزي مه ل تههران نهچار بوو ب ريکين سياسي دگهل کوردان ب كهفیته دانوستاندني و بو في ژي (بالکونيك زاخارچنکو) فري کره کوردستاني، دا داخواري ژ ههموو سهروکين کوردان بکهتن دا ئيك بگرن ودزايهتيا نافهرا کوردان و رووساندا نهمينيت.

زاخارچنکو پشتي کو دگهل وهرگيري زمانی کوردی، د گهل ههموو سهروک هوزين کوردان ل رۆژنافا کوردستاني^(۲) روينشتي ل ۴ ی ئهیلوولي ههموو سهروک هوزين کوردان دگهل ۲۵۰۰ سواران ل گوندي (بيندری) ل ۶۰ کيلومهتريا باکووري رۆژنافا کرمانشاه کوم ببوون و پشتي چهندين ميهمانداريا کاروباري ناشتي هاته کرن.

د ههمان دههدا جهنهرا ل باراتوف پشتي سي ههيقين دووركهفتنهکا ب نهچاري ژ سهريازين خو، زفري مهيدانا شهري... سهروکين کوردان ئهگهرجي موهرين خو ل ريکهفتني دابوون لي ئيمزا نهکربوون، وان دفيا بهراهي باراتوف ئيمزا بکهتن، لي باراتوف نهدفيا في ري ههموويي بچيت. لهورا ل ۷ ی ئهیلوولي کورد ل گوندي (نامياوهند) ل ۳۰ ی کيلومهتريا باکووري رۆژنافا کرماشان ل گهليي مايدهشت کوم بوون.

---

(۱) دفيهدا مههما رووسيا ب دورستي ديارديت کو نه ب دلسوزي، بهلکو ب نهچاري قه ئهف ريکهفتنه ئيمزاكريه؛ چونکی ديپرت کو نهشين ب هيژا لهشکري في کيشي چارهسهريکهن.
(۲) مهبهست دهفهرين رۆژنافا کوردستانا رۆژهلاتيه، ئانکو دهفهرين دکهفتنه سنوري في گافي يي عيراق — ئيراني.

كورد سواری ههسپین خویین بچووک ببوون و بو فی لای و وی لای دبهزاندن، سلیمان خان سهروکی ۲۴ سالیی کوردین گوران^(۱)، و عهباس خان^(۲)، سهروکی ۱۹ سالیی کوردین شهركهري کلهور^(۳)، نهگهر چ تا دوھی دوژمن بوون، لی نهفرو دگهل باراتوف رونشتینه و جگارا دکیشن^(۴).

سهروکین کوردان گوتارین خو، کول بیندردی خواندبوون دوویات کرنهفه. باراتوف زی بهرسفا وان ددا، لی نهو کهسی پتر ژ ههمووان سهرنجراکیش بوو عهباس خان بوو. نهف لاوه خودانی چافین مهخموری و بهری خودانهکا کاریگهر بوو. وی گوتارهک خواند کو شارزهاترین و زیرهکترین دیپلومات نهدشیان بخوینن.

مه بهری خودا بهژن و بالایی وی نهجیب و گوھی خودا گوتارا بی راههستان و پر بهایا وی، و مه زانی کا بوچی نهفه دشیت هوزهکا مهزن و شهركهرا وهکو کهلهور بریفههبهت، پوختهیهک ژ ناخمتنا وی نهفه بوو: "مه کوردین نازاد"^(۵)، باوهری ب رووسیا کهفن^(۶) نهبوو و ژ سیاسهتا فراوانخوازیا وی دترسیاین، لی نهم دبیین کو نهفرو مللهتی وه، نهفیت چ کهسهکی ئیخسیر بکهتن. ژ بهر هندئ دئ خو ژ بکارئینانا چهکی

---

(۱) هوزهکا مهزنا کورده، نیزیکی ۱۵ هزار مالانه ل رۆژنافا کرماشان ههروه سال باژی سنی و دهوروپین وی دژین، کاری وان پتر چاندنه و کوجهراتی ناکهن، ناوهندا هوزی دکهفینه (گهواره) و ب زارائی گورانی دناخفن. مردوخ: مصدر پیشین، ص ۱۰۸.

(۲) عباس خان سهروکی هوزا کهلهور بوو کو پشتی سالا ۱۹۲۶ ی ب دهستی رضا شاهی ئیخسیر بوو و ل سالا ۱۹۴۱ هاته نازاد کرن. سالا ۱۹۴۴ خو ههلبژارت بو نوینهراتیا شارئ کرماشان بو پهلهمانی ئیرانی، ههروه سا وی ل سهرهلدانا هوزان ل کرماشان سالا ۱۹۴۶ دهورهکی سهرهکی ههبوو. باسیل نیکی تین: کرد و کردستان، ت. محمد قاضی، انتشارات نیلوفر، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۳۷۵.

(۳) هوزا کهلهور نیزیکی ۲۰ هزار مالانه دکهفته مایدهشت، هارون ناوا، قهلا شاینی، قهسر شرین و کهرهند. ناوهندا فی هوزی باژی گهیلان غهربه، مردوخ: مصدر پیشین، ص ۱۰۵.

(۴) چونکی ههتا وی دهمی نهوین کورد نیریک نهدیق هزر دکرن کورد بهس دز و ریگر و تالانچینه و ب چافی هوقا بهری خو ددایی.

(۵) حکومهتا ئیرانی کاردانهفهیهکا مهزن بهرانبهر فی پهیقی نیشادا چونکی کوردین نازاد ل جهم وان واتایا سهریچیکرن ژ دهسهلاتا حکومهتا ناوهندی دگهانده، بییره: آذری: مصدر پیشین، ص ۱۲۰.

(۶) مهبهست، رووسیا تزاریهه چونکی باراتوف ب نافئ حکومهتا کول شوباتی ژیر سهر کردایهتیا کرنسکی هاتوو سهرکار دگهل کوردان دناخفت.

دژی وه دمینه پاش و ژ فیرئ و یقه دئ ههوه برا مهزنین خو دانین... بژی روسیا نازاد" دهنگی بژی بژی گههسته ئەسمانی، ئەف ریکهفتنه ب کورتی ب فی رهنگی بوو:

"ل فیره و یقه هوزین کوردستانا رۆژئافا دوژمنی و کینا خو ل بهرانبهه روسیا ناهیلن، (سالدات) و (قهزاقین) رووسی ل فیره و یقه ب سهلامهتی ل ناخا هوزین کورد دئ دهرباز بن. هوزین کورد دئ بهرگریی ژ ریکین کرماشان – قهسر شیرین گرتنه ستویی خو و بو روودانین کو رهنگه جهی کوردان رووبدهن کوردین وی ریفه بهریی بهرپرسیارن. ل کرماشان دئ کومیتیهکا کوردی – رووسی هیته دامهزراندن کو ژ نوینه رین ههموو هوزان دئ پیکهیت و دئ دبن چافدییا ئەفسه رهکی رووسیدا بیت و دئ چافدییا کهن سهر روودانین کو د کوردستانیدا روو ددهن..."

ههروهسا رووسیا ئەف مافه دا کوردان کو بهرگریی ژ ناخا خو بکهن و ئەو بخو دده رین خو بریفه بهه، و دا رووسیا ژی هاریکار بیت بو پاراستنا فان مافان. ل ههه ددهست پیکیدا ههردوو لا د بی باوهه بوون؛ چونکی کوردان غهدههکا مهزن ژ رووسیا دیتوو و چ سوزین خو ب جه نه دئینان لهوما، ههتا باراتوف ریکهفتن ئیمزا نهکری وان ئیمزا نهکر.

پشتی شوړشا مهزنا ئوکتوبه ری ل سالا ۱۹۱۷، حکومهتا نوی دژایهتیا خو دگهل شهپری راگههاند^(۱). هیزین رووسیا زفرینه ناف ناخا خو دا و جارهکا دی ئیکگرتنا فان هوزان کهفته بن هههههه و گهفین تورک، ئنگلیز و ئیرانیاندا^(۲). دهمی رهزا پههلهوی د ئیرانیادا دهسهلات وهرگرتی، سیاسهتا دهسهلاتا ناوهندی گرته بههه. دژایهتیا وی دگهل دهسهلاتا هوزان ههموو ئەف سهروک هوزه ژی کهفته بهه لیدانا هیزین بیانی و ب فی رهنگی کوردان ژی چ خیر ژ فی ریکهفتنا خو دگهل رووسین سپی نه دیت. ل کوردان سهلماندن کو داگیر کرن یان دهربازبوون د ناخا کوردستانیدا بیی ریکهفتن دگهل واندا تشتهکی نامومکینه. ههروهکو ئیکی ژ مهزنین ئمپراتورین ئوسمانی، ئانکو سولتان سهلیم ژی نهچار بوو دگهل میرین کوردان ری بکهفیت تا کو شیای رۆژههلاتا نافهراست بیخیته ژیر دهسهلاتا ئوسمانیاندا.

(۱) الکسهیف: مصدر پیشین، ص ۹۳.

(۲) بو پتر پیزانینی بنیره: شرفخان بدلیسی: شرفنامه تاریخ مفصل کردستان، با مقدمه و تعلیقات و فهارس محمد عباسی، چ ۲، (تهران، ۱۳۶۴).

شەرى شەھەریازی ۱۹۲۰*

پېشەکی:

سمکوی شەھەرمەنى و مېرخاسیى دناف مېژوويا كوردستانیدا یى بناف و دەنگە، و سەكردەیهك لەشكریى زۆر ژېهاتی و شەھەرمەزا د تاكتیکین شەپیدا دەیتە هەژمارتن. ئەگەر چ ژ روویى كاروبارى سىاسیقه لاوازا وی دەیتە پېشچاڤ، لی بخۆ كوردەكى دلیاك و شۆرشیگرەكى نەتەوهیى راست و دورست بوو^(۱)، و د بزافا رزگاربخوازا نەتەوهییا كوردیدا ب هەموو شیانا خۆ بزافا دكر كو مافیىن رەواییى گەلی كورد بدەستفە بیییت.

سمکوی و شۆرشا ژېر سەركردایەتیا وی وهك هەموو شۆرشین كوردستانى سەركەفتن و كامەرانى و شكەستن و دەربەدەرى دیتینە، لەورا مېژوويا فی قەھەرمەنى یا پرە ژ سەرهاتی و روودانیى هەمە رەنگ. جەھى مخابنیییه كو مېژوويا فی شەنگەسوارى كورد یا بدەستى دوژمن و ناحەزین كوردان و هەتا دوژمنین بنەمالا وی هاتییه نقیسین، و یا پرە ژ شاشى و غەدرین مېژوويا، و زۆر راستین شیواندى و روودانیى شۆرشا وی ب رەنگەكى دی داینە پېش چاڤ، لەورا پیدفییە شۆرەش و بزافا فی سەركردى مەزن وەكو پیدفی ژلاى مېژوونقیسین كورد پویتە پى بەیتە دان دا رەنج و تیکوشینا فی قەھەرمەنى نەهیتە بەرزەكرن^(۲).

شەرى (شەھەریازی) مەزنتین سەركەفتنا لەشكرییا سمکوی دەیتە هەژمارتن؛ چونكى دفی داستانیدا، شیا بسەر هیزەكا مەزنا ئیرانیدا ب سەركەفتیت كو ئەفسەرین جەندیى ولاتا وەكو: سویدی، رووسى، ئازەربەيجانى و قەزاق تیدا بەشداربوون، هەروەسان ژمارەكا مەزن ژ لەشكرى رووسیا سپی دفی شەپیدا ملبملى جەندرمین

(* ل گوڤارا فەژین ژمارە (۹) ل پاپیزا ۱۹۹۷ دەوك هاتیە بەلافكرن.

(۱) كریس كۆچیرا: جنیش ملی كرد، ترجمه ابراهیم یونسى، انتشارات نگاه، (تهران، ۱۳۷۳).

(۲) یاسین خالد حسن: كردستان الشرقیة دراسة فى الحركة التحریریة القومیة فیما بین الحربین ۱۹۱۸ - ۱۹۳۹ رسالە ماجستیر غیر منشورە، جامعە صلاح الدین ارپیل، ۱۹۹۵، ص.

جهوهر ناغایی شکاک برایی مهزنی سمکوی کو سال ۱۹۰۵ ل تهقریز هاته کوشتن

ئیرانی شهردکر؛ لهورا شهردکی بهرفرههه کو دژی سمکوی هاتییه کرن، و ئیرانی خهونین مهزن ب فی لهشکرکیشییه دیتبون، ئی وهکی وان دفیا نههاته جه.

کاوانین دهقهری:

ناقئ سمکوی ههر ژ سال ۱۹۱۴ ئ ب رهنهکی فراوان د ریقهبهریین دیپلوماسیین ولاتین روس، ئینگلیز، تورک و ئیرانیدا دهاته بکارئینان و ل ههر ئیکی ژ فان ریقهبهریا لاپهردکی نوی بو سمکوی و بزاقین وی هاتبوو فهکرن^(۱). نهو ئیکهه م کهس بوو د کوردستانا رۆژههلاتیدا کو داخوازا سهرخۆبوونا کورد و کوردستانی کری. ههروهسا بگرنهترین و مهزنترین کهسایهتی دهاته ههژمارتن د وی پارچا کوردستانیدا.

---

(۱) کمال مظهر احمد: دراسات فی تاریخ ایران الحدیث و المعاصر، (بغداد، ۱۹۸۵)، ص ۲۵۰.

سمکوی شکاک

ئەو شیاوو پشتی سەرهلانا سالا ۱۹۱۹ ئی پیرانیا ئاخا باکووری پۆژهلانا کوردستانی
رزگاربکەت و بیخیتە ژیر دەسلەلاتا خۆدا هەر ل ماکوئی بگره تا دگههیتە سەقز، ژ وان
ژی خوی، سەلماس، ئورمی، سۆلدوز، شنو، مەهاباد، بوکان، بانێ و سەقز^(۱).
سالا ۱۹۲۰ ئی سالا سەرکەفتنێن مەزنێن لەشکری یێن سمکوی دەهیتە هەژمارتن دقێ
سالیدا بوو کو دربیین مەزن ل حکومەتا ئیرانی وەشانندی و سەرکەفتن ل دویش
سەرکەفتنی تومارکری. هیزین ئیرانی ژ باشوور و باکووری دەریاچا ئورمی هیرش
کرنه سەر کوردستانی، ئی ب هەردوو رەخافه تووشی شکهستنی بوون و زیانیین مەزن
گەهشتنی^(۲).

---

(۱) احمد شریفی: عشائر شکاک و شرح زندگی آنها به رهبری اسماعیل آغا سمکو، (تهران،
۱۳۴۸)، ص ۴۲.

(۲) حسن أرفع: کردها و يك بررسی تاریخی و سیاسی، (تهران، ۱۹۶۵)، ص ۹۵.

زچەپ بۇ راست: محەمەد حەسەن خانى سەرغام بىكوزى جەوەر ناغاي، مەر هاشەم و سامخان
برايى وى كو دشەرى شكەريازيدا بدەستى لەشكرى كوردان هاتە كوشتن.

حكومەتا ئازەربايجانى د وى دەمىدا دەستى (مخبر السلطنة هدايت) دا بوو، و ئەف
سالە ژى ژ سالىن دووماهيا حكومەتا قاجاران (۱۷۹۶ — ۱۹۲۵) ل ئىرانى دەھانە
هەژمارتن^(۱). دەستى بيانيا هاتبوو دناف هەموو كاروبارين ئىرانيدا، ژ وان ژى دناف
لەشكريدا. ئەفسەرىن ئەوروپى خەرىكى چىكرن و رىكخستنا لەشكرى ئىرانى سەر
بنياتى رىكخستين ئەوروپى بوون، و تا راددەيەكى ژى دفى كاريدا سەرگەفتبوون،
موستەشارين سوئدى، بەلجىكى، قەزاقين رووسى و ئەفسەرىن ئەمريكى دناف
جەندرمادا هەموو پلین مەزنىن لەشكرى د دەست دابوون^(۲).

(۱) ارفع: مصدر پيشين، ص ۶۰.

(۲) رابرت گرت واتسن: تاريخ ايران دوره قاجاربه، ت. وحيد مازندراني - تهران،
۲۵۳۶، ص ۳۲۸.

لهشكرى هۆزىن عهجهم و هيذا كلاسيكيا سوپايى ئيرانى نهدشيان خو ل بهر سينگى هيذا شوڤرشيگرين كورد بگريت و هه موو گاڤا تووشى شكهستن دبوون^(۱). لهورا بو وهشاندا دربهكى مهزن ل كوردان خو نامادهكربوون و هيژهكا ريڤكخستيا جهندرمما و هيژهكا مهزن ژ سوارين قهرهچه داغين عهجهم نامادهكربوون دا كو بشين تولين شكهستين بهرى فهكهن.

نامادهكارى و هنارتنا هيذا لهشكرى:

حكومەتا ئيرانى هندەك ئەفسەر ب جیگريا (میيجەر لارسن) سویدی هنارتنه نازهربایجانى^(۲)، ب ریقهجهندرمين شارى زهنجان ژى دگهل خو ئینانه تهفریز، ژمارا هيذا وان دگههشته ۱۵۰۰ جهندرممان. ههروهسا ۶۰۰ جهندرمه ژى دبن فهرمانا (حهسهن ئهرفهه) ئەفسهري ميژوونقيسى ئيرانيدا بوون كو ل باژيرى خوئ جیگر ببوون^(۳). ل باژيرى تهفریزى و رەخ و روویا ئەمیر ئه رشه دى سامخان (امیر الامراو) برایی محمه مد حسين سهرغام، (سالار عشایر) – كو بكوژى جهوهر ئاغای شكاك بوو – ب ۳۵۰۰ سوارين عهجهم بهرەف بهندەرا شەرەفخانئ كهفتنه رى^(۴). درپیدا ژمارهكا مهزنا ئەفسهريين رووسى و خانين عهجهم ب هۆزین خو فه گههشته دناڤ فى لهشكريدا^(۵). سوارين قهرهچه داغى زورباش هاتبوونه چهكداركرن پشتى كو ل سالا ۱۹۲۰ ئ ئه رمه نى ل تهفریزى هاتينه چهككرن، چهكى وان ل سهر فان سيارا هاتبوو بهلاڤ كرن^(۶). ههروهسان كومهكا مهزنا مشهختيین قهفقاسيا^(۷) كو ب شهرهكريى بناڤ و

(۱) كمال مظهر، المصدر السابق، ص ۲۵۱.

(۲) نصر الله شيفته: سه مرد عجيب، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۲۹.

(۳) ارفع، مصدر پيشين، ص ۶۰.

(۴) سام خان ئەمیر ئه رشه د كورى روستهم خانئ حاج عهليلويئ قهره داغ (ئهره سباران) بوو كو هۆزه كا نازه رى دهينه ههژمارتن. برایی وى محمه مد حسين خانئ زهرغام نزام سالارئ عهشایر، ئەو كهس بوو بى جهوهر ئاغال سالا (۱۹۰۵) ئ ب نهمهردى كوشتى. على حقان: رضائيه يا سرزمين زردشت، انتشارات ابن سینا، (تهران، ۱۳۳۸)، ص ۵۷۸.

(۵) همان مصدر، ص ۵۷۹.

(۶) رفع: مصدر پيشين، ص ۶۰.

(۷) پشتى موركرنا هه دوو پهيمانين گولستان (۱۸۱۳)، و توركمه نچای (۱۸۲۸) سهرانسهرى باكوورى رووبارى ناراس كهفته بن دهسه لاتا رووسيا و ئەو خهلكئ ل وپرى مشهختى ناڤ ئيرانى بووين: چونكى چ جه و شول نه بوون لهورا ب كارين شه رى و كرىگرتيى رادبوون و د هه موو شه راندا پشكدارى دكرن و دهورى وان بى دياربوو. واتسن: مصدر پيشين، ص ۲۳۱. ارفع: مصدر پيشين، ص ۶۰.

سام خان (نەمیر نەرشەد)

دەنگ بوون د گەل فی لەشکری ریکهفتن. بقی رەنگی ژمارا هیژا نەمیر نەرشەد دگەهشتە ۵۰۰۰ کەسان^(۱).

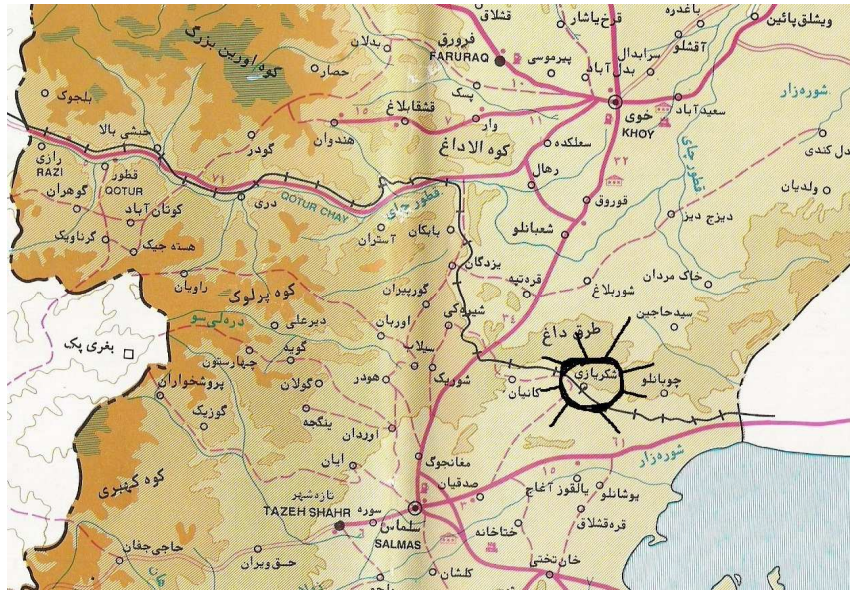
هیژەکا دی ب سەرکردایەتیا یاوەر (مەلک زاده) و (سوڵتان ئالپ) د ریکا ژیریا دەریاچا ئورمیی بەرەف مەهاباد ریکهفتن. ژمارا فی هیژا دگەهشتە ۷۰۰ کەسان کو پیک هاتبوو ژ جەندەرمان و سوارین هۆزین عەجەم و ب رەشاشان هاتبوونە چەگدار کرن^(۲).

---

(۱) دەقان: مصدر پیشین، ص ۵۷۹.

(۲) شیفته: مصدر پیشین، ص ۳۹.

ئەگەر چ دكتور كهمال مەزھەر دنقیسیت كو ئەف ھیزە شیا باژیری مەھاباد داگیربەكت، بەئی ھەموو میژونقیسین ئیرانی بەرامبەر فی دبی دننگن و چ ئاماژا ب گرتنا مەھاباد نادەن^(۱). وەسان دیارە كو فی ھیزی چ پیچی نەبوویە و مەرەم ژئ فەکرنا بەرەیکئ نویئ شەپری بوویە دا د دوو بەرەیدا سەمکوی تووشی شەپری بکەن.

ھیزا ژیر سەرگردایەتیا ئەمیر نەرشەد د ریکا ژووریا دەریاچا ئورمیئ فە ھاتنە دناف کوردستانیدا و بریار ئەو بوو کو ھیزا (اقبال السلطنە)یی ماکووی دگەل ھیزا سواریئ ماکووی بگەنە ھیزا حکومەتی و نەھیلن کو ھوژا مەزنا جەلالی پشنگیریا شکاکان بکەت^(۲). ھیزا ئیرانی گەھشتنە چیاپیئ (شەکەر یازی) و (سەید تاجەدین) دناقبەرا خوئی و سەلماسدا^(۳) و ل فان چیا چەپەرین خو چیکرن.

(۱) یاسین خالد: مصدر پیشین، ص.

(۲) امین صالح محمد: کورد و عەجەم میژووی سیاسی کوردەکانی ئیران، چاپی یە کەم، ۱۹۹۲، ص ۳۵۱.

(۳) (شە کەریازی) نافی چیا یە کییە ل رۆژەلەلاتا سەلماس دکەفیتە (ئەرونەق) بەرەخ گوندی (شە کەریازی) ل نا فەرا قانلودرە (گەلی خوینی) و سەلماس کول ویری شەر دگەل عەجەمان چی بوو، دەقان: مصدر پیشین، ص ۵۸۰.

ئسماعیل خانى شكاك (سمكو)

دهستپيكا شهرى:

سمكو بۇ ھندى دا د دوو بهرەيادا تووشى شەرەكى د ئىك دەمدا نەبىت، زۇر بلەز ب سوارىن خۇفە بەرەف باشوورى رېكەفت و دەرەت دا ھىزا مەزن كو ل باكوورى دەرياچى جىگر بىن، د دەمەكىدا كو وان ھزر دكر كو سمكو دى بەرەنگارى ھىزىن مەزن و سەرەكى بىت.

سمكوى ب شەف ھىرش برە سەر سوپايى ئىرانى ل مەھاباد و لدويىف نفىسىنا دكتور(شىفتە) ئىك سەرباز زى زى رزگار نەبوو، ب تنى ھەر دوو سەرکردىن وان نەبن كو ھاتنە ئىخسیركرن. ئى سمكوى ئەو نەكوشتن بەلكو ب رىكا دەرياچا ورمى ب بەلەما

هنارتنه شهرهفخانی^(۱)، دا باسی ژ نافچوونا هیزا خو و بهیز بوونا لهشکری کوردان بکهن و ژ رووی سایکولوجیقه ببنه نهگهرا لاوازبونا ورا شهرکه ری ئیرانی. حهسهن ئهرفهه ل ۲۰ ی چریا دووی ۱۹۲۰ ئ دگهل هیزهکا جهندرما ب شهف ری کهفت دا هیرش بکتهه سهر گوندین کوردان، ئ کورد ب فی کریاری ئاگادار دبن و بوسهیهکی بو وان دانن و سهربازین ئیرانی دکهفنه دنافدا^(۲). د شهرهکی دژواردا ب تنی حهسهن ئهرفهه دگهل شارهزایی خو قورتال دبن و د بهرسقا جهنهرال (لیندبرگ)دا کو ئی دپرسیت نهو هیزا دگهل تهدا چ ئی هات؟ دبیژیت: "کەس ژئ ئەما"^(۳).

د وان رۆژاندا کومهکا دیبا عهجهمین شهرکه ره گههشتنه دناف هیزین حکومهتیدا و ملبملی وان کهفتنه دشریدا^(۴).

سمکوی لهشکری خو بو هیرشا مهزن نامادهکر، و سهرهههه ل رۆژا ۱۸ ی کانوونا ئیکی سالا ۱۹۲۰ ئ (۲۸ ئازمه ۱۳۰۰ ههتافی)^(۵) هیرش کره سهر چهپه ری عهجهمان. حهسهن ئهرفهه کو ب خو ئیکی ژ ئهفسه ری فی شهری بوویه دنقیسیت^(۶):

"ئیسماعیل ئاغا ب بلهز ریکهفت و هیرش کر و نههیلا ههردوو هیزین حکومهتی بگهههه ئیک، نهو بریکا چیای بهرهف پیش هات و دهملدهست بهرهف لای راستی زفری و هیرش کره سهر (قهرچه داغی)یا و نههیلا بهرهف قهرچه داغ پاشقه کیشی بکهن، نهف هیرشه وهسا یا بلهز و دهملدهست بوو کو سوارین قهرچه داغی ب توندی هاتنه تیکشکاندن و بهرهف شهرهفخانی رهفین. وان ۲۰۰ کوشتی ل پاش خو هیلابوون کو ئیکی ژ وان ئه میر ئه رشهه سهرکردی لهشکری بوو. پاشی ئیسماعیل ئاغا بهرهف هیزا مه هات جهندرما خو پیچهک راگرت؛ ئی چونکی فیشهکین مه بهرهف تمام بوونی بوون نهه زفرینه خوی" ئی سهبارت ب فی زفرینی ههفالی وی عهلی دیهقان دنقیسیت^(۷): "نهو زفرینا ئهرفهه باس دکهت شکهستهکا مهزن و رهفینهکا مهزنتربوو!.

(۱) شیفته: مصدر پیشین، ص ۳۰.

(۲) ارفع: مصدر پیشین، ص ۶۱.

(۳) شیفته: مصدر پیشین، ص ۳۰.

(۴) دهقان: مصدر پیشین، ص ۵۸۴.

(۵) همان مصدر، ص ۵۸۰.

(۶) ارفع: مصدر پیشین، ص ۶۰ - ۶۱.

(۷) دهقان: مصدر پیشین، ص ۵۸۱.

جهوهر ناغايی شكاك دگهل چهند چهكدارهكښن شكاكان ل سالا ۱۹۰۵

دكتور (شيفته)^(۱) ل سهر في شهري هوسا دنفيسيت: "د رۆزا دووماهييدا كو بريار نهو بوو ل (خوئ) هيذا لهشكري ب ريكا چيايپن شهكهريازي و سهيدتاجهدين، و هيذا شهرفخاني زي هيرشي بكنه سهر سهلاس، سمو ب ژفانا بزافتنا لهشكري بوو. هيشتا سهربازان چهپهريڼ خو موكوم نهكربوون، كو سمو ب سياريڼ خوڤه گههشت، ل پشتا ههر ههسپهكي دوو كهس سوارببوون، دهما گههشتينه دناف چهپهريڼ سهربازاندا، سياريڼ پشتي خو هافيته خوار و ب خهجهرا كهفتنه كوشتنا سهربازان نهف شهه ههموو دهمزيرهكي فنهكهيشا، كو چهپه ر سهربازان خالي كرن."

پشتي پاقرنا سهنهكران، سمو بهرف سيارين قهراچهداغ زفري، هيشتا قورنانا موركري^(۲)، ل بيرا وي مابوو كو چاوا جهوهر ناغايي^(۳)، برايي وي لسهر بهختي وي

(۱) شيفته: مصدر پيشين، ص ۳۲.

(۲) سالا ۱۹۰۵ (نظام السلطنه) حاكمي نازهربايجاني قورنانه كا موركري فرېكره جهم جهوهر ناغاي و ل سهر بهرگي وي مور و ټيمزاکربوو و پي سويندخوار بوو كو دي گياني وي پاراستي بيت، لي ب نهمردانه ب نهمري وليعهدي نيراني (محمد مهدي عهلي ميرزا) ي هاته كوشتن. احمد كسروي: تاريخ مشروطه ايران، انتشارات امير كبير، (تهران، ۱۳۴۰)، ص ۱۴۳.

(۳) جهوهر ناغا برايي مهزني سمكوي بوو كو ب ميړخاسي و زيره كاتي ناقدار بوو. بو راگرنا تدهاها ناه بازي ته فرزي هاته داخواز كرن و ب نهمردانه ب فهرمانا حكومه تي هاته كوشتن. كسروي، مصدر پيشين، ص ۱۴۳.

قورئانی چوو بوو تەفریزی و ژلایی برایی فی سەرکردە ی هورمەتا وی هاتبوو شکاندن و ب نەمەردانە جەوەر ناغا کوشتبوو. سیاری کوردان ژ لایەکی بو تولقە کرنی و ژلایی دی ژ ی وەکو شەرەکی بەرگریا نەتەوایی و بو بەدەستفەئینانا مافین خو هیرشەکا توند کرە سەر سوارین عەجەمان، ئەمیر نەرشەد کو پیچەک درەنگتر گەشتبوو دناف لەشکریدا خو ل بەرانبەر سمکوی دیت، وی وەسا هزر دکر کو جەندەرما هیرش یا کریه سەر سەلماس، ئی نەدزانی کو رووبین هوئی^(۱)، کورد یی ل بەرسینگی، دفی هیرشا توندا ئەمیر نەرشەد دگەل ۴۰۰ سیاران هاتنە کوشتن، ئەفە ژلی ئەوان سەربازان بوو ئەوین د سەنگەراندە هاتینە کوشتن^(۲).

ئەف شەرە وەسا یی دژوار بوو و وەسا لەشکر ژیک هاتبوو بە لاقەرن کو برای برا نەدنیا سی و خو ژ ی نەدکرە خودان و بەس دفیا خو رزگار بکەت. تەرمی سەرداری لەشکر ئیرانی دمیئیتە دجەدا و جەندەرما هەتا (سوفیان) نیژیکی باکووری تەفریزی ل پاش خو نەزفرین و درەفن^(۳).

دفی شەرپیدا توپچیین کورد دەورەکی باش ئینان و زیانی مەزن گەهانندنە عەجەمان. لیندبرگ د راپورتا خو دا دیژیت: "پیدی بوو مە بەردەوام جەه رهشاشا گوهریبا؛ چونکی هەر جەه کو مە بو رهشاشی د هەلبژارت گوللەتوپا سیی دروست دا ب جەه وی کەفیت"^(۴). ژبەر نیشان خو شیا شان توپچیا کوردان تاوانبار دکن کو

(۱) روبین هود قەرەمانی دژی زۆرداری ل سەدی دوازدی ل بەریتانیا دەمی شەری خاچەرئسا دەیتە هەژمارتن، کو ب چست و چالاکی یی نافدار بوو، دکتور کونتر دشنر فی نافی بو سمکوی ب کار دەت. کونتر دشنر: احفاد صلاح الدین ایوبی، ت. عبدالسلام مصطفی صدیق، مطبعه خەبات، (دەوک، ۱۹۹۷).

(۲) هەموو گاڤا میژوونقیسین عەجەم ژمارا کوشتیان کیمتر دەست نیشان دکن بو نمونە ئەجەد کسرهوی دجەه کیدا ژمارا کوشتیین شەری (لە کستان) دگەل سمکوی یەک نەفەر و د جەه کیدا (۲۰۰۰) نەفەر دەست نیشان دکەت بو زانینا زیدەتر بنیرە: احمد کسروی: تاریخ هیجده ساله آذربایجان، انتشارات امیر کبیر، (تهران، ۱۳۵۳)، ص ۸۵۳؛ علی آذری: قیام شیخ محمد خیابانی، بنگاه مطبوعات صفیعلیشاه، (تبریز، ۱۳۵۴)، ص ۲۳۶.

(۳) شیفته: مصدر پیشین، ص ۳۲.

(۴) دهقان: مصدر پیشین، ص ۵۸۰.

دهستی تورکا یی دگهلدا هه‌بووی و دبیزن توپچی تورک بووینه، ئه‌لبه‌ته ئه‌و کوردین دناقله‌شکرئ ئوسمانیدا پشتی شهرئ ئیکه‌مئ جیهانی (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸) نه‌زفرینه نافع تورکیا ول جه‌م سمکوی مانه‌فه و به‌شداری د شوپشا ویدا کرن^(۱). وان که‌سا ئه‌فه ب ئه‌رکه‌کی خوئی نه‌ته‌وه‌یی زانین کو پیدفییبه به‌رگریئ ژ گه‌لی خو بکه‌ن د رۆژه‌لاتا کوردستانیدا.

ژ لایه‌کی دیفه نفیسه‌رین ئیرانی کو ل فیره کوردان ب هاریکاریا بیانان تاوانبار دکهن باسئ هندئ ناکهن کو ئه‌رئ ئه‌فسه‌رین رووسی، سویدی و بلژیکی دقئ شهرپیدا مل ب ملی عه‌جه‌مان چ دکرن؟ یان شولئ شهرکه‌رین قه‌فقاسیا دناقله‌شکرئ ئیرانیدا چ بوویه؟ و به‌رگریا کوردان د شهرئ مان و نه‌مانیدا به‌رامبه‌ری قئ هه‌موو هیئزئ و ئه‌فسه‌رین ئیرانی و بیانی ژ مال و گوندین وان بخیانته نافع دبه‌ن. ئی باسئ خیانه‌تا مه‌لا و قه‌هرمانین خو و قورئانین مورکری^(۲)، و تیورورا سه‌رۆکین کوردان ناکهن و هه‌موو گاڤا شکه‌ستن و لاوازا له‌شکرئ خو و سه‌رکه‌فتن کوردان ب هاریکاریا بیانان ل قه‌له‌م دده‌ن.

به‌روفازی کریارین عه‌جه‌مان کو، کوشتیین کوردان بو دهمئ ۳ رۆژان ل ده‌رواژین باژیران د هه‌لاویستن، و ل هه‌مووان باشتر ل بیرا میژونقیسی ئیرانی ئه‌حه‌مدئ کسره‌وی بوویه^(۳)، کوردان ده‌رفه‌ت دا کو عه‌جه‌م ته‌رمین کوشتیین خو ببه‌ن و هه‌تا ده‌رفه‌ت دا ئه‌و که‌سئ کو ته‌رمئ جه‌وه‌ر ئاغای بو ماوئ سی رۆژان ل ته‌فریزئ هه‌لاویستی، ته‌رمئ برائئ خو ببه‌ت بیئ کو بچووکتین بی حورمه‌تی دگهلدا به‌پته

(۱) یاسین خالد حسن: المصدر السابق، ص ۷۵.

(۲) احمد کسروی: تاریخ مشروطه ایران...، ص ۵۹۳.

(۳) ئه‌جه‌مدئ کسره‌وی دنقیسیت کو کوشتنا جه‌وه‌ر ئاغای ب غه‌در فه دده‌مه‌کیدا بوو کو لسه‌ر داخوازا فه‌رمییا ئیرانی بو هاریکاریا پاراستنا ته‌ناهییا شاری ته‌فریزئ و ب گره‌نتیا قورئانه‌کا موهر کری هاتبوو وی شاری، دهمئ ل مالا نزامولسه‌لته‌نه‌ی جیگری و هلیعه‌هدئ ئیرانی میه‌قان بوو، لسه‌ر فه‌رمانا محمده‌د علی میرزایی و هلیعه‌هدئ موزه‌فه‌ره‌دین شاه ل ساللا ۱۹۰۵، ب ده‌ستی محمده‌د حسین خانی سه‌رغام هاته کوشتن، ته‌رمئ وی دگهل دوو کوشتیین دیتز بو ماوئ سی رۆژان ب سه‌رده‌ری ئه‌رکی (قه‌لا) ته‌فریز فه د هه‌لاویستی بوون. کسروی: تاریخ مشروطه، ص ۱۴۳ - ۱۴۴.

تەرمی سمکوی شاک کو نامەردانە و بی بەختی ژلایی سوپایی ئیرانی قە ل شنو هاتە
کوشتن.

کرن. ههروهسان تهرمين کوشتيين مايي کوردان بخۆ فهشارتن⁽¹⁾، و ب في رهنگي و ب
في شکهستني خه لکي نازهربايجاني زي نهرازي بوونا خو ژ حکومهتي ديارکر⁽²⁾. ههتا
چ پويته ب فهشارتنا تهرمي ئەمير نهرشهدي زي نهکرن⁽³⁾، ئەگەر چي عهلي ديهقان
دنقيسيت کو کوشتنا في مروفي غه مهکا مهزن گه هانده خه لکي⁽⁴⁾، ئ ب بهروفازي وي
ئهحهدهي کسروي کو يي ههفچهرخ بوويه دنقيسيت کو خه لکي زور ب دلساري بهري
خو داني و نهچونه پيشوازي وي⁽⁵⁾.

ژلايهکي ديه ئيراني د دهستيپکا شهريدا سه رکهفتنا هيژين خو و رهفينا کوردان
راگه هاندبوو و ب پروپاگندهيهک مهزن رابوون، دا ب هزرا خو جهين زي ر دهسهلاتا
سمکوي بترسين و دا لايهنگيرين وي خو ژ هيژين وي دوور بيخن، ئ کوشتنا ئەمير

(1) شيفته، مصدر پيشين، ص 33.

(2) دهقان: مصدر پيشين، ص 581.

(3) کسروي: تاريخ هيجده ساله آذربايجان...، ص 581.

(4) دهقان: مصدر پيشين، ص 583.

(5) کسروي: تاريخ مشروطه ايران...، ص 857.

ئەرشەد و تېكشكاندنا ھەموو ھېزىن حكومەتەيىن بەشدار، درەوا مەزنا حكومەتەيى
ئاشكرا كر^(۱)، و ئومىد و ھىقيىن كاربەستەيىن حكومەتەيى و درەويىن وان ئاشكراكرن و
سەرانسەرى باژىر و گونديىن كوردان بو جەژن و شادى^(۲). كوردان پشتى فى سەرکەفتنى
ب چاقەكى گەشبينتر بەرىخو دانە دووا رۇژا خو و زانين كو ئەگەر د ئىكگرتى بن دى
شىن بەرانبەر مەزنتەين ھىزا حكومەتەيى سەرکەفتى بن.

ھەرودسا فى شكەستنى د سەرانسەرى ئىرانيدا دەنگ فەدا، سەرۆك وەزىرەين وى
سەردەمى (قوام السلطنە) و رزا خان سەردارى سوپاى (رەزا شاھى دويقدا) ب بروسكا
پشكدارى د غەما مەزنا عەجەماندا كرن^(۳).

ب فى رەنگى مەزنتەين لەشكر كيشيا سەردەمى قاجاران بو سەر كوردان، بوو
مەزنتەين شكەستا وان ل دەفەرا كوردستانى، و شوپشگيرين كورد ژىر سەرکردايەتيا
سمكوى مەزنتەين سەرکەفتن ب دەستفە ئىنان، كو ب گرنگتەين و مەزنتەين سەرکەفتنا
لەشكرىا سمكوى دەيتە ھەژمارتن.

---

(۱) ياسين خالد حسن: المصدر السابق، ص ۸۴.

(۲) دەقان: مصدر پيشين، ص ۵۸۱.

(۳) ھمان مصدر، ص ۵۸۳.

كيشا كورد ل باكوورى كوردستانى ل دووماهيا شهري ئيكه مى جيهانى تا دامه زاندا كؤمارا توركي

(۱۹۱۸ - ۱۹۲۳)^(۱)

پيشهكى :

سالىن پاش شهري ئيكه مى جيهانى (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸) تاكو سالا ۱۹۲۵ ئى ئانكو شورش شىخ سعيدي پيران و ب دووماهيا هاتنا كيشا مويسل، ئيك ژ گرنگرتين و سهرنجراكيشتين سهردهمىن ميژوويا كوردستانى دهيتته هژمارتن، دفي دهמידا بزافا رزگاربخوازا نهتهوهييا كورد، گهلهك خورت دبیت و زلايهكى ديفه بزافين ب فى رهنكى د ولاتين دى يين زير دهسلاتا ئوسمانى زى بلندتر و پتر پى دگههن، و هندك دولهتين نوى سهر نهخشى سياسىي رۆژهسلاتا نافهراسل د دويش بهرژهوهنديين كؤلونيالىستى بهيدادين و پشكرنهكا نوى كوردستان و ولاتين عهرهبي بخوفه ديين و دفي پشكرنيىدا، پشكهكا مهن ژ ناخا كوردستانى دكهفيتته زير ركيقا دولهتين نوى ئانكو عيراق و سوريايىدا، و خهبات و بزافا كوردان بو خو رزگاركرنى سهرناگريت و ولاتى كوردان ههر بندهست دمىنيت و بهلينا وىلسون و پهيمانا سيقهر زى، بو كوردان چ پيقه ناهيت و خهونين وان ناهينه جه.

ل سالىن دويش شهري جيهانىي ئيكيدا كورد و كوردستان دكهفته بهر پيلانين كؤلونيالىستى و داگيركهرين ههرىمى، دفي كيشه كيشيدا كو پاش شهري پهيدا ببوو، ههرئيكى بزاف دكر خو پتر نيزيكى كوردان بكهت و ب رهنكهكى ديماگوگيانه، فى گهلى ستهم لى كرى ب سهرپيدا ببهن و پتر بچهوسينن و پشكهك ژناخا كوردستانى بيخنه زير ركيقا خودا، تايبهت دهفهرين دولههمهند ب پترولى، نهو زى پاش گوهورينا (وزا لقوق) ژ (رهزيا بهرى) بو پترولى.

(۱) ل گوفا را مهتين ژماره (۱۱۴)، تيرمهى و (۱۱۵)، تهباخي و (۱۱۶)، ئيلونا ۲۰۰۱ ئى، دهوك هاتيه بهلافكرن.

پهیمانا نهینى يا (سايكس - بيكو - سازانوف) ل ۱۹۱۶ ى، و خو فهكيشانا (رووسيا سور) پاش شوپرشا ئوكتوبهرا ۱۹۱۷ ى، و دووماهى هاتنا شهپرى جيهانى ل ۱۹۱۸ ى، ملاملانهكا توندتر د نافبهرا بهريتانيا و فرهنسا دگهل زلامى نهساخى ئه وروپا جى بو، لدويش بهلينا ويلسون سه روك كۆمارى ويلايه تىن ئىكگرتيپن نه مريكا و پهيمانا سيقره ل ۱۹۲۰ ى دنافبهرا هه فپهيمانا و ئوسمانياندا، و بهلينا هندك كاربه دستين بهريتانى بو دامه زراندا دهوله ته كا كوردى يا سه ربه خو ل باشوورى كوردستانى، نه ف سه رده مه پتر به رهوش دئىخست و بزافا كوردىن نيشتيمانپهروهه پتر خورت دكر.

دقى فهكوليني دا بزافا هاتيه كرن كو به رهنكه كى گشتى رهوشا بزافا رزگاريوخوازا نه ته وهيا كورد و كيشا كوردى ل باكوورى كوردستانى، بيخينه بهر فهكوليني و دووماهى هه لويسى ئيمپراتوريا ئوسمانى، و ئيكه م هه لويسى بزافا كه مالى زى بدهينه شروفه كرن، تايبه ت دان پيدانا نه نجومه نا مه زنا نه ته وئ تورك، به كورد و كوردستانى د ئيكه م بزافا وندا، و چاوا دويقدا هه تا نهو ئينكارا هه بوونا كورد و كوردستانى دكه ن، و سياهه تا شوفينيستيا توركيا پتر به رانبه ر كوردان خو يا دببت. دقى فهكوليني دا ماوى پاش شهپرى جيهانى ئيكى تا دامه زراندا كۆمارا توركيا ئانكو سالا ۱۹۲۳ وهكو فهكولين هاتيه هه لبارتن.

بو قى فهكوليني مفا ز به لگه نامين به لاف بوويى به رهنكى هاتيه وهرگرتن:

أ - به لگه نامين به لافكريپن به ريتانى زلايى (روبه رت ئولسن) د په رتوكا (قيام شيخ سعيد پيران ۱۸۸۰ - ۱۹۲۵) دا كو بو زمانى فارسى هاتيه وهرگيران، نقيسه ر به پشت به سنن به لگه نامين به ريتانى و تا رادديه كى فرهنسى، چاريكا ئيكى يا سه دى بيستى به رهنكه كى ئاكادمى ئىخستيه زير فهكوليني دا و هندك نه پيني نوى د ميژوويا كوردستانى دا ئاشكرا دكه ت.

ژيدهرى دووى (كردستان و كرد در اسناد محرمانه به ريتانيا) كو ل سالا ۱۹۹۱ ل به ريتانيا زلايى (وه ليد هه مدى) فه هاتيه به لافكرن، دقى په رتوكيدا نافه روكين به لگه نامه و نامه و يادداشت و راپورت و تيلگرافين كو ز سالا ۱۹۲۰ تا ۱۹۶۰ دنافبه را بالويز و نوينه رين به ريتانيا ل ئيرانى، عيراقى، تركيا، هند و مسرى دگهل كاربه دستين به ريتانيا ل له نده ن هاتينه ئالوگوركرن، هاتينه به لافه كرن و به لگه نامين پرمفا تيدا هه نه ل دور بابه ت و ده مى قى فهكوليني.

- ب - فهكولينين رووسی د پهرتوكا (مسأله كرد از آغاز جنبش كماليان تا كونفرانس لوزان) نفيسينا (م. ا. حصارف) كو مينا في فهكولينين ژ دهستيكا بزاڤا كه ماليان تا پهيمانا لوزان ل سالا ۱۹۲۳ ل باكوورئ كوردستاني ل دويڤ به لگه نامين رووسی فهكولين لسهركريه و ب في رهنكي لايه نه كي ديئ تاري ژ في بابه تي دايه خوياكرن.
- ج - فهكولينين بيلايه نان وهكو پهرتوكا (جامعه شناسي مردم كرد، آغا، شيخ و دولت ساختارهاي اجتماعي و سياسي كردستان) ژ نفيسينا فهكوله ري هولهندي (مارتين فان بروينسن) كو چهندين جاران سهرهدانا كوردستاني كريبه و شيابه دهستي خو بگه هينبته دناڤ پرانيا نهرشيفين ولاتين نه وروپيدا.
- د - فهكولينين توركين خودان وژدان مينا (ئيسماعيل بشيكيچي) د پهرتوكا (مسأله كردستان در تركيه و عراق) كو ژلايئ ماموستايئ زانكوبا نهرزه روم فه ب رهنگه كي ناكاديمي هاتينه نفيسين و روانگه ها توركه كي ناكاديمي ل دورفي بابه تي پيشان ددهت.
- و - فهكولينين ميژوونفيسين ئيراني ژ وانا شه هرزا دفي بابه تيدا (كاوه بهيات) د پهرتوكا (شورس كردهاى تركيه و تأثير آن بر روابط خارجي ايران ۱۳۰۷ - ۱۳۱۰ ه.ش) كو ب سود وهرگرتن ژ به لگه نامين وزاره تا جهنگ و دهر فهيا ئيراني، تارادهيه كي هندهك لايه نين فهشارتي ناشكرا كرينه.
- ه - فهكولينين نفيسه رين كورد مينا (كندال) د پهرتوكا (كردها) كو شيابه ب سود وهرگرتن ژ به لگه نامين فرهنگي و بهريتاني و ب بوچوونه كا كوردي كيسا كوردي ل باكوورئ كوردستاني بيخيته ژير فهكولينين و روانگه ها كوردي د فهكولينين ويدا يا دياره.
- ي - روانگه ها نفيسه رين عه رهب تايبهت د نفيسينين (عبدالرزاق الحسنی) كو ناماژهين بهر به لاف ب كيسا كوردي دايه و شيابه مفايه كي باش ژ به لگه ناما وهر بگريت و ههروسا (عزيز نه لجاج) ژي د زور لاپهران دا ناماژه ب بابه تي في فهكولينين دايه. نانكو ب في رهنكي ب چهندين بوچوونين جياواز و چهند لايه نه فهكولين لسهر في بابه تي هاتيه كرن و بوچوون و ديتنين فهكوله ري ژي لسهر هاتينه زيده كرن.

پشکا ئیکى:
بزاڤا سیاسیییا کوردان ل دووماهی هاتنا شهري تا کونگرا ناشتی ل
پاریس ۱۹۱۹

۱- باری سیاسییی کوردستانی دناڤ شهري ئیکه می جیهانیدا:

شهري ئیکه می جیهانی دناڤهرا زلهیزین ئه وروپیین وی سهردهمی بو دابه شکره کا نوپیا جیهانی ل دويف بهرژوهندیین وانین کولونیاالیستی هاته کرن و دمه کی زور پیقه نه چوو کو دهولتا ئوسمانی زی بو وهرگرنا دهقهرین ژدهست چووپیین خو، چوو دناڤ شهريدا و ب فی رهنگی سهرانسهری کوردستانی زی بوو بهرهیین شهري.

هیزین رووسیا ژلایئ باکوور و پوژههلاتئ و هیزین بهریتانیا ژلایئ باشووری فه هیرش ئینانه سهر کوردستانی و ههر ئیکى بزاڤ دکر کو ئاخه کا پتر بیخهته ژیر کونترولا خوڤدا. دهولتا ئوسمانی پاش نههیلانا میرنشینین کوردی، و سهرکوتکرنا شوپشین کوردان مینا شوپشا شیخ عهبدولسهلامئ بارزانى و سیدارهدانا وی ل مويسل سالا ۱۹۱۴ئ^(۱) و شوپشا مهلا سهلیم ل بدلیسی^(۲)، و سیاسهتا پان تورانیسما لاوین تورک^(۳)، و دژایهتیا سیاریین حمیدی دگهل واندا^(۴)، ههلویستی کوردان، بهرانبهه خو زور ب نگهتيف ددیتن، لهورا کوردان پیشوازیهکا زورا سار ل شهري کرن. لهورا ئوسمانی نهچاربون کو پهنايئ ببهنه بهر چهکی دینی و ب ریکا ئیسلامکرنا جهنگی و جیهادی، کوردان بکیشنه دناڤ فی جهنگیدا.^(۵)

---

(۱) صديق الدمولوجي: امارة بهدينان الكردية أو امارة العمادية، تقديم ومراجعة عبدالفتاح علي بوتاني، دار نارس للطباعة و النشر، (اربييل، ۱۹۹۹)، ص ۸۹؛ مسعود بارزانى: بارزانى و بزوتنه وهى رزگاربخوازی كورد ۱۹۳۱ - ۱۹۵۸، و. سهعيد ناکام، (دهوك، ۱۹۹۸)، ص ۲۰.

(۲) محمدمين زكى: كورد و كوردستان، (مهباد، ب، ت)، ص ۳۴۵.

(۳) كندال - عصمت شريف وانلى - مصطفى نازدار: كردها، ت. ابراهيم يونسى، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۷۴.

(۴) رابرت اولسن: قيام شيخ سعيد پيران، ت. ابراهيم يونسى، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۴۳.

(۵) شيخ رئوف ضيائى: يادداشتهاى از كردستان، به كوشش عمر فاروقى، (اورميه، ۱۳۶۷)، ص ۴۰.

هه‌لویستی کوردین روشه‌نیر مینا بنه‌مالا به‌درخانیان^(۱)، سه‌ید تاهایی نه‌هری و هندهک زانایی دین نایی دژ ب فی جیهادی^(۲) بوو، ناکوکیا دناقبه‌را کورد و تورکان بوو نه‌گهر کو کورد وه‌کو پیدفی پشکداریی دفی شه‌پیدا نه‌گهن و هه‌تا چه‌په‌رین شه‌رئ ژی ب جه بهیلن و زور جارن ژی تفه‌نگین خو ئاراسته‌ی حکومه‌تا لوین تورک دکرن، سه‌ره‌رای هندی هندهک شیخین کورد ژی فه‌رمانا جیهادی دهرن‌یخستن و پشکه‌کا مه‌زنا کوردان ژی پشکداریه‌کا کاریگه‌ر دشه‌پیدا کرن.

سیاسه‌تا میلیتاریا تورکان د ده‌فه‌رین کوردستانیدا وه‌کو ب زور ستاندنا په‌ز و ده‌وارا و قوتی خوارنی و برنا ب زورییا لوین خودان شیان بو به‌روکین شه‌رئ، باری ئابووریی کوردستانی ژی ئیک جار لاوازکر. سه‌ره‌رای هندی کو کوردستان ده‌مه‌کی کورت بوو ژ هسکسالییا ۱۹۱۳ ئ رزگار ببوو^(۳)، هه‌روه‌سا تورکان پتر ژ ۷۰۰ هزار کورد ژ ئا‌خا وان فه‌گوه‌استن ب بیانو یا چول کرنا به‌روکین شه‌رئ^(۴)، و ب فی ئیکی ژی پشکه‌کا مه‌زن ژ ئا‌خا کوردستانی توشی کافلکرن و ویرانیی بوو.

گه‌لی ئه‌رمه‌نی و نه‌ستوریی هه‌کاری ل سالا ۱۹۱۵ ئ تووشی کۆمکۆزه‌کا هوفانه بوون^(۵). د ئه‌نجامدا سه‌دان هزار که‌س هاتنه‌ کوشتن و فه‌گوه‌استن و د ئه‌نجامی فی هه‌وا مه‌زن پشکه‌کا به‌رچاف ژ ئا‌خا کوردستانی و هژماره‌کا زورا کوردان ژی تووشی هه‌مان کاره‌سات بوون، و هه‌لویستی نه‌رینییی فان دوو نه‌ته‌وا و هه‌ستا تولفه‌کرنی، پاش سه‌رکه‌فتنن هه‌فه‌په‌یمانان د به‌روکین شه‌پیدا^(۶)، باری نافخویی ده‌فه‌رئ پتر شوپلی کر و کورد که‌فتنه دناف مه‌ترسیه‌کا مه‌زندا.

-
- (۱) عبدالرزاق بدرخان: بیره‌وه‌ری عه‌بدوره‌زاق به‌درخان، و. و ناماده‌کار جه‌لیلی جه‌لیل، شوکور مسته‌فا کردوی کوردی باشوور، (هه‌ولیر، ۲۰۰۰)، ص ۴۶.
- (۲) باسیل نیکی تین: خاطرات و سفرنامه، ت علیمحمد فره‌وشی، (ته‌ران، ۲۵۳۶ ش)، چ ۲، ص ۱۷۷.
- (۳) شیخ له‌تیف هه‌فید: یادداشته‌کانی شیخ (له‌تیف)ی هه‌فید، که‌مال نوری معروف (ب، ج، ۱۹۹۵) ص ۱۸۸.
- (۴) م. ره‌سول هاوار: کورد و باکووری کوردستان له سه‌ره‌تایی میژروه‌ه هه‌تا شه‌ری دوهمی جیهانی، به‌رگی یه‌که‌م هه‌تا شه‌ری جیهانی یه‌که‌م، (سلیمانی، ۲۰۰۰)، ص ۵۴۰.
- (۵) بله‌چ شیرکو: کیشه‌ی میژینه و نیستای کورد، و. محمد هه‌مه باقی، چ ۳، (کوردستانی عیراق، ۱۹۹۲)، ل ۶۰.
- (۶) که‌مال مه‌زه‌هر نه‌مه‌د: کوردستان له ساله‌کانی شه‌ری یه‌که‌می جیهانی دا، (به‌غدا، ۱۹۷۵)، ل ۱۰۸؛ ریاض رشید ناجی الحیدری: الاثوریون فی العراک ۱۹۱۸ - ۱۹۳۶، (قا‌هره، ۱۹۷۷) ص ۶۸.

دهمى سهرکهفتنا ههقههيمانان سهر دهولهتا ئوسمانى ل سالا ۱۹۱۶ ئى مسوگهرتر ليهاتى و مملانى سهر ژيکفهكرنا ئاها ئيمپراتوريا ئوسمانى پتر بووى، (مارك سايكس) نوينهري بهريتانيا و (جورج بيكو) نوينهري فرهنسا ب رهنهگهكى نهيني گههشته رپكهفتنهكى بو دابهشكرنا ئاها ئوسمانيا ل دهقهريئ ئاسيائى^(۱)، ئهفهزى بيى رزمههنديا رووسيا مومكين نهبوو، لهورا دگهل (سازانوف) وهزيرو دهرفهيي رووسيا زى كهفتهه دانوستاندنى و سهرهنجام شيان رووسيا زى رازى بكهه كو دگهل في رپكهفتنا نهيني رى بكهفيت^(۲).

ل دويش في رپكهفتنى سهرانسهري باكوورئ كوردستانى تا دهريا رهش دا بهر رووسيا كهفيت و باشوورئ كوردستانى زى ئانكو ويلايهتا مويسل دايبته بههرا فرهنسا و دهفهريئ باشوورتر زى داينه پشكا بهريتانيا^(۳).

هيزين رووسى ل سالا ۱۹۱۷ ئى گههشته دهفهريئ خانهقين، رهواندوز، ناميدي، لئ شوڤشا نوكتوبهري بو نهگهر كو هيذا وان بزقريتهفه و دويشدا سوفيتت نهفه پهيمانا نهيني وهكو پيلانهكا كولونيايستى، ئاشكراكر^(۴).

ئاگر بهسا مودرووس لنافههرا ئوسمانى و ههقههيمانان ل ۳۱ چريا ئيكي سالا ۱۹۱۸ ئى هاته راگههاندن، و ئوسمانيان تهسليم بوونا خو د شهريدا راگههاند و دنههجامدا نهندامين (عوسمانلى ئيتحاد و تهرهقى جهمعيهتى) ل ستهنبوئ رهقين و جارهكادى حكومهتهكا ميانههرو دهسهلات گرته دهست^(۵). سهر ژ نوئ كاودانهكى باش و ئاسيائى نازاد بو بزاقين نهتهويئ نه تورك هاته بهرههفكرن، تايبهت پشتى ههموو نهو ههول و

---

(۱) المس بيل: فصول من تاريخ العراق القريب، ت جعفر الخياط، (بيروت، ۱۹۴۹)، ص ۸۸؛ ياسين خالد سهردهشى: صفحات من تاريخ ائوري كوردستان اهان الحرب العالميه الاولى تحقيق تاريخى عن اغتيال الزعيم الاثوري بنيامين مارشمعون من خلال النصوص التاريخية، مراجعة و التقديم عبدالفتاح على بوتانى، (دهوك، ۱۹۹۹)، ص ۲۶.

(۲) كندال: م. پ، ص ۷۹.

(۳) لازاريف: كيشهئ كورد ۱۸۹۶ - ۱۹۱۷، و. كاوس قهفتان، بهشى دووهم (بهغدا، ۱۹۸۹)، ل ۶۳۱؛ كندال، م، پ، ص ۷۹.

(۴) كندال، م، پ، ص ۷۹.

(۵) فوبليكوف و گروه ديران: تاريخ معاصر كشرهائ عرب ۱۹۱۷ - ۱۹۷۰، فرهنگستان دانشهائ اتحاد شوروى، پژوهشگران خاورشناسى، ترجمه م. ح. شهري، (تهران، ۱۳۶۰)، ج ۱، ص ۱۴۰؛ احمد: سهرچاوهئ پيشوو، ص ۱۶۳.

بزافین کو ژلایی (ئیتحاد و تهرهقی) بو توندنا نهتهوین نه تورک مینا کورد و ئهرمه ن و عهره ب و یونان ... هاتینه کرن. داکو ژبلی رهگه زئی تورک چ رهگه زهک د ئاخا ئوسمانیدا نه مینیت، له ورا جارها دی بهارها کی کورت د ولاتی ئوسمانیدا چی بوو کو بزافین کوردان زی تیدا خورت ببوون، نه خاسمه پشتی کو رزگار بوونا نهتهوین نه تورک لدویف به ئینین هاوپهیمانان مسوگهر بووین و لاوازی و چ زی نههاتنا ئوسمانیان زی خو یا بوی^(۱).

بقی رهنگی کوردستانا ئوسمانی بوو دوو پشک، پشکهک کهفته ژیر کونترولا بهریتانیا کو ههموو ویلایهتا موپسل داگیرکریوو و پشکا باکوور کوهه ر ل ژیر کونترولا تورکان دابوو. بقی رهنگی زی ب مخابنی فه جارها کی دیتر کوردستان هاته دابه شکر، و ههتا بزافا رزگار یخو ازا نهتهوهیا کوردی زی ل ژیر کارتیکرنا فی پشکرئی هاته پشکر و باشووری کوردستان ل ژیر سه رکردایهتیا شیخ مهحمود نهچار بوو ریکهکا دیتر بگریته بهر. باکووری کوردستان بجو زی تووشی دوو ههلویستین جیاواز بوو و سه رکردایهتیا کوردان زی نهشیا بوچوونین خو بکهته ئیک دا کو ل زیرینترین کاودانین کو بو دهفه رین رۆژهه لاتا نافه راست چیبووین مفای وهر بگریته.

۲- بزافا ریکخراوین سیاسیین کورد ۱۹۰۸ - ۱۹۱۹

پشتی شوپشا تورکین لاو سالا ۱۹۰۸ قویناغا سییی یا ریکه بهریا ناسیونالیزما کوردی^(۲)، دهستپیکر و زهمینهیهکی باشتری سیاسی هاته روخساندن بو دیار بوون و سه رهلدانا هزر و کومه ئین نهتهوهیین کورد، و ههر وئ سالی کومه لا (کورد تهعاون و تهرهقی جه معیهتی) کو ئیکه م ریکخراوا بهرنیاس و گرنگا کوردی بوو ل ستهنبولی هاته دامه زرانندن^(۳)، دامه زرینه رین وئ ئه مین عالی بهدرخان، شیخ عهبدولقادری

(۱) مارتین وان بروین سن: جامعه شناسی مردم کرد اغا، شیخ ودولت ساختارهای اجتماعی و سیاسی کردستان، ت ابراهیم یونسی، (تهران، ۱۳۷۸ش)، ص ۳۸۸.

(۲) کریس کوچرا: جنبش ملی کرد، ابراهیم یونس، (تهران، ۱۳۷۳ش)، ص ۳۲.

(۳) قویناغا ئیکه م ژیر سه رکردایهتیا میرین کورد مینا بهدرخان و یهزدان شیر، قویناغا دووی ژیر سه رکردایهتیا شیخان، مینا شیخ عیدالله، شیخ عبدالسلام و شیخ محمود و قویناغا سیی کو ریکخراوین سیاسی ریهریا وئ دکر.

ژ چهپ بۆ راست: قهدری جهمیل پاشا، نهکرهه جهمیل پاشا، محهمد فهريد جهمیل ئوغلو

نههری، شهريف پاشا و... بوون ^(۱). كو دويشدا ژى كۆمهلهيهك ب نافی (كورد نهشر مهعارف جهمعیهتی) دامهزراندن و گوشارهك بنافی (كورد تهعاون و تهرهقی غهزهتهسی) ژى دهردئێخستن. ههروهسا شیان ل سالا ۱۹۰۸ ئ قوتابخانهكا كوردی ژى ل ستهنبولی فهكهن كو ئێكهه قوتابخانا كوردییا نوی د میژوویدا دهیته ههژمارتن. ^(۲)

ئهف كۆمهله پشته روودانین نیسانا ۱۹۰۹ ئ كو لایهنگیرین سوئتان عهبدولحهمیدی (۱۸۷۶ - ۱۹۰۹) دژی شوپشا مهشروتی رابووین، ژلایئ توركان فه هاته رهوستاندن، لی جارهاكا دی ل سالا ۱۹۱۰ ئ كۆمهلهك ژلایئ قوتابیان فه ب نافی (جقاتا فهقیه هیقییا كورد) هاته دامهزراندن كو ژمارهكا بهرچاا ژوان قوتابیان دهرچووین قوتابخانی

(۱) عبدالستار طاهر شریف: الجمعيات والمنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن ۱۹۰۸ -

۱۹۵۸، (بغداد، ۱۹۸۹)، ص ۱۹.

(۲) كوچرا: مصدر پیشین، ص ۲۸.

حه میدی بوون و گوفا ره کا کوردی ب نافی (رؤژی کورد) ل سالا ۱۹۱۳ ئ دهر دئیخستن کو بۆچوونه کا نه ته وهیی هه بوویه، ژ دامه زرينه رین وئ خه لیل خه یالییی مودکی، (عومه ر و قه دری و ئه کرم) ژ مالا جه میل پاشایی دیار به کری، فواد ته مو به گی وانی و زه کی به گ و مه مدوح سه لیم بوون.^(۱)

پشتی ناگر به سا مودرووس ل ۳۱ ئ چریا ئیکئی ۱۹۱۸ ئ، (کوردستان ته عالی جه معیه تی) ب سه ر کردایه تیا شیخ عه بدولقادرئ نه هری و ب جیگریا ئه مین عالی به درخان هاته دامه زرانندن^(۲) لقین وئ ل باژیرین مه لاتیی، ماردین، خه ریوت و دیار به کر هاتنه فه کرن^(۳)، لی پشتی دمه کی بنه مالا به درخانیا ن ژئ فه دهر بوون و ریکخراوه کا دی ب نافی (کورد ته شکلیات ئیجتماعی جه معیه تی) دامه زرانندن کو ئه ندامین وئ ئه مین عالی به درخان، عه بدوللا جه وده تی خه ربوتی، شوکری بابان، جلادت به درخان، ئه کرم جه میل پاشا و مه مدوح سه لیم و... بوون.^(۴)

ب مخابنیفه د وی دهمیدا بزافا رزگاریخوازا نه ته وهییا کورد ژ ئاستی ربه راتییدا تووشی نا کوکیه کا مه زن بوو و دنه نجامدا دوو تا ژئ په یدا بوون:

۱ - تایی خودمختاریخواز د چوار چیقی دهوله تا ئوسمانی و ژیر دهسه لاتا خه لیفین ئیسلامیدا، ئه ف تایه ژیر سه ر کردایه تیا شیخ عه بدولقادرئ نه هری بوو^(۵)، کو د دهمی خودا سه رۆکی ئه نجوومه نا پیران (سنا) یا ئوسمانی بوو، لدویف بۆچوونا وی تشته کی نه یی درووست و دوور ژ ئیسلامه تی و جوامیریا کوردان بوو کو د وان کاودانین نه خووش دا کو تورک تیدا دهر باز دبوون، وانا به یلنه بتنی و داخواز دکر کو هه تا تورک رزگار دبن هاریکاریا وان به یته کرن داکو پایته ختی خه لیفه ی و

---

(۱) درک کینان: کردها و کردستان، ت. براهیم یونسی، (تهران، ۱۳۷۶)، ص ۷۳؛ جه مال خه زنه دار: رؤژی کورد ۱۹۱۳، (به غدا، ۱۹۱۸)، هژمارین فی کوفاری ل چاپ داینه؛ شریف، المصدر السابق، ص ۳۷ - ۳۸.

(۲) بۆ زانینا نا فین پشکدارا بییره: د. عزیز شه مزینی: جولانه وهی رزگاری ی نیشیمانی کوردستان و. فه رید ئه سه سه رد، ج ۳ (سلیمانی، ۱۹۹۸)، ص ۱۱۴.

(۳) گ. ب. ئاکویف (هاکویان) م. ا. حصارف: کردان گوران و مسأله کرد در ترکیه، ت سیرووس ایزدی، (تهران، ۱۳۷۶)، ص ۱۰۳.

(۴) شریف، م. س، ص ۴۰ - ۴۱.

(۵) سعید بدل: تاریخچه جنبشهای ملی کرد از قرن نوزدهم تا پایان جنگ جهانی دوم (ب. م، ۱۳۶۳)، ص ۴۶.

خەلیفە بىخۇ ۋى رىزگار بىن^(۱)، ھەر ۋەسا باۋەرى ھەبوو كو كوردستانەكا مەزن و ئىكگرتى يا خۇدمختار ۋىر دەسلەتتا ئوسمانى باشترە ۋ كوردستانەكا پارچە پارچەكرى كو ئەرمەنستان سەرپشكەكا وئ بەھتە چىكرن و پشكىن دى بگەفنه ۋىر رگىفا دەولەتەن دىدا^(۲).

۲ — تايى خۇسەرىخواز ۋىر سەرگردايەتيا بەدرخانيان كو ئەمىن عالی بدرخان سەرگردايەتيا وئ دكر و باۋەرى ب سەربەخۇيا كوردستانى ھەبوو^(۳)، و ۋ بۇ كوردستانەكا سەربەخۇ و جودا ۋ توركان خەبات دكر و باۋەرى ھەبوو كو ئەو دەم، دەمى ھىندىيە كو كورد ۋى مينا تەف مللەتەن دى چارەنقىسى خۇ ۋ توركان جودا بگەن و بۇ فى ئىكى ۋى بزافەكا خورت دكرن كو كىشا خۇ بگەھىننە ھەفپەھىمانان و كىشا كوردى ۋى بگەنە بابەتەك د كونفرانسا ئاشتىدا^(۴).

ھەر ۋەسا كۆمەلەكا دى كۆمەلا تەعاليا ئافرەتەن كوردستانى (كوردستان قاديىنلارى تەعالى جەمعیەتى) بوو كو ل سالا ۱۹۱۹ ئ ل ستەنبولئ ھاتبوو دامەزراندن^(۵)، و بزاف دەھاتەكرن كو، كورد ب ھەموو چىن و تەخىن خۇفە بگەفنه خەباتى بۇ بدەستفەئىنانا مافىن رەوايىن خۇ.

ۋىلەكئ دىفە حكومەتا توركى داخواز ۋ رىبەرىن كورد كر كو سەبارەت ب بزافىن (كوردستان تەالى جەمعیتى) روونكرنەكئ بدەن، ئەف كەسايەتەن كورد لۋىر سەرگردايەتيا شىخ عەبدولقادر كو پىكھاتبوون ۋ: مولانا زادە رەفەت بەگئ رۆژنامەنقىس و ئەمىن عالی بەدرخان و ئەمىن بەگ كو مەزنەكئ كوردان بوو چوونە باب عالی و ۋىلەكئ عەونى پاشا وەزىرى (دەريايى) و ئەحمەد عابوق پاشا وەزىرى جەنگى يى بەرى و شىخولئىسلام يى بەرى ئىبراھىم ھەيدەر ئەفندى فە ھاتنە پىشوازی كرن^(۶). توركان دفيان ھەلوئىستى وان و بزافا كوردان سەبارەت ب كاودانئ

(۱) كندال: مصدر پيشين، ۷۷ - ۷۸.

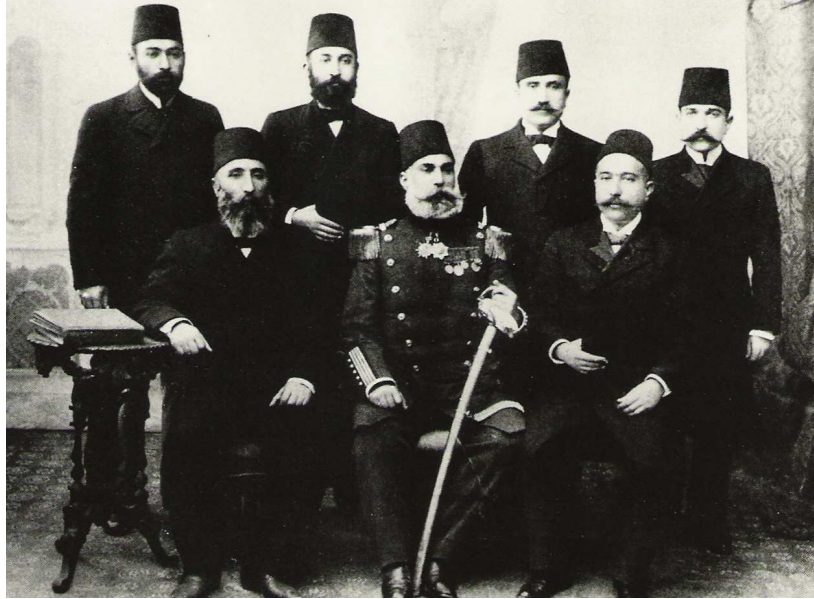
(۲) حصارف م. پ، ص ۱۰۴.

(۳) كۆچرا: مصدر پيشين، ص ۳۸؛ كونى رەش: جمعیه خويون ۱۹۲۷ و وقائع ثورە ارارات ۱۹۳۰، تقديم ومراجعة عبدالفتاح البوتانى، (اربييل، ۲۰۰۰)، ص ۲۸.

(۴) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۹۹.

(۵) شريف، المصدر السابق، ص ۴۶.

(۶) سلمان عثمان (كونى رەش): الامير جلادت بدرخان حياته وفكره، تقديم روشن بدرخان دمشق، (۱۹۹۲)، ص ۲۸؛ كۆچرا: مصدر پيشين، ص ۳۸.

بنه‌مالا به‌درخانیان رونشتی ژ راست یۆ چه‌پ: عه‌ونی، ئەمین عالی، عه‌لی شامیل پاشا.
راوه‌ستایی: کامل، مق‌داد مد‌حه‌ت، حه‌سه‌ن، موراد ره‌مزی.

هه‌یی و گ‌فتوگ‌ۆیێن وان د‌گه‌ل هه‌قه‌یه‌مانا ئاگه‌هداربه‌ن هه‌روه‌سا وه‌زیرا ئاماژه دا ه‌ندی
کو باب عالی یا ئاماده‌یه کو ئوتونومی ب ره‌نگه‌کی به‌رفره‌ه بده‌ته کوردان^(۱).
وه‌زیری ده‌وله‌تی د وی ده‌میدا، موله‌تا کاری نه‌دا (حزبا دیموکراتا کوردستان) ب
سکرتیریا نه‌جمه‌دین ح‌سین، کو به‌یانگه‌را سیاسه‌تا کۆمه‌لا ته‌عالی کوردستان بوو.
هه‌روه‌سا ری ژ ده‌رچوونا کوفارا (ژین) زی گ‌رت^(۲).
ب فی ره‌نگی سه‌رکردایه‌تیا سیاسییا کورد دوی ده‌میدا نه‌شیا ده‌وره‌کی ئیگ‌رتی
به‌بینیت. ده‌وله‌تا ئوسمانی زی روله‌کی پ‌تر تیک‌ده‌رانه هه‌بوو د‌قی بواریدا و بزاف د‌کر کو
نه‌ه‌یلیت کورد گوتنا خو ب‌که‌نه ئیک. هه‌ر‌جار بنافی ئیگ‌رتنا ئوسمانی و په‌یوه‌ندییا
ئیسلامی، کورد ب سه‌ردا د‌ب‌رن وب‌مخابنی فه‌ کورد زی زۆر جاران د‌که‌ه‌تنه د‌ دا‌فا
واندا.

(۱) کوچرا: مصدر پیشین، ص ۴۰.

(۲) همان مصدر، ص ۴۰.

۳ - بزاقیڻ کوردان دکنگرا ناشتیا پاریسا ۱۹۱۹:

پشتی سرکهفتنا هه فیهیمانان و شکهستنا بهروکا دژ، ژ وان زی دهولهتا ئوسمانی، چافه ری هندهک گوهورینین مهزن ددهفه رییدا دهاته کرن، نه خاسمه ب ئه گهرا ئه و سوز و به لنین کوهاپه ایمانان دسه رییدا دابوون، پتر گهلین ژیر دهسه لاتا ئوسمانی ئومیده وار ببوون کو به ردهف نازادی و سه ربه خوئی بچن و بزاقیڻ خو ژبو فی مه رده می خورت تر لی کر بوون، نه خاسمه جاره کا دی ده می کو ل ۲۵ ئ کانوونا دووی ۱۹۱۸ ئ، (ودرو ویلسون) سه روک کوماری ئه مریکا هه ر ۱۴ به نندین پره نسپیڻ خو راگه هانندی^(۱)، کو تییدا مافین گهلان بو دیار کرنا مافی چاره نفیسی، تایبهت نه تهوین ژیر دهسه لاتا ئوسمانی هاتبوونه دیار کرن و به ندا ۱۲ ئ، مافی دیار کرنا چاره نفیسی کوردان زی ب خو فه دگرت^(۲).

ب فی ئه گه ری بزاقا هه موو نه تهوین ژیر دهسه لاتا ئوسمانی خورت بوو و هه مووان چاف ل بریارین کونگرا پاریس گرتبوون و بزاق دکرن کو نوینه ریڻ خو و داخوایڻ خو بگه هینن. عه رهب، ئه رمه نی، کوردان^(۳)، و ئاشوریا^(۴)، داخوایڻ خو دانه کونگری و داخوایڻ سه ربه خوئی و جودابوون ژ ئوسمانیا کرن، به ریتانیا و فره نسا ژی ل رۇژا ی چریا دووی سالا ۱۹۱۸ ئ راگه هانده بوو: "کو ئارمانجا سه رده کیا وان نازادی و بده سته ئینانا مافین وان گهلانه ئه وین که فته نه بن چه وسانده نا دوور و دريژا تورکان و دامه زرانده نا ریقه به ریا نافخوئی لسه ر بناغی داخوایڻ و هه لبژارتنا فان گه لا دی هیته نه نجام دان..."^(۵)

ژلایه کی دیقه لیژنه کا تایبهت یا ئه مریکی کو بو فه کولینا نه نجامین پاش شه ری بو ده فه ری هاتبوو هنارتن، ئانکو لیجنا کینگ - کرین (king - craine) داخوایڻ دهوله ته کا کوردی لسه ر ۱/۳ ئا خا کوردستانه بهیته دامه زرانده ن و دگهل ئه رمنستانه و

(۱) هاری موریس و جون بلوج: لا اصداقء سوی الجبال، ت راج آل محمد، مراجعة و تقدیم هادی العلوی (دمشق، ۱۹۹۶)، ص ۸۱.

(۲) دریه عونی: عرب واکراد خصام او ونام، دار الهلال (ب.م. ب.ت)، ص ۶۴.

(۳) عزیز الحاج: القضية الكردية في العشرينيات، ط ۲ (بغداد، ۱۹۸۵)، ص ۱۶. علائده دین سه جادی: میژوی رایه ریڻی کورد، ج ۲، (سه قز، ۱۹۹۶)، ص ۶۰.

(۴) بیت شمویل: الاشوریون في مؤتمر الصلح باریس ۱۹۱۹، (دهوک، ۲۰۰۰)، ص ۵.

(۵) هنری فوسز: نشأه العراق الحديث، ت و تعلیق سلیم طه تکریتی، ج ۱، (بغداد، ۱۹۸۹)، ص ۱۴۵.

نهمه‌نی ل ۲۵ ی ئەیلوولا ۱۹۱۹ له ئەرزروم داخوازا جێبه‌جێکرنا پره‌نسیپین ویلسون دکهنز

په‌رتوکا (Susan Meiselas)

ترکیا بکه‌فیته ژێر سه‌ریه‌رشتیا (ئینتدایا) ئەمریکی فه، هه‌روه‌سا ویلسون جارەکادی ل ۱۴ ی شوباتا ۱۹۱۹ ئ دكونگریدا راگه‌هاند: "نهم کار دکه‌ین ژ بو ئیکگرتنا گهلین ژێر ده‌ست..."^(۱)، و بقی ره‌نگی، ری پتر هاته خو‌ش کرن کو داخوایین گه‌لان نازادانه‌تر به‌یته پێشکیش کرن.

شه‌ریف پاشا، ئیک ژ دامه‌زینهرین کۆمه‌لا ته‌عالی کوردستان و سه‌فیرئ به‌ری ئی ئوسمانی ل ستوکه‌هولئ شیا ب نوینه‌راتیا کوردان بزافه‌کا مه‌زن بکه‌ت، نه‌خاسمه‌ کویئ شه‌هره‌زایی بزافین دیپلۆماسی بوو و دنایه‌یه‌کیدا بو (ویلسون)، (کلمانسو)، (لویید جورج) و (ئورلاندوی) داخوازا کوردستانه‌کا سه‌ربه‌خۆ کر^(۲)، و یادداشت لدویف یادداشتئ د دا کونگرئ. هه‌روه‌سا پێش ده‌م ژ ی ل ۳ ئ خزیرانا سالا ۱۹۱۸ ئ شه‌ریف پاشای دگه‌ل (سرپرسی کوکس) ل (مارسیئ) سه‌باره‌ت ب کوردستانه‌کا نازاد گه‌توگۆ

(۱) و. همدی: کردستان و کرد در اسناد محرمانه به‌ریتانیا، ت. به‌زاد خوشحالی، (ته‌ران، ۱۷۳۱)، ص ۱۷۰.

(۲) موریس: المصدر السابق، ص ۸۰؛ همدی، مصدر پیشین، ص ۱۷۰.

کربوو، بهریتانیا وەسا هزر دکر کو شەریف پاشا هەفالی فرەنسایە و ژلایێ خوقه ژێ فرەنسا ئەو ب هەفالبەندی بەریتانیا دەهژمارت^(۱).

دوو یادداشت ژلایێ شەریف پاشایی فە، ل ۲۲ ئادارا سالا ۱۹۱۹ ئ و یادی ل ۱ ی ئادارا ۱۹۲۰ ئ هاتنەنارتن^(۲). هەروەسا کارەکی دییی گرنگ کو شەریف پاشا پی رابوو نیمزاکرنا ریکەفتنەکی دگەل نوینەرئ ئەرمەنیان (بوغوس نوبار پاشا) ل چریا دووی ل سالا ۱۹۱۹ ئ بوو کو بوو ئەگەر داخووا هەردولایان پتر ب گرنگی و سەنگ فە بهیته وەرگرتن و تیگەهشتن و نیزیکیبوونەک دناقبەرا هەردوولایین کورد و ئەرمەنی چی ببیت و کونگرە ژێ باشر بشیت سەرەدەریی دگەل هەردوو لایان بکەت^(۳).

د راکەهانەنەکا هەفیشکدا کو ژلایێ شەریف پاشای و نوبار پاشای ل ۲۰ ی کانوونا نیکی سالا ۱۹۱۹ ئ بو کونگرئ هاتوو نارتن: "دوو نەتەوین ئەرمەنی و کورد، هەردوو ئاریایی و هەردوو خودان ئارمانج و ئومیدین هەفیشکن، کو ئەو ژێ ئازادی و سەرەخوییا ولاتین وان ژ بندەستی تورکانە...."^(۴)

هەروەسا لدویف نفیسینا حصارف، شەریف پاشای سەبارەت ب راکەهانەنا سەرەخویا کوردستانی ل ژیر (ئینتدابا) ئیرانیقە دگەل وەزیری کاروباری دەرەقی ئیرانی دانوستاندن دفی کونگریدا کربون^(۵).

ئەف ریکەفتنا دگەل ئەرمەنیاندا، ئەگەر چ د بوو ئەگەر کو سیاسەتا ئەوروپی و ئەمریکی بەرامبەر کوردان نەرم ببیت، و ب فی ئیکی شەریف پاشای پینگافەکا باش بەرەف پیش هافیت، لی دناف ستنەبولیدا گەنگەشەیهکا زۆر هاتەکرن. تایبەتی کو د

(۱) کندان: مصدر پیشین، ص ۱۸۱.

(۲) رفیق حلمی: یادداشت کوردستانی عراق و شۆرشەکانی شیخ محمود، بەشی یەکەم (بغداد، ۱۹۸۸)، ص ۶۳. محمد عەبدولنا کاکەسور: رولی سیاسی و کەلتوری ئەفسەرانی کورد لە بزافی کوردایەتی کوردستانی باشووردا، (۱۹۲۱ - ۱۹۴۵)، سەنتەری برابەتی، (هەولێر، ۲۰۰۰)، ص ۶۳.

(۳) کۆچرا: مصدر پیشین، ص ۳۶.

(۴) عبدالرزاق الحسینی: تاریخ العراق السياسي الحديث، ط ۷ (بغداد، ۱۹۸۹)، ج ۳، ص ۲۹۹.

(۵) گونتر دشنر: احفاد صلاح الدین الایوبی الکورد الشعب الذي يتعرض للخيانة والغدر، ت عبدالسلام برواری، ط ۲، (دهوک، ۲۰۰۰)، ص ۷۹.

جەنەرال شەریف پاشا

خالهكیدا هاتبوو كو جهین ناکوکی لسه ههین ژلایئ کونگرا ناشتیئ فه بهینه دیارکرن و دئ ههردوو لا لسه رازی بن^(۱). لئ ههفهیمانی شەریف پاشای دگهل ئەرمەنیان کو ژلایئ ههموو تورکانقه ب دوژمنیئ خرابتر ل هیزین ههفهیمانیان دهاتنه هژمارتن بوو ئەگەر کو کاربدهستین ئوسمانی ههلوپستهکئ زۆرئ خراب بهرانبهەر کوردان وهربگرن. سههرای ههموو ئەو پشتگیریا کو ژلایئ روشەنبیر و ناسیولیسیتین کورد ژ بزاقین شەریف پاشای و سهربهخویا کوردستانی هاتینهکرن^(۲)، لئ کوردیئ پارێزهەر خو ژئ دانهپاش و شەریف پاشا نهچاربوو کو ل ۲۷ ی نیسانا ۱۹۲۰ ئ دەست ژ کارکیشانا خو ژ فئ نوینهراتیئ ب راگههینیت^(۳).

(۱) حصارف: م.پ، ص ۱۰۵، دههمهنی ژماره ۴۴۹.

(۲) کۆچرا، مصدر پیشین ص ۳۷.

(۳) دهقی بهیانامی بنیره: محمد ملا احمد: جمعیه خویبون و العلاقات الكردیه - ارمنیه، رابطه کاوه للنشر، (ارییل، ۲۰۰۰)، ص ۱۴۸ - ۱۴۹.

لى بزاڧين شەرىف پاشاى بوونە ئەگەر كود پەيماننا سىڧەر ل ساللا ۱۹۲۰ ى دناقبەرا ئوسمانى و ھاوپەيماناندا سى بەندىن ۶۲، ۶۳ و ۶۴ ژ بو كوردان بەھىنە بەرچاڧكرن^(۱). كورد شيان داخوازىن خو بگەھىننە ھاوپەيمانان و سى بەندا ى ب بەرژەوھندىا خو تومار بگەن، لى ب مخابنى ڧە رىبەرپن كوردان و بزاڧا كوردى نەشيا خو بگەتە ئىك، و ئىك ھەلوپىست و بوچوون وەربگريت و دئەنجامى ڧى چەند ھەلوپىستىدا سەرەنجام چ ئەنجامىن باش بو كوردان بەدەستڧە نەھاتن.

پشكا دووھم:

بارى سىياسى و لەشكرى كوردستانى ل كونگرا ئاشتيا پارس تا پەيماننا سىڧەر ۱۹۲۰

۱- كورد و بزاڧا كەمالىيان:

پشتى خو بدەستڧەدانان دەولەتا ئوسمانى ل ۱۳ چريا ئىكى ۱۹۱۸ ى^(۲)، ل دەڧەرپن رۆژھەلاتا توركيا بزاڧەكا خورتا نەتەوھىيا تورك ژىر سەرگردايەتيا مستەڧا كەمال (۱۸۸۱ – ۱۹۲۸) ساللا ۱۹۱۹ دەست پى كر.^(۳) ھژمارەكا مەزنا سەرۆك ھۆز و شەرکەرپن كوردان ل باكوورئ كوردستانى ھارىكاريا ڧى بزاڧى كرن، ژبلى ھندەك سەرگردپن سيارپن ھەمىدى نەبىت^(۴)، ھندەك ژ ڧان كوردان ل ساللا ۱۹۱۶ ى دەمى كو مستەڧا كەمال ڧەرماندى سوپايى ۱۶ ى ل دياربەكر بوو، ئەو دنياسين و پەيوھندىين خو ش دگەلدا ھەبوون و پىكڧە دئىك بەردەدا شەرڧربوون^(۵). كەمالى ى شيان ب باشترين رەنگ مڧايى ژ ڧان پەيوھندىيان وەربگرن و ھژمارەكا بەرچاڧا كوردان بو لايى خو راكپشن، سەرەراى ھندى كو بزاڧەكا خورتا سەرەخويى ى ل جەم كوردان ھەبوو، لى

(۱) كۆچرا: مصدر پيشين، ص ۷۳؛ سەجادی: سەرچاوەى پيشوو، ل ۶۰.

(۲) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۸۸.

(۳) فاضل حسين: المساومات الدوليه حول ولاية الموصل ۱۹۱۶ – ۱۹۲۶، فى موسوعة الموصل الحضارية، (موصل، ۱۹۲۹)، ج ۵، ص ۵۱.

(۴) اولسن: مصدر پيشين، ص ۵۳.

(۵) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۹۸.

د وی دەمیدا بزافا نەتەوہیبا کوردان بوو دوو تا، و دوو گروپین خودمختاری خواز و سەربەخویی خواز ژێ دروست بوون.

دەمی مستەفا کەمال نەشیایی ل پایتەختی ئوسمانی کەسی دگەل خۆ رێک بێخیت، و هەتا نەشیای ل دیتنا خۆیا دگەل سولتان وەحیدەدین ل ۲۲ تشرینا دووی ۱۹۱۸ ئی ژێ چ پشتگیرەکی ب هیز بەدستفە بینیت، و پەرمان ژێ دگەل بۆچوونین وی نەبوو^(۱)، لەورا شیا بتنی حکومەتی رازی بکەت کو وی وەکو پشکینەرێ لەشکری پەوانەیی ئانادولی بکەت. مستەفا کەمال ل ۱۹ ی گولانا ۱۹۱۹ گەهشتە سامسون^(۲)، و ل وێرێ دەست ب بزافین دژی هەفەپەیمانان و دەسلالتا ئوسمانی کر. حکومەتا ئوسمانی ژێ ب دەرکرا بەیاننامەیکە فەرمی ل ۱۱ ی تەمووزا ۱۹۱۹ مستەفا کەمال پشتمە ری ل قەلەم دا^(۳). و هەتا د دادگایی کر نەکیدا بی ئامادەبوونا وی، دادگای ب سەرۆکاتیا مستەفا پاشا یامولکی بی کورد مستەفا کەمال ب مرنی سزادا.

سەرەرای خۆشبوونا زەمین بۆ وەرگرتنا سەربەخویی، تاییبەت د سالیین پشتمی شەرپ ل (۱۹۲۰ - ۱۹۲۳) دا، و سەرەرای بزافا بی راوەستیانا گروپین سیاسیین کورد، کەمالی شیان زۆر شەهەزایانە پشکەک ژ سەرۆکین کوردان بۆ لایی خۆ راکیشن و هژمارەکا بەرچاف ژ شەرکەرین کورد بکیشنە دخزمەتا خۆدا، و فان کوردا دەورەکی سەرەکی دیتن د شەرپین دژی یونانیادا و هەروەسا فاکتەرەکی ب هیزبوون بۆ موکم بوون و فراوان بوونا دەسلالتا کەمالیان د تورکیادا.^(۴)

مستەفا کەمال دەست ب دامەزراندن و ئیکگرتنا کۆمەلین "بەرگری ژ مافین ئانادولی و روملی" کر، و پشتمی ماوەیکە کیم ژ بزافین سیاسی و لەشکری کونگرەیکە ل رۆژین ۲۳ ی تەموزی تا ۷ ی تەباخا ۱۹۱۹ ئی ل باژیری ئەرزەرومی هاتە بەستن و تیدا کۆمەلەک ب نافێ (کۆمەلا بەرگری ژ مافی ئانادولا رۆژەلاتی) هاتە دامەزراندن^(۵)، و هەر د فێ کونگریدا بوو کو هژمارەکا کیم کوردان پشکداری تیدا کربوو. د لیژنا

(۱) حنا عزو بهنان: التطورات السياسية في تركيا ۱۹۱۹ - ۱۹۲۳، رسالة ماجستير غير منشورة، قدمت الى كلية اداب - جامعه بغداد، ۱۹۸۹، ص ۴۲.

(۲) محمود طلوعی: فرهنگ جامع سیاسی، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۱۶.

(۳) ابراهيم خليل احمد و خليل علي مراد: ايران و تركيا دراسة في تاريخ الحديث و المعاصر (موصل، ۱۹۹۲)، ص ۲۳۰.

(۴) کنډال: مصدر پيشين، ص ۱۰۰.

(۵) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۹۰؛ زاره فاند: تورانچتي وەدەرکەوتن ئایدولورژیا و بەرنامە، و. ئەبو بەکر خوشناو، (هەولێر، ۱۹۹۶)، ص ۷۹.

سەرکردایه‌تیا کونگره‌یدا ۲ کورد تیدا بوون ئەو ژى حاجى موسى به‌گى موتكى، سەعدولا ئەفندیی بدلیسی و فهوزى ئەفندیی نەقشەبەندیی ئەرزەرومی بوون^(۱)، دفی کونگریدا به‌یاننامەیه‌ك هاته دەرئێخستن کو تیدا سیاسەتا شوفینیستانه‌یا که‌مالیان خویادبوو، و تیدا هاتبوو: "ویلاتین ئەرزەروم، سیواس، دیاربه‌کر، خارپوت، وان و بدلیس... ئیکه‌یه‌کا ئیکگرتینه کو ب هیچ بیانیه‌کی نابیت ژ ئیمپراتوریه‌تا ئوسمانی به‌ینه جوداکرن..."^(۲).

دیسان دیتنا وان ل دور نەته‌وه‌یین دی هوسا هاتبوو کو: "موسلمانین کو ل فان دقه‌رانه... سەرهرای تایبه‌تمه‌ندیین نەته‌وه‌یی یان کۆمه‌لایه‌تیین هەر ئیک ژ فان گروپان کو ژئ هاتینه چیکن... لی ب ره‌نگه‌کی گشتی ئەف توخمین موسلمان وه‌کو براینین کو ژ ئیک دایک و باب بتنی بین، به‌ری خۆ دده‌نه خۆ"^(۳).

مسته‌فا که‌مال بریارین کونگرئ ل ته‌باخا ۱۹۱۹ ئ دگهل چهند نامه‌یان بو مه‌زنین کوردان هنارتن ژوانا، عه‌بدولره‌حمان ئاغایی شه‌رنه‌خی، حاجی موسا به‌گى مودکی، شیخ عه‌بدولباقی بدلیسی، عومەر ئاغایی دیرشه‌وی، ره‌سول ئاغایی مشاسای، سەعدوللا ئەفندی مه‌ندوبی به‌ری، شیخ محهمه‌د ئەفندی، شیخ (ضیاء‌الدین) نورشینی، جه‌میلی چه‌تویی خه‌رزانی^(۴) و... کو تیدا مسته‌فا که‌مال زۆر ب ئاشکرای به‌رگری ژ خه‌لافه‌تی کربوو و داخواز ژ فان مه‌زنا کربوو کو بو ریکا خودی و موسلمانه‌تی تیپکوشن و هاریکاریا وی بکه‌ن^(۵).

مسته‌فا که‌مال زۆر هشیارانه چه‌کی دینی ب کارئینا و شیا ب نافئ ئیسلامی کوردان جاره‌کا دی بکیشیته دناف شه‌ریدا، لدویف گوتنا مسته‌فا بارزانی تورک ل دهمی زه‌لیلی جار هکس وه‌کو وان نزانیت ئەزمانی خۆ خۆش بکه‌ت و مه‌زلومیه‌تا خۆ نیشا بده‌ت لی دهمی گه‌هسته ده‌سه‌لاتی که‌س ژوان زالمتر و که‌له‌ره‌قتر و دلره‌شتر نینه^(۶). ب فی

(۱) که‌مال مه‌زه‌ر ئەحمه‌د: چهند لاپه‌ره‌یه‌ك له‌ میژووی گه‌لی کورد، به‌شی به‌که‌م، (به‌غدا، ۱۹۸۵)، ص ۷۲.

(۲) عزیز قادر صمانجی: التاريخ السياسي لتركمان العراق، (بیروت، ۱۹۹۹)، ص ۷۴.

(۳) حصارف: مصدر پیشین، ص ۱۷۰.

(۴) همان مصدر: ص ۱۸۰.

(۵) کنده‌ل: مصدر پیشین، ص ۹۹.

(۶) بنیره: ده‌قی دادگایی کردنی پیشه‌وازی قازی محهمه‌د و سهدر و سه‌یفی قازی. ناماده‌کردنی به‌دیره‌دین صالح، خه‌باتی قوتابیان (گوفار) ژماره ۳۷، تاب ی ۲۰۰۰ ل ۵۵.

رهنگی ژى كه مالیا زور سیاسییانه دگهل كاودانی كو دوله تا ئوسمانی تیدا دبوری رهفتار دكر و شیان كاودانی ددهفهری د بهرزه وهندیا خۇدا بگوهورن.

دكونگرا سیواسی ل ۴ - ۱۱ ئهیلولا ۱۹۱۹ ئ بیهنا شوفینیته تی پتر لیها و تیدا مافی کیمه نه تهوا ب تمامی پشت گو هافیتبوو^(۱). بهیاناما سیواس و ئهرزهروم بوونه بناغی (بهیاناما نیشتیمانی) یا په رله مانئ ستهنبولی كو ل هه یفا ته موزا ۱۹۲۰ هه مان ناخفتنن کونگرا ئهرزهرومی دووپات کربوون^(۲). دفی کونگریدا هژماره كا زورتتر ژ نوینه رین ددهفهرین تورکیا پشكدار ببوون، ژ وان ژى نوینه رین پایته ختی و ژماره كا دیترا کوردین باکوور به ره هف ببوون^(۳). دفی کونگریدا مسته فا كه مال ب سه رۇكاتیا كونگره ی هاته هه لباردن و ههروه سا دامه زراندا دوله ته كا یونانی ل ددهفهرین توركان ب توندی هاته ره د كرن. دیسان رییا چه كداری ب تنی رییا رزگاری و سه ربه خوئی زانین^(۴)، ژ لای خو فیه ژى به ریتانیا پی خو ش بوو كو بزافا كه مالی، هیزا فره نسی، ئیتالی و یونانی و کاریگه ریا وان لسه ر ددهفهری تیك بشكینیت^(۵).

سه رهنجام بزافین دژی حكومه تا ستهنبولی سه رگرتن و عه لی رزا پاشای سه رۇكاتیا حكومه تا نوی وه رگرت، كو یی دگهل كه مالیا هاویر و هاوری بوو. حكومه تا ستهنبولی ل ئاماسی ل تشرینا ئیكى سالا ۱۹۱۹ ئ، دان ب بزافا كه مالیا دانا و بریار هاته دان كو ئیدی كومبوونین په رلمانى ل ستهنبولی نه هینه كرن. دووماهی هه لباردن د دوله تا ئوسمانیدا ل كانوونا ئیكى ل سالا ۱۹۱۹ ئ هاتنه كرن و بزافا كه مالیان ۱۱۶ كورسی ژ كوما ۱۷۵ كورسیا برن^(۶). په رلمانى رونشتنن خو ل ستهنبولی ل كانوونا دووی ل سالا ۱۹۲۰ ئ ده ست پیكرنه فه، و د رونشتنن خۇدا بریارین كونگرین ئهرزهروم و سیواس وه كو "بهیاناما نیشتیمانی" په سه ندكرن^(۷).

(۱) حصارف: مصدر پیشین، ص ۱۹۰.

(۲) بروین سن: مصدر پیشین، ص ۳۰۹.

(۳) حصارف: مصدر پیشین، ص ۱۰۹.

(۴) بهنان: المصدر السابق، ص ۵۵ - ۵۶.

(۵) هربرت جرج ولز: کلیات تاریخ، ت. مسعود رجب نیا، چ ۳، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۱۳۶۶.

(۶) بهنان: المصدر السابق، ص ۵۷.

(۷) قاسم خلف عاصی الجمیلی: العراق و الحركة الكمالية ۱۹۱۹ - رسالة ماجستير غير منشورة، قدمت الى كلية اداب - جامعة بغداد، ۱۹۹۰، ص ۱۴.

ل فی ماویدا مستهفا کهمال جهی خو فہگواسستہ نهنقری، ب ئەگہرا ہہبوونا بہرہہستین سروشتی بو بہرگریکرنی و رییا شہمہندہفری ژی تیدا د بووری و خہلکی ویژی بو بزافا رزگاریی د گہرمتر بوون و ل مہترسیا دہرفہیی ژی یا دوورتر بوو^(۱). ل ویژی بزافیین خوئیین ب کریار دەست پیکن. ئیمزا کرنا پھیماں سیقہر، پتر ری خوشر کو بزافا دژی ہاوپہیماان خورتر ببیت؛ چونکی ئەف پھیماںہ بو تورکان دربہکی کوژہک و کیماسیہکا مہزن بوو. لەورا کہمالیا بزافا کرن کو ب ہەر رهنگی ہہبیت خو ژ فی پھیمانی قورتال بکەن^(۲). نیزیکتین ہہفالبہند بو وان بەلشہفیکین رووسیا بوون، کو خو ب دژی ئیمپریالیزم و کولونیا لیزمی دزانین لەورا ل ۱۲ ی ئادارا ۱۹۲۱ ئی دناقبہرا ہەر دوو لادا ریکہفتنہکا لەشکری و تیگہہشتنی ہاتہ ئیمزاکرن، و بەلشہفیکا چہکەکی باش دانہ تورکان. ہەر و ہسا فرہنسا ژی ل ۲۰ ی تشرینا ئیکی سالا ۱۹۲۱ دگہل حکومہتا نهنقری ریکہفتنہک گریدا کو رامانا بضرمی ناسینا وان دگہہاند^(۲).

پاشقہ کیسیا ئیتالیا ژ باشووری ئانادولی و ب جہ ہیلا نا ژمارہکا باشا چہکی ل پاش خو^(۴)، پشتگیریا ہندہک کوردان ل باکووری کوردستان ژ بزافا کہمالیان د ترسین دامہزراندنا حکومہتہکا ئہرمہنی لسەر جہی وان، بہرفرہہ بوونا بزافی، سەرکەفتنا کہمالیان د بہرہییین رۆژہلاتی دژی ئہرمہنیان^(۵)، شکہستنا بزافیین کوردان ل مہلاتی و کۆچگیری، تیگشکاندنا ہیژین یونانی د شہرین ئینونوی ئیکی ل کانونا دووی ۱۹۲۱ و ئینونویا دووی ل دووماہیا ئادارا وی سالی^(۱)، و شہری سہقاریا ل ئەیلولا ۱۹۲۱ ئی ہہموو فاکتہر د بہرژہوہندیا بزافا کہمالیدا ہاتنہ گوہورین. تورکان ل ۹ ی ئەیلولی

-
- (۱) کاوہ بیات: شۆرش کردہای ترکیہ و تأثیر آن بر روابط خارجی ایران ۱۳۱۰ - ۱۳۰۷ ه. ش، (تہران، ۱۳۷۴ ش)، ص ۳۲.
- (۲) رابرت اولسن: قیام شیخ سعید پیران کردستان ۱۹۲۵، ترجمہ ابراہیم یونسی، (تہران، ۱۳۷۷)، ص ۱۵۱.
- (۳) ابراہیم خلیل احمد و خلیل علی مراد: مصدر السابق، ص ۲۳۵.
- (۴) المصدر نفسه، ص ۲۳۶.
- (۵) احمد نوری النعمی: الحیاہ السیاسیة فی ترکیا الحدیثة ۱۹۱۹ — ۱۹۳۸، (بغداد، ۱۹۹۰)، ص ۱۴.
- (۶) الجمیلی: المصدر السابق، ص ۱۶.

بازیری ئزمیر گرت و یونانی هافیتنه د دریاپییدا. پشتی گمتوگویی مودانیا دهسهلاتا سیاسی که مالیان گههسته دهقرین ئه وروپیین تورکیا^(۱).

جقاتا مهزنا نیشتمانیانیا تورک ل تشرینا دووی ل سالا ۱۹۲۲ خو بتنی هیزا دهسهلاتدار ل تورکیا دانا و هه موو یاسا و بریارین حکومتا ستهنبولی پشتی ۱۶ ی نادارا ۱۹۲۰ ئ هه لوهشانندن کو ئیکی ژ وان ژ ی پهیمانا سیقهر بوو. رفعت پاشای ل ۵ ی تشرینا دووی ل سالا ۱۹۲۲ راگه هاند کو چ حکومت ل ستهنبولی نینن و هاوپهیمان ژ ی نه چار بوون دان ب حکومتا نوی دابنن، حکومتا که مالیان سوئتان محمه دی شهشی ب خیانهتی گونه هبار کرن له ورا سوئتان نه چار بوو ل ستهنبولی رفقی و خو گه هانده مالتایی^(۲).

۲ - بزافا مهلاتیی ۱۹۱۹:

شورشا کوردان ل مهلاتیی ژیر سهرکردایه تیا بنه مالا به درخانیان و ب هاریکاریا میجهر نوئیل، ئیکه م هه لویستی کوردان یی دژ، بهرامبهر هه لویستی شوفینی بزافا که مالی بوو^(۳). میجهر نوئیل ل هافینا سالا ۱۹۱۹ ئ چوو مهلاتیی و ل ویری کامیران به درخان و جهلادت بدرخان و جه میل ئه کره م پاشایی دیاربه کری پیشوازی ژ ی کرن. دوی دمیدا خلیل رحیم به گئی مهزنی به درخانیان، کو دهسهلاتداری مهلاتیی بوو، ب دهسهلات داری کوردستانی هاته ناف کرن، عه لی غالب به گئی دهسهلاتداری خه ربوتی ژ ی هاته مهلاتیی و چه ندین نوینه رین هوزین کورد ژ ی داخوازکرن و د روینشته کیدا ل دهقره کی بنافی (شیرو) ل ۲۰ کیلومه تریا مهلاتیی په یامه ک بو کوردان هنارتن: " کورد کو ب ئه گه را بندهستی و زورداریا شاندا و کاربدهستین حکومتا تورکان، ل کوردستانی تووشی ژ یانه کا زورا نه خوش بووینه، گه هشتنا ده می رزگاریا خو ب شادی و کامه رانی فه پیشوازیی دکهن، ژ ئه فرو و پیقه ئیدی زنجیرین کوپله تیی دی دانینه ره خه کی...^(۴)"

ههروهسا دقئ به یاننامییدا پیشنیاریین خوارئ هاتبوونه کرن:

(۱) ابراهیم خلیل احمد و خلیل علی مراد: مصدر السابق، ص ۲۳۶.

(۲) المصدر نفسه، ص ۲۳۷.

(۳) واسیلی نیکی تین: کرد و کوردستان، ت محمد قاضی، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۴۱۷.

(۴) همدی: مصدر پیشین، ص ۹ بو زانینا پتر بنیره: میجهر نوئیل: یادداشته کانی میجهر نوئیل، و حسین احمد جاف و حسین عثمان، (بغداد، ۱۹۸۴): حصارف: مصدر پیشین، ص ۱۱۰.

- ۱ - دادگهه دى شين ب رهنگى خويى نهو، تا دمهكى دى ب كارى خو رابين.
  - ۲ - پوليس، جهندرمه و هيژين لهشكرى دى ل ژير سهركردايه تيا مه بن.
  - ۳ - هه موو چهك و تهفه مهنى و جليين لهشكرى كو حكومه تى بو سوپاي بو سهركوتكه رنا خه باتكه رين كورد هئارتينه، دى ددهستى مه دابن.
  - ۴ - لبيورينا گشتى دى هيته راگه هاندن.
  - ۵ - ويئنه يين (تهلعت)، (ئه نومر)، (جه مال) و ههروه سا (طغرايا) سوئتانى كو ل جهين گشتى و قوتابخانا هاتينه هه لاويستن دى هيته ژيئه كرن.
  - ۶ - هه تا نهو دهمى ماموستايين كورد دهست ب وانه گوتنى دكهن، دهرگه هين قوتابخانا دى دگر تى بن.^(۱)
- سهرهنگ (بيل) بهرپرسى هه والگريا بهريتانيا ل حه له بى هاته ويئى و داخواز ژ كوردان كر كو خو ژ شوژشى بدهنه پاش و سوزدا كو دى هاوپهيمان مافين كوردان بهرچاگرن و بى شه ر دى شين مافين خو بدهستقه ئين^(۲).
- كه ماليان هيژه كا مه زنا وه فادارين بزا فا خو هئارتنه مه لاتيى و كورد ل كارين وانين ره سمى لادان و سوپا به ره هف كر بو ليدانا كوردان، لدويف تيلگرافين توركان كورد ل (راكا) ده فه ركى نيژيك مه لاتيى كومبيوون و هوژين ده وروبه ر تا (سيقه رك) و هه تا هوژين ده رسيم ژى ناماده ببوون كو پشكداريى دقئ سهره له دانيدا بكه ن.^(۳)
- مسته فا كه مال شيا جودايى بيخيته دنا فبه را كوردين ده رسيم و شوژشا مه لاتييدا، وى سهر كوردين هوژين ده رسيم داخواز كرنه جه م خو. ب نه گه را نه ئي كسانين دنا فبه را هيژين هه ردوولادا و خو دوور كرنا هنده ك هوژين كورد ل پشكداريى، و پشتگيرى نه كرنا بهريتانيا، سهره نجام نه ف ئيكه م سهره لانا دژى كه ماليان نه شيا خو بگريت و عه لى غالب به گ چوو حه له ب و مييجه ر نوئيل ژى ده فه ر ب جه هيلا و كه سانين دى ژى هه ر ئيك ب لايه كيئه به لاف بوون.^(۴)

(۱) نوئيل: سهرچاوه ي پيشوو، ص ۱۱۱؛ اولسن، مصدر پيشين، ص ۴۸.

(۲) نيكي تين: كرد و كردستان...، ص ۴۱۷.

(۳) حصارف: مصدر پيشين، ص ۱۱۲.

(۴) همان مصدر، ص ۱۱۳.

بزافا مهلاتیی بوو ئەگەر کو تورک نه چار ببن پتر نه رمیی بهرامبهر داخوایین کوردان نیشا بدن؛ چونکی یا خو یا بوو کو ئەگەر د وان کاودانیین دژوار کو تورکیا تیدا دهرباز دبوو مافیین کوردان ب فهرمی نه نیاسیت ههر دهم مهترسیا سه رهلدانا کوردان یا ههی، و ئەفه بوو ئەگه رهک کو بهریتانیا ژی فی بزافی وهکو ئامرازهکی گفاشتنی دژی ئوسمانیان ب کاربیینت.

۳- کورد و پهیماننا سیقهه ۱۹۲۰:

پشتی دو ماهی هاتنا شه ری، هه فه پهیماننا دگهل ههر ئیکی ژی دهوله تین د شه پریدا تووشی شکهست بووی پهیماننا گریدا، پهیماننا سیقهه ژی دناقبه را حکومه تا ئوسمانی و هه فه پهیماننا ل ۱۰ ی ته یاخا ۱۹۲۰ هاته ئیمزاکرن. روونقیسی فی پهیماننا ل ۱۱ ی ئادارا ۱۹۲۰ ته سلیمی حکومه تا ئوسمانی کرن و سه ره نجام ئوسمانیان خو نه چاردیتن کو لسه ر بهندیین فی ریکهفتنی رهزانه ندیا خو دهر بېرن و ئیمزا بکهن.^(۱) ئەفه پهیماننا ژ ۱۳ پشک و ۴۳ بهندا پیک هاتبوو، کو بهندیین گرنگ بو کوردان بهندیین ۶۲، ۶۳، ۶۴ ن کو باسی دامه زراندا حکومه ته کا کوردی لسه ر پشکهک ژ ئاخا کوردستانی دکهت^(۲). سه ره رای هندی کو ئیکه م دانپیدانا جیهانی د میژوو یا نو ییا کوردستانیدا د هیته هه ژمارتن، ب هه بوونا گه لی کورد و ولاتی کوردستانی کو یا هاتیه پشکرن و ژلایی ئوسمانیانفه یا هاتیه داگیر کرن، و تیدا مافی دیار کرنا چاره نقیسی بو کوردان هاتبوو دهست نیشان کرن،^(۳) لی لدویف فی پهیماننا کوردستان دهاته پارچه پارچه کرن و ب تنی پشکهکا بجووک ژ کوردستانی ئەفه مافه وهر دگرت و پشکین دی د چونه ژیر دهسه لاتا ئه رمه نستان، ئیران و فره نسا ل (سوری).

ئەگەر چ دفی پهیماننا ژی مافی کوردان دهاته خواری ل باشیا وی ئەو بوو کو دهوله تهک کوردی لسه ر پارچه یهک ژ ئاخا کوردستانی دا هیته دامه زراندن. ههر چ نه بیت دا هیفیا کوردان ل پشکهک ژ ئاخا کوردستانی هیته ب جه و بزافیین دهقه ریین ژیر دهست ژی دا خورتر لی هین و بزافا رزگار بوونی دا خورتر لی هیت.

(۱) دشتر: مصدر پیشین، ص ۹۸؛ همدی، مصدر پیشین، ص ۱۷۳.

(۲) کمال مظهر احمد: کردستان فی سنوات الحرب العالمیة الاولى، ت محمد ملا عبدالکریم، (بغداد،

۱۹۷۷)، ص ۳۴۴ - ۳۴۷.

(۳) عونی: المصدر السابق، ص ۵۷.

ژلایى هاوپه‌پیمانان، به‌ریتانیا مەزن، فرەنسای، یونان، ئیتالیا، رومانیا، یوگوسلاڤیا، پوله‌ندا، بەلجیکا، ژاپون، و ولاتى حىجازى و ئەرمەنىن داشناک، و ژلایى دىڤه سولتانى ئوسمانى ئەڤ پەیمانە ئیمزاکر، هەر وەسا شاندهکى کوردى ژیر سەرکردایەتیا شەریف پاشای پشکدارى کربوو^(۱)، و ئەو بەندیڤ گری دایى ب کوردان ب فى رنگى هاتبوونه دارشتن:^(۲)

بەندا ۶۲ - لیجەنەیهک کو ناوەندا وى دى سته‌نبول بیت، دى هیته نامادەگرن کو دى ژ سى ئەنداما پىک هیته، هەر ئىک ژ فان سى کەسا دى ژلایى ئىکى ژفان حکومەتا فه هیته دەست نیشان کرن: بەریتانیا، فرەنسا و ئیتالیا، ول دەمى ۶ هەيشان ژ میژوويا جیبه‌جیکرنا برپارا سەربەخویا نافخویى، سەبارەت ب دوو دەڤەرین کو کورد لى د ئاکنجینه و د کەڤیته پۆژەهلاتا فورات و سنوورى باشوورى ئەرمەنیا کو دويفدا دى دەهیتە دیارکرن، و سنوورى تورکی دگەل سوریا و عیراقى ل دويف ئەو دیارکرن کو دخالا ۲ و ۳ ل فەڤه‌را ۲ ئ ل بەندا ژماره ۶۲ دا هاتیه، دى هیته دیارکرن، و سەبارەت هەر بابەتەکى کو پیکنەهاتن، دى ئەندامین لیژنى بابەتی ئاراسته‌ی دەولەتین خو کەن. دڤیت ئەڤ پۆژە پاراستنا کلدان و ئاشور و کەمەنەتەوه‌پین دى ژروویى رەگەزى و دینی فه ل فان دەڤه‌را دابین بکەت. لەورا لیژنەیهک دى هیته پیکناینان ژ نوینەرین بەریتانیا و فرەنسا و ئیتالیا و ئیران و کورد بۆ فه‌کولین سەر دەڤه‌رى و دانا برپارا، ئەگەر هات و ب پپویست زانین کو ل سەر سنوورى تورکیا بهینه‌کرن، ئانکو ل دويف فى بابەتی ئەڤ پەیمانە دى هیته جە به‌جە کرن هەتا سنوورى دگەل ئیرانىدا.

بەندا ۶۳ - حکومەتا ئوسمانى هەر نهو سوزى ددهت کو دى برپارین هەردوو لیژنین نافى برى ل بەندا ۶۲ ئ ل ماوى ۳ هەيشان ل میژوويا راگەهاندا فه‌رمى، کو دى هیته دیارکرن، رازى ببیت و جیبه‌جى بکەت.

بەندا ۶۴ - ئەگەر هات و پشتی سالهکى ژ میژوويا جیبه‌جیکرنا پەیمانى، گەلى کورد یى ئاکنجى ل دەڤه‌رىڤ دیارکرى دبه‌ندا ژماره ۶۲ یدا، داخوازهک دا جڤاتا گەلان، کو

(۱) کندان: مصدر پیشین، ص ۸۰.

(۲) بۆ دیتنا ده‌قى وان بەندا بنیره: حلمی: سەرچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۱؛ همدی، مصدر پیشین، ص ۱۰؛ شاکر خصبک: الكرد والمسألة الكردیه، ط ۲، (بیروت، ۱۹۸۹)، ص ۴۰.

پرانیا خەلکی ڤان دەڤهرا دخوازن سەربەخۆیا خۆ ژ تورکیا وەر بگرن، و ئەگەر هات و جقاتا نافیری قاییل بوو کو ئەڤ گەله دی شیت سەربەخۆیا خۆ ب رێڤه بهت و رەزامەندیی دەر بیری، تورکیا هەر ل نهو دڤیت ب ڤی داخوای یی رازی بیت و ل هەموو ماف و ئیمتیازاتین خۆ ل ڤان دەڤهرا چاڤ پوشی بکەت، شروڤه کرنا ڤی چاڤ پوشی دی بیتە بابەتەکی تایبەت کو دی دناڤهرا گرن گرتین دەولهتین هەڤه پیمان و تورکیا دا هیتە گریدان.

ئەگەر هات و ئەڤ چاڤ پوشیه چی بوو، چی نابیت هیچ نەرازی بوونەک ژ لای یی دەولهتین هەڤه پیمانین نافیری بهیتە بلند کرن سەبارەت ئیگرتنا کوردین ئاکنجی ل پشکا ئاخا کوردستان کو ئەڤرو دکهڤیتە دناڤ ولایهتا مويسلدا ل دويف داخوایا وان دگهل حکومهتا کوردی یا سەربەخۆ.

پهیمانا سیڤهر ئیک ژوان پهیمانا بوو کو مری ژ دایک بوو و نههاته جبهه چی کرن و جهی وی پهیمانا لوزان سەر ژ نوی دگهل دهولهتا تورکیا هاته مورکرن، ب ڤی ئیک کوردان زیانهکا مهزن دیت. وهسا دیاره کو بیسه روبریا دارشتنا بهندی ڤی پهیمانی بوو ئەگەر کو تورك و کورد هەردوو کاردانه ڤی نیشا بدن، تورك ب ئەگەرین نهتهوهیی و کورد ژ ب ئەگهرا ژ دهستچوونا پشکهکا مهزن ژ ئاخا وان بو ناه حکومهتا نهرمهنیا کو دا هیتە چیکرن.

پشکا سییه م:

کوردستان ل په یمانا سیتهر تا په یمانا لوزانا ئیکه م ۱۹۲۲

۱- سهرهلدانا کوچگیری:

ئهف سهرهلدانه ل چریا دووی ل سالا ۱۹۲۰ دهست پی بوو و ب نافئ هؤزا کوچگیری کو رولهکی بهرچاف تیدا ددیت هاتیه ناف کرن^(۱)، مستهفا پاشایی کوچگیری و نوری دهرسیمی شیاوون ل چریا ئیکئ سالا ۱۹۲۰ ل (عومرانیئ) کو مهزترین باژیرئ دهفهره کوچگیری بوو لقهکا (کومهلا تهعالی کوردستان) ب دامهزرینن. ئه و ژئ دژئ هزرین ئوتونومیخوزیا سهید عهبدولقادرئ نههری بوون، مستهفا کهمال شیا بوو ل دهستپیکا ئهیلولا ۱۹۱۹ ئ دگهل عالیشان بهگی کورئ مستهفا پاشای ل سیواسئ گفتوگویئ بکهت، عالیشان بهگی ژ ویرا گوتبوو کو، کورد بو ئوتونومیئ ب وی رهنگی کو ل چوارده بهندیئ ویلسون دا هاتیه خهباتئ دکهن. مستهفا کهمال د بهرسفیدا زور ب توندی گوتبوو کو دفت خهلکی دهرسیم دگهل ویدا د هاریکاربن... ئهف بهرسفا توندا مستهفا کهمال بوو ئهگهر کو لاون کورد هزرا سهرهلدانهکا گشتی بو بدسته ئینانا سهربهخویا کوردستانی بکهن^(۲).

لاوین کورد شیان ئیکه م شوپشا فراوانا کوردان دژئ کهمالیان ب ری بیخن و دگهل ریخستنن دیاربهکر، وان، بدلیس و دهفهرین دی باخفن، ههروهسا شیخین تهریقا (حسین ئهدالی) ژئ کو گهلهک تهکیا ددهفهریدا ههبوون دهورهکی سهرهکی تیدا ههبوویه^(۳). نوری دهرسیمی دبیزیت کورد شیان ل هافینا ۱۹۲۰ ئ هیزهکا ۴۵ هزار کهسی ل دهرسیما رۆژههلاتئ و ۴۵ هزار کهسان ژئ ل دهرسیما رۆژئافایی ئاماده بکهن، دهفهرین باکوور و رۆژههلاتا سیواسئ ژیر کونترولا وان دابوو، ل تهمووز و تهباخا سالا ۱۹۲۰ ئ هیرشی بوو سهر بنگههین لهشکری دهست پی کر^(۴). کورد ل ۲۰ ی چریا ئیکئ

(۱) حصارف: مصدر پیشین، ص ۱۸۱.

(۲) اولسن: مصدر پیشین، ص ۵۶.

(۳) احسان نوری: وقایع آزارات خاطرات احسان نوری پاشا فرمانده کردهای شورشی ترکیه ۱۳۰۹ - ۱۳۰۷ ش، به کوشش کاوه بیات، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۳.

(۴) اولسن: مصدر پیشین، ص ۱۳۴.

شيان كاروانهكى مەزنى چەك و تەقەمەنى بگرن. سەرەپراى ھندى كو مستەفا كەمال بزاف دكر ب رىكا دانانا عاليشان بەگى وەكو دەسەلات دارى (لېجە) و براىى وى وەكو سەرۆك شاپەوانىي (عمرانىي) وانا ژ بزافى دوور بىخيت، لى عاليشان شيا ب بەرپرسىيارەتيا خويا نوى، كوردان پتر بەرەف شۆرشى رابكىشيت^(۱). عاليشان دگەل سەرۆك ھۆزىن دى ل (چىمشگەزەك) روونشتەك كرن و بەياننامەيەك دەرنىخستن و تىدا پشنگىريا خۆ بو سەر بەخويا كوردستانى دەربىرەن. رىبەرىن كوردان ل ۱۵ ى چريا دوى سالا ۱۹۲۰ ى پشتى روونشتەكى بەيانناما خوارى بۆ حكومەتا كەماليان ھنارتن و تىدا داخووا بەرسقى ھەتا ۲۴ ى چريا دووى كرن^(۲).

۱ - حكومەتا ئەنقەرئى رابگەھىنىت كو ئايا سوزا ئوتونومىي كو حكومەتا سولتانى ل ستەنبولى دايە ب فەرمى دى لسەر رازى بيت يانە؟

۲ - حكومەتا ئەنقەرئى بۆچوونا خۆ سەبارەت دامودەزگەھىن رىقەبەريا كوردستانا ئوتونومى بۆ رىبەرىن دەرسىمى كو ئەف بەياننامە نقيسىيە رابگەھىنىت.

۳ - ھەموو زىندانىين كورد ل زىندانىين ئەلەزىز، مەلاتىي، سيواس و ئەرزەنجانى بى گىروبوون بەينە بەردان.

۴ - فەرمانبەرىن تورك ل ھەموو دەقەرئىن كو پىرانىا وان كوردن بەينە زفراندن.

۵ - ھىزىن تورك كو بو دەقەرا كوچگىرى ھاتىنە ھنارتن بەينە زفراندن^(۳).

حكومەتى شاندىك بۆ دانوستاندان ھنارتە دەقەرئى، لى چ ئەنجام نەبوون، جارەكا دى كوردان ل ۲۵ ى چريا دووى يا سالا ۱۹۲۰ ى تلگرافەك بۆ ئەنقەرئى ھنارتن و تىدا دياركرن كو ئەگەر كوردستانەكا سەر بەخۆ ل ويلايەتتىن دياربەكر، ئەلەزىز، وان و بدلىسى ل دويىف پەيمانا سىقەر نەھىتە دامەزراندن سەرۆكىن ھۆزىن دەرسىما رۆژئافايى دى دەست ب شەرى چەكدارى كەن.

بەرى كورد بزافەكا مەزن بكەن بەفرەكا زۆر بارى، رىبىن كوچگىرى ئاسى بوون و كەمالى شيان نەھىلن شۆرش بۆ جھىن دى بەلاف ببىت، والىي ئەلازىك ھاتە دەقەرا (پەرتك) و گوتە (مجو ئاغاي) - كو ل وى دووماھىيى ببوو ئەندامى پەرلەمانى - كو

(۱) اولسن: مصدر پيشين، ص ۵۷.

(۲) همان مصدر، ص ۵۸.

(۳) حصارف: مصدر پيشين، ص ۱۸۱.

حهسه ن خهیری ئەندامی حقاتا مهزنا نیشتمانییا تورک ژ بهرتوکا (Susan Meiselas)

مستهفا کهمال پشتگیری ژ داخوایین کوردان دکهت، و هندهک ریبهری کورد ئەف فرت و فیلا کهمالیان باوهرکرن، مستهفا زیاب ئاغا، ئەحمەد رهمزی و بین پاشی حهسه ن خهیری ژێ کرنه ئەندام په رله مان، لی دگهل هندئ دا ژێ گیانی کوردایه تی ل جه م وان هه رمافه^(۱).

پرانیا دهرسیم ل بهارا سالا ۱۹۲۱ ئ ژیر کونترولا کوردان بوو و بزافین نه ته وه بی د به ردهوام بوون، سهید رزا کو ریبه رهکی مه زهه بی بوو ریقه به ریا ده زگایی ئیداری دکر، نوینه ری کوردین دناف په رله مانیدا، دپه یامه کی دا بو سهید رزای ئومیده واریا خو دهربرین بو ب ریکی ن ناشتی و گفتوگوئی، بکارن مافین کوردان وه ربگرن، مستهفا کهمال داخواز ژ عالیشان به گئی کر کو بجیته ئەنقه ری یان ژێ پله کا بلندا حکومی ل

(۱) اولسن: مصدر پیشین، ص ۵۸.

سیواسی وەرگریت، و ههروهسا سوزدا کو بو دهرسیم دهسهلاتدارهکی کورد ب دانیت، لی د بهرسفیدا سهید رزا و عالیشان گوتن کو نهو داخوازا دامودهزگایی ریشهبهیهکا سهربهخو بو کوردان دکهن و ب هیچ رهنهگهکی ملکهچی کورهکی ئاکنجیئی نهقهری وهکو دهسهلاتدار نابین^(۱).

ههموو بزافین تورکان بو بسهردابنا ریبهری کوردان سهرنهگرتن و سهرنهجام ل دهستیپیکا کانونا دووی ۱۹۲۱ ئ شهپی دهست پیکر، ل ۱۵ ی شوباتی فهوجهکا تورکان بهرهف عومرانی ب ری کهفت و ل ئاداری شهههکی مهزن ل ویری چی بوو، کوردان سهرکردی تورکان ل سیداری دا و ئالایی کوردستانی ل نافهندا باژیی بلندکرن^(۲). ههموو چهک و تهقهمنیین تورکان ب ۱۰۰۰ ههسپا فه کهفته دهستی شوپشگیراندا، کوردان نهفسهر و سهربازین تورک نهکوشتن بهلکو جوامیرانه پشتی ئیخسیر کرین، نازادکرن و هنارتنه دناف مال و خیزانیین واندا، لی نهفسهری کورد و چهرکهسیین دناف سوپایدا چونه دناف ریزین شوپشیدا^(۳).

ئهفه سهرکهفتنه بو ئهگهر کو ژمارهکا زورا هوزین کورد پشتگیریا خو بو سهرهلدانی دهربرن، لی هیشتا بهفر زور مابوو و ری د ناسی بوون، ل ۸ ی ئاداری هیزین کوردان ل جیاییین پر بهفرین (مونزور) دهربازبوون و (کماخ) زی نازادکرن و هژمارهکا کوردان کو هاریکاریا تورکان دکرن دهستهسهکرن، ل ۱۱ ی ئاداری کوردان تلگرافهک هنارتنه نهقهری و تیدا دیارکرن کو دی ل دهفهریین رزگارگری ریشهبهیهکا کوردی دامهزینین^(۴).

ئهنهقهری شاندهک ژیر سهرکردایهتیا شهفیق بدلیسی کو کورد بوو هنارته دهرسیم، شاندی وهسا راگههاند کو حکومهت دخوازیت ئهفه کیشهیه ب ناشتی چارهسهر ببیت، لی د ههمان دهمدا ل ۱۵ ی ئاداری حکومهتی هیزین خو پتر لیکن و ل دهفهریین نهلعهزین، نهزهنجان و سیواسی حکومهتا لهشکری راگههاندن^(۵).

(۱) اولسن: مصدر پیشین، ص ۵۹.

(۲) همان مصدر: ص ۶۰. ههمان ئالایی کومهلا تهعالی کوردستان بوو کو ئهفرو ئالایی کوردستانی دهینه ههژمارتن و ل ههریما کوردستانی ژی ئالایی فهرمیه.

(۳) حصارف: مصدر پیشین، ص ۱۰۲.

(۴) اولسن: مصدر پیشین، ص ۶۱.

(۵) همان مصدر: ص ۶۱ - ۶۲.

توركان بزاڤ دكرن كو هيژين خو ل بهرهيڤن شهري يونانيان پاشفه نهزفرين، لهورا هيژا ميليشيا ژير سهركردايهتيا توپال ئوسمان ئاغايي لاز هنارتنه سهر دهفهرين كوردان، ئهف ههوجين لزان تووشى درنداتيهاكا زوربوون و پير و بچووك پيگشه د كوشتن و گوندين كوردان كافل دكرن. ل نيزيكي ههيفا نيساني توركان سنوورهك بو شوپشي دانا بوو^(۱). شوپشا كوچگيري نهشيا ب سهركهفيت لي فاكتهرهكي سهرهكي بوو، بو پيگههاندن و خورتكرنا بزاڤا نهتهوهييا كورد.

سهرههناج ئهف بزاڤه زي ب ئهگهري هاريكار نهبوونا ولاتين ئههورويي، ب هيژبوونا بهيوهنديڤن هوزهكي دناڤ كوردان، ناكوكبا مهزههبي دناڤهرا عهلهوي و سونادا، ههروهسا داخوازين كوردان دگهل كريبار و بوچوونين وان ئيك نهبوون، رپيخستيا پروپاگاندا سهرههخويا كوردستاني دكر، لي ريبهريڤن شوپشي بو ئوتونومي و دانانا دهفهرهكا ئوتونومي شهردكرن، زلايهكي ديفه شوپش ل نيزيكترين دهفهرين كوردان بو نهقهري هاتهكرن ئانكو ل باكووري روظناڤا كوردستاني كو تورك ب ساناھي شيان لهشكري رهوانه ي وان دهفهران بكهن.

۲ - جفاتا مهزنا نيشتيهانيا تورك و پروژي ئوتونومي بو كوردان:

سهرهلانا كوچگيري شيا گوهورينهكا كاتي بيخيته د سياسهتا حكومهتا نهقهريدا؛ چونكي ئهفه زهنگا مهترسي بوو كو بو كهماليان هاتبوو ليدان، لهورا پهريهلمان نهچار بوو ل چريا ئيكي ل سالا ۱۹۲۱ ئي شاندهكي پهريهلماني بو فهكولينا ئهگهري شوپشا كوچگيري، رهوانه ي دهفهره بكهت^(۲).

هندهك ئهندامين في شاندي بيكهاتبوون ژ: يونس عزت پاشا ژ (بولو)، رهجهب بهگ ژ (ئاماسيي)، ههقي ههميد بهگ ژ (سينوپ)، و سهرؤكايهتيا شاندي د دهستي (سهفوهت بهگ) ئي ناسيوناليست و سهركردي بنگههي لهشكريي ستهنبوليدا بوو، كو د دهمي خودا، دزي كهماليان راهستا بوو و وهسا دهاته هزر كرن كو ئهف كهسايهتیه دي پتر شين رولي خو دناڤ كورداندا بينن و ئهف پيشنياره زي، زلايي مستهفا زياب بهگي نوينهري دهريم فه هاتبووكرن^(۳).

(۱) حصارف: مصدر پيشين، ص ۱۲۱.

(۲) اولسن: مصدر پيشين، ص ۶۲.

(۳) كوچرا: مصدر پيشين، ص ۵۴.

لدویف تیلگرافه‌کا دەزگایی هه‌والگریا به‌ریتانی ل نافی دەزگایی سولتانی ل سته‌نبولی ل ۲۱ چریا ئیکئی ۱۹۲۱ ئی، سیاسه‌تا ئه‌نقه‌ری دوی دەمیدا به‌رانبه‌ر کوردان بشی رهنگی بوو: "نهو چ هیزه‌کا له‌شکری بۆ سه‌رکوتکرنا کوردان نا‌هیته‌ هنارتن، به‌لکو هه‌موو شیان به‌ینه‌ بکارئینان کو ب ریکئین ئاشتیانه و دانا به‌رتیلا، ریبه‌رین هۆزین کورد بۆ لایئ حکومه‌تا ئه‌نقه‌ری به‌ینه‌ راکئشان، هه‌تا نوکه‌ په‌یمان‌ه‌ک دگه‌ل ئیرانی یا ده‌یته‌ به‌ره‌فکرن و دفیت خو ل ده‌رفه‌ته‌کا باش بگرن داکو بشین هیزه‌کا باش و پر چه‌ک به‌نیرنه‌ سه‌ر وان ۴۰ هزار سیاری کورد ده‌فه‌ره‌کا ئاسیدا دژی حکومه‌تی چه‌ک هه‌لگرتینه‌، (کومیتا به‌رگری ملی) وه‌سا هزر دکه‌ت کو دفان کاودانادا ئه‌گه‌ر هیزه‌ک بو سه‌رکوتکرنا شو‌رشی به‌یته‌ هنارتن مومکینه‌ تووشی شه‌که‌ست بییت^(۱).

مه‌ره‌م ژ په‌یمانئ دگه‌ل ئیرانی ئه‌و بوو کو ریک نه‌ه‌یته‌دان کو کوردین ئیرانی هاریکاریا بزافا کوردان ل رۆژئافیئ بکه‌ن، تایبه‌ت کو دوی سه‌رده‌میدا بزافا سمکویئ شکاک زۆرا خورت بوو و پرانیا رۆژه‌لاتا کوردستانئ ژیر رکیفا وی دابوو^(۲). به‌روفاژی ئوسمانیان حکومه‌تا قاجاران د سه‌که‌راتا مرنئ دا بوو^(۳)، ژلایه‌کی دیقه‌ په‌یوه‌ندیین سه‌رکردین کوردان ل رۆژئافیئ دگه‌ل سمکوی زۆر دخۆش بوون^(۴).

شاندئ نافی بری پشتی کو فه‌کولینه‌ک ل دور ئه‌گه‌رین شو‌رشا کۆچگری کری، ره‌شنقیسا یاسابه‌کی بۆ ریفه‌برنا کوردستانئ پیشکیشی ده‌وله‌تی کر کو هه‌یفا شوباتا سالا ۱۹۲۲ ی ل په‌رله‌مانی هاته‌ مونا‌قشه‌کرن، هه‌ر ل وی دەمیدا کومیسسیونه‌کا تایبه‌ت، یاسابه‌کی دی بۆ ریفه‌برنا کوردستانئ به‌ره‌فه‌ و ریکخستبوو، ئه‌ف پرۆژی یاسای ژی بۆ شاندئ فه‌کوله‌ر دکیشیدا هاته‌ هنارتن و ئه‌وه‌ژی ل شوباتا ۱۹۲۲ ل په‌رله‌مانی تورکیدا هاته‌ مونا‌قشه‌کرن، ۵ ئه‌ندامین په‌رله‌مانی دژی مونا‌قشه‌کرنا پرۆژه‌ی راوه‌ستان ئه‌وه‌ژی هه‌رسی ئه‌ندامین شارئ کۆچگری و صالح ئه‌فه‌ندی ژ (ئه‌رزه‌رومی) و سه‌لاحه‌دین به‌گ (ژ میرسین) بوون، لی پرانیا ده‌نگا دگه‌ل مونا‌قشه‌ کرنا پرۆژه‌ی دابوون و بریار

(۱) اولسن: مصدر پیشین، ص ۶۹.

(۲) همان مصدر، ص ۷۰.

(۳) میر جعفر پیشه‌وری: آخرین سنگر آزادی مجموعه مقالات میر جعفر پیشه‌وری در روزنامه حقیقت ارکان اتحادیه عمومی کارگران ایران ۱۳۱۰ - ۱۳۰۰، به کوششی رحیم رئیس نیا، (تهران، ۱۳۷۷ ش)، ص ۳۵۴.

(۴) اسناد ابوالفتح میرزا سالارالدوله قاجار در تکاپوی تاج و تخت، به کوششی رضا آذری، سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد، (تهران، ۱۳۷۸ ش)، ص ۲.

هاته دان كۆل ۱۰ ى شوباتا ۱۹۲۲ ئى پروژى نافرې د روينشتنهكا تايبهتدا بهيتته موناقتشه كرن^(۱).

پارتا بهرگرى مىلى (مدافع مىللى جمعيتى) و پارتا بهرگرى ماف (مدافع حقوق جمعيتى) دگهل فى پروژى دابوون، و ۶۵ ئەندام دژى فى پروژى راوهستان، صالح ئەفەندى موناقتشه دەستپىكر و گووت كيشا كوردى ب فان كرىارېن سەرفەيى ناھيتە چارەسەر كرن كو دقى پروژەيدا هاتىنە و گووت ئەگەر مە بقتى فى نەخوشيا كو (مستەفا پاشايى كۆچگىرى) چىكرىه و ھەلدايە، بنقىنين، دقتى ئەو كوردېن كو د شۆرشا بەھارا ۱۹۲۱ یدا پشكدار بووين ئازاد بكەين. ھەر وەسا گووت كو سەخمەراتى بەرژەوھەندىين ولاتى دقتى شىرەتېن شاندې فەكولەر د رەشنىقسا پروژەيدا ديار ببىت و گووت راستە ئەو دزانىت كو جەواد پاشاى، فەرماندى بەرپرس، ھندەك كارېن بېدقېين كرىن. لى د سەردەمەكېدا كو ولات يى تووشى شەرى يونانىانە، ئەف رەنگى سەردەرىي دگهل فى كيشى كارەكى ئاسان نىنە، ھەر وەسا صالح ئەفەندى گووت كو شۆرشا كۆچگىرى ژ ئەگەرى زۆردارى و ستەمكاريا دەزگايى رېفەبەرى و سەردەرىا حكومەتا ئەنقەرى دگهل (خەلافەت) يە^(۲).

ھەر وەسا دوئ باوھرىدا بوو كو ب كارئىنانا زۆرىي ژبلى تىكدان و نەخوشكرنا كاودانا، ئەنجامەكى دى نابىت، يا ژخويە ئەگەر بېژىن كو چ شۆرشەك د كوردستانىدا نىنە؛ چونكى دىتتا گوندان ژ نىزىك ھەموو تىشتا ئاشكرا دكەت. ھەر وەسا نافرې گووت كو: "ئەمىر فەيسەل و ئىنگلىز پىشتگىرىا شۆرشى دكەن و بەرژەوھەندىا ولاتى دخوازىت كوبيى ب كارئىنانا زۆرىي سەردەرىي دگهل كيشىدا بكەن^(۳).

ھندەك ژ نوينەرا پىشتگىرىەكا گەرم ژ صالح ئەفەندى كرن و دژى پروژى فى ياساى راوھستان، لى پىرانيا پەرلەمانتەران ب ۲۷۲ دەنگان بەرامبەر ۶۴ دەنگىن دژ ئەف پروژە پەسەندكرن و دەنگ لسەر دان، ئەگەر د وى سەردەمىدا نوينەرىن كوردان (۷۲) كەس بىن وەسا ديارە كو پىرانيا وان دژى فى پروژى بووينە^(۴).

(۱) بيات: مصدر پيشين، ص ۶۱.

(۲) اولسن: مصدر پيشين، ص ۷۰؛ ھمدى: مصدر پيشين، ص ۱۸۳.

(۳) ھمدى، مصدر پيشين، ص ۱۸۳.

(۴) اولسن، مصدر پيشين، ص ۷۱.

مستەفا كەمال و زىباب ناغا

ئەف پەرۆزە ژ (۱۸) بەندا پيک هاتيه^(۱)، (بنیره هاویچا ژماره (۱) ل دووماهیا فی فهکولینئ) و سەرەرای هندی کو مەرەما تورکان ل پيشکيشکرنا فی پرۆزە ی پافتر نەبوویە و بزاف دکر کو ب فرت و فیل فه رییهکی فهبینن کو شۆرشا کوردان پی ئارام بکەن، و ژلایهکی ديقه تورکان خو نامادەکربوو کو دگەل هاویهیمانان پهیمانەکا دی

---

(۱) بو زانین ل دورفان بەندا و دەقی وان بنیره پاشبەندا: اولسن، مصدر پیشین، ص ۲۴۷ - ۲۵۰ یان ژى بنیره: همدی، مصدر پیشین، ص ۱۸۴ و ۱۸۵.

گریدەن و پەیماننا (سیفەر) ب ھەلۆھشینن داكو كورد داخووزا چ تشتی نۆی نەكەن، لی گەل ھندیئا ژى دوکیۆمیتتەكە ھندەك دان پیدانین فەرمیین توركیا یا نۆی بەرانبەر كوردان ددەتە خۆیاكرن، لەورا دجھى خودا پرۆژەكى گرنگە بو میژوويا گەلی كورد و پیدقیه پۆیتەكا تايبەت پی بهیتە دان و بزافا ریزگاربخووزا گەلی كورد بو پشكا باكووری كوردستانی وەكو دوکیۆمیتتەكا فەرمی سود ژى بهیتە وەرگرتن، نەخاسمە كو تیدا ھەبوونا كورد و كوردستانی د ولاتی توركیادا ب فەرمی ھاتیە نیاسین و نھو تورك حاشایی ژ ھەبوونا كورد و كوردستانی دكەن. ئەف پرۆژە بەلگەنامەبەكا ب ھیزە دژی ھزرا شوفینیین تورك.

دقی پرۆژەیدا سەرھرای ھندی كو د رستین ئیکەمدا و د ھەر بەندەكیدا بزاف ھاتیەكرن تاراددەبەكی چارەسەریا كیشا كوردی بکەن، لی درستین دوماھییدا زۆر شەھەرزایانە بەربەست بو دانانیە و ھەموو ب بەرژەوھندی توركەن ب دووماھی نیانیە.

۳ - جقاتا خۆسەریا كورد و سەرژنۆی بزاقەكا خورتا سیاسی:

ئەف جقاتە كو ب نافى (جقاتا نازادى یا كورد) و د دویقدا ب نافى (جقاتا خۆسەریا كورد) ھاتیە نافیرن ل زفستانا سالا ۱۹۲۱ - ۱۹۲۲ ئ ژ لایى خالد بەگى جەبرى ل نەرزەرومی ھاتیە دامەزراندن^(۱). ئەف جقاتە شیا رولەكى گرنگ ببینیت د ریبەرى كرنا كوردان و خۆئامادەكرن بو شۆرشا ۱۹۲۵ ئ و ھەروەسا ھەر ھەقالین فی جقاتى بوون كو ل ۴ ئ ئەیلوولا ۱۹۲۴ ئ ل ئەلكى (بیت شەباب) دژی توركەن راپەرىن. ل دەستپىكى بزافین وئ ل باكووری دەست پىكرن و زۆر د نھینی بوون. ئەو ئەفسەرىن كو پشكداری د دامەزراندنا ویدا كرىن زۆر ب شەھەرزایى پەيوەندی ب خەلكى دكرن و پىكخستین وئ بەرفرەھ دكرن^(۲).

شۆرشا كۆچگىرى و ئەنجامین وئ ھۆكارەكى كارىگەربوون ژ بو دامەزراندن و پەرسەندنا فی جقاتى، و ھەر زوو شیان لقین خو ب رەنگەكى بەرفرەھ ل ژیر

(۱) اولسن: مصدر پیشین، ص ۵۵، راپورتا ئەفسەرىن شۆرشا بیت الشباب سالا ۱۹۲۱ ب سالا دامەزراندنا وئ دزانن.

(۲) وان بروین سن: مصدر پیشین، ص ۴۰۰.

كونترول لايژنا سهرهكى ل ئهرزهرومى ل سهرانسهرى كوردستانى فهكهن، نهو لقين كو هاتينه زانين ل دهفهري دياربكر، سىرت، ستهنبول، دهرسيم، بدليس، فارس، خنس، موش، ئهرزهنجان، مهلازگرد، خارپوت، وان، و مويسل هاتبوونه دامهزاندن^(۱). پرائيا ئەندامين وى مروفيين بهرنياس مينا شىخ، ناغا و ئەفسهر و ... بوون. ريڭخستين في جقاتي ل پرائيا كوردستانى بهلاف ببوون و خو بو بزافهكا مهزن ناماده دكرن^(۲). ژ وان كهسانين پشكدار ژى، ئەويين بهرنياس كو سهرپرشتيا ۲۳ لقا دكرن ئەفهه بوون: خالد بهگي جهبرى ل ئهرزهرومى، ئەكرهم جهميل پاشا ل دياربهكرى، كور حسين پاشاي سهرؤكى هوزا جهيدهرى ل مهلازگرى، خالد بهگي سهرؤكى هوزا هسهنان ل (وارتو) يوسف زيا ل بدليس، حاجى موسا بهگي مودكى ل موشى، بيت حاجى بهيرام ل شهرنهخى، ئەيووب بهگي مللى ل مارديني، فارس عيسا ئيبراهيم ناغا ل هوزا دهقورى نيژيكى ماردين، و مهحمود بهگي كورى ئيبراهيم پاشاي مللى و ئيسماعيل ناغا (سمكو) سهرؤكى شكاكان و...^(۳).

ههروهسا ل دهفهري گرنگ گلهك لق بو هاتبوونه دانان مينا: وانى ۷ لق، ل سىرتى ۵ لق و بدليس ۲ لق بو تهرخان كربوون^(۴)، و زور ب ريڭكوپيكي هيزين كوردان ناماده كربوون دا كو ددهمى پيدفيدا ب رهنكهى ريڭخستى بچنه دناف شورشيدا، و ئەگهر هندهك شاشيپن تهكتيكي نهبانه رهنكه شورشا ۱۹۲۵ ئ چارهنفيسى كوردان ب لايهكى دى فه گوهارتبا^(۵).

فى جقاتى سى نارمانجيت ديار ههبوون: رزگار كرنا كوردان ژ دهستى توركان، دانا نازادى و دهرهتتى بو مللهتتى كورد داکو ولاتى خو ئافا بكهن، و ودرگرتنا هاريكاريى ژ بهريتانيا؛ چونكى دزانين كورد بيى هاريكاريان وان نهشين سهركهفتنى ب دهسفهبينن تابيهت هيشتا كو بزافين كهماليان ب تمامى سهرنهكهفتبوون^(۶).

(۱) نوری: مصدر پيشين، ص ۵.

(۲) اولسن: مصدر پيشين، ص ۷۴.

(۳) حصارف: مصدر پيشين، ص ۱۱۶.

(۴) همان مصدر، ص ۷۴.

(۵) همان مصدر، ص ۷۴.

(۶) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۴۱۰.

هەر وەسا ئەف جفاتە شیاوو دوو ریبەرین مەزنی دینی ل کوردستانی بکیشیتە دناڤ ریکخستین خۇدا ئەوژی شیخ سەعیدی پیران و شیخ عەبدولقادری نەهری بوون. کو شیخ عەبدولقادری بوو سەرۆکی لقا ستەنبولی^(۱)، هەر وەسا هەندەک کورد ل بەغدا هەبوون کو وان ژێ پتر پەيوەندی ب سەرۆکی کوردان ل رووباری خابوری تا ئەرزەروم هەبوون. ئەو ئەفسەرین کو پشتی سەرەلدانا ئەلکی هاتبوونە باشووری کوردستانی، وەسا ددانە خویاکرن کو ئەگەر شۆرش سەرەلبەت، کورد هەموو دی پشکداریی تیدا کەن، تاییبەت ئەگەر وەکو شۆرشا عەرەبی، بەریتانیا پشتگیریی ژێ بکەت، و هەتا داخواز ژ بەریتانیا کرن کو دەرفەتی بەت رۆژنامەکا کوردی ل مويسل بو فی مەرەمی چاپ بکەن^(۲).

سەرەنجام بزاقین فی جفاتى بوونە ئەگەر کو سەرەلدانا ئەلکی چی ببیت و دنەنجام دا ئەف ئەفسەرە: عەلی زەکی والی، ئیسماعیل حەقە شاوھیس، ئیحسان نوری بەگی بدلیسی، توفیق ئەفندی کورئ حەسەن خەلکی ماردینی و ئەحمەد راسیم ئەفندی خەلکی چانی بەرەف عیراقی رفین^(۳)، و دویدا ئیحسان نوری شۆرشا ئاگری ل (۱۹۲۷ - ۱۹۳۱)ی ریبەری کر^(۴). لی خالد بەگی جەبری و یوسف زیا، پشتی کو تورکان بزاقین وان بو شۆرشەکا بەرفرەھ و ریکخستی ئاشکرا کری ل پاییزا ۱۹۲۴ دەستەسەرکرن و ل بدلیسی شەھیدکرن^(۵). لی پیش دەم زەمینە بو شۆرشەکا مەزن ئانکو شۆرشا ۱۹۲۵ ی هاتبوو نامادەگرن و ل ژیر سەرکردایەتیا شیخ سەعیدی پیران ئەندامی چالاکى فی جفاتى بریقه چوو.

---

(۱) حصارف: مصدر پیشین، ص ۱۱۶.

(۲) نوری: مصدر پیشین، ص ۶.

(۳) اولسن: مصدر پیشین، ص ۷۸ و ۷۹.

(۴) روھات الاکوم: خویون و ثورە اگری، مراجعە شکور مصطفی، منشورات رابطة کاوہ، (هولیر، ۱۹۹۹)، ص ۵۸.

(۵) نوری: مصدر پیشین، ص ۷۸.

پشکا چوارهم : گوهورينكارى د سەنگا سىياسى و لەشكرىيا دەقه ريدا .

۱- شهريين سەربەخويي و دامەزراندنا كۆمارا توركييا :

ئەو حكومهتا پشتى راوهستاندنا شهري ل ستهنبولى چي بووى ب تنى ياربيهك ددهستى هاوپهيمانان دابوو و پرانيا خەلكى تورك ژى د رازى نەبوون، تايهت داگيركرنا ولاتى وان ژلايى (كافران) فە ئەف نەرازيبوونه زۆرتەر ليكربوو، لەورا لسەرانسەرى ولاتى گروپين بەرگريى چي بوون و دەست ب شهريين پارتيزانيى هاتەكرن^(۱) ، هاوپهيمانان دەرفەت دا لەشكرى يونانى، كو ل سالا ۱۹۱۹ ئى هيرشى بكنە سەر ئانادولا رۆژ ئافا و دەفەرەكا فراوان بگرن. دنەجامدا ژمارەكا مەزن ژ توركان هاتنە كوشتن^(۲) ، دەنگوباسى فى هيرشى بوو ئەگەر كو پتر هەستا تولقەكرنى ل جەم توركان پەيدا ببیت؛ و چونكى كەس ب ژفانا هندی نەبوو كو حكومهتا ستهنبولى تشتەك پى چي ببیت، لەورا خەلكى بەريخو دا هەر ربيەك و لايەنەكى ديتر كو تشتەكى بشيت بكەت^(۳) .

مستەفا كمال كو ژلايى حكومهتا ستهنبوليفه وهكو (پشكينهري) لەشكرى ل سالا ۱۹۱۹ ئى بو ئانادولى هاتوو هنارتن، بيى حكومهتى گروپين بەرگريى دانان و دەزگايەكى لەشكرى و حكومى پيكتينا دا كو بشيت توركان ژ بن دەستى رزگار بكەت و بو فى مەرهمى شيا مرؤفين زيرەك ل دور خو كومقەكەت^(۴) . هەرودسا دوو كونگره گرپدان كو تيدا بناغى دەولەت و پەرلەمانى دانا. كونگرهيهك ل تەموز — ئابا ۱۹۱۹ ئى ل ئەرزەرومى، كو كوردان ژى پشكدارى تيدا كر^(۵) ، و يا دوى ل ۴ — ۱۱ ئەيلولا ۱۹۱۹ ل سيواسى كو بەيانناما فى كونگرى وهكو (بەيانا مللى) ل شوباتا ۱۹۲۰ ئى ژلايى پەرلەمانى فە هاتە پەسەندكرن. گەلەك پەرلەمانتەر و بەرپرس ل ستهنبولى رەفين و گەهشتنە حكومهتا نوى ل ئەنقەرى^(۶) ، ئيکەم سەرکەفتن ل رۆژهلەتتى ب دەستفەهات، دەمى كو

(۱) كينان: مصدر پيشين، ص ۷۸.

(۲) كۆچرا: مصدر پيشين، ص ۳۲.

(۳) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۸۹.

(۴) كندال: مصدر پيشين، ص ۹۹.

(۵) حصارف: مصدر پيشين، ص ۱۰۶.

(۶) حسين: المصدر السابق، ص ۵۱.

كازم قهرمه كراپاشا فهرماندى لهشكرى ل رۆژهه لاتى ل چريا ئىكى ۱۹۲۰ ئى ئهرمه نىن داشناك تىك شكاندين و كۆمارا ئهرمه نستان نه چاركرى سنوورى نهويى دناقبه را ههر دوو ولاتادا ب فهرمى ب نياسيت^(۱).

د بهروكىن رۆژئافادا سهركه فتن ههتا ئه يلو لا ۱۹۲۱ بدهستقه نه هاتن، ل وئ هه يفى سوپايى يونانى ده يرشپن خۇدا توشى شكه ست هات و سهره نجام ل هافينا سالا ۱۹۲۲ توركان ب تمامى لهشكرى يونانى ل ئه نادولى رامالين و وشارين سهر ده رايى كه فتنه ددهستى توركاندا^(۲). هه فبه يمان نه چاربون توركيا نوى وهكو دهوله ته كا خودان سهرودى په سهند بكه ن و جهى په يمانا سيقره، دگهل توركاندا ل لوزان سالا ۱۹۲۲ بو په يمانه كا نوى بكه فنه دگفتگو ياندا^(۳).

جقاتا مه زنا نيشتيمانيا تورك ل ۲۹ چريا ئىكى سالا ۱۹۲۳ دهستورى نوى دانا و كۆمارا توركيا راگه هاند و مسته فا كه مال بوو سهرؤك كۆمار و خه لافهت وهكو تشته كى رهمزى هيللا. لئ سهره نجام نه وؤى ل ۳ ي ئادارا ۱۹۲۴ ئى هه لوه شاندى^(۴)، و رۆيمه ك نوى و سيستم و دهستورى نويى ناسيوليستين تورك جهى وى گرته فه.

۲- ئه گهرين هه لوه شاندىنا په يمانا سيقره:

په يمانا سيقره سهره راي هندى كو به لگه نامه يه كا گرنگه بو نياسينا ملله تى كورد لئ دگهل هندى دا زى، به لگه نامه يه كه كو مافين كوردان ل باكوورى كوردستانى و تايبهت هندهك دهقرين زور ميژوويين كوردان پاش گو ه دهافيت. لهورا ههر زوو دناقبه را كورداندا دوو بوچوونين جياواز په يدادين، نه خاسمه كوردين باكوور مينا كوردين موش، وان، بدليس و دهرسيمى و سهرانسهرى سنوورى باكوورى كوردستانى زور ب دلسان و نه رازى بوونقه هه لويسهت وهرگرت و ههتا بوو ئه گهر كو هندهك دهقرين كوردستانى هاريكاريا توركان و نه خاسمه كه ماليان زى بكه ن^(۵).

(۱) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۹۱.

(۲) همان مصدر، ص ۳۹۱.

(۳) حسين: المصدر السابق، ص ۲۵.

(۴) اسماعيل فتاح قاضى: كرد در دائره المعارف اسلامى، (اروميه، ۱۳۶۷)، ص ۱۰۷.

(۵) كندال: مصدر پيشين، ص ۱۰۰.

سەرەنجام بەری ئەف پەیمانە جیبه جی ببیت کاودانی دھەری هاتنه گوهارتن و دبه زهوهنديا كه مالىندا تمام بوون و ههروهسا بزافه كه مالى ژى زور ب شارەزای شيا مضای ژ شان کاودانا و گوهورينکاریا وه بگریت و فی پەیمانى بشان ئەگه ران ب ههلهوشينيت:

۱ - ئەف پەیمانە بو تورکیا زورا گران و کوژەك بو، و ههتا جوړه کیماسی و (ئیهانهیهکا) نهتهوهیى بو دهاته ههژمارتن^(۱)، لهورا بزافهکا زورا توند دژی فی پەیمانى د تورکیادا سه رهه لدا.

۲- هه بوونا هیزهکا نوى یا جیهانى نهوژی به لسه فیکین رووسی ل جیرانیا بزافه که مالیان بو، کو ب بیانوویا بزافهکا دژی کولونیا لیستی و رزگار یخواز، هاریکاریا که مالیان دکر و چهك و تهقه مهنى ددانى^(۲). ژلایهکى ديقه که مالى و به لسه فیک هه دوو دژی بزافه نهتهوهییا نهرمه نیین داشناک بوون^(۳). مستهفا که مال شيا خو نيزیکى به لسه فیکا بکته و ئەفه بو جهی مهترسیا به ریتانیا و فرنسا^(۴)، و زور ژ هندى د ترسیان کو به لسه فیک بهینه دناف ئاخا پارچهیهک ژ ستراتیجیترین دهقه رین جیهانى و ههردوو بوغازین بوسفور و داردانلدا، و بو هندى که مالیان ژ به لسه فیکا دوور بیخن داخووزین وان بهرچا ف گرتن.

۳ - گرنگترین هوکار مهسه لا دامه زانندا نهرمه نستانا مهزن سه ر پارچهیهک ژ ئاخا کوردستانا تورکیا بو، کو نه و ژى بوو ئەگه رى بزفینا ههستا ئیسلامه تیبى به رامبه ر "گاوران" و پراڻیا وان دژی فی کیانی راوهستان^(۵). ههتا شه ریف پاشای^(۶)، و شیخ عه بدولقادری و ههتا بنه مالا به درخانى ژى^(۷)، دژی فی پرۆژى نهرمه نیا مهزن

(۱) وان بروین سن: مصدر پیشین، ص ۳۸۹.

(۲) بیات: مصدر پیشین، ص ۱۲۹.

(۳) هراند پاسدرماچیان: تاریخ ارمنستان، ت. محمد قاضی، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۵۵۵.

(۴) صدیق صفی زاده (بوره کهی): تاریخ کرد و کردستان، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۱۵۸؛ اسماعیل بشکچی: مسأله کردستان در ترکیه و عراق، ت. محمد رئوف مرادی، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۱۱۳.

(۵) وان بروین سن: مصدر پیشین، ص ۳۹۰.

(۶) شیرکو: سه ر چاوه ی پیشوو، ل ۱۱۸ - ۱۲۹.

(۷) کوچرا: مصدر پیشین، ص ۳۸.

بوون، و ئهفه بوو ئهگهر كو هژمارهكا مهزن ژ كوردان ژفئ پهمانئ ب رهفن و بندهستيا توركان پئ خواهشتر بيت ژ يا ئهرمهنيان.

۴ - پشتي دياربوونا برهكا مهزنا پهتروئ ل ويلايهتا مويسل و دهمئ بهريتانيا دهستئ خو دانايه سهر فئ دهفهرئ، كو دويف پهمانا سايكس - بيكو ي دگههشته فرهنسا^(۱)، بهريتانيا يا نامادهنبوو ب چ رهنكهكي فئ دهفهرئ بهر بدهت. لئ لدويف پهمانا سيفهر ويلايهتا مويسل دا بيته پشكهك ژ ئاخا كوردستانئ و بهريتانيا زورا ژ فئ ئيكي رازي نهبوو و پئ خوش بوو ب گهلهك ئهگهرين سياسي، ئابووري، تهكنيكي و ئاييني كو باشوورئ كوردستانئ ببهته پشكهك ژ ئاخا عيرافي^(۲).

۵ - سهركهفتنين مهزنين كه ماليان و پاشقهكيشيا حكومهتا ستهنبولئ، پشتگيريا گهئ تورك ژ بزافا كه ماليان كو حكومهتا ئهقهريئ شيا وهكو تاكه هيزا دهسهلاتدار ل توركييا خو بدهته سهملاندن.

۶ - رولئ كه ماليان ل بسهردابرنه هندهك ريبهريئ كورد كو شيان وانا رازي بكهن كو حكومهت و ولات يا ههردوو گهليئ تورك و كورده و چ جياوازي دنافهرا ههردوو گهلادا نينه و كه مالي شيان فئ بيانوويئ د كونفرانسين نيئ نهتهوهيدا دبهرزهونديا خو دا ب كاربينن^(۳).

۳ - كورد و په پهمانا نوزان:

پشتي سهركهفتنا مهزنا توركان ل ئهيلوولا ۱۹۲۲ ئ ب سهر يونانياندا^(۴)، ئاگر بهسا مودانيا ل ۱۱ ي تشرينا ئيكي^(۵) ۱۹۲۲، دگهل بهريتانيا و فرهنسا و ئيتاليا. راگههاندنا جفاتا مهزنا نيشتيمانيا تورك ل ۱ ي تشرينا دووي ۱۹۲۲ ئ كو ب تنئ ئهو خودان دهسهلاتا شهرعيه، و حكومهتا ستهنبولئ ب نهشهرعي راگههاند و نامادهبوونا خو دهربري بو گرئدانا پهمانهكا نوئ دگهل هاوپهيمانادا كو جهئ پهمانا سيفهر بگريت^(۶).

(۱) كندال: مصدر پيشين، ص ۷۹.

(۲) عبدالرحمن قاسملو: كردستان والاكراد دراسة سياسية و اقتصادية، (بيروت، ب. ت)، ص ۶۳.

(۳) ملا احمد: المصدر السابق، ص ۲۷.

(۴) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۹۱.

(۵) حسين: المصدر السابق، ص ۵۱.

(۶) وان بروين سن: مصدر پيشين، ص ۳۹۲.

ب فی ئهگهري و ب ئهگهريين كو دبهريدا هاتينه باس كرن ل ۲۰ ی تشرينا دووی ساللا ۱۹۲۲ ی كونگرا لوزان یا ئيكي ل سويسرا دناقبهرا حكومهتا كهماليان و هاوپهيماناندا هاته گریدان^(۱). ههردوو لا بوجوونين خو ل دور بابهتین ناکوكي دهربرين. نوينهري تورکيا ئسمهت پاشای نهرازيبوونا خو تايهت ل دور دامهزراندنا حكومهتین ئهرمهنستان و كوردستان دهربري و داخواز كر كو ويلايهتا مويسل بو توركان بهيته زفراندن^(۲).

سهههناجم تورکيا شيا هندهك داخوازين خو بينيته ب جه و کيشا كوردان ل ناف بابهتین موناقتي بينيته دهره و جهی بهندين گريداي ب كوردستان و ئهرمهنستان، خالين خوارئ ب داريزن و ل ۲۴ ی تهموزا ۱۹۲۳ ی ئيمزا بکهن^(۳):

بهندا ۲۸ - حكومهتا تورکيا دي ستوخوفه گريت كو ژ زين و نازاديبا ههموو خهلكي بيی بهرچاڤگرتنا ملليهت، زمان، رهگهز يان مهزههه، ب تمامی و وهكو پيدفي بهرگريی ژي بکهت.

بهندا ۳۹ - ههر هاولاتيهکي تورک دکاريت ههر زمانهکي كو بقيت، چ بو پهيوهندين تايهت يان بازرگانی، چ ل چوارچووفي مهزههبي، بهلافکريا يان چاپکريا يان ژ ههر جوهرکي و ل روينشتنين گشتي، بي هيچ سنوور و بهربهستهکي، نازادانه ب کار بينن.

دفي پهيمانيدا باسي كوردان نههاته كرن؛ چونكي كهمالی د ههلوستهکي ب هيژدا بوون و شيان جهی نهتهوهيپن كو ل ژير دهسهلاتا تورکيا بوون، نامازي ب كهمينين ديني بدن مينا ئهرمهني و ئورتودوكسين يوناني.

ژلايهکي ديفه توركان ههتا ئهف دوو بهنده زي ب کارنهئينان و كورد ژ ئاخفتي و نقيسينا كوردی ژي مهحروم كرن، و ب فی رهنگي بو بهرزهوهنديپن كؤلونياليستي چاپوشي ژ مافي مللهتهکي ههژي بو سهربهخويي كرن و سهلماندن كو ههموو نهو پرهنسيپين نازاديب و مروفايهتبي كو هاتينه راگههاندن كاغهزهكا بي بهايه. نهگهر بهرزهوهنديپن ولاتين مهزن نهخوازن و گهلهك ب خو ژي مافي ب زوري ژي هاتيه وهرگرتن ب زوري نه زفرينيت كهسهك نادهتي.

(۱) حسين: المصدر السابق، ص ۵۲؛ همدی: مصدر پيشين، ص ۱۲.

(۲) قاسمليو: المصدر السابق، ص ۶۳.

(۳) بنيره: كندال: مصدر پيشين، ص ۱۰۵؛ لوسيان رامبو: الكرد و الحق، ت. و قدم له و وضع حواشيه عزيز عبدالاحد نباتي (اريل، ۱۹۹۸)، ص ۴۰.

دووماھى :

سەرەپاي ھىندى كۆ شەپرى ئىكەمى جىھانى بۆۋ ئەگەرى ھەلۈشىنا ئىمپىراتورىا ئوسمانى كۆ نىزىكى چوار سەد سالا (۱۹۱۴ - ۱۹۲۴) ل كوردستانى دەسەلات دەست دا بوو و گەلەك ولات و گەلېن بن دەست ل دويىف بەلينا وىلسون سەرۆكى كۆمارى ئەمىرىكا و ئەنجامىن شەپرى رزگار بوون و دەولەتېن نۇى سەر نەخشى سىياسى رۇژھەلاتا نافەراست ھاتنە كېشان، لى گەلى كورد غەدەرەكا دىيا مېژوويى لى ھاتە كرن و پارچا مەزنا ولاتى وان ھاتە پشك كرن ب سى پارچېن دى و ھەر ئىك ئىخستەن ژېر دەسەلاتا دەولەتەكېدا.

ل باكوورى كوردستانى پشتى كۆ كەمالى شىايىن كوردان ب سەردابەن و سوزا دانا مافېن وان دايىن، كورد وەكو ھېزەكا لەشكرى سىياسى بۆ بەرژەوھەندىا سەربەخۇيا توركىا بكار ئىنان و دوو بەرەكى ئىخستەن دناف بزافا رزگاربخوازا كوردىدا. ئەو شۆرپىن كۆ دژى شوفىنىستېن تورك ھاتىنە كرن دوى سەردەمىدا نەشيان ھارىكارىا بىانى و ھەتا سەرانسەرى يا كوردان ژى بۆ لايى خۆ راکېشن و دئەنجامدا تووشى شكەستن بوون.

پەيماننا سىقەر سەرەپاي بەرچاڧگرتنا دامەزراندىنا دەولەتەكا كوردى زۆر بېسەرۋبەر و دژى ھندەك بەرژەوھەندىن كوردان ل باكوورى كوردستانى ھاتبوو دارشتن، و د ئەنجامدا كوردىن باكوور پشنگىرىا قى پەيمانى نەكرن، و ھەتا بوونە ھارىكار بۆ سەرکەفتنا كەماليان د بەروكىن شەپرىدا، داکو نەچنە ژېر دەسەلاتا دەولەتەكا ئەرمەنى.

پشتى سەرکەفتىن كەماليان د بەرەپىن شەپرىدا، پەيماننا لوزان سالا ۱۹۲۳ ھاتە ئىمزاكرن، و دەمى كۆ توركان خۆ د ھەلوپستى ب ھىزدا دىتى جھى ب جھ ئىنانا سوزېن خۆ، بەرى چەكى خۆ دا كوردان و دەست ھافىتە ژناڧرنا كوردا و پىستىرېن رەنگىن كۆمكۆزى و ڧەگوھاستنا ب كوم دژى وان ب كارئىنا و د ئەنجامدا كاردانەڧا كوردى ب سى شۆرپىن مەزن ئانكو: شۆرشا ۱۹۲۵ ئ ژېر سەرکردايەتيا شىخ سەعیدى پىران و شۆرشا ئاگرى ۱۹۲۷ - ۱۹۳۱ ل ژېر سەرکردايەتيا كۆمەلا خۆبىوون و شۆرشا دەرسىم ژېر سەرکردايەتيا سەيد رزايى دەرسىمى ۱۹۳۶ - ۱۹۳۷ بەرانبەر توركان ھاتنە كرن و ئەڧ خۆراگرىا كوردان ھەتا نھو ژى يا بەردەوامە.

هاوييچا (۱):

پرژۆي ئۆتۆنۆمى كۆل ۱۰ ى شوباتا ۱۹۲۲ ل جقاتا مەزنا نىشتىمانيا تورك دانوستاندن ل سەر هاتيه كرن:

- ۱ - جقاتا مەزنا نىشتىمانيا تورك ب مەرەما دابىنكرن و پيشكەفتنا گەل كورد لدويڧ پيويستيا شارستانى، سوزى دەت كو دەزگايەكى رېڧەبەريى ئۆتۆنۆمى بۆ گەل كورد لدويڧ كەلتورى وايى نەتەوهيى دابمەزىنييت.
- ۲ - بۆ ئەو ناوچىن كورد پرانيا ئاكنجىيىن وى پىك دىنين، فەرماندارەكى گشتى دى ژلايى مەزن و ماقولپىن خەلكى ھىتە ھەلبىژارتن، دگەل جيگر و پشكىنەرەكى كو لدويڧ بريارا جقاتا مەزنا نىشتىمانيا مومكىنە كورد يان تورك بيت.
- ۳ - جقاتا مەزنا نىشتىمانيا تورك، فەرماندارەكى گشتى، كو رېڧەبەرەكى ب ئەزموون، و خودان ناف و دەنگەك باش بيت و جھى رىزگرتنا كوردان بيت، دى دەست نىشان كەت.
- ۴ - ئەڧ فەرماندارى گشتى بۆ ماوى سى سالان دى پالاوتى بيت، و پشتى ب دووماھى ھاتنا وى ماوهى جقاتا نىشتىمانى (كورد) دى فەرماندارى گشتى نوى دانيت. ژبلى كو ئەگەر پرانيا خەلكى كورد دگەل بەردەواميا كارى فەرماندارى كەڧن بن.
- ۵ - ئەگەر چ برياردان ل سەر ھندى كو جيگرى فەرماندارى كورد يان تورك بيت كارى جقاتا مەزنا نىشتىمانيا توركە، لى ھەلبىژارتنا وى دى راستەوخۇ ژلايى جقاتا نىشتىمانيا كورد ڧە بيت. پيشنيارا فەرماندارى گشتى و جيگر و پشكىنەرى بۆ دەنگدانى ب ھەر رەنگى ھەبىت دڧىت رادەستى حكومەتا ئەنقەرى بكەن.
- ۶ - جقاتا نىشتىمانيا كورد ل ويلايەتپن رۆژھەلاتى و لسەر بناغى دەنگين نازاد و گشتى دى ھىتە دامەزراندن. ماوى خولا ھەر ئىك ژ فان جقاتا دى سى سال بيت. جقات دى ل ۱ ى ئادارار ھەر سالەكى خولا گریدەت، و ماوى ھەر خولەكى ۴ ھەيڧن.
- ۷ - ئەركى جقاتا نىشتىمانى ڧەكولين ل سەر بودجا ويلايەتپن رۆژھەلاتى و ئەو زۆر و ستەمە كو فەرمانبەريىن رېڧەبەريى و دەولەتى تووش دبن. جقاتا نىشتىمانى دشىت بريارپن ديار و تايبەت سەبارەت ب پيشكەفتن و خوشگوزەرانيا دەڧەرى

بدەت، ئۇ ھەموو ئەھمىيەتلىك بىر پارە دەپ بۇ ئاگاھدار بوونا جقاتا مەزنا نىشتىمانيا تورك رادەستى ھۆكۈمەتتا ئەنقەرئى بىكەن.

۸ – بىر ياردان سەبارەت بىر ئاكوگىيىن دىناقبەرا فەرماندارئى گىشتى و جقاتا نىشتىمانيا كوردان دى دەسلەتتا جقاتا مەزنا نىشتىمانيا تورك بىت و دەپت ھەردوو لا ملىكەچى بىر يارىن وئى بن.

۹ – تا دىياركنا سنووران ئىلايى كۆمىتەكا تىكەلشە، دەفەرا ئۆتۈنۈمىيا كوردستانى دى وىلايەتتىن: وان، بدلىس، دىاربەكر، و سىنچەقىن دەرسىم و ھىندەك قەزا و ناحىيە بن.

۱۰ – دەزگايى دادوهرىي كوردستانى ل دوىف عورف و داب و نەرىتىن تايبەتتىن دەفەرئى دى ھىنە دانان. د دەمى نھودا ئەھمى دەزگايە دى بىكھاتبىت ئ فەرمانبەرئى خودان شىان، كو نىقا وان تورك و نىقا دىتر دى كورد بن، و دەمى خانەنشىن بوونا توركان، دى شىن جھى وان كوردان دانن.

۱۱ – ئىكەفتى جىبەجىكرنا قى ياسايى، ھەر باجەك چ ب ناقى شەرى يان ب ھەر جۆر و رەنگەكى دىتر ناھىتە وەرگرتن. ھەموو ئەو باجىن تا نھو دھاننە وەرگرتن لقىرە وىقە لدوىف ب بەرژەوھندى زانىنا دەزگايى ئۆتۈنۈمى دى ھىنە راوھستاندن، باج ل سالى جارەكى دى ھىتە وەرگرتن. ئەو برە داھاتىي كو دەپت بدەنە ھۆكۈمەتتا ئەنقەرئى، دى ئىلايى كۆمىتەكا تىكەل ئ نوپنەرئى جقاتا مەزنا نىشتىمانيا ئەنقەرئى و جقاتا نىشتىمانيا كورد ھىتە دىياركرن.

۱۲ – بۇ پاراستنا تەناھىي ل وىلايەتتىن رۇژھەلاتىدا ھىزەكا جەندىرمان دى ھىتە دامەزاندن، جقاتا نىشتىمانيا كورد دى ياسايى قى ھىزى رىكئىخىت، ئ رىقەبىرنا قى ھىزى برەنگەكى گىشتى تا بەستنا پەيماننا ئاشتىيى، دى د دەستى كاربدەستىن تورك دا بىت. و ب گرىداننا پەيماننا ئاشتىيى ئەو ئەندامىن قى ھىزى بىن بقىن دى شىن بزفرنە جھىن خۇ.

۱۳ – ئەفسەر و سەربازىن كوردىن سوپايى توركيا تا بەستنا پەيماننا ئاشتىيى دى د خزمەتتا سوپايدا بن، پىشتى بەستنا پەيماننا ئاشتىيى ئەو كەسىن بقىن دى شىن بزفرنە وارى خۇ.

۱۴ - پستی بهستنا پهیمانا ئاشتیی، دانا بهایی تهرش و کهوال و ئهو کهرهستین کو د
دهمی شهړئ گشتیدا دەس بسەردا هاتینه‌گرتن، دئ ئیکه‌مین ئهرکی دهلته‌تئ بیت،
و دقیت ئه‌ف کاره د ماوئ ۱۲ هه‌یقاندا بهیته ئه‌نجامدان.

۱۵ - د جقاتا نیشتمانییا کورد و ریقه‌به‌ریپن فه‌مانداریا گشتی و ریقه‌به‌ریپن
دهوله‌تیدا، ب تنئ دئ زمانئ تورکی ب کار هیته. ئی دئ شین ژ زمانئ کوردی ژی ل
قوتابخانا مفای وهریگرن، و فه‌مانداریا گشتی دئ شیت فی زمانئ په‌ره‌پیده‌ت، ب
مه‌رجه‌کی کو ئه‌ف کاره نه‌بیته بناغه و پایه بو هیچ داخوازه‌کی د ئایه‌ندی‌دا
سه‌بارته ب هندئ کو زمانئ کوردی ببیته زمانئ فه‌رمی و دهوله‌تی.

۱۶ - ئهرکی ئیکئ یئ جقاتا نیشتمانییا کورد دامه‌زاندنا زانکویه‌کی دگهل کولیژین
ماف و پزیشکییه.

۱۷ - جقاتا نیشتمانییا کورد بین رازیبوونا فه‌مانداریا گشتی و ئاگه‌هداربوونا پی‌شده‌ما
جقاتا مه‌زنا نیشتمانییا نه‌نقه‌ری چ جوړه باجه‌کی وهرنا‌گریته.

۱۸ - بیئ راپرسی دگهل جقاتا مه‌زنا نیشتمانییا نه‌نقه‌ری و وهرگرتنه‌رهما‌ندییا وئ،
هیچ جوړه ئیمتیازه‌ک ناهیته‌دان.

كورد و كيشا مويسل ١٩٢٥^(١)

پيشه كى :

زۆر جارن مرؤفى گوھ ل هندك ئاخفتنا دبیت و چاف ب هندك نفيسينا دكه فیت چ فهرمى ژ لايى دهزگه هين حكومهتا عيراقى فه هاتبنه راگه هاندن، يان د هندك ژيدهرين ميژووييدا هاتبنه باس كرن كو هندك بوچوونين شاش و دوور ژ راستيينه. ههتا هندك جارن ژى زۆر پهيف و زارافين نه ههژى و دوور ژ راستيى ژى دهينه بكار ئينان. لهورا پيدفييه كو بزاقى بكهين فان شاشى و نهراستيا دناف نفيسين و شروفه كرنين بابه تاندا بدينه راسته كرن. بو هندى كو راستى و چاوانيا هندك روودانا وهكو خو و ب دروستى بهينه سهلماندن، و مرؤف خو ژ شاشى و دهرپرين نهراس تدهته پاش؛ چونكى نفيسه رين كورد زۆر جارن ب نهگهرا خواندنا نفيسينين بيانيا كو تيدا هندك بابته ب ئارهزوبا خو و دژ ب بهرژه وهنديا كوردان و بو بهرژه وهنديين خو نفيسينه، دكه فنه ژير كاريگه ريا وانقه، و هندك زاراف و پهيفين نه دروست بكار دئينن، يان ژى هندك روودانين ميژوويى بيى هزر كرنه كا كووربينانه دئرخنه بن ليكولينه فه و باس كرنيدا.

دقى فهكولينه فيدا بزاف هاتيه كرن، كو ههر چه ند ب كورتى ژى بيت باسى بهيوه نديا چي بوونا حكومهتا عيراقى و لكاندنا باشوورى كوردستانى بو سهر ئاخا عيراقى بهيته كرن؛ چونكى هندك و هسا هزر دكهن كو دهمى كورد هاتبنه ئافراندن عيراقى بووينه، و دهمى جيهان هاتيه ئافراندن باشوورى كوردستانى پشكهك ژ ئاخا عيراقى بوويه، يا راستى نه وه كو پشتى دامه زراندا حكومهتا عيراقى ل سالا ١٩٢١ ئى كولونىاليزما بهريتانيا بو بهرژه وهنديين خويين تايبهت سالا ١٩٢٦ ئى باشوورى كوردستانى ب برياره كا فهرميا جقاتا گه لان و ب هندك مه رجا ئيخستيه سهر ئاخا عيراقى. لى دپيشه كييدا فه ره هندك زاراف بهينه شروفه كرن و ل دويقدا بچينه دناف بابته تيدا.

(١) وه كو سمينار ل زانكوي دموك ل ئادارا ١٩٩٨ هاتيه پيشكىشكرن و د گوشارا فدرين ژماره (١٢)، هافينا ١٩٩٨، دموك، هاتيه بهلافكرن.

که‌مایه‌تی:

که‌مایه‌تی ئانکو (اقلیه) (Minorities)، به‌رامبەر زۆرینی یان پڕانیی دهییت، ئی ژبلی رامانا وی یا ئه‌دهبی زارافه‌ک سیاسیه، ئانکو بۆ وان ره‌گه‌ز و خودان ئایینا بکار دهییت کو دکه‌فنه دناف پڕانیه‌کا دی یا جیاواز ژ رووی نه‌ته‌وه‌یی و دینی فه. د یاسایین نیفنه‌ته‌وه‌ییدا که‌مایه‌تی بۆ گرۆپه‌کی مرۆفان دهیته بکارئینان کو خودان ره‌گه‌ز، فه‌ره‌نگ، داب و نه‌ریت و دینه‌کی جیاواز بن ژ فه‌ره‌نگ و ئایینی ئه‌و ولاتی تیدا دژین.

ماف و ده‌ستکه‌فتیین کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری و سیاسیین که‌مایه‌تیا د یاسایین بنه‌ره‌تیین (ده‌ستوور) ولاتاندا دهیته شوؤفه‌کرن. د ولاتیین خودان سیاسه‌ته‌ک ره‌گه‌زه‌په‌رئیناندا، گرفتاریا که‌مایه‌تیا مه‌زنترین گرفتاریا وان ولاتا دهیته هه‌ژمارتن، و هنده‌ک جارا ژی روخساره‌کی نیفنه‌ته‌وه‌یی ب خوؤفه دگریت^(۱).

زۆر جاران دویف هنده‌ک فان زانین و پیناسا لسه‌ر که‌مایه‌تیا، کورد مه‌زنترین که‌مایه‌تی د جیهانییدا دهیته هه‌ژمارتن کو بی ده‌وله‌ته، و مه‌زنترین گرفتاریا ولاتیین دگه‌لدا دژین پیک دئینن^(۲). ئی ب دروستی و ل دویف پیناسا راست و دروستا فی زارافی، کورد که‌مایه‌تی نینه به‌لکو زۆرینه‌یه‌که لسه‌ر ئا‌خا خوؤ دژیت و نیژیکی ۸۵٪ یا خه‌لکی ولاتی خوؤ پیکدئینن^(۳).

هه‌بوونا میژووویه‌کا دیار و سه‌ربه‌خوؤ ژی رۆله‌کی گرنگ دبینیت د فی چه‌ندییدا، و ل دویف گۆتتا سی - اچ - داد^(۴): "هنده‌ک نه‌ته‌وه‌ین وه‌کو باسک، کورد و خه‌لکی ویلز سه‌ره‌رای سه‌دان سالال بنده‌ستی ديسان خۆراگرتینه و دناف ولاتیین داگیرکه‌ردا نه‌هاتینه تواندن و ل رۆژه‌کی ژی ژ رۆژان ژ بۆ ب ده‌ستفه‌ئینانا ئازادی و سه‌ربه‌خوؤیی

---

(۱) غلام رضا علی بابایی: فرهنگ علوم سیاسی، نشر پخش ویس، (تهران، ۱۳۶۹)، ج ۱، ص ۷۰.

(۲) محمود طلوعی: فرهنگ جامع سیاسی، انتشارات سخن، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۱۷۰.

(۳) اسماعیل به‌شیکچی: کوردستان کولونیه‌کی نیوده‌وله‌تی، وه‌رگیان ریوار ره‌شید، (هه‌ولیر، ۱۹۹۳)، ل ۴۵.

(۴) سی. اچ - داد: رشد سیاسی، ت. عزت الله فولادوند، نشر نو، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۴۷.

خه مساری نه کرینه و رهنګه نه فقه ژبی ل ژیر کارتیکرنا ههستا میژووویه کا سه ریخو و جیاواز بیت".

ههروهسا والتر جونز دنقیسیت^(۱): "پرانیا که مایه تیپین به رهه لستکار و ژیردهست، هیژین نیمپریالیستیپین بهری، بهرپرسی گرفتاریپین خو دبینن. جهی راهستانا لهشکرا ددهمی راگه هاندنا ناگر به سادا، و بازرگانیا دنافه را هیژین مهزن، یا بوویه نه گهر کو سنوورپین نه ته وایه تی بهینه بهزاندن، و جهی وان سنوورپین دهستکرد ل دویف بهرزه و هندیپین وان بهینه چیکرن". ب فی رهنګی گهلین ئیکگرتی مینا (کوردان) هاتنه ژیکفه کرن و زور جاران ژبی نه ته وه و گرۆپین جیاواز دگهل ئیک هاتینه تیکهل کرن مینا (عیراق، تورکیا و ئیران) و نه فقه تشته کی بی بهرنامه نینه، به لکو دویف سیاسه ته کا کووربینانه و ستراتیجیا "دوبه ره کی بیخی و حووکمی بکه" یا هاتیه چیکرن، و کولونیا لیزما بهری هنده ک گرفتاریپین هه میشه بی بو وان گه لا چیکرینه کو تا نهو ژبی د بهرده وامن^(۲).

له ورا ئیک کی ژ گرن گرتین هؤکارپین لاوازیان ولاتا گرفتاریا نه ته وان یان که مایه تیانه. جان ویک لین دنقیسیت^(۳): "نه گهری سهره کی لاوازیان حکومه تیپ چهند نه ته وهی، پشتگیری نه کرنا که مایه تیان ژوی ولاتییه، و هندی ولاته ک پر نه ته وه تر بیت ژ رووی دیپلوماسی و په یوه هندیپین نیقنه ته وهی لاوازر دهیته هه ژمارتن".

ههروهسا ل دویف ناماره کا زانستی ۷۰٪ ژ کیشه و نه خو شپین کو دفان ۳۰ سالیان دو، ماهیپدا بووینه نه گه را شهران د جیهانیدا گرفتاریپین نه ته وهی بووینه. و وهسا دیاره کو ناسیونالیزم، پتر ژ هه ره نه گه ره کا دی بوویه که ره ستی شهر و نه خو شیان د جیهانیدا^(۴)؛ چونکی جیهانا نه فرۆ ژ رووی ره گه زی ئانکو Ethnic یا هاتیه دابهشکر، و بی گومان د فیردها مافین هنده ک گهلان یپن هاتینه خوارن و بقی رهنګی دوو داخوایین (ئیکگرتن) و (جودا خوایین) مهزنتین نه گهرین شهران بووینه^(۵).

(۱) منطق روابط بین الملل: ت. داود حیدری، دفتر مطالعات سیاسی بین المللی، وزارت امور خارجه، (تهران، ۱۳۷۳)، ص ۳۵۱.

(۲) همان مصدر، ص ۲۵۲.

(۳) مبانی دیپلوماسی: ت. دکتر عبدالله قوام، نشر قوس، چاپ دوم، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۵۰.

(۴) جونز: مصدر پیشین، ص ۲۴۳.

(۵) همان مصدر، ص ۲۴۵.

رېځين چەوساندنا نەتەوهي و كەمايه تيان :

گرنگترين رېځين چەوساندن و سەرکوتکرنا نەتەوهي و كەمايه تيان ب ڤي رهنگينه^(۱) :

۱ - جياوازي (تبعيچ): جياوازي دناڤبەرا چەند گروپاندا و بي بهشکرنا گروپي كەمايه تي ل ھندەك مافان.

۲ - سەرکوتکر و ستهما ڤەرھەنگي: بي بهشکرنا كەمايه تيا و نەتەوين ژيردەست ژ بكارئينانا زمانى زگماكي د خواندنگەھان و كاروباري راگەھاندني و پەيوەنديين دگەل حكومەتيدا.

۳ - چەوساندن و ستهما ئابووري: ب كارئينانا ھندەك پەرۆزين ئابووري گو مەترسيي دنخيته سەر نەتەوهيه كي، وەكو د كوردستانيدا دەيتە ديتن مينا نەفتا كەرکوك يان پەرۆزي سكرئ ئەسکيفي (حسنيڤي) يان پاشقەھيلانا وان دەڤەرا ژ روويي گەشەکرنا ئابووريڤه.

۴ - سەرکوتکرنا فيزيكي: دامەزراندنا مرۆڤين سەر ب پرائيڤه ل جەھ و واريين كەمايه تيا، يان داگير کرنا ولاتي وان يان ڤهگواستنا ب زوري وەكو پەرۆزين داگيرکەران ل كوردستاني نانکو گوهورينين ديموگرافي.

۵ - زناڤرن و کۆمکوزي: نانکو ھندەك کريار گو دبنه ئەگەرا زناڤرنەکا تەڤايي وەکو کۆمکوزيا نەرمەنا و ئۆپەراسيونين ئەنڤالان ل كوردستاني.

۶ - ھەولدان بو گوهورين و زناڤرنا ڤەرھەنگ، زمان، داب و نەريت و ... يين گەلين بئەست و كەمايه تيا.

لي تشتين سەير و سەرنجراکيش ل جەھ مرۆڤي و دوور ژ مرۆڤايه تيا و مافي مرۆڤان ل کۆلونيين (مستعمراتين) بەري ل ناسيا و ئافريقا دەيتە ديتن. مافي ڤەرھەنگي گو نيکە ژ کيمترين و پيدڤيترين مافين ھەر کۆمەلەيه كي، ژ کەمايه تيا دەيتە ڤەدەغەکرن. يا راستي ئەوہ گو د فان ساليين دووماھييدا ل ولاتين جيھانا سيي بدەستڤه ئينانا سەربەخويي گەلەك ساناهيتز بوويه ژ دەستڤه ئينانا ئوتونوميەکا سادە و ساکار د جوارچووفي ھەمان ولاتيدا، و ھەموو گاڤا بەرسڤا في داخوازا بچووک "نە"

(۱) ژرار شاليان: مقدمه: کندان و...: کردھا، ت. ابراهيم بونسي، نشر روزبھان، (تھران، ۱۳۷۰)، ص ۳۲ - ۳۳.

بوويه. بۇ نموونه د چ ولاتەكى جيهانا سېييدا بۇ ب دەستفەئينا سەربەخوئي ھندي كوردان قورباني ئەداينە.

تشتەكي زور دوور ژ مرؤفايه تيبيە كو ئەو گەلېن بخو سەدان سالان ل بئەدەستييدا ژياين وەكو (عەرەب)، د ھەمان دەمدا ئازادي و سەربەخوئيا گەلەكي دي وەكو (كورد) دئىخنە ژير پي. ئەگەر ھەتا وي سەردەمي تورك و ئنگليزا مافين عەرەبان دخوران، ئ مخابن ئەفرؤ عەرەب و ئيراني و تورك مافي گەلەكي وەكو كورد دخون و ھەتا كوردان ژ سادەترين مافين مرؤفان ژي بي بەھر دكەن. ل دويف گؤتئا كارل ماركس بي گومان: "مللەتەكي كو مللەتەكي دي ل ئازادي بي بەھر دكەت ئەو بخو بي ئازاد نينه"^(۱).

جەواھر لەعلی نەھرو ژي في ئيكي پشتي رزگاري توركان ژ بئەدەستي د سەردەمي كەماليندا و ئەو زور و ستەما توركان ل كوردان دكر، ددەتە خوياكرن دەمي ديژيت: " ب في رەنگي توركان كو دەمەكي زور ل سەر خەباتا وان بو بەدەستفە ئينا ئازادي دەرياز نەببوو، كەفتنە ژ نافرنا ئەو كوردپن مينا وان دفيان ئازادي ب دەستفە بينن. يا سەيرە كو چاوا مللەتەكي پاريزەري ئازادي دەپتە گوھورين و دبیتە مللەتەكي دوژمنی ئازادي..."^(۲).

بي گومان لەسر في بناغەي و ئەو سياسەتا بكار دەيت د كوردستانيدا، كوردستان ولاتەكي ژيردەستە و كورد ژي نەتەوہيەكە پلەيەكي نزمترە ل پلا خەلكي ھاتیە كۆلۇنيكرن؛ چونكي ھەتا ولاتين كۆلۇنياليسي ژي نە شياینە يان نەفياينە ل كۆلۇنيين خۇدا چەكي كۆمكوژ بكار بينن، كە چي ئەم دبينين داگيركەرين كوردستان چەكي كيميایي ژي دژي كوردان بكارئينا"^(۳).

---

(۱) ژرار شاليان: مقدمه: كندال و ...، ص ۲۸.

(۲) جواھر لەعل نەھرو: نگاهی به تاريخ جهان، ت. مەرداد مەرين، كئابفروشي نيم، چ ۲، (تەھران، ۱۳۶۸)، ص ۳۴۰؛ عبدالرحمن قاسملو: كردستان و الاكراد دراسة سياسية واقتصادية، (بيروت، د. ت)، ص ۶۷.

(۳) بەشيكچي: سەرچاوهی پيشوو، ل ۳۸.

كوردستان پاش شەرى جيهانىي ئىكى:

بەرى دووماهى هاتنا شەرى، بەرىتانيا، فرەنسا و رووسيا تزارى دەست هافىتتە پلانا پشككرنا رۇژھەلاتا نافىن دناقبەرا خۇدا، نوينەرى بەرىتانيا مارك ساىكس و يى فرەنسى جۇرج پىكو سالا ۱۹۱۶ ئى دەفەرا رۇژھەلاتا نافىن ب فى رەنگى دناقبەرا خۇدا پشككرن: سورىا، مويسل و باشورى ئەنادولى بۇ فرەنسا و ژىريا عىراقى و فەلەستىن بۇ بەرىتانيا^(۱) و پاشى دگەل سازانوف وەزىرى دەرفەيى رووسيا ژى پىك هاتن كو باكوورى كوردستانى و ژىريا دەريا رەش بۇ رووسيا بيت، ئەف رىكەفتە ب نەيىنى هاتبوو موهركرن، ئى ل ۸ ى تشرىنا دووى سالا ۱۹۱۷ ژلايى ئىكەتيا سوڧىيىت وەكو نەيىيىن كۇلۇنيالىستى هاتە ناشكراكرن^(۲).

هەبوونا نەفتى ل وىلايەتا مويسل، لەجەم بەرىتانيا يا خويا بوو و هەولدا ب هەر رەنگەكى هەبىت خۇ نىزىكى فى وىلايەتتى بگەت. دەمى ئاگر بەسا مودروس ل ۳۰ ى تشرىنا ئىكى سالا ۱۹۱۸ ئى دناقبەرا هەقپەيماننا و دەولەتا ئوسمانىدا هاتىە ئىمزاكرن^(۳) هىشتا ئەف وىلايەتە نەكەفتبوو ژىر دەسەلاتا بەرىتانيا^(۴)، ئى وان دقيا ب شەر خۇ بكىشە دنافدا، دا وەكو (فاتح) مافى دەست ب سەردا گرتنى هەبىت^(۵).

حكومەتا بەرىتانيا ل ۲ ى تشرىنا ئىكى سالا ۱۹۱۸ ئى جەنەرال مارشال فەرماندى هىزىن بەرىتانيا ئاگاداركر كو حكومەتا ئوسمانى لىبەرە ئاگرىسەكى رابگەهينن، لەورا سەر وى پىدقايە هەندى بشىت بچىتە پىش دا پتر دەستى خۇ دانىتە سەرناخا ئوسمانىان^(۶)، و ژلايەكى دىقە ئەگەر بەرىتانيا د بەرىدا دقيا خۇ ژ سنوورين رووسيا

(۱) كندال: كردها، مصدر پيشين، ص ۷۹.

(۲) كمال مظهر احمد: كردستان فى سنوات الحرب العالمية الاولى، ت. محمد ملا عبدالكريم، (بغداد، ۱۹۷۷)، ص ۳۱۶.

(۳) المصدر نفسه، ص ۱۹۴.

(۴) عزيز الحاج: القضية الكردية فى العشرينات، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، (بغداد)، ۱۹۸۵، ص ۹۲.

(۵) جعفر الحياىلى: "قضية الموصل و صدها فى الاوساط العراقية"، مجله دراسات تاريخيه، السنه السابعه العددان (۲۱ - ۲۲) آذار - حزيران ۱۹۸۶، دمشق، ص ۲۳۹.

(۶) ابراهيم خليل احمد: الأحتلال البريطانى و المقاومة الموصلية (۱۹۱۸ - ۱۹۲۱)، فى موسوعة الموصل الحضارية، (موصل، ۱۹۹۲)، ج ۵، ص ۲۱.

قهيسهري دوور ڀاڳريت، لڀ پشتي شوڙشا ٺوڪتوبهري ڏفيا خو ڙ سنوورين سوڦييت نيزيك بڪهت. لهورا بها و بايهخي ڪوردستاني ڙ روويي جيوپولوتيكي فه ل جهم بهريتانيا ڙور زيدهتر ليهاتبوو^(۱). ڙلايهڪي ديفه رووسيا ڙي نهڏفيا ويلايهتا مويسل بڪهفيته ڙير دهسلاتا بهريتانياڊا بهلڪو ڏفيا بببته بههرا فرنسا^(۲) و بفي رهنكي نهڏف بابته تا رادديهڪي ٺالوڙتر ليهاتبوو^(۳).

ڙلايهڪي ديفه ٺاڃا ڪوردستاني بو پاراستنا ڀيڪين دنافبهرا مسر و هندستاني و ڙيرهفانيا سهر وان ڀيڪا بو ڪولونيين عههريين بهريتاني، وهڪو پهرجانهڪي دهاته ههڙمارتن و دا وان ڙ هيڙشين رووسيا و دويڏا يين سوڦييتي پاريزيت^(۴). سهبارت بفي بابته ميجهر ٺوئيڻ ڪو جهندين سالا ل ڪوردستاني ڙيا بوو دنقيسيت: "ڪورد ڏي بنه پهرجانهڪي موڪم دنافبهرا ميزوٽاميا عههري و قهفقاسيادا"^(۵).

پشتي دياربوونا برهڪا ڙورا نهفتي ل باشووري ڪوردستاني، و شوڙشا ٺوڪتوبهري، حڪومهتا بهريتانيا پيوستي ب هيڙهڪي ههبوو ڪو ڙلايهڪي فه پاريزهري بهرڙهوهنديين نهفتيڻ وي بيت، و ڙلايهڪي ديفه وهڪو دهولهتهڪا فهرمي ڙلايي جفاتا گهلان فه يا فهرم بيت، و دنافبهرا دهفهرين ڙير دهسلاتا وان و سنوورين سوڦييتا بيت، و ڙلايهڪي ديفه ڙي نهڏف دهولهته دڙي بهلشفيڪا و ڙير رڪيڏا بهريتانياڊا بيت و ههتا مومڪين بيت ٺاڃا رووسيا و تورڪيا ڙي، ڙيڪ جودا بڪهت^(۱). دهمي ڪو بهغدا ل ۱۱ ي ٺادانا ۱۹۱۷ ي ڙلايي بهريتانيا هاتيه داڳيرڪن فهرمانڏي بهريتاني نهڏف ٺيڪه د بهيانا خوڏا نقيسي: "ٺهه نه وهڪو دوڙمنين سهرڪهفتي هاتينه دناف ولاتي وهدا بهلڪو وهڪو رزگاربهري هاتين"^(۲).

دوي سهردهميڊا بهري بهريتانيا بگهههته ڪوردستاني، شيخ مهحمود حڪومهتهڪ سهريخو دامهزراندبوو و خو ڙ تورڪ و عههريان جودا ڪربوو^(۸).

(۱) ڪمال مظهر: المصدر السابق، ص ۳۱۳.

(۲) جعفر الحيايي: المصدر السابق، ص ۲۳۸.

(۳) ڪمال مهزهر ٺهجهد: ڪوردستان له سالهڪاني شهري يهڪه مي جيهانيدا، (بهغدا، ۱۹۷۵)، ل ۱۵۸ - ۱۵۹.

(۴) دريه عوني: عرب و اڪراد خصام او وئام، دار الهلال، (د.م، د.ت)، ص ۵۹.

(۵) دريه عوني: المصدر السابق، ص ۶.

(۶) قاسمليو: المصدر السابق، ص ۶۳.

(۷) مصطفى عبدالقادر نجار: عهد الانتداب العراق في التاريخ، دار العربية للطباعة، (بغداد)، ۱۹۸۳، ص ۶۶۴.

(۸) دريه عوني: المصدر السابق، ص ۶۴.

فرهنگسا ژى ژ لايى خوڤه دژى حكومهتا كوردستانى بوو؛ چونكى وهسا هزر دكر كو ئەهف حكومهته دى يا دەستكردى بەریتانیا بیت^(۱) و دەهەمان دەمدا رووسیا په یوهندییهكا سار و بی فیان و دوژمانه ههبوو بهرامبەر هه موو جوړه ئیگرتنهكا كوردین باكوور و پوژههلاتی. وان وهسا هزر دكر كو ئەهف ئیگرتنه دى هه رهشهیهك بیت بو سەر بهرزهوهندیین سوڤییت، و وان باوهریهكا تمام نهبوو ب سەرۆكین كوردا یین وی سهردهمی وهكو سهید تاهایی نههری و عهبدولرهزاق بهدرخان^(۲).

كوردستان و په یمانا سیقهه و لوزان:

وودرو ویلسون سهرۆك كۆمارى ویلایهتین ئیگرتیین ئەمریکا ل ۲۵ ی كانوونا دووی سال ۱۹۱۸ ئی بهرامبەر كونگرا ئەمریکا هه ر ۱۴ بهندیین بهلینا خو ژبو ناشتیا جیهانی خواندن^(۳)، كو بهندا ۱۲ ئی كوردستان ژى فه دگرتنه^(۴)، ویلسون د پرهنسیپین خوڤا، بناغی ناشتیا جیهانی، لسهر بناغی مافی پیرۆزی گه لان، د دیاركرنا مافی چاره نڤیسیدا راگه هاندبوو^(۵)، هه رههسا ل ۷ ی تشرینا دووی سال ۱۹۱۸ ئی بهریتانیا و فرهنگسا راگه هاندبوون كو: "ئارمانجا سه رهكیا وان ئازادی و بدهستقه ئینانا مافیین وان گه لانه، ئەویین كهفتینه دبن چهوساندنا دوور و دریزا توركاندا، و دامه زراندا ریقه بهریا نافخویى دى لسهر بناغی داخواز و هه لبزارتا فان گه لان هیته ئەه نجام دان..."^(۶).

-
- (۱) کریس کوچرا: جنبش ملی کرد، ت. ابراهیم یونسى، انتشارات نگاه، (تهران، ۱۳۷۱)، ص ۳۵.
- (۲) المصدر السابق لازاریف: کیشیهی کورد ۱۸۹۶ - ۱۹۱۷، بهشی دووهم، وهر گێران کاوس قهفتان، (بهغدا، ۱۹۸۹)، ل.
- (۳) هارفی موريس وجون بلوج: لا اصدقاو سوى الجبال ت. راج آل محمد، مراجعة وتقديم هادى العلوى، (دمشق، ۱۹۹۶)، ص ۸۱.
- (۴) دريه عهونى: المصدر السابق، ص ۷۴.
- (۵) كونتر دشتر: احفاد صلاح الدين الايوبى الكورد الشعب الذي يتعرض للخيانة والغدر، ت. عبدالسلام مصطفى صديق، مطبعة خه بات، (دهوك، ۱۹۹۷)، ص ۹۷.
- (۶) هنرى فوسز: نشأة العراق الحديث، ت. و تعليق سليم طه تكريتي، الجزء الاول، (بغداد، ۱۹۸۹)، ص ۱۲۵.

هەر وەسەن ئەو لیژنا تاییبەتا ئەمریکا ھنارتیە ولاتی ئۆسمانی ژ بو لیکۆلینەفەیهکی سەر ئەنجامی دووماھیھاتنا شەری، ئانکو لیژنا کینگ - کریین (King - Craine) داخواز کر کو دەولەتەکا کوردی لسەر چوارپیکا ئاھا کوردستانی بەیتە دامەزراندن و دگەل ئەرمەنستانی و تورکیا بکەفیتە ژیر سەرپەرشتیا (ئینتدایا) ئەمریکا^(۱). ھەر وەسا ویلسون زی ل ۱۴ ی شوباتا ۱۹۱۹ ی ل کۆنگرا ناشتی ل پاریس گۆت: "ئەم کاردکەین ژبو ئیکگرتنا گەلین ژیر دەست..."^(۲).

ھەر د فی گەرمەگەرمیدا کورد زی بیکار نەراوەستابوون، بەلکو دەست ب ھندەک بزافین دیپلۆماسی کربوون و شەریف پاشا سەفیری بەری یی ئۆسمانی ل ئوستکھولم ھنارتبوونە فرەنسا. شەریف پاشای سالا ۱۹۱۹ ی د نامەپەکیدا بو ویلسون، کلمانسو، لوید جورج و ئورلاندوی، داخووزا کوردستانەکا سەرپەخۆ کربوو. و یاداشت لدویف یادداشتی بو وان دھنارتن، و ل پێش دەم زی ل ۳ ی خزیرانا ۱۹۱۸ ی شەریف پاشای چافپیکەفتنەک دگەل (سەر پرسی کوکس) ل ماریسی کربوو، و سەبارەت ب کوردستانەکا سەرپەخۆ ئاخفتبوون. بەریتانیا وەسا ھزر دکر کو شەریف پاشا ھەفالبەندی فرەنسیانە، و ژلای ی خۆفەژی فرەنسیا ھزر دکر کو ئەو ھەفالبەندی بەریتانیاپە^(۳).

ھاریکاریا دناقبەرا شەریف پاشای و بوغوس نوبار پاشای نوینەری ئەرمەنیان بوو ئەگەری بدەستفەئینانا داخووزیین ھەردوو لایان^(۴)، کو ل ئادارا ۱۹۱۹ و نیسانا ۱۹۲۰ ی ھاتیوونە پێشکێشکر^(۵)، و ھەر د وی سالیدا ئانکو ل کۆنگرا ناشتی ل پاریس، کو ل رۆژا ۱۸ ی کانوونا دووی سالا ۱۹۱۹ ی ھاتیوو بەستن، جقاتا گەلان (League of Nations) ھاتە دامەزراندن و بارەگایی وی ل جنیڤ ل سویسرا ھاتەدانان^(۶). ئارمانجا سەرەکیا پەیماننا سیفەر و کونگرا پاریس و سان ریمو و لوزان ب دروستی بو بجھ گەھاندنا مافی گەلان نەبوو، بەلکو دھیان حکومەتا ئۆسمانی بکەنە پشکین

(۱) موریس: المصدر السابق، ص ۸۰.

(۲) کندال: مصدر پیشین، ص ۱۸۱.

(۳) کۆچرا: مصدر پیشین، ص ۳۶.

(۴) دریه عونی: المصدر السابق، ص ۶۴.

(۵) کونترشنر: المصدر السابق، ص ۹۷.

(۶) کەمال مەزھەر ئەحمەد: چەند لاپەرەپەک لێ مێژووی گەلی کورد، بەشی یەكەم، (بەغدا، ۱۹۸۵)، ل ۹۵.

بچووک و دقئ پشکرنیدا بهرژه‌وه‌ندیین ولاتین مه‌زن بناغئ سهره‌گیئ فان رپکه‌فتنا بپک دئینا^(۱).

هاوپه‌یمانان روونقیسا په‌یماننا سیقهر ل ۱۱ ی ئادارا ۱۹۲۰ ئ دانه ده‌ست حکومه‌تا ئوسمانی، و سهره‌رای هه‌موو هه‌ولدان و دژایه‌تیا ئوسمانیان، ل دووماهیئ نه‌چار بوون کول ۱۰ ی ته‌باخا ۱۹۲۰ ئ قئ په‌یمانئ ئیمزابکه‌ن^(۲).

ئه‌ف په‌یماننه ژ ۱۳ پشک و ۴۳ به‌ندان پیکه‌اتبوو کو به‌ندیین ۶۲ و ۶۳ و ۶۴ ئ باسئ دامه‌زراندنا حکومه‌ته‌کا کوردی ل سهر پشکه‌کا ئا‌خا کوردستانئ دکر^(۳)، سهره‌رای هندئ کو ئه‌فه ئیکه‌م دانپیدانا نیفنه‌ته‌وه‌یی د میژوو‌یا کوردستانا نویدا ب هه‌بوونا گه‌ل کورد و ولاتئ کوردستانئ بوو، کو هاتیه دابه‌شکرن و مافئ دیارکرنا چاره‌نقیسی بؤ کوردان هاتبوو ده‌ستنیشان کرن^(۴). ئ دگه‌ل هندئ ژئ کوردستان پارچه پارچه کربوون، و ب تنئ پشکه‌کا بچووک ژ کوردستانئ ئه‌ف مافه هه‌بوو، و پشکین دی دچوونه ژیر ده‌سه‌لاتا ئه‌رمه‌نستانئ و ئیرانئ و فرهنسادا. ئه‌گه‌ر چی دقئ په‌یمانیدا مافین کوردان ههر ده‌هاتنه خوارن، ئ باشیا وئ ئه‌و بوو کو دا حکومه‌ته‌کا کوردی ل سهر پارچه‌یه‌ک ژ ئا‌خا کوردستانئ هیته دامه‌زراندن. ئ به‌ری ئه‌ف په‌یماننه بکه‌فیه‌ته کاری، ل ۲۳ ی نیسانا ۱۹۲۱ جفاتا مه‌زنا نیشتیمانیا تورک حکومه‌ته‌کا دیترا گه‌هاندا^(۵). و سولتان محمه‌دی شهنش ل تشرینا دووئ سالا ۱۹۲۲ ئ ژ خه‌لافه‌تئ ئیخستن^(۶).

ب فی ره‌نگی دووماهی په‌یونده‌ندیا کورد و تورکان کو خه‌لافه‌تا ئیسلامی بوو هاته ژنافیرن، و چ په‌یوه‌ندیه‌ک دنافه‌را فان دوو گه‌لاندا نه‌ما. ئه‌گه‌ر چ مسته‌فا که‌مال شیا ب هاریکاریا کوردان د تورکیادا کاودانا بؤ به‌رژه‌وه‌ندیین بزافا نه‌ته‌وییا تورک بگوریت^(۷)، و سهرکه‌فتنن مه‌زن سهر یونانا بده‌ستفه بینیت، و سهرئه‌نجام هاوپه‌یمان نه‌چارکرن، دگه‌ل حکومه‌تا نوی بکه‌فیه‌ته دانوستاندنئ و په‌یماننا لوزان ل ۲۴ ی ته‌موزا ۱۹۲۳ ئ دگه‌ل دا ئیمزا بکه‌ن. د قئ په‌یمانیدا چ باسئ کوردان نه‌هاتبوو کرن. جهئ کیشا

(۱) دشنر: المصدر السابق، ص ۹۷

(۲) المصدر نفسه، ص ۹۸

(۳) کمال مظهر احمد: کردستان فی سنوات الحرب العالمیه ...، ص ۳۴۴ و ۲۴۶ - ۳۴۷.

(۴) دریه عونی: المصدر السابق، ص ۵۷.

(۵) دشنر: المصدر السابق، ص ۹۹

(۶) موريس: المصدر السابق، ص ۸۳

(۷) کاوه بیات: شورش کردهای ترکیه و تأثیر آن بر روابط خارجی ایران، ۱۳۱۰ - ۱۳۰۷

ه.ش، (تهران، ۱۳۷۴)، ص ۱۸.

نەتەوھەبى باسى كەمايەتەيىن دىنى وەكو يەھودى و مەسىھى (ئەرمەن، يونانىيىن ئورتودوكس) ھاتبووكرن، و ب فى رەنگى پەيماننا سىقەر مرى ژ داىك بوو^(۱).

كىشا مويىسل:

بەرىتانيا بو لىداننا دربەكى دژوار ل ئۇسمانيان، پېويستى ب ھارىكاريا گەلەين ژېردەسلەلاتى وان ھەبوو، ژ وانا ژى عەرەبان بو فى مەرەمى خزمەتەكا مەزن پېشكىش كر، حسىن شەرىفى مەكەھى د نامەيەكىدا ل ۱۵ ى چرىا ئىكى ۱۹۱۵ ى داخووازا دامەزراندنا حكومەتا عىراقى كر بوو كو ژ ھەر دوو ويلايەتەن بەغدا و بەسرا پېكدھات، و لەندن ژى ل ۲۳ ى وى ھەيقى ژبو ئەو خزمەتا كو ئەو دا پېشكىش كەن رەزامەندى لەسر فى پېشنيارى نيشا دابوو^(۲). وەكى ديار دقى داخووازا باسى ويلايەتا مويىسل نەھاتبوو كرن و چافەرى ژى نەبوون كو رۆژەكى ژ رۆژان ئەف ويلايەتە بکەفیتە لەر ئاھا عىراقى^(۳).

بەرىتانيا باش دزانی رادى نەفتى ل مويىسل چەندە، و فرەنسا ژى يا ژ فى ئىكى بى ئاگەھ بوو. ب ئەگەرا گوھورىنا ماكىنا ژ رەژويابەرى بو نەفتى^(۴)، ئەف كەرستى خاف بيوو گرنگترين كەرستى ستراتژى د وى سەردەمىدا، ب تايبەت بو ولاتىن كۆلونىاليستى وەكو بەرىتانيا. لەورا بەروفاژى رېكەفتنا (سايكس – پىكو – سازانوف) بەرىتانيا ويلايەتا مويىسل داگىركر، و ب فرت و فىل فە لويد جورج شيا كلمانسوى رازى بکەت كو جها مويىسل، دەفەرا كليليكيا ل تورکيا ھەلبگريت. فرەنسا ژى لەسر فى ئىكى رازى بوو، لى دەمى كو ھەبوونا نەفتى ل مويىسل خويا بووى، ئەف رېكەفتنا دناقبەرا لويد جورج و كلمانسوى كەفتە ژېر پرسیارى و فرەنسا نەرازی بوونا خو دەربرى. د ھەمان دەمدا بەرىتانيا نەچاربوو ل ۲۴ ى نيسانا ۱۹۲۰ ى ل (سان ريمو) بەرامبەر فى رېكەفتنا نوى ۲۳٪ ژ نەفتا مويىسل بدەتە فرەنسا، و دەمى ئەمرىكا ژى خو نەرازی كرى ۲۳٪ ژى دانە

(۱) قاسمىلو: المصدر السابق، ص ۶۳.

(۲) وانلى: كردها، ص ۱۸۰.

(۳) دريه عونى: المصدر السابق، ص ۶۳.

(۴) المصدر نفسه، ص ۶۰.

وان^(١)، و ب فی رهنگی ئەف کیشە دناقبەرا کۆلۆنیالیستاندا بی دەنگ بوو، و ب تنی کیشە ما دناقبەرا بەریتانیا، تورکیا و خەلکی دەفەریدا.

نەفتی بەری بناغی پەیوەندیا دناقبەرا حکومەتا عێراقی و بەریتانیا پیک دئینا، و بەریتانیا دقیا ب هەر رهنگی هەبیت ویلايەتا مویسل زی بدەستفە بینت، چ ب دامەزراندنا کوردستانەکا سەریخۆ بایە یان ب لکاندنا ویلايەتا مویسل بو سەر ناخا عێراقی با^(٢).

بەریتانیا زی دق کیشیدا تووشی دوو هیژین بەرەهلستکار ببوو، ئیکی ژ وان دەولەتا تورکیا و یا دی خەلکی دەفەری بوو، کو ژیر سەرکردایەتیا شیخ مەحموود داخوازا سەربەخۆییا باشووری کوردستانی دکرن، دق کیشیدا بەریتانیا پپیوستی ب شیخ مەحموود هەبوو؛ چونکی مەترسیا تورکان سەر ویلايەتا مویسل یا مەزن بوو. هەر وەسا بەریتانیا دقیا ئەگەر رۆژەکی ژ رۆژان سەرکردین عەرەبێن عێراقی سەریچی ژ فەرمانین وان بکەن، دژی وان بکار بینیت، ئ تشتی گرنگ دەف شیخ مەحموود سەربەخۆییا کوردستانی بوو، و ل سەر قی مەرجی سەرەدەری دگەل بەریتانیا دکر. و هەتا پپیش شۆرشا ١٩٢٠ ئ یا عێراقی، ئەو ل سالا ١٩١٩ دژی بەریتانیا راپەریبوو و شەری ب ناف و دەنگی دەریەندی بازیان ل ٩ ی خزیرانا ١٩١٩ ئ ئیک ژ وان داستانان بوو^(٣).

دق مملانا هیژین مەزن ل سەر نەفتی ددەفەریدا، کورد نەشیان هیزا خو بکەنە ئیک و هەفپەیمانان نەچار بکەن کو حسابەکی بو کوردان زی بکەن^(٤)، و بی گومان مەزترین ئەگەری قی زی پلانا بەریتانیا بوو، بو دانانا مەلک فەیسەل ل سەر تەختی عێراقی کو توفی دووبەرەکی دناف کورداندا چاندبوو^(٥). هەر ئیکی جودا دلسۆزیا خو بو کوردان دەردبری، و بو نەفتا ویلايەتا مویسل رۆندکین تیمساحی دباراندن، بو نمونە هەتا د گفتوگویی پەیمانان لۆزان دا زی بەریتانیا دگۆت: "کورد دقیت وەکو

(١) دریه عونی: المصدر السابق، ص ٦١

(٢) المصدر نفسه، ص ٦٢.

(٣) قاسمبو: المصدر السابق، ص ٨٤.

(٤) دریه عونی: المصدر السابق، ص ٥٧.

(٥) دقید ماک دووال: الکورد أمه الخرومه، ت. رزگار، (د. م، ١٩٩٥)، ص ٩٢.

گەلین دی مافین خۆ وەر بگرن و حکومەتا نەتەو دەبیا خۆ هەبیت"^(۱)، و تورکان ژى سەد سویند دخوارن کو: "حکومەتا نوێ یا مە و کوردان هەفیشکە"^(۲)، ب راستی ئەفە کورد نەبوون کو هەندە جەیی قیانا وان بوون بەلکو نەفتا وان بوو کو جەیی داخواز و قیانا حکومەتان بوو.

مەلک فەیسەل ل ۲۹ ی خزیرانا ۱۹۲۱ ئی هاتە بەغدا، و ل ۱۳ ی تەباخا ۱۹۲۱ ئی دەمی کو سرۆدا بەریتانیا یا نافدار (God Save the king) دەتە گۆتن، تاجی عێراقی دانا سەر سەری خۆ^(۳)، ئەو ژى وەکوو هەموو مەلک و دەسەلاتدارین دەفەری ب چەکوچ و مشارین بەریتانیا هاتبوو چیکرن^(۴)، و هەتا بو رەزامەندیا بەریتانیا ئامادەبوو دگەل حەییەم وایزەن نوینەری سەهیونیزما جیەانی رێبکەفیت و رەزامەندیا خۆ بو بەلینا بالفور دەربری بوو^(۵).

بەریتانیا ژى بو ریزلینان! ل یاسایین جیەانی، جۆرە راپرسینەك (رفراندۆم) چیکر، یا پر درەو و دەلەسە بو هندی جۆرە شەرعیەتەکی بدەنە حوکمی مەلکی^(۱)، و تشتی سەیر ئەووە کو دفان هەلبژارتاندا سەرۆک هۆزەك دشیا ل جەیی هەموو خەلکی هۆزا خۆ رەئی بدەت^(۷)، و ئەگەر چی کوردان ل دەفەرا سلیمانی و کەرکوک و هەندەك شیعیان ژى دەنگ نەدانی، ئی دیسان بەریتانیا راگەهانە کو ۹۶٪ خەلکی عێراقی دگەل هەلبژارتنا مەلک فەیسەل دانە^(۸).

(۱) کندان: کردەها...، ص ۱۰۳.

(۲) همان مصدر، ص ۱۰۴.

(۳) کوچیرا: مصدر پیشین، ص ۷۶.

(۴) حنا بطاطو: العراق الطبقات الاجتماعية و الحركات الثورية من العهد العثماني حتى قيام الجمهورية، ت. غفیف الرزاز، الکتاب الاول، (بیروت، ۱۹۹۰)، ص ۴۳.

(۵) جودت میلرو لوری روا: از تکریت تا کویت، ت. حسن تقی زاده میلانی، انتشارات کویر، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۹۶.

(۶) محمود طلوعی: جنگ خلیج فارس و آینده خاورمیانه، انتشارات تهران، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۴۳۰.

(۷) کوچیرا: مصدر پیشین، ص ۷۵.

(۸) همان مصدر، ص ۷۶.

هۆكاريڭن ھەلبژارتنا فەيسەل بو پادشاھيا عيراقى:

پشتى پشكدارى كرنا كارىگەرانهيا بنەمالا شەرىفین مەكەھى و ئەو رولى بەرچاڤى كو وان د نازراندنا شۆرشا عەرەباند دىتى ^(۱)، دەفەرین باكوورئ پۇژھەلاتا عەرەبى ژېر دەسەلاتا توركان ھاتنە رزگاركرن، و پشتى راگەھاندنا ئاگرېسەسا مودروس ل ۳۰ ى تشرينا ئىكى ۱۹۱۸ پېدڤياتيا حكومەتەكا ئوتونومى، يان ژى دەسەلاتدارەكى عەرەبى بو دەفەرئ پتر دياردبوو ^(۲).

ل دەستپېكى چەندىن پيشنيار ھاتنە كرن وەكو دامەزراندنا كومارى يان ژى دانانا مېرەكى تورك يان جوداكرنا بەسرا ز بەغدا ^(۳)، لى پشتى پرائيا فان پيشنيارا سەرنگرتى و بېروبوچوونين خەلكى ھاتىنە وەرگرتن، پرائى د رازى بوون سەر دانانا مېرەكى عەرەبى وەكو پادشاھى عيراقى و رژىما پاشايەتئى ^(۴) كو دگەل سىستەمى بەرىتانيا ژى پتر دگونجيا.

ل دەستپېكى كۆمەكا پاليوراوان دياربوون مينا: عەبدولرحمانئى گەيلانى نەقىيئ بەغدا، تالب ئەلنەقىيئ بەسرا، ھادى پاشايئ عومەريئ موسلى، ئەمير عەبدولعەزىز ز بنەمالا ئال سعود، شىخ خەزەل مېرئ محەمەريئ، مير بورھانەدين كورئ سولتان عەبدولجەميد ^(۵)، ناغا خان رېبەريئ ئىسماعىليان و غولام رزاخان واليئ فەيلى ^(۶)، و ھندەكا ژى كورەكى سولتانئى مسرى يان ژى مرؤفەكى مسرى پئ باشتر بوو ^(۷).

(۱) ألبرت حوراني: تاريخ الشعوب العربية، ت. نبيل صلاح الدين، مراجعة عبد الرحمن الشيخ، (قاهرة، ۱۹۹۹) ج ۲، ص ۱۵۴.

(۲) المس بيل: فصول من تاريخ العراق القريب كتاب يبحث عن عراق في عهد الاحتلال البريطاني بين سنتي ۱۹۱۴ و ۱۹۲۰، ت. جعفر خياط، (بيروت، ۱۹۴۹)، ص ۶۷.

(۳) يعقوب يوسف كوريه: انجليز في حياه فيصل الأول، الأهلية للنشر و توزيع، (عمان، ۱۹۹۸)، ص ۱۳۷.

(۴) إبراهيم خليل احمد: نشأه الصحافه العربية في الموصل، (موصل، ۱۹۸۲)، ص ۸۸.

(۵) كورية: المصدر السابق، ص ۱۵.

(۶) ستيفن همسلى لونگريگ: العراق الحديث من سنة ۱۹۰۰ الى سنة ۱۹۵۰، ت. سليم طه تكريتي (بغداد، ۱۹۸۸)، ج ۱، ص ۲۱۳.

(۷) بيل: المصدر السابق، ص ۱۶۸.

مهلكي بهريتاني ل رۆژا ٤ ي كانوونا دووي ساللا ١٩٢٠ ئى چاف ب مير فهيسهل كهفت و بو فئ مههمي هاته بهرچاف گرتن^(١)، سهرهراي هندي دهمي كو مير فهيسهل وهكو مهلك بو سوري هاتيه ههليژاردن، خهلكي عيراقى داخووازا مهلك عهبدوولاي كربوون^(٢). ئى پشتى دهرئىخستنا مير فهيسهل ژ ديمهشقى ب شهرفه ژلايى فرنسيافه، و بهستنا كونگرا كۆلۇنييان ل قاهره ل ١٢ ي ئادارا ١٩٢١ ئى، كو ئىكى ژ بهندين دانوستاندنى دياركرنا ميرمكى بو عيراقى بوو^(٣)، پرانيا بوچوونان لسهر مهلك فهيسهل بوو^(٤)، ل دهستپىكى لويد جورج يى ب ترس بوو ژ كاردانهفا فرنسيان، لهورا (چرچيل) پيشنياركر كو نهف كاره ژ عيراقيا بهيته داخوازكرن و ههروهسا دا ديار كرن، كو پرۆژهيهك ژلايى كوكس و مس بيل و لورنس بو فئ پيشنيارى ههيه^(٥). سهرهراي هندي كو نهرازي بوونين بهرفرهه ژى بو فئ پيشنيارى ههبوون وهكو نهرازيبوونا عهبدوولرهحمان نهلنهقيب كو خو ههر ژ وي بنهمالى دانا و دگوت كو خهلكي عيراقى ژ حيجازى د جياوازن^(٦).

ههر د وي دهميدا ل بهغدا دوو بوچوون ههبوون يا ئىكى "عيراق بو عيراقيان" ژير سهركردايهتيا تالب نهلنهقيب، و يا دووي "حزبا شهريفي" ژير سهركردايهتيا نهفسهر و روشنيرين كو دگهل مير فهيسهل ل سوريى كاركر بوون^(٧).

ويلسون ئىكهه كهس بوو كو هزر د پالاوتنا فهيسهل دا كربوو، ل ٣١ ي تهموزا ١٩٢٠ ئى پشتى دهرچونا مير فهيسهل ژ ديمهشقى، برووسكهك بو لهندن ليدا، و داخوازكر كو مير فهيسهل وهكو مهلك بو عيراقى بهيته دانان^(٨). و سهرههناج ل ژير گفاشتنيان

(١) كورية: المصدر السابق، ص ١٤.

(٢) فؤاد قرانجي: العراق في الوثائق البريطانية ١٩٠٥ — ١٩٣٠، تقديم ومراجعة عبد الرزاق الحسيني (بغداد، ١٩٨٩)، ص ٣٠؛ علي الوردى: لمحات الاجتماعية من تاريخ العراق الحديث، (بغداد، ١٩٦٩)، ج ٦، ص ٤٥.

(٣) قرانجي: المصدر السابق، ص ٣٢.

(٤) منوچهر پارسادوست: نقش عراق در شروع جنگ همراه با بررسى تاريخ عراق و اندشيههاى حزب بعث، (تهران، ١٣٦٩)، ص ٣٣.

(٥) كورية: المصدر السابق، ص ٦٢.

(٦) المصدر نفسه، ص ١٧.

(٧) الوردى: المصدر السابق، ص ٥٩.

(٨) المصدر نفسه، ص ٤٥.

بهریتانیا، حکومتا عیراقی ل کومبونا ۱۱ ی تهموزا ۱۹۲۱ ئ داخواز ژ فهیسهل کر کو پادشاهیا عیراقی وهریگریت، لی ب مهرجهکی کو "حکومهتا دهستوری و پهرلهمانی و گریدایی یاسای بیت" و پشتی راپرسیهکا سهریی ۹۶٪ ژ خه لکی دگهل میر فهیسهل دابوون، و سهرنه نجام ل ۲۳ ی ئابا ۱۹۲۱ ئ ب فهرمی بوو مه لکی عیراقی^(۱). بشان نه گهران:

۱- نهو خزمهتا فهیسهل و بنه مالا وی بو بهریتانیا دسه رییدا پیشکیش کری^(۲)، پادشاهیا عیراقی وهکو پادشاهک دانی و ژلایهکی دیقه نهو نیاسینا کو کاربدهستین بهریتانی ژ فهیسهل هه ی، و ب هه موو شیانین خو پشتگریا وی دکرن، وهکو لورنس و کوکس و مس بیل.^(۳)

۲- که سایهتیا ب هیزا میر فهیسهل، ههروهک لورنس دنقیست کو نهو زهلامه که سه ره موو زهلاما د که فیت، و رۆژناما تایمز ل سالا ۱۹۲۰ ئ نقیسیبوو کو نهو وهکو سه لاهه دینییه و خودان که سایهتیهک ب هیز وشیانه^(۴) ههروهسا دگهل گیانی سیاسی سهرده میدا دگونجیا^(۵).

۳- پشتی دهرنیخستنا وی ل سوریی، پتر راستی وهرگرتن و دویف بوچوونا ویلسون باشتر هزر دکهت و عاقلانه تر کیشا چاره سهر دکهت^(۶)، ژلایهکی دیقه بهردهوام باسی باشی وچاکیا بهریتانیا دکر، و بهردهوام خو دهینداری وان دانا^(۷)، و ب خو ژی نیکی ژ تاگرین هه فکاریا نهنگلو - هاشمی بوو^(۸).

۴- که سایهتیا ناینییا فهیسهل، کو کورپی حسین شریفی مه که هه بوو، ههروهک لورنس بهلاف دکر کو نهو که سی سی و ههفتیه کو راسته وخو دگه هیهته پیغه مبهری، و

(۱) کوریه: المصدر السابق، ص ۱۹ - ۲۳.

(۲) پارسادوست: مصدر پیشین، ص ۳۶.

(۳) کوریه: المصدر السابق، ص ۶.

(۴) جرالدی غوری: ثلاثة ملوک في بغداد (۱۹۲۱ - ۱۹۵۸)، ت. سلیم طه تکریقی، (بغداد، ۱۹۹۱) گ ۲، ص ۱۷.

(۵) یعقوب یوسف کوریه: یهود العراق تاریخهم أمواهم هجرتهم، (عمان، ۱۹۹۸)، ص ۳۱.

(۶) الوردی: المصدر نفسه، ص ۴۵.

(۷) دی غوری: المصدر السابق، ص ۱۸.

(۸) کوریه: انجلیز فی حیاه فیصل الأول...، ص ۲۷.

شيعا وەسا ھزر دگر کو مادەم ھاشمىيە ئانكو شىعەيە^(۱)، و وى ژى بەردەوام ئىشارەت ب (اهل البيت) ددا و وەسا دياردگر کو ئەو باپيرين وينە و ب ئاخا وان سویند دخوار^(۲)، ئانکو ژ بنەمالەكى بوو کو ژلايى شىعە و سوننا ھەردوانشە يى مەرغوب بوو.

۵- لاوازی يان ژى كيم لايەنگيرى و ھەفالىنيا پاليوراوين ديتز؛ چونكى چ ئىكى ژ وان نەشيا پرائيا بۆچوونا بۆ لايى خو راکيشيت^(۳).

۶- پشتى شوپشا بىستى بەريتانيا پتر ب لەز كەفت و ديت كو ئىدى نەشيت بىى كو فەيسەل بکەنە مەلك^(۴)، بقى رەنگى عىراقى ب ريشەببەت، ھەروەسا دا ب رىكا وى شين بىى كو بەرژەوھەندين وان بکەفنه د مەترسييدا، دەسلاتى ب ريشە بىەن^(۵)، ھەروەسا دا مەسروفاتين ريشەبرنا كۆلۇنيا (مستعمرات) ژى ب وى رىكى زور كيمتر لى ھيت^(۶).

۷- ھاريكارىكرنا ئەو كەسپن كول سوريى زفري، وەكو نورى سەعيد، جەمىل مەدفعى، جەعفەر عەسكەرى، ئەلسويىدى و^(۷)،... كو زەمىنە پتر بۆ ھاتنا فەيسەل خو ش دگر.

۸- پشتگيريا موحجەھدين شيعا وەكو محەمەد مەھدى ئەلسەدر كورپ موحجەھدى مەزن^(۸)، محەمەد تەقىي حائيرى شيرازى^(۹)، و شىخ مەھدى ئەلخالسى موحجەھدى مەزن^(۱۰)، كو بۆ ئەگەر شىعە ب ساناهى رازى ببن.

(۱) دى غورى: المصدر السابق، ص ۱۷ – ۲۷.

(۲) الوردى: المصدر السابق، ص ۱۰۶.

(۳) قرانجى: المصدر السابق، ص ۳۳.

(۴) كەمال مەزھەر ئەھمەد: چەند لا پەرەبەك لە مېژووى گەلى كورد (بەشى يەكەم)، (بەغدا، ۱۹۸۵)، ل ۱۹۶.

(۵) عبد الرزاق الحسينى: تاريخ العراق السياسى الحديث، (بغداد، ۱۹۸۹)، گ ۷، ج ۲، ص ۱۱.

(۶) جىرمى ولسون: لورنس العرب السيرة الذاتية، ت. محمد نجار، (عمان، ۲۰۰۰)، ص ۳۷۵.

(۷) ولد مارغلى: عراق نورى سعيد انطباعاتى عن نورى سعيد بين سنه ۱۹۵۴ – ۱۹۵۸ (بيروت، ۱۹۶۵)، ص ۳۳.

(۸) كوربية: انجليز في حياة فيصل الأول...، ص ۱۶.

(۹) بيل: المصدر السابق، ص ۱۳۲.

(۱۰) الوردى: المصدر السابق، ص ۱۰۷.

- ٩- پشتگیریا کۆمه‌ئین سیاسی ل میره‌کی هاشمی وه‌کو (کۆمه‌لا نه‌عه‌هد).^(١)
- ١٠- پشتگیریا شیخین هوزین عه‌ره‌ب مینا حاج عه‌بدولواحد سوکه‌ر^(٢)، و سه‌روکین هوزین عه‌نزه و...^(٣).
- ١١- بو رازیکرنا فه‌یسه‌ل ژ ده‌ست چوونا سوویری؛ چونکی ل دوئیف گوتنا بابی وی د وی ده‌میدا بیکار مابوو^(٤)، و ره‌نگه‌ د دوئیفدا کیشه‌ ژئ دروست ببان، و به‌ریتانیا ژی پئویستی ب وی هه‌بوو داكو خه‌لكی بساناهی رازی بکه‌ن^(٥)، و بشین رژیما ماندایت (ئینتدایی) دابمه‌زینن، كو فه‌یسه‌ل ژی یی لسه‌ر رازی بوو^(٦).
- ١٢- پشتگیریا یه‌هودیان و کاتولیک و نه‌رمه‌نان ژ میر فه‌یسه‌ل^(٧)، تاییه‌ت كو فه‌یسه‌ل دگه‌ل چه‌ییم وایزمنه‌ن ژی ریکه‌فتبوو^(٨).

هه‌لویستی خه‌لكی باژیری موسل به‌رانبه‌ر داگیرکرنا باژیری:

ئاگر به‌سا مودروس دناقه‌ه‌را ده‌وله‌تا ئوسمانی و هه‌فه‌ییمانان ل ٢٠ ی تشرینا ئیکێ سالان ١٩١٨ هاته‌ راگه‌هاندن، و د وی ده‌میدا هیزین به‌ریتانیا تازه‌ گه‌هشتبوونه‌ باژیری هه‌مام عه‌لیل ل ٢٠ کیلومه‌تریا باشوووری باژیری موسل ناوه‌ندا فی ویلایه‌تی^(٩) ل دوئیف به‌ندی (٧) و (١٦) ژ فی ئاگر به‌سی، به‌ریتانیا داخواز ژ تورکان کر كو باژیری موسل بده‌نه‌ ده‌ست هیزین هه‌فه‌ییمانان^(١٠). سه‌ره‌رای هه‌موو بزاف و نه‌رازیبوونا عه‌ل

- (١) قرانجی: المصدر السابق، ص ١١٨.
- (٢) كوریه: انجلیز فی حیاه فیصل الأول، ص ٦١.
- (٣) دیغوری: المصدر السابق، ص ٢٦.
- (٤) كوریه: انجلیز فی حیاه فیصل الأول...، ص ١٦.
- (٥) پارسادوست: مصدر پیشین، ص ٣٥.
- (٦) كوریه: انجلیز فی حیاه فیصل الأول...، ص ١٣٧.
- (٧) كوریه: یهود العراق...، ص ١٣٧.
- (٨) غلامرضا علی بابائی: فرهنگ علوم سیاسی، انتشارات ویس، (تهران، ١٣٦٩)، ج ٣، ج ٥، ص ٣٣٩ — ٣٤١، نافه‌روکا ریکه‌فتنی ب زمانی فارسی تیدا هاتیه‌ تومارکرن كو فه‌یسه‌ل مافی دامه‌زراندنا حکومه‌ته‌ کا یه‌ودی ل فه‌له‌ستینی ب فه‌رمی نیاسیه.
- (٩) فاضل حسین: مشكلة الموصول دراسه فی الدبلوماسية العراقية — الانجليزية التركية و فی الرأی العام، ط ٢، (بغداد، ١٩٧٧)، ص ٢٣.
- (١٠) بدندا ٧ "هاویدیمانان ماف هدییه‌ هه‌ر خاله‌کا ستراتیجی داگیر بکه‌ن" و بدندا ١٦ "دقیست هه‌موو حامیاتین میزۆپۆتامیا بده‌نه‌ ده‌ست نیزیکتزین هه‌فه‌ییمانان به‌ینه‌کرن". ابراهیم خلیل احمد: المصدر السابق، ص ٢٢.

ئىحسان پاشاى سەرلەشكرى ئوسمانيان، سوپايى بەریتانیا ب سەركرديه تیا كۆلۆنیل لیچمەن، ل ۸ ی تشرینا دووی، ئالایى خو لسهر بانى سەرايا موسل هەلدان،^(۱) و سەربازین بەریتانى ل رۆژا ۱۰ ی تشرینا دووی هاتنه د ناف باژیریدا، و هیژین ئوسمانی بو نوسهیبینی پاشقه كیشی كر.^(۲)

ئەو رۆژین بەرى سوپايى بەریتانیا بگههیتە د ناف باژیریدا، وەكو رهوشتی كهفتی عیراقی، باژیر ب مال و بازارقه هاته تالانكرن، و كاودانهكى نهخوش د باژیریدا پهیدابوو.^(۳) پيشدهم ژى برس و گرانییهكا زور سەر هەلدابوو و هەرودك عەلى وەردى دنقیسیت كو هەتا گوشتى زاروكاژى ببوو قەلیه و هاتبوو فروتن^(۴)، لەورا ب هاتنا بەریتانیا گوهورینهكا باش د بارودوخى باژیریدا پهیدا بوو.

هەلويسى خەلكى یى ديار نهبوو؛ چونكى پاشه رۆژیا ديار نهبوو^(۵)، و هیشتا فەرمانبەرین ئوسمانی د باژیریدا بوون^(۱)، لى بەرى وی دەمی یه حیا شیخ عەبدولواحد ل پيش كۆمهلا عەلەم فه ل ۲ ی تشرینا دووی چوو بوو جهم كۆلۆنیل لیچمەن، و د گەلدا ئاخفتبوو كو لاوین موسل بهینه پشت راستكرن، كو بەریتانیا دى سوزا خو بەرانبەر عەرەبان ب جه ئینیت. و هەرودسا دگەلدا چوو موسل، و دەمی كو ئالایى ئوسمانیا ئیناینه خوار و ئالایى بەریتانیا بلند كرى، لویرى ناماده ببوو.^(۷) ئەفهزى

(۱) المس بیل: فصول من تاریخ العراق القریب كتاب یبحث عن العراق فی عهد الأحتلال البریطانی بین سنتی ۱۹۱۴ — ۱۹۲۰، ت. جعفر خیاط، (بیروت، ۱۹۴۹)، ص ۶۸.

(۲) ابراهیم خلیل احمد: الأحتلال البریطانی...، ص ۲۳.

(۳) المصدر نفسه، ص ۲۳. پشتی روخاندنا حكومهتا به عسیان ل نیسانا ۲۰۰۳ ی راگه هاندنا عەرەبی پروپاگندهیهكا مەزن دژی كوردان كر و دقیان وەسا نیشا بدەن كو كوردان باژیری مويسل تالان كریه، د دەمه كیدا كو بەسرا و بەغدا ل چەند رۆژا پيشتر هاتبوو تالانكرن، ئانكو تالانكرنا سامان و دەست رهنجی خەلكی داب و نەریته كى كهفتی عیراقیه، و باشتریت نمونه ژى تالانكرنا كوردستانی ل ئەنفالین ۱۹۸۸ ی و سەرهلدانا بهارا ۱۹۹۱ ژلایى حكومەت و گەلى عیراقیه.

(۴) بو زانینا زۆرتتر بنیره: علی الوردی: لحات اجتماعية من تاریخ العراق الحدیث، ج ۱، مطبعة الارشاد، (بغداد، ۱۹۶۹)؛ جاسم محمد حسن العدول: الموصل فی العهد الأتحادی (۱۹۰۸ — ۱۹۱۸)، فی موسوعة الموصل الحضارية...، ج ۴، ص ۱۲۵.

(۵) ابراهیم خلیل احمد: الأحتلال البریطانی...، ص ۲۴.

(۶) العدول: المصدر السابق، ص ۱۲۶.

(۷) ابراهیم خلیل احمد: الأحتلال البریطانی...، ص ۲۴.

پشتراستی و دلگەرمییەك بۆ موسلیان دەهاتە هەژمارتن داكو باشتر پێشوازیایا بەریتانیا بکەن.

كۆمەلا عەلەم رۆژا ۱۰ ی تشرینا دووی رێپیفانەك سازدا و خوشحالیایا خو ژ پاشفەچوونا ئوسمانیا و هاتنا بەریتانیا دەربەری، ئی دوپیدا بەریتانیا ئەو ئاگاداركرن كو دفییت رێكخراوا خو هەلوهشینن و پشت ب دەسلاتا بەریتانیا بەهستن؛ لەورا هەفالیین وان ب نافئ (یانایا علم)ی ب واتا زانست كو ب (عەلەم) و (علم) دەهاتە خواندن داخوازا مولەتئ ژ دەسلاتا سیاسی كرن، و ب نەینئ دنأ فئ یانئدا بەرههلسنكاریا دەسلاتا بەریتانیا كرن. و هەر وی دەمی ب نەینئ " كۆمەلا عەهدا عیراقئ تایی موسل " ژئ كەفتە دژایەتی كرن دەسلاتا بەریتانیا و لدویف نفیسینا نفیسەرئ موسلی یئین نوی، كو پراڤیا خەلكئ باژیری دژئ داگیركنا سیاسی و لەشكرییا بەریتانیا بوون^(۱).

پشتئ شوڤرشا شەریف حسین ل خزیرانا ۱۹۱۶ ئ، بۆچوونا خەلكئ باژیری ب دوو رەنگا بوو: خەلكئ ئاسایی شەریف حسین ب خائین و پشتەرئ ل قەلەم ددان كو دگەل كافرئ ئینگلیز دژئ حكومەتا ئوسمانیین موسلمان شەر دكر، و هەندەك خەلكئ خودان روشنیریهكا ئایینی و تورکی ژئ دگەلدا بوون. ئی كۆمەلئ نەینئ و هەندەك ئەفسەرئ مینا: محەمەد شەریف فاروقئ، عەلئ جەودەت ئەیوبئ، مولود موخلس، عەبدووللا دلیمئ و بنەمالا مەدفعەئ و... دگەل هزرا شەریف حسین دا بوون و هەفپەیمانەتی دگەل بەریتانیا بتئ رێیا رزگاریا عەرەبان دزانین^(۲).

ب رەنگەكئ گشتئ ل دەستپێكا سەدئ بیستئ هزرا نەتەوهی ل باژیری موسل یا لاواز بوو ژبەر ئەگرئ:

- ۱ - دەسلات و کاریگەریا بنەمالئین فنودال و پارێزەر ل سەر خەلكئ موسل
- ۲ - هەبوونا مرفقین خودان کاریگەریهكا دینی كو گرئیدایی دەسلاتا ئوسمانی بوون و هزرا دینی ل هزرا نەتەوهی ل باژیری موسل ب هیزتر بوو.
- ۳ - کاریگەریا نەتەوئ كورد لسەر دەفەرئ دەوروبەرئ باژیری و تیکەلیا خەلكئ دگەل كەسین نەعەرەب.

---

(۱) ابراهیم خلیل أحمد: الأحتلال البريطاني... ص ۲۴ - ۲۶.
(۲) ابراهیم خلیل أحمد: الموصل و الحركه العربیه القومیه فی مطلع القرن العشرين، فی موسوعه الموصل الحضاریة، ج ۴، ص ۱۴۰.

دهمى سلیمان فهیزی هنارتیی تالب ئه لئه قیب، نه قیبی ئه شرافین به سرا، سالا ۱۹۱۳ ی چوو به موسل، مروفین خودان هه لویسته ک نه ته وهیی عه ره بی زور د کیم بوون؛ چونکی هزرا دینی زالت بوو لسه ر یا نه ته وهیی^(۱). هنده ک بنه مال ژى وه کو بنه مالا سابونچی کو دژی بنه مالا عومهری بوون، و که سین خودان روشنیرییه کا تورکی و ناغایین بابولبهیز و بنه مالا ئال نه قیب و ئال سلیمان به گ پتر ب تورکان فه دگری دای بوون^(۲). لی ئیزدی^(۳) و کریستیان و یه هودیان هه لویسته کئ ئهرینی هه بوو به رانبه ر به ریتانیا، ئه و ژى ب ئه گه را چه وساندنا دینی ل ژیر ده سه لاتا ئوسمانیاندا. خه لکی برسی و به له نگاز ژى ب ئه گه را فه بوونا رییان و به لافکرنا ئازووقه ی ژلایی به ریتانیا فه بوونه هه قالبه ندین به ریتانیا؛ چونکی باژیر د ره وشه کا زورا پیس و خرابدا دژیا و هه تا جه نه رال مارشال گوت: "من د هه موو ژيانا خودا باژیره کئ هوسا یی پیس نه دیتییه"، له ورا خه لکه کئ پتر پی خوش بوو کو ل ژیر سته م و زورداریا ئوسمانیا و خزمه تا سه ربازیا دومدریژا واندا رزگار ببین^(۴).

کومبوونه ک ل موسل ل ۱۱ تشرینا دووی ب ناماده بوونا جه نه رال فانشو و کومه کا به رنیاس و بازرگان و مه زن و مافولین باژیری هاته به ستن. کو تیدا سهید عه بدولغه نی نه قیبی ئه شرافان، کو نوینه راتیا زانیین ئایینی دکر، گوتاره ک خواند و پشتگیری و ره زامه ندیا خو بو به ریتانیا راگه یاند. و په تریکی کلدانا ئه مانوئیل ی دووی ژى وتاره ک خواند و تیدا خوشحالیا خو بو هاتنا سوپایی به ریتانیا دهربری^(۵).

ههروه ک د رۆژین دو یفدا دیار بووی، زهنگینین موسل، بازرگانین مه زن، بنه مالین خودان شیان، و هه قالبه ندین نه قیبی ئه شرافان، بازرگانین یه هودی و سریانی پشتگیرییه کا باش بو به ریتانیا کرن. ژلایه کئ دیشه ره نگه پیشیار کرنا هادی پاشایی

-
- (۱) سلیمان فیضی: مذکرات سلیمان فیضی من رواد النهضة العربية في العراق، تحقیق و تقدیم باسل سلیمان فیضی، الطبعة الكاملة، ط ۴، (بغداد، ۲۰۰۰)، ص ۱۴۲.
- (۲) فاضل حسین: المساومات الدولية حول ولاية الموصل (۱۹۱۶ – ۱۹۲۶)، فی موسوعة الموصل الحضارية...، ج ۵، ص ۶۱.
- (۳) بیل: المصدر السابق، ص ۷۲.
- (۴) هشام شرابی: روشنفکران عرب و غرب سالهای تکوین ۱۹۱۴ – ۱۸۵۷، ت. عبدالرحیم عالم، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۱۱۹.
- (۵) بو دهقی و تارین وان بنیره: جريدة الموصل في ۱۵ تشرين الثاني ۱۹۱۸؛ ابراهیم خلیل احمد: نشأه الصحافة العربية في الموصل، (موصل، ۱۹۸۲)، ص ۶۳.

عومەری یی موسلی ژى بۆ پادشاهیا عێراقى^(۱) فاکتەرەكى دیتري ئەرینی هەلویستی
موسلیان بەرانبەر بەریتانیا بیت.

ئى دگەل ھندى دا، بەرھەلستکارییەك ژى دژى ھاتنا بەریتانیا ھەبوویە، كو ئەو ژى
برەنگى بزافەكا چەكدارى ل ٤ ی خزیرانا ١٩٢٠ ئ ل تەلەعفەر ژیر سەرکردایەتیا
جەمیل مەدفعەى روودا، و باژیرك ھاتە گرتن و ھندەك بەریتانى ژى ھاتنە كوشتن^(٢) .
برەنگەكى گشتى سى ھەلویست دباژیریدا پەیدا بوون:

١ - تاگرین بەریتانیا كو پیکھاتبوون ژ: كەمەنەتەو، بازرگان، بنەمالین خودان شیان و
نەقیبی ئەشرفان^(٣) .

٢ - تاگرین ئوسمانیان ژ: بنەمالین پەيوەندیدار ب دەسلاتی و مروققین خودان مووچە
و فەرمانبەر و خودان روشنبیریەكا توركى و ھشك باوهرین ئایینی^(٤) .

٣ - تاگرین ھزرا عەرەبى ژ: ئەفسەر و روشنبیرین عەرەب كو گریدایى كۆمەلین
سیاسیین عەرەبى بوون^(٥) .

كیشا مويسل ل جفاتا گەلان:

چونكى د پەیماننا لوزان دا كیشا دناقبەرا تورکيا و بەریتانیا لسەر ویلايەتا مويسل
نەھاتبوو چارەسەرکرن، بریار ھاتە دان ئەف كیشەيە بچیتە بەردەستی جفاتا گەلان، و
ھەر بۆ قى ئیکى ژى بریار ھاتە دان كو لیژنەيەكا تايبەت بۆ گەھاندنا راستیا لسەر
قى بابەتى بەیتە پیکئینان ژ فان کەسان: کاربەدەستی وەزارەتا دەرڤە یا سویدی ئا. ف.
ڤیرسن (Wirsen) و سینيور رودولو (Signor Roddolo) ژ ئیتالیا، و سیاسى و
جوگرافیناس کونت پاول تیلکی (Count Paul Teleki) سەرۆك وەزیرى ھنگاریا

(١) سیار کوكب علي جميل: تكوين الحكم الوطني و اسهام الموصلين في تأسيس الدولة العراقية
الحدیثة، في موسوعة الموصل الحضارية...، ج ٥، ص ٤٠.

(٢) فوبلیکوف و گروہ دبیران: تاریخ معاصر کوشورهای عرب ١٩١٧ — ١٩٧٠،
فرهنگستان دانشهای اتحاد شوروی، پژوهشگران خاورشناسی، ترجمه م. ح. شهری،
(تهران، ١٣٦٠)، ج ١، ص ٢٠١.

(٣) ابراهیم خلیل احمد: الأحتلال البريطاني...، ص ٢٦.

(٤) فاضل حسین: مشکله الموصل...، ص ٢٣٠.

(٥) غام محمد الحفوف: الحركة الوطنية في الموصل منذ ١٩٢١ حتى اندلاع الحرب العالمية الثانية، في:
موسوعة الموصل الحضارية...، ج ٥، ص ٦٤.

بی بهری، و کونت هوراس دوپرتاس (Count Horace de Portales) ژ سویس، و
ئهفسه ری خاننیشنی به لژیکی ا. پاولیس (A. Paulis) ^(۱).

قی کومیتی دفیا هموو ئه و بابه تین گریدایی ب ژیانئ فه وهکو مهسه لا نه ته ویی،
کومه لایه تی و نابوورییا ویلایه تا موپسل فه کولین سه رکربا. سه رهنجام پاش دمه کی
دریژ و پشتی سه رده کا مهیدانی و لیگولینه فه د ویلایه تا موپسلدا، راپورتا وان ل ۱۶
ی ته موزا ۱۹۲۵ ی ب سه ر نه ندایین جفا تا گه لان و رۆژنامه نفیسان هاته به لافکرن ^(۲)، کو
ههتا ئه فرۆ زی ئیکی ژ باشترین ژیدرین لیگولینه فی ل باشووری کوردستانی دهیته
ههژمارتن، و لیژنه گه هشته فان نه نجامان:

۱- ناقی عیراقی:

به ریتانیا زور ههول ددا کو ژرووی میژوویقه وهسا بدهته خویاکرن کو ویلایه تا
موپسل پشکه که ژ ناخا عیراقی، لیژنا فه کولینی گه هشته فی نه نجامی و ته نکید کر
کو: "هه موو زانیاریین جوگرافی ل هاتنا ئیسلامی ههتا ریکه فتنا فه کولینی ئانکو ۱۹۲۵
ی ج جاره کی ئه و جهین کو فه کولین سه ر هاتینه کرن نه هاتینه وهسف و ناشکراکرن
کو پشکه که ژ عیراقی، و ئه ف نافه ل جهم خه لکی فی ویلایه تی ناهیته
بکارتینان... ^(۳)"، ئانکو ژ رووی میژوویقه ویلایه تا موپسل پشکه ک ژ عیراقی ناهیته
ههژمارتن ^(۴) و عیراق ب تنی هه ر دوو ویلایه تین به غدا و به سراهه، ئانکو ئه و دهفه ری
دکه فنه ژیریا هیلا (هیت) ل نه نبار سه ر رووباری فوراتی و تکریت سه ر رووباری
دجله ی هه تا دگه هیته ناخا که ندافی ^(۵) ئانکو ل ژیریا هیلا ۲۴ و ل دهشتا سوریا هه تا
چیایی ئیرانی ^(۶).

(۱) سیسیل جی. ادموندز: کردها، ترکها، عربها، ت. ابراهیم یونسی، روزبهان، (تهران،
۱۳۶۷)، ص ۴۳۰.

(۲) کهمال مهزه ر: چهند لاپه ره یه ک...، ل ۱۱۴.

(۳) فاضل حسین: مشکلة الموصل...، ص ۷۸.

(۴) گی لسترنج: جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ت محمود عرفان، (تهران، ۱۳۶۷،
فعل ۲ و ۳ و ۴).

(۵) بطاطو: المصدر السابق، ص ۵۹.

(۶) فوستر: المصدر السابق، ص ۱۳.

د ئەنجامی قی ئیکیدا ویلایهتا موپسل پشکهک ژ عیراقی نینه و ژرووی جوگرافی و میژووی قه ژى ئەنجام دگهل هندى دا نهبوون کو ویلایهتا موپسل بهیته زیدهکرن بو سهر ناخا عیراقی، ههروهسا دوی داخووا کو شهریف پاشای سالا ۱۹۱۹ دایه ههف پهیمانا باسی جودابوونا ویلایهتا موپسل ژ عیراقی دکهت^(۱)، و رۆژهکی ژ رۆزان ژى خه لکی ویلایهتا موپسل خو ب عیراقی نه هژمارتینه.

۲- نابوووییا دهقهري:

ژ رووی نابوووی قه دراپورتا لیژنیدا وهسا دیاره کو ئەگهر موپسل ژ بهغدا جودا بیت ویلایهتا موپسل چ زیانهکی نابینیت؛ چونکی نابووویا موپسل پتر یا ب دهوروبه رین وی و باژیر و گوندین کوردانسه گریداییه، و ههتا باژیرین دهقهري ژ رووی نابوووی قه پهیههندیین لاواژین ههین، بو نمونه پارێ ئیرانی بهری شهري پتر ژ پارێ تورکی ل دهقهره کوردان بکار دهات^(۲)، و بازرگانیا وان پتر دگهل ئیرانی و تورکاندا بوو ههتا دگهل عیراقی، و وهسا دیار بوو کو ژ رووی نابوووی قه ژى پهیههندیهکا وهسا دناقههرا ژیریا کوردستانی و عیراقیدا نهبوویه.

۳- رهگهزى دهقهري:

ل دوپف سه ر ژ میریین ئاکنجیبوویمان، کوردین موسلمان بی ئیزدیان (۵/۸) خه لکی دهقهري پیک دنینان، و ئەگهر بهیت و ئیزدی ژى کو کوردن و ژرووی ئایینی قه ژ وان دجودانه لسه هژمارا کوردان زیدهبکهن دی ۷/۸ پیک ئینن^(۳). ویلایهتا موپسل (۸۷،۸۹۰) کیلومهترین چوار گوشهیه و (۷۸۷،۱۹۳) کهس ب فی رهنگی تیدا دژین: کورد ل پلا ئیکه م دهین، عهره ب ل پلا دووهم، کریستیان و تورکمان ل پلین دویقدا^(۴)، ئانکو کورد (۶۶٪) و عهره ب (۲۱٪) ههروهسا دراپورتیدا یا هاتی کو هیچ گه لهکی موسلمان نینه کو وهکی کوردان برایهتیا وان دگهل مهسیحیان یا خوش بیت^(۵) ئانکو باشتر ئه وه

(۱) فاضل حسین: مشکلة الموصل...، ص ۷۶ - ۷۷.

(۲) بطاطو: المصدر السابق، ص ۳۵.

(۳) قاسملو: المصدر السابق، ص ۹۱ - ۹۲.

(۴) فاضل حسین: مشکلة الموصل...، ص ۳۸.

(۵) کهمال مدهدر: چهند لاپه ره بهک...، ص ۱۱۴.

مه‌سیحی ژى ل سەر ژمارا وان بهیته زیده‌کرن. هه‌روه‌سا سه‌بارته تورکمانا ژى دنقیسیت کو ئه‌و ب سانه‌یه‌تر دى دناف کورداندا ژین^(۱) و ئه‌گه‌ر ئه‌فه ژى بهیته به‌رچاف گرتن دقیت ئه‌و ژى لسه‌ر ژمارا کوردان بهیته زیده‌کرن.

هه‌روه‌سا د قى راپورتیدا هوسا هاتییه نقیسین: "ئه‌گه‌ر ئه‌م پش‌تا خو ب لایه‌نى ره‌گه‌زی گریده‌ین، بى گومان دقیت حکومه‌ته‌کا سه‌ربه‌خویا کوردی ب دامه‌زینین چونکی کورد ۵/۸ یا خه‌لکی پیک دئینن و ئه‌گه‌ر ریکا چاره‌سه‌ریی ئه‌فه بیت ئیزدی ژى ب ره‌گه‌ز وه‌کو کوردانه و دقیت ل سەر هژمارا کوردان بهیته زیده‌کرن و دوی ده‌میدا ریژا کوردان دبیته ۷/۸...^(۲). بقی ره‌نگی د به‌لگه‌نامه‌یه‌ین فه‌رمیین نیقنه‌ته‌وه‌ییدا هه‌بوونا کوردان وه‌کو گه‌له‌کی سه‌ربه‌خو و مافی وان بو دامه‌زاندنا حکومه‌ته‌کا سه‌ربه‌خو دهیته نیاسین^(۳).

دیسان د راپورتیدا هاتییه: "کورد نه‌ عه‌ره‌بن نه‌ تورکن نه‌ فارسن... و زور جیاوازیین هه‌ین دگه‌ل واندا...^(۴)؛ چونکی تورکان بزاف دکرن کو وه‌سا نیشا بدن کو کورد ژ رووی ره‌گه‌زی فه‌ دگه‌هنه‌ تورکا. هه‌روه‌سا لیژنی دیارکر کو: "کوردان نه‌قیتن ببه‌ پشکه‌ک ژ عیراقی"^(۵)، و کوردان وه‌سا نیشادا کو خودان هه‌سته‌ک نه‌ته‌وه‌یینه‌ و ئه‌فه‌ هه‌سته‌ یا کوردیه‌، و نه‌ هه‌سته‌کا عیراقیه‌^(۶).

سیاسه‌تا به‌ریتانیا د کیشا مويسلدا :

شۆرشا ۱۹۲۵ ی یا کوردان ل باکووری کوردستانى ژیر سه‌رکردایه‌تیا شیخ سه‌عیدی پیران هه‌موو ئه‌و بو‌چوون ره‌دکرن کو ویلايه‌تا مويسل بو‌ تورکیا بهیته زفراندن؛ چونکی وه‌سا خو‌یاکر کو کورد، د تورکیادا ته‌ناهیی نابینن، و به‌ریتانیا ژى ب چ ره‌نگه‌کی ئاماده‌ نه‌بوو ئه‌فه‌ ویلايه‌ته‌ بو‌ تورکان بهیته زفراندن. و بتنى دوو ریک مابوون، یان کوردستانه‌کا سه‌ربه‌خو یان لکاندنا وئ ب ناخا عیراقی فه‌. ب مخابن

(۱) قاسملو: المصدر السابق، ص ۹۱ - ۹۲.

(۲) ماک دووال: المصدر السابق، ص ۹۲.

(۳) قاسملو: المصدر السابق، ص ۹۱ و ۹۲.

(۴) المصدر نفسه، ص ۹۱.

(۵) موريس: المصدر السابق، ص ۸۶.

(۶) فوستر: المصدر السابق، ص ۲۶۳.

بۆچوونىن ولاتىن كۆلونيالىستى دگەل ھىندى دا نەبوون كو ولاتەكى سەربەخۇ يى كوردى بەيتە دامەزاندن، و ھەتا لىژنا دويىچوونا راستيا زى ب ھىندى نەھاتبوونە راسپاردن، بەلكو ب تنى لسەر دوو بۆچوونا دانوستاندن ھەبوو، ئايا ويلايەتا مويسل بۆ توركيا بزفريتەفە، يان ل سەر ئاھا عىراقى بەيتە زىدەكرن.

بەريتانيا ب خۇ زى سەبارەت ب كوردان كەفتبوو زىر گفاشتنا بەلىنن نىقنەتەوھىي^(۱)، سەرھەراي ھىندى كو (سر ئارنولد ويلسون) سالا ۱۹۱۹ ى داخواز زى حكومەتا بەريتانيا كر كو ھەموو دەفەرېن كوردستانى بىختە سەر عىراقى و چ بەلىنا نەدەتە كوردان^(۲). ھەر وھسان دەمى كو ل بەغدا بوو بۆ حكومەتا خۇ نھىسى: "كوردان نەفىت زىر دەسەلاتا توركان بن و نەفېن زى زىر دەسەلاتا عىراقى بن"^(۳)، ھەر وھسا د رفراندۆمىدا وھسا ديارببوو كو زى ھەر (۶) كوردان (۵) كەس دگەل حكومەتەكا كوردىدا بوون، و نەدفيان بچنە دناف عىراقىدا، و ھەتا نوينەرى كوردان وھسا راگەھاند كو ھەر كاودانەكى نەخۇش پى باشترە ل زيانا زىر سەرکوكتكرنا رژىمەكا ەرەبى^(۴).

بەريتانى بۆ ھىندى نەكەفىتە بن گفاشتنىن توركان و جقاتا گەلان، و بۆ ھىندى زەمىنى خۇش بکەت بۆ لكاندنا ويلايەتا مويسل بۆ سەر ئاھا عىراقى، حكومەتا بەريتانيا و دەولەتا عىراقى ل ۲۴ ى كانوونا ئىكى ۱۹۲۲ ى بەياننامەيەك بۆ جقاتا گەلان راگەھاندن، ئەو ئومىدەواربوون كو ب فى راگەھاندنى بشين جقاتا گەلان رازى بکەن كو ويلايەتا مويسل ببیتە بشكەك زى ئاھا عىراقى دا بشين سود زى مەيدانىن نەفتا كوردستانى وەرېگرن، وان راگەھاند: "دەولەتا خودان شكويا پادشاھيا بەريتانيا و دەولەتا عىراقى، ئەو كوردېن كو د چوارچووفى عىراقىدا دژين، بۆ دامەزاندنا حكومەتەكى د چوارچووفى فان سنووراندا ب فەرمى دنياسن و ئەف دوو دەولەتە ب ستو خۇ فە دگرن، و سەبارەت ئەو سنوورېن كو وان دفىت تىدا دەسەلاتدار بن، دگەل ئىك بگەھنە رېكەفتنى دا سەبارەت ب پەيوەندىن ئابوورى و سياسى وئايەندەيىن خۇ دگەل دەولەتا خودان شكويا پادشاھيا بەريتانيا و دەولەتا عىراقى، نوينەرىن بەرپرسىن خۇ بۆ دويىچوونى فرېكەن"^(۵).

(۱) كوچرا: مصدر پيشين، ص ۷۸.

(۲) وانلى: كردها...، ص ۱۸۱.

(۳) همان مصدر، ص ۱۸۰.

(۴) كوچرا: مصدر پيشين، ص ۶۶.

(۵) وانلى: كردها...، ص ۱۸۲ - ۱۸۳.

ل سلیمانیی ئەف داخوازه هاته رەدکرن و حکومەتەک سەر بەخۆ دامەزراندن ل ل دویدا ل ژیر گفاشتنا بەریتانیا نەچار ب فی دەسلاتی رازی بوون^(۱).

ب راستی ژ د سەر هندی را کو کۆلونیالیزمی ولاتین عیراق، سوریا، لوبنان و ئوردن و پیرانیا ولاتین رۆژەهلاتا نافین چیکربوون، و ج ئیکی ژ فان، ب ئەگەر گەشەکرن و پێ گەشەتە کۆمەلایەتی و سیاسی و ئابووری نەبوونە حکومەت، و کورد چەندان ژوان پاشکەفتیتر نەبوون^(۲)، لئێ سیاسەتا بەریتانیا دگەل کورداندا یا راست نەبوو و ئیدی کوردان ژ باوەری ب گۆتەنن وان نەدەهات^(۳)، هەرودەک توینبی میژوونقیسی نافدار دبێژیت: "نەو تەشتی وان ددا کوردان یا ژ خەلکی دیتەر کیمتر بوو"^(۴).

هەرودەسا بەریتانیا ل ۱۴ ی ئەیلولا ۱۹۲۲ ئ جفینەکا کوردی ل سلیمانیی گریدا و تیدا شیخ مەحموود وەکو مەلکی کوردستانی هاته پیشنیار کرن، و ل تشرینا دووی یا وئ سالی هاته راگەهانندن^(۵).

سیاسەتا سیاسەتمەدارین بەریتانیا د وی سەردەمیدا سەبارەت ب کوردان ب فی رەنگی بوو: هەندەک ژ وان وەکو وینستون چرچیل و لورد کیرزون و ئارتور هیرتزل و مییجەر نوئیل دقیان حکومەتەکا عەرەبی ل بەغدا و بەسرا هەبیت و باژیری مویسل ژ ل سەر زیدەببیت، لئێ دەفەرین دی دگەل پشکا دیبا کوردستانی حکومەتەکا کوردی لئێ بەیتە دامەزراندن، ئەفە رەنیا وان بوو هەتا سالا ۱۹۱۷ ئ. لئێ هەندەکی دیتەر وەکو ئارنولد ویلسون دقیان ژیریا کوردستانی ل سەر عیراقی بەیتە زیدەکرن و جۆرە ئوتونومیەکا گشتی بدەنە کوردان^(۶).

سەر هندی را کو بەریتانی ب خۆ ژ دبیژن: "مە عیراق یا ژ پشکین جیاواز چیکری"^(۷)، بەریتانیا وەسا ددیت کو رژیما مەلکیا عیراقی بتنی (زامنی) ئەفتی یە د

(۱) درية عونی: المصدر السابق، ص ۶۶.

(۲) وانلی: کردەها...، ص ۷۶ - ۷۷.

(۳) کمال مظهر احمد: الکورد و ثورة العشرين، (بغداد، ۱۹۸۷)، ص ۱۷.

(۴) المصدر نفسه، ص ۱۰.

(۵) قاسمیلو: المصدر السابق، ص ۸۷.

(۶) درية عونی: المصدر السابق، ص ۶۱.

(۷) کوچرا: مصدر پیشین، ص ۷۳.

سوپايي كوردستاني د سهردهمي مهلك مهحمووددا ژ بهرتوكا (Susan Meiselas)

عيرافيدا و بو هندی بشيت سهر پرانييهكا شيعي دهسلاتداريي بكهت، پيدفي بوو كوردین سوننی ژي لسهر عيرافي هاتبانه زيدهكرن^(۱). ديسان توينبی وهسادبنيت كو زيدهكرنا ويلايهتا مويسل بو سهر ناخا عيرافي ژلايي بهريتانيافه نه ب تنی بو نهفتی بوو، بهلكو هندك نهگهري ستراتيحي ژي ههبوون^(۲)، ژلايهكي ديقه پشتي دابهشكرنا نهفتی ژلايي بهريتانيا، فهرهנסا و ئهمرিকাفه، ئیدی نهدفیان ب دامهزراندنا حكومهتهكا كوردیيا سهربهخو، بو خو ئاريشين دهفهری و دژايهتيا تورك و ئيرانيا چي بكهن^(۳).

ژلايهكي ديقه ژي ئاريشا ئابووری و ميزانيا عيرافي گرفتاريهكا مهزن بو بهريتانيا چي كربوو، و نهفه ژي ئيك ژ نهگهري گریدانا (كونگرا كولونيا ل قاهره) بوو^(۴)، و ههروهك سكرتيري دهولهتا بهريتانيا ل هندستاني ل سالا ۱۹۲۰ ئي دايه خوياكرن "مه چ

(۱) درية عوني: المصدر السابق، ص ۶۴.

(۲) فوستر: المصدر السابق ص ۲۸۰.

(۳) قاسملو: المصدر السابق، ص ۹۵.

(۴) بطاطو: المصدر السابق، ص ۱۱۵.

ددهست دا نينه ئەم بۆ مېزۆپۆتاميا بمەزىخىن^(۱)، ئانكو ب فى رەنگى وان پيوستى ب حكومەتەكى ھەبوو د عىراقىدا، كو كيشا دارايى ژ بەرىتانيا فەگەتن و ئەو نەچار نەين دەسلەتتى راستەوخۆ ب ريشە ببەن، دا چ بەرپرسيارەتتەين مەزنىن دارايى د نايەندەبيدا نەكەفەيتە سەر ملين وان.

لكاندنا مويسل بۆ سەر ناخا عىراقى گرفتارىەكا ھەميشەيى بۆ عىراقى چيكر؛ چونكى كوردان ھەر ل رۆژا ئيكي دزايەتيا خۆ بۆ فى حكومەتتى دەربرى، و نەدفيان ببەنە پشكەك ژ عىراقى، و بەرىتانيا ژى ئەفە باش دزاني كو ئۆتۆنۆمى بۆ كوردان ناهيتەدان و ئەو ناهيتەرازى كرن، و دى ھەموو گافا ب شۆرەشى فە بن، لى ئەفە دى بيتە ئەگەر كو حكومەتا عىراقى بەردەوام د قەيرانىدا بيت و "كريگرتتەين وان بيت"^(۲). و ئەگەر رۆژەكى ژ رۆژان سەرى خۆ بادان دى فى ل بيرا عىراقيا ئينن. و دترسا فى ئيكيىدا ژى ھەر ل دەمى دامەزراندنا عىراقى لەشكر ببوو "بېرپرا پشستا حكومەتتى"^(۳).

چاوانيا چارەسەرگىرنا كيشى:

د سەر ھندى را كو ل ئيكي تشرينا ئيكي ۱۹۲۴ ئى (كۆمەلا كوردستان) ل سلىمانىي يادداشتەك ھنارتە جقاتا گەلان و تيدا داخووزين توركان ل سەر ژىريا كوردستانى رەت كربوون؛ چونكى ب تنى پەيوەنديا وان دگەل توركاندا دىنى ئىسلامى بوو؛ و چونكى حكومەتا توركان ببوو حكومەتەك لائىك (علمانى)، ئىدى چ پەيوەنديەك دگەل كورداندا نەمابوو، و كوردان داخووازا كوردستانەكا سەربەخۆ دكرن. لى ھندەكا وەكو بازرگانين مەزن و دەرەبەگا ب ئەگەرىن ئابوورى دفيان دگەل عىراقى دا بن، ژ وان ژى يەھودىين سلىمانىي، لى پىرانيا خەلكى دگەل سەربەخۆييدا بوو^(۴). جقاتا گەلان كۆ نوينەرانيا بەرژەوەنديين ئەندامين خۆ دكر، كو پىرانيا وان ژى ولاتين داگيركەر و

(۱) بطاطو: امصدر السابق، ص ۱۱۵.

(۲) قاسمىلو: المصدر السابق، ص ۹۵.

(۳) بطاطو: المصدر السابق، ص ۴۴.

(۴) فاضل حسين: مشكلة الموصل...، ص ۳۲۱.

کۆلۆنیالیست بوون، ئەف راپۆرتا لیژنا لیگهرینا راستییا ل ۳ ی ئەیلولا ۱۹۲۵ ی کەفته بهر دانوستاندن^(۱).

لیژنی سەبارت ب کوردان مەرجهک دانا بوو: "دقیقەت بایەخ ب داخوایین کوردان ئەوین دیارگری بهیته دان، کو فه‌رمانبەر د ولاتی واندا ژ وان بن و دادوهریی و فیگرنا د خویندنگه‌هاندای کارئ وان بیت، زمانی کوردی زمانی فه‌رمی بیت ل هه‌موو فان خزمه‌تگوزاریادا و ئەگەر ئەف تشته نه‌بن بلا هەر دگهل تورکیا بن"^(۲).

سه‌ره‌نجام پاش گمگۆیه‌کا درێژ جقاتا گهلان ل ۱۶ کانوونا دووی ۱۹۲۵^(۳)، بریار ل سه‌ر داخوایا به‌ریتانیادا، و ویلایه‌تا موپسل ب چه‌ند مەرجه‌کا کو ئیکی ژ وان سەبارت ب کوردان بوو، لسه‌ر ئا‌خا عیراقی هاته‌ زیده‌کرن: "ژ حکومه‌تا به‌ریتانیا وه‌کو سه‌ره‌رشت ده‌یته‌ داخوایکرن کو به‌رامبەر ئەنجومه‌نا جقاتا گهلان ئەو کارین کو دقیقەت به‌یته‌ کرن دا کو گهره‌نتی (زامن) بن بو بجه‌ گه‌هاندنا وان داخوایین کو ژلایئ لیژنی بۆ کوردان هاتینه‌ کرن، به‌ینه‌ راگه‌هاندن"^(۴).

وه‌کو بریاره‌کا فه‌رمی ژلایئ جقاتا گهلان ئەف بریاره‌ هاتبوو دان کو ئۆتۆنۆمی بۆ کوردان به‌یته‌ دان^(۵)، و به‌ریتانیا ژ (زامن) بیت^(۶). و هەر زوی سه‌رۆک وه‌زیرین حکومه‌تا عیراقی ل ۲۱ کانوونا دووی ۱۹۲۶ ی راکه‌هاند: "ل سه‌ر حکومه‌تا عیراقی بیدقییه‌ کو مافیین کوردان بده‌تی و فه‌رمانبهرین وان ژ وان بن و زمانی کوردی زمانی فه‌رمی بیت..."^(۷)، و سه‌رۆک وه‌زیرئ عیراقی ده‌قی فی راگه‌هاندنی بۆ هه‌موو وه‌زاره‌تا هه‌نارت و داخوایا بجه‌ گه‌هاندنا وان بریاران کر.

حکومه‌تا به‌ریتانیا ژ ل یادداشته‌کا نه‌ینیدا بۆ جقاتا گهلان ب ژماره‌ ۵۴ – ۱۳۶۷/۴۴ ریکه‌فتی ۲ ی ئادارا ۱۹۲۶ ی دنقیسیت: "دقیقەت داخوایین کوردان کو ژ لایئ وان فه‌ هاتینه‌ راگه‌هاندن ب ئیعتبار فه‌ به‌ینه‌ وه‌رگرتن، کو فه‌رمانبەر ژ وان بن، و ئەو ولاتی

(۱) فاضل حسین: مشکلة الموصول...، ص ۱۷۴.

(۲) فوستر: المصدر السابق، ص ۲۶۹.

(۳) وانلی: کردها...، ص ۱۸۵.

(۴) فوستر: المصدر السابق، ص ۲۷۸؛ عصمت شریف وانلی، کردها...، ص ۱۸۵.

(۵) فوستر، المصدر السابق، ص ۲۷۹.

(۶) ژرار شالیان: مصدر پیشین، ص ۴۰.

(۷) فاضل حسین: مشکلة الموصول...، ص ۱۷۹.

خۇب رېقەبەن، و دادپەرودەرى دناڧدا بەلاڧ بېيت، و خواندن و فيركرن بهيته بجهينان، و زمانى كوردى بېيته زمانى فەرمى دناڧ فان كاراندا"^(۱).

وھكو ديار كوردان مافى خو پتر ژ فى ئىكى دديت، لەورا پاش گرژبونا كاودانان دناڧبەرا شېخ مەھموود و بەریتانیادا ل سالا ۱۹۲۷ ى، دەمى بەریتانیا ھندەك مەرج بو شېخ مەھموود دياركرى، ئەو ژى ب مەرجەكى دا پەسەند كەت كو "ئەگەر ئەو بەلئىن بەریتانیا مەزن بو جڧاتا گەلان سەبارەت ب كوردان داین، مافین وانین سیاسيین شەرى... بجه بهين"^(۲).

ھندەك نوینەرین كوردان سالا ۱۹۲۹ د ئەنجومەنا نیشتمانیدا داخواز كرن كو دەڧەرەكا كوردییا دياركرى بهيته بيكنینان، كو ژ لیوایین باكوور بيكھاتيبت و گەرەنتیا جورە ئۆتۆنۆمیەكى بو بكنە"^(۳)... و پاش رېكەفتنا دناڧبەرا عىراق و بەریتانیادا ل خزیرانا سالا ۱۹۳۰ ى كو عىراقى بھەرمى سەربەخۇیا خو وەرگرت و (نورى سەعید)ى رېكەفتنا دناڧبەرا بەریتانیا و عىراقى ئیمزا كرىبو، تیدا باسى مافین كوردان نەھاتبووكرن، لەورا سەرھەلدانەكا مەزن ل سلیمانی چى بوو، لى حكومەتا عىراقى پاش كوشتارا خەلكى سلیمانی د ئىكەم رۆژین دەسلاتا خۇدا وەسا نیشادا، كو چ زمانەكى ژبلى زمانى چەك و زۆرداریى ب كار نائینیت و د ئەنجامدا ۴۵ كەس شەھید و ۲۰۰ كەس ژى بریندار بوون. و سالا دوڧىدا شېخ مەھموود نەچاربوو جارەكا دیتەر دەست ب بزافەكا چەكدارى بكتە"^(۴). و ل دەڧەرا بارزان ژى بزافەكا چەكدارى دژى ھیزین عەرەبى و بەریتانى ل ژیر سەرکردایەتیا شېخ ئەحمەدى بارزانىڧە ھاتەكرن"^(۵).

پیش وى دەمى ژى ئانكو سالا ۱۹۲۹ كوردان یادداشتەك بو جڧاتا گەلان ھنارتبوو و داخواز ژى كرىبوو كو بریارین جڧاتا گەلان بهيته بجه ئینان"^(۱)، و ھەرودەسا ل شوبات و ئادارا ۱۹۳۰ ى نوینەرین كوردان دیسان داخواز كرفە كو ئەڧ مافە ب جھ بهين و

(۱) عزیز الحاج: المصدر السابق، ص ۲۰۱.

(۲) المصدر نفسه، ص ۱۰۹.

(۳) المصدر نفسه، ص ۱۱۱.

(۴) قاسملىو: المصدر السابق، ص ۹۷.

(۵) بۆ زانینا زۆرتەر بئیرە: مسعود بارزانى: بارزانى و بزوتنەھى رزگاربخوازی كورد ۱۹۳۱ —

۱۹۵۸، و. سەعید ناکام، (دھوك، ۱۹۹۸).

(۶) عزیز الحاج: المصدر السابق، ص ۱۱۱.

حکومه ته کا کوردی ل زاخۆ تا خانەقین بهیته دامەزراندن^(۱)، و دەهەمان سالدا حکومهتا عێراقی د بهیانەکا فەرمیدا، ل ۱۰ ی نیسانا سالا ۱۹۳۰ ی زمانی کوردی کره زمانهکی فەرمی، وهسا دیاریبوو کو عێراقی جار جار ب دەرئێخستنا فەن بپارێرا خوۆ ژ داخووزین سەرەکیین کوردان فەددزیت، لهوورا کوردان ل ۳۰ ی تەموزا ۱۹۳۰ گەلەک برووسکە بوۆ جقاتا گەلان هەنارتن، کو تێدا گازنده ل رێکەفتنا خزیرانا ۱۹۳۰ ی کربوون کو چ نامازە ب مافیین کوردان نەدابوون.

ل دەفەرا بهەدینان ژێ شیخ نور بریفکی، شیخ گیادهدین، شیخ راقب سورچی، ئەدییب ئەفندی سەرۆکی شارهوانیا ئامیدی، تەتەرخان رەشید بەگی بەرواری و شیخ شەهاب زبیر ژێ یادداشتەک ل ۹ ی ئابا ۱۹۳۰ ی بوۆ هەموو کوردان و جقاتا گەلان و نوینەری بەریتانیا ل بەغدا و پەرمانی بەریتانیا و هاوڵاتیین سلیمانی هەنارتبوون و پشتگیریا خوۆ بوۆ خەلکی سلیمانی دەربریبوون و تێدا هاتبوو: " داخووزا دامەزراندنا ویلایهتەکا کوردییا سەر بە خوۆ دکەین، وهکو جقاتا گەلان بپاری ل سەردەت و ب باشی دزانیت"^(۲) دەمی کو جقاتا گەلان داخووزا بەرسقی کری، دەولهتا بەریتانیا وهسا دا خویاکرن: "حکومهتا عێراقی یا ملکه چه بوۆ هەموو ئەو بەلینین کو داینه کوردان و ب کریار..."^(۳).

لێ دەریرینا نەرازیبوونا کوردان بەردەوام بوو و یادداشتەکا دی بوۆ جقاتا گەلان بقی رەنگی هاتە هەنارتن: "چ بپارەکیین جقاتا گەلان سەبارەت ب کوردان ل ۱۶/۲/۱۹۲۲ نەهاتینە ب جە ئینان، کو کوردستان ل وی دەمی لسەر عەرەبیین میزۆپۆتامیا هاتیه زیدهکرن"^(۴) سەرەنجام حکومهتا عێراقی د یادداشتەکا فەرمیدا ل ۵ ی گولانا ۱۹۳۲ ی بوۆ جقاتا گەلان دیارکر کو: "عیراق پێیگریا خوۆ ب هەموو ئەو بەلینین داینه جقاتا گەلان دیاردکەت.. " و "دان پێدانێ دکەت ئەو مەرچین هاتیه دەست نیشان کرن وهکو یاسایین بنەرەتی بوۆ عێراقینە، و چی نابیت ئەف مەرجه بهیته پاشگوو هافیین یان

(۱) عزیز الحاج: المصدر السابق، ص ۲۱۵.

(۲) بوۆ دەقی وی بنیره: يوسف مالک: الخيانة البريطانية لآشورين، ط ۱، (نیوجرسی، ۱۹۳۵)، ص ۳۵.

(۳) المصدر نفسه، ص ۲۱۴.

(۴) عزیز الحاج: المصدر السابق، ۲۱۵.

شیخ مەحموود و سەردار رشید

دزایهتی دگهلدا بهیته کرن ژلایئ هیج یاسا و رژیمهکئ یان کارهکئ فهرمی فه. ههروهسا چئ نابیت هیج یاسا و رژیمهک یان کارهکئ نه فهرمی نه نوکه و نه د نایهندیدا وان ژ ناف ببهت"^(۱).

د بهندا ۹ ئ ل خالا نیکی دئی یادداشتیدا هاتییه کو ل قهزایین پیرانیا وان کورد ل لیوایین موپسل، ههولیر، کهرکوک و سلیمانی زمانی کوردی دئ زمانی فهرمی بیت ب رهخ عهرهبی فه، خالا دووی کو ههموو فهزمانبهه ل دهفهرین وان دئ ژ وان ب خو بن"^(۲).

(۱) عزیز الحاج: المصدر السابق، ص ۲۰۹ - ۲۱۱.

(۲) المصدر نفسه، ص ۲۱۲.

ب فی رهنگی کیشا کوردی ل عیراقی بوو کیشهکا فهرمی، شهرعی و نیقنهتهوهی و ب هندهک مهرجین دیارگری باشووری کوردستانی ل سهر ناخا عیراقی هاته زیدهگرن ل دویف مافین نیف نهتهوهیی و لوجیکا پهپوهندیین نیقدهولهتی وهکو جان ویک لین دبیزیت^(۱): "نهگهر دوو یا چهند لایهن بهندهک ژ بهندیین ریکهفتنا دناقبهرا خودا ب جه نهئینن و رژد بن لسهر ب جه نهئینانا وئ، ژ رووی یاسایی فه نهف ریکهفتنه یا ههلوهشیایه".

ئانکو بی گومان نهگهر کورد خودان شیانهکا دهرفهیی بانه، یان کاودان د بهرزهوهندی کورداندا د بهرههف بانه، ل دویف فی مافی، لکاندنا ویلایهتا موپسل ب سهر ناخا عیراقی فه یا ههلوهشیایه؛ چونکی حکومهتین عیراقی پیگیری ب مهرج و بریارین پیدفی نهگریه، ئانکو لهجه م وان "Pacta Sunt Servanda"^(۲) (بناغی ومفا ب ریکهفتنی د ریزگرتنا ریکهفتن و بریاراندا) نهبوویه، لهورا مافی کوردایه کو داخوازا ههلوهشاندا فی بریاری و راپرسییهکا نوی ل دوور چارهنقیسی خو بکهتن.

---

(۱) مانی دیپلوماسی چگونگی مطالعه روابط میان دول...، ص ۹۶.
(۲) منوچهر پارسادوست: ریشه‌های تاریخی اختلافات جنگ عراق و ایران، ج ۲، با تجدید نظر اساسی، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۱۸۵.

دویشچوونەك ل دۆر كوشتنا كۆر حسين پاشايى حەيدەرى و نوح بەگى مۆدىكى ل دەقەرا بارزان ۱۹۲۸^(۱)

پشتى ژ نافچوونا ميرنشىين كوردى ل نافهراستا سەدى نوزدى، و دامەزراندنا دەسلاتا راستەوخۆ ژ لايى فەرمانبەرىن عوسمانى فە ل دەقەرى، دربەكا مەزن ب پروسىسا پيشفەچوون و پىگەهشتنا تىگەها نىشتىمانى و نەتەوهى كەفت؛ چونكى جەئى ھندى كو ئەف ميرنشىين كوردى ل ژىر سەرۆكاتيا ئىك مىر و د ناف ئىك ميرنشىندا ئىك بگرن و وەكو وەلاتىن دىتر مينا ئەلمانيا و ئىتاليا ل نىقا دووى يا سەدى نوزدى دەولەتەكا نەتەوهى و ئىكگرتى چى ببىت، ل كوردستانى ئەف ميرنشىينە ژى، ھاتنە ھەلوەشاندىن و جەئى وان ئىككىن (وەحدىن) بچووكتر ژى دروست بوون و ب فى رەنگى دەقەرەكا بەرفرەھا ميرنشىين، بۇ پشكىن بچووكتر و سنووردارىيىن ھۆزىن كورد ژىر سەرۆكاتيا ئاغا، بەگ يا شىخەكى لاواز فە، ھاتە پشك كرن و بەردەوامى ب ژيانا خو يا چاخىن نافهراستدا.

ب فى كارى پروسىسا ئىكگرتنا نەتەوهى و نىشتىمانى پلەيەكى نزمتر لى ھات جەئى ھندى كو مينا وەلاتىن دىتر بلندتر لى بەيت، و تىگەها نەتەوه و نىشتىمان د ناف كوردان دا پەيدا نەبوو و بەروفاژى وئ پەيغا مللەت و وەلات بۇ ھۆزى و سنوورى ھۆزى ھاتە بكار ئىنان، و ب فى رەنگى ئەف سەرۆك ھۆزىن لاوازتر ژ مىرېن كورد بۇ خو پاراستن ژ مەترىسا ھىرشا ھىزىن رەخ و روى و مەترىسا دەسلاتا ناوەندى ل سەر بەرژەوەندىين وان، ب رەنگەكى زۆر ب كىماتى فە خو ب فەرمانبەرىن حكومەتا عوسمانى فە گرى ددان و پتر ژ جاران خو بۇ دچەماندىن.

ب فى گوھورىنكارىيى چىنەكا نوى يا ئارىستوكرات د كوردستانى دا پەيدا بوو، كو ئەو ژى شىخىن رىبازىن دىنى بوون؛ چونكى بەگ و ئاغا نەشيان بۇشاتيا دەسلاتا مىرېن كورد پر بگەن، لەورا ئەف شىخە شىيان مفاى ژ كاودانى نوى وەرىگرن، نەمازە ئەو دەرفەتا كو سەردەمى سولتان عەبدولجەمىدى دووى (۱۸۷۶ – ۱۹۰۹) بو وان ھاتىە

(۱) ل گوڤارا مەتىن ژمارە (۱۲۴) ل گولانا ۲۰۰۲ ل دەمك ھاتىە بەلاكرن.

روخساندن^(۱). هەردوو رێبازێن نەقشەبەندی و قادری کو خو بەرزتر و بەرفەرەتر ل چوار چۆفی سنووری هۆزەکا بەرتەسکدا د دیت و ب نافۆ دینی و رێبازا دینی دەستی وان دگەهشتە سنوورەکی فراوان تر، و هەروەسا ب ئەگەرا هندی کو ب نافۆ دینی شیان پراڤیا کێشە و ناکۆکییێن د نافبەرا هۆزا دا چارەسەر بکەن، لەورا دەسەلاتا شیخان بەرنگەکی فراوان گەشە کر و کۆمەکا هۆزا چوونە دژێر رکێفا واندا.

پشتی شۆرەشا شیخ عوبەیدوللای ل سالا ۱۸۸۰ ی، زەمینەکی دژاتیی بەرانبەر دەسەلاتا خەلیفە ل ستەنبولی پەیدا بوو، لەورا سولتان نەچار بوو بو پاراستنا وەفاداریا هۆزێن کورد ل دویف پێشنیازا زەکی پاشای ل سالا ۱۸۹۱ ی فەرمانا دامەزراندنا ئالایین سوارین حەمیدی دەربێخیت^(۲).

دامەزراندنا ئالایین سوارین حەمیدی بوو ئەگەر کو کورد پتر بەینە پارچەکرن و خەلکی کوردستانی ببە سێ پشک: ئەرمەن، کوردین حەمیدی و کوردین نەحەمیدی، و ناکۆکی د نافبەرا کوردان دا پتر لی هات و هەروەسا ری ل بەر هەر جۆرە ئیکگرتنەکا چافەری کری هاتە گرتن، ژلای دێشە ئالایین سوارین حەمیدی دژی مەترسیا رووسیا ل رۆژەهلاتی و یا ئەرمەنیان ل کوردستانی دەهاتنە ب کارئینان^(۳)، و ب فی رەنگی نافۆ باشی کوردان ل ئەوروپا ب دانانا فان ئالایا هاتە شیواندن^(۴).

هۆزا حەیدەری (حەیدەرانی) کو جەهی وان دکەفیتە باکووری دەریاچا وان و ل رەخ و رویین باژیری مەلازگری، تاکو دکەفیتە سنووری تورکیا – ئیران – رووسیا د ئاکنجی بوون، ل دویف نقیسینا (مارک سایکس)ی، ئەف هۆزە ژ بیست هزار خیزانا پیک

(۱) بۆ زانینا زێدەتر ل دور فی بابەتی بنیرە:

M.M.Von Bruinessen: Agha, shaikh and state on the social and political organization of Kurdistan, second print, Rijs wijk, ۱۹۹۲
Chapter four.

(۲) رابرت اولسن: قیام شیخ سعید پیران کوردستان ۱۹۲۵، ترجمە ابراهیم یونس، (تهران، ۱۳۷۷)، ص ۱۹.

(۳) رۆژناما کوردستان، عدد (۲۸)، ۱ ایلول ۱۳۱۷ (۱۴ ئەیلول ۱۹۰۲)، استانبول، روپەر ۱، له: کوردستان یەکەمین رۆژنامەیی کوردی ۱۸۹۸ – ۱۹۰۲، کۆکردنەوه و پێشەکی د. کەمال فؤاد، (بەغدا، ۱۹۷۲).

(۴) نوئیل، (المیجر): ملاحظة في الوضعية الكردية، استنبول ۱۸ جولای (تموز) ۱۹۱۹، بحوزە د. عبدالفتاح علی بوتانی، ص ۱۰

دهات و مەزنىن ھۆزا كوردى دەھاتە ھەژمارتن كو ل باژىرى (موشى) تا (ئورمىي) د بەلاڧ بووينە^(۱). كۆر حىسېن پاشايى ھەيدەرى سەرۆك ھۆزى ھەيدەران ئىكى ز مەزنىن ڧان سەرگردىن ھەمىدى بوويە؛ چونكى كۆر حىسېن سەرۆكى ھەفت ئالاين سوارين ھەمىدى بوو^(۲)، كو بەراورد دگەل ھۆزا مەزنا ھەرتوشيا كو ب تنى ئىك ئالاين سوارين ھەمىدى ھەبوويە، مەزناى و زەنگىنيا ڧى مرؤڧى ديار دبىت.

كۆر حىسېن پاشا، ب ڧى ھىزا مەزنا لەشكرى شىابوو سنوورى رۆژھەلاتا عوسمانى بپارىزىت ئانكو ئەو دەڧەرىن دگوتنى (سەرھەد) و ب ڧى رەنگى ناف و دەنگەكى بلند دەركبوو.

شۆرەشا مەشروتا عوسمانى ل ۲۳ى تەمموزا ۱۹۰۸ئى، گوھورپنەكا مەزن د ھەلوپىستى پىرانيا ڧان سەرگردىن ھەمىدى دا كىبوو، لەورا زى بو پىرانياستنا بەرژەوھەندىن خۇ ھەر جار دگەل لايەنەكى بوون، كو پىر بەرژەوھەندىن وان پى دەھاتنە پاراستن و ئىمتياز بو دەھاتنە بەخشىن. ئەڧ چەند ھەلوپىستىە يا سەرۆك ھۆز و مەزنىن كلاسكىيىن كورد تا شۆرەشا ۱۹۲۵ئى زى ھەر يا بەردەوام بوو و د نافبەرا لايەنگىريا گرۇپ و كۆمەلئىن سىياسىين كورد تا دەسەلاتا ناوھندى يا توركى بەردەوام د گوھورپنى دا بوون.

عەبدولرەزاق بەدرخان ل سالا ۱۹۱۵ نامەيەك ژ تڧلىسى بو شىخ سەعەدى پىران ھنارت، و تىدا داخواز كر كو زەمىن بو سەرھەلدانەكا گشتى دزى دەسەلاتداريا عوسمانى خۇش بكت، و ھەرەك ھەسەن ھوشيار ژ زاردەڧى شىخ سەعەدى دڧىسىت، كو عەبدولرەزاق ژىرا خواستبوو كو دگەل سەرۆكىن ئالاين سوارين مېلىشايين كورد باخڧىت و وانا بكىشيتە د ناف ڧى بزافىدا؛ چونكى بپار ئەو بوو كو رووسيا ھىرشى بكتە سەر كوردستانى و كاروبارى كوردان بىخيتە دەستى وانا، د وى دەمىدا كۆر حىسېن پاشايى ژ شىخى را گوتبوو كو وى وەكو تلبەك خۇ بزانه و پى بەرھەڧە كو ھارىكاريا ڧى بزافى بكت^(۳).

(۱) مارك سايكس: القبائل الكوردية فى الامبراطورية العثمانية، ترجمة عن الانكليزية: د. ھوراز سوار على، تقديم و مراجعة و تعليق: د. عبدالفتاح على بوتانى، (دھوك، ۲۰۰۲)، ص ۸۳ - ۸۴.

(۲) Hesen Hişyar: Dîtin û bîrhatinên min ۱۹۰۷ - ۱۹۸۵، crème yekem, çapxana Amîral, (Libnan, ۲۰۰۰), L.۱۶۷.

(۳) Hişyar: jêderê pêşîn, L.۱۶۶ - ۱۶۷.

کور حسین پاشایی حەیدەری

حاجی موسا بەگئی موتکی

تیکەلیا دروستا کۆر حسین پاشایی ب کارئ سیاسی کوردی را، پشتی دامەزراندنا جقاتا خوەسەریا کورد (ئازادی) ل زفستانا ۱۹۲۱ – ۱۹۲۲ چیبوو، کو د وی دەمیدا کۆر حسین پاشا سەرۆکی لقا مەلازگري یا جقاتا نافیری بوو^(۱). جقاتا خوەسەریا کورد بو سەرھەلدانەکا بەرنامەریژگری، پشتا خو گەلەك ب هیزا لەشکریا حەیدەران فە بەستبوو، لی بەری کو کۆر حسین پاشا پشکداریی د شۆرشا ۱۹۲۵ ئ لژیئر سەرۆکتایا شیخ سەعیددا بکەت، چاف ب مەلا سەعیدئ نوری (بیدیە الزمان) کەفتبوو و ژیرا گۆتبوو کو ئەو دئ دگەل هۆزا حەیدەران پشکداریی د شۆرەشیدا کەت ؛ چونکی نەهۆ سەر و مال و نامووس و شەرەفا وان یا د مەترسییدا^(۲)، تاییبەت ئەفە د دەمەکیدا بوو کو پشتی ۴ ی ئادارا ۱۹۲۴ ئ ب فەرمی خەلافەتا ئیسلامی ژى هاتبوو لادان، و جها وئ کۆمارا تورکیا یا لائیک (علمانی) هاتبوو سەر کار و ئیدی هیچ پەیوەندییەك د نافبەرا کورد و تورکاندا

(۱) دارالکتب والوثائق (د.ک.و): ملف تشکیل دولة كردية مستقلة ۱۹۲۴ – ۱۹۲۶، تقریر استخبارات هیئە ارکان الجو البريطانیة، مقر القيادة الجوية في العراق، سرى للغایة، فی ۱۱ تشرین الثاني ۱۹۲۴، ص ۷. (بجوزة د. عبدالفتاح علی بوتانی).
(۲) بیدیە الزمان سعید نوری: کلیات رسائل النور (۹) سیرة الذاتیة، اعداد و ترجمة، احسان قاسم الصالحی، (استانبول، ۱۹۹۸)، ص ۲۰۷.

نەمابوو و ب تنى فاكتهرى ب سەردابرا كوردان زى ئىدى د دەستى واندا نەمابوو و سىمايى راست و دروستى توركان بو كوردان ديار و ئاشكرا ببوو.

د بەرسقىدا مەلا سەعید گۆتبوو: "ئەو شۆرەشا كو هوين دى پى رابن دى براى پالدىن كو براى بكوزيت و چ پىفە ناهيت. ئومەتا توركى نالايى ئىسلامى يى بەرز كرى و د رىكا دىنىدا سەدان ھزار بەلكو ب مليونا شەھيدىن (أفضل) يىن دايىن و ب مليونان ئەوليا د نافدا رابووینە؛ لەورا شىرى خۆ بو فى ئومەتا قەھرەمان، ئومەتا توركى كو د رى يا ئىسلامىدا قوربانى دايىنە نەكىشە، و ئەز زى شىرى خۆ بو وان ھەلناكىشم"^(۱).

ب فى رەنگى كۆر حسين پاشا ب سەردا چوو و پشكدارى د شەرى دا نەكر، و بوو ئەگەر كو ھۆزا مەزنا ھەيدەرى زى پشكدارى د شۆرەشىدا نەكەت، بەلكو بكەفیتە ب رەخ توركان فە و ھارىكاريا وان بكەت دزى شۆرەشگىران، و رىيا رەفى بەرەف ئىرانى زى لىەر وان گرت"^(۲).

پشتى شكەستنا شۆرشا ۱۹۲۵ئ، توركان تەپ و ھشك پىكفە سۆتن و سەركردىن كوردان يىن دۆست و دوژمن ل سىدارى دان و يىن مايى زى فەگواستەنە دەفەرین رۆژنافا ئەنادۆلى، ژ وان زى مەلا سەعیدى نورسى و كۆر حسين پاشايى ھەيدەرى، سەرمەپى فى خزمەتى ھاتنە دوور ئىخست"^(۳). فى دوور ئىخستنى كارتىكرنەكا مەزن كره سەر كۆر حسين و كورپىن وى و ژ كارى خۆ يى بەرى زۆر پەشىمان بوون و بىرپاردان كو فى كارى خويى خيانەتكارانە راستفەكەن.

دەمى كو جقاتا خويبوون ل جريا ئىكى يا سالا ۱۹۲۷ ھاتىە دامەزراندن"^(۴)، و شۆرشى ل جپايى ناگرى گەشە كرى، كۆر حسين پاشايى ھەيدەرى و حاجى موسا بەگى سەرۆك ھۆزى مودكان ل سالا ۱۹۲۸ ئ ل دەفەرا (نايدىن) رەفین و خۆ گەھاندنە سورى و ل مالا حاجو ناغايى ھەفیركى بوونە مېھقان، كو ئەندامەكى سەركردايەتيا جقاتا خويبوون بوو. بىرپار ئەو بوو كو ئەف كەسە ب رىكا مووسل خۆ بگەھىنە جپاي ناگرى و

---

(۱) المصدر نفسه، ص ۲۰۸؛ ھەرۆسا ل دور پەشىمان كرنا كۆر حسين پاشايى بو پشكدارىكرن د شۆرەشى دا بنیرە: حبيب محمد سعيد: چمكىك لە ژيانى مامۆستا سەعیدى نورسى، (ب.ج، ۱۹۹۲)، ص ۵۶ - ۵۸. محسن عبدالحميد: النورسى الرائد الاسلامى الكبير، (موصل، ۱۹۸۷)، ص ۶۴.

(۲) احسان نورى پاشا: وقایع آارات خاطرات احسان نورى پاشا فرماندە كردهای شورشى تركيه ۱۳۰۷ - ۱۳۰۹ شمسی، به كوشش كاوه بیات، ص ۷۸.

(۳) همان مصدر، ص ۷۹.

(۴) روھات آلاكوم: خويبون و ثورە آگرى، ت. رابطه كاواا للثقافة الكردية، مراجعة شكور مصطفى، (اربيل، ۱۹۹۹)، ص ۱۲.

مامەند مەسەیح شېروانى

حاجو ئاغايى ھەفتىركى

پشكدارىيى د شۆره شيدا بكن، لى ل مووسل هاتنه گرتن و بۆ سوريى هاتنه زفراندن، ل وپرى حاجى موسا بهگى مودكى نهمرى خودى كر، لى كۆر حسين پاشا و مروفيين خو، دگهل نوح بهگى برا و مهدهنى كورپى حاجى موسا بهگى جارەكا دى زفرينهفه و خو گههاندنه دهفەرا بارزان و بۆ دهمەكى ميهفانين شىخ نهحمەدى بارزانى بوون. دەمى كو دفيان دهربازى سنوورى توركيا ببن ب شەف و د خەودا مهدهنى و مروفيين خو، كۆر حسين پاشا و مروفيين وى كوشتن و خو تەسليمى توركان كرن و ب فى رەنگى لىبۇرينا خو دەرنيخستن^(۱).

پشتى دياربووى نوح بهگى و مهدهنى دەستى دگهل توركيا دا هەى، و وان كۆر حسين پاشايى كوشتى، نوح بهگ زى هاته كوشتن. لى چاوا و چ كەسى كوشت؟ ئيچسان نورى پاشا سەرگردى شۆرهشا ئاگرى د بيرهاتنين خو دا دنقيسيت؛ دەمى كو كۆر حسين هاتيه كوشتن، شىخى بارزان فهكولين لسەر كر، دەمى ديار بووى كو نوح بهگى و مهدهنى دەست يى دگهل توركاندا هەى و وانا كۆر حسين يى كوشتى، شىخى بارزانى، نوح بهگ ل سىدارى دا^(۲).

(۱) احسان نوری پاشا: مصدر پيشين، ص ۸۰ - ۸۱.

(۲) همان مصدر، ص ۸۱.

شیخ ئەحمەد و مەلا مستەفا بارزانی

رۆھات ئالاکوم د پەرتوکا (خۆیبوون و شۆرشا ئاگری) دا دنقیسیت کو کۆر حسین پاشا و هەفالین خۆ ل سالا ۱۹۲۸ ئ رفین، چوونە جەم شیخ مەحموود و دەمی کو بەرەف ئاراراتی چووین ل دەھەنن چیاپی ئاراراتی، مەدەنی، کۆر حسین پاشا گوشت، و سەری وی بۆ فەکۆلەری ئیکەم ئیراھیم تالە بەگی بر و پی ھاتە بەخشین، دەمی ئەف دەنگوباسە گەھشتیە شیخ مەحموودی، شیخ مەحموودی ل سالا ۱۹۲۸ ئ، نوح بەگی مامی مەدەنی، بۆ تۆلفەکرنا کۆر حسین پاشایی ل سیداری دا^(۱).

ئەری شیخ ئەحمەدی بارزانی، نوح بەگ ل سیداری دایە یان شیخ مەحموودی بەرزەنجی؟

---

(۱) آلاکوم: المصدر السابق، ص ۳۸.

عەفیف بەگى حەيدەران

نادىر بەگ

مەحمود بەگ

پشتى دويقچوونا فى بابەتى د نأف ھندەك سالفەچوويپن بارزانىيادا ھاتىە كرن، تايبەت ئەويپن ئاگەھدار د فى بابەتيدا، ھەردوو پيژانينين سەرى شاش دەرچوون و تۆلفەكرنا حسين پاشايى ب رەنگەكى ديتر دەرچوو:

دەمى كۆرھسين پاشا گەھشتىە دەفەرا بارزان، بۆ پاراستنا وان ژ ھيزين بەريتانى و توركى، ژ لايى شىخ ئەحمەد فە ھاتنە ھنارتن بۆ چيايى پيران، و ب ئەگەرا دينداريا زۆرا كۆر حسين پاشا، رۆژين ئەينى بۆ پشكداريكرن د نقيژا ئەينيدا دەتە گوندى پيران ل دەفەرا شىروان. پشتى كۆرھسين ھاتىە كوشتن، ل دويف داب و نەريت و رەوشين ھۆزەكيى، بارزانيا بۆ خۆ ب كيماسى دانا؛ چونكى ل سەر ئاخا وان ھاتبوو كوشتن، لەورا نوح بەگ بۆ تۆلفەكرنا وى ھاتە كوشتن، دەسكو شىروانى، مامەند مەسيح، ميرخان مەسيح و زىرۆ شىروانى ب كوشتنا وى ھاتنە گونەھباركرن و ھەر چوار كەس ل بەر شىخى بارزان قاچاخ بوون، شىخ ئەحمەد، براىى خۆ محەمەد سەدىق بۆ فەكۆلينا كوشتنا نوح بەگى ھنارتە دەفەرا شىروان و زۆر پى تورە ببوو، سەرەراى ھندى كو كوشتنا وى پشتى كو خيانەتا وى ديار بووى يا رەوا بوو، لى ديسان شىخى پى باش نەبوويە كو مرۆفەكى بيانى لسەر ئاخا ژىر دەسەلاتا وى بەيتە كوشتن؛ لەورا ئەف چوار كەسە بۆ سەردەمەكى ژ بەر شىخى بارزان د قاچاخ بوويە.

بشتى دەريازبوونا سىھ سالان لسەر فى رويدانى، پاش شۆرەشا ۱۴ ى تەمموزا ۱۹۵۸ ى دەمى كو شىخ ئەحمەد، سەردانا مەلا مستەفا بارزانى ل بەغدا كرى، زىرو خەليل دەسكو شىروانى كو يى زارۆك بوويه و ب زىرو شىروانى هاتبوو نافا كرن ل وىرى بوو، شىخ ئەحمەد، زىرو ھەلگرتبوو و كرىبوو د باوہشا خو دا و گوتبوو: "ئەفە مالەكا زورا مىرخاسن لى دفايا وان نوح بەگ نەكوشتابا"^(۱).

لەورا بو راستفەكرنا فى روودانى فەرە بەيتە گوتن كو نە شىخ ئەحمەدى بارزانى و نە شىخ مەحموودى، نوح بەگ ل سىدارى ئەدابوو، كو ھەتا سىدارەدان بەروفازى داب و نەرىت و كرىرىن كوردەوارىيە، بەلكو نوح بەگ ب ئەگەرا خیانەتا پەيوەندىكرن دگەل توركان و كوشتنا كۆر حسين پاشايى ھەيدەرى و ھەفالىن وى ژ لايى فان كەسافە ھاتىە كوشتن، سەرەنجام مەدەنى ژى گەھشتە سزايى خو و ب دەستى بەھران نەقىي كۆر حسين فە ھاتە كوشتن، لى كورپن كۆر حسين پاشايى، مەحموود بەگى و نادر بەگى قەھرەمانانە د شۆرەشا ئاگریدا پشكدارى كرن و لاپەرەكى نوى بو خو و بنەمالا خو فەكرن و لسەر پىبازا بابى خو نەمان، بەلكو بوونە قەھرەمان د نافا مللەتى خو دا"^(۲).

---

(۱) چاڭ پىنكەفتن دگەل خەليل دەسكو شىروانى، ژ دايكبوويى ساللا ۱۹۳۴، ل رۆژا ۲۹ ى خىراننا ۲۰۰۰ ى ل مەسىف سەلاھەدىن، نافرې كورى دەسكو شىروانى و خوارزايى مامەند مەسىحە.

(۲) احسان نورى پاشا: مصدر پيشين، ص ۸۱ و ۱۱۰.

ب هه لکه فتنا بورینا ۸۰ ی سالان لسه دامه زانندا له شکرێ عێراقی: مایتیکرنا له شکرێ عێراقی د کاروباری سیاسیدا ۱۹۲۷ - ۱۹۳۷^(۱)

پیشه کی:

مایتیکرنا له شکرێ د کاروباری سیاسی ولاتین جیهانا سێیدا تشته کی بهرچاڤ و دیاره و کیم ولاتی فی کۆمه لئ هه بوویه کو تووشی فی مایتیکرنا نه بییت، و له شکر یی بوویه سیسته می جیگر بو ریقه بهریا ولاتی، و ههروه سا یاسا و بریارین تایبهت زی دهردئین، ژلایه کی دیقه بو هندئ دهسه لاتداریا وان تمام بییت هه تا دادگایین تایبهتین له شکرێ زی بو دادگاییکرنا سیقیلان ب کارئیناینه.

ل عێراقی زی مایتیکرنا له شکرێ د کاروباری سیاسی گرفتاریه ک چیکریه، کو تا نهو زی عێراق نه شیایه خو ژئ رزگار بکته. چاوانیا پهیدا بوونا فی کیشی زی دزفریته فه بو رۆژین دامه زانندا حکومه تا عێراقی و سروشتی وان مرؤف و کۆمه لئین کو دناڤ فی چوارچێڤا نه ناراما سیاسییدا دژیان.

ل دور دهستیوه ردانا له شکرێ دکاروباری سیاسییدا دوو بۆچوونین حیاواز هه نه، میژوونقیس و سیاسیین تاگرین حکومه تا به عس فی کاری له شکرێ ب قههره مانی و ولاتپاریزی دهه ژمیرن، لی میژوونقیسین نه کادیمی و بیلایهن فی کاری له شکرێ، بناغی گرفتاری و بیسهروه ری عێراقی دزانن و کاره کی نه یی سروشتی و دوور ژ دهستور و یاسایین سیقیل و سهرده میانه دبیین.

دچار چووفی فی فه کولینیدا بزاف هاتییه کرن مایتیکرنا سیاسییا له شکرێ د کاروباری عێراقیدا، ل دهستیپکی هه تا کوشتنا به کر سدی ل سالا ۱۹۳۷ ی، بکه فیهته بهر فه کولینی، و فاکتهر و هوکارین فی دهستیوه ردانی و بادان ژ یاسای، و نه نجام و

(۱) ل گوڤارا مه تین ژماره (۱۲۰) ل کانوینا دووی و (۱۲۱) ل شواتا ۲۰۰۲ هاتی به لافکرن.

كارتیكرنن نهرینیین وئ ژى بهینه دیار کرن، سههرای هندئ كو ژیدهرین میژووین ههیی نهشیاینه ب دیتنهكا ئەكادیمی باسی سیستهمی لهشكری، ئەو ژى ب ئەگهري دەسهلاتداریا دیکتاتوریا لهشكری دعیراقتیدا بکهن، ههروهسا پیرانیا ئەو بابتهین كو ل دور فی دیاردئ هاتینه نفیسین ب چافهکئ ئهرینی بهري خو داینئ و ب کارهکئ، فهر و پیدقییهكا میژووینی ل قهلهم داینه، لهورا پیداجوونهكا نوپیا دووباره ل دور فی بابتهی ههتا د هندهك نامین ئەكادمیدا ژى زؤرا فهره، نهخاسمه ئەف کاودانئ كو ئەفرو، زانکوپین کوردستانئ ب ئازادیهكا تمام تیدا دهرباز دبن و کاودان بو ههر جووره فهکولینهکئ د بهرههف و د ئارادانه.

دامهزاندنا دهولهت و لهشكری عیراقی:

بهري جهنگئ جیهانیئ ئیکئ دهولهتهك ب نافی عیراقئ نهبوویه، و چ جوارچوووهکئ دیاری سیاسی و ههریمی ژى ب نافی عیراقئ ب خوئه نهديتوو، بهلکو لدویف بهرزهوهندیین کؤلونیالیستیین بهریتانیا پشتی فی شهري، ژ ههردوو ویلايهتین بهسرا و بهغدا حکومهتهك هاته پیکئینان و دویفدا پشتی ههفگرتنا بهرزهوهندیین بهریتانیا و عیراقئ، تابهت لسهر نهفتا باشوورئ کوردستانئ، ویلايهتا مویسل ژى، ب بزاڤا خورتا دیپلوماسیا بهریتانیا ل سالا ۱۹۲۵ ب ئاڤا عیراقئ فه هاته رساندن.^(۱) عیراق دهولهتهکه، ب سروشتی ژ دایک نهبوویه^(۲)، لهورا ژى نهساخی و دهردین وئ ههتا ئەفرو دبهردهوامن، و ب کیانهکئ نه ئارام و نهجهگر دهیتته ههژمارتن، ههبوونا سنووړین نه سروشتی تابهت ل دهفهړین باکوور و رۆژههلاتئ كو پارچهیهك ژ کوردستانئ داگیرکریه، ههروهسا جیاوازییا وان گهلین کو د عیراقتیدا دژین، ژ روپئ رهگهزی و مهزههبیفه، بوو ئەگهر کو ئیکهم مهلکئ عیراقئ، مهلک فهیسهل (۱۹۲۱ –

(۱) بوزانین بنیره: فاضل حسین: مشکلة الموصل دراسة في الدبلوماسية العراقية – الانكليزية – التركية و في الرأي العام، ط ۳، (بغداد، ۱۹۷۷)، ص ۷۸؛ هنري فوستر: نشأة العراق الحديث، ترجمة و التعليق سليم طة تكريتي، (بغداد، ۱۹۸۹)، ج ۱، ص ۲۰۷.
(۲) محمد علی امامی: بررسی روابط سیاسی سوریه و عراق در دهه ۱۹۸۰، (تهران، ۱۳۷۴ش)، ص هشت.

۱۹۳۳)، داكوكيئ لسهر هندی بکەت کو مللتهك ب نافئ مللتهئ عیراقئ نینه بهلکو ئەفه کومین مرؤفانه کو ب نافئ مللتهئ عیراقئ دهینه نیاسین^(۱).

نەهف بیسهرووبه‌ری، نەئارامی و نەسه‌قامگی‌ریا سیاسی د سنوور و ئاسایش نەتەوه‌یییا عیراقیدا، و نەسروشتیا به‌ری نافخویی کو ب هزرا شیتانه‌یا کاربده‌ستین به‌ریتانی ل کونگرا قاهره‌ی ل سالا ۱۹۲۱ ئ دهیتە ل قەله‌م دان^(۲)، ئەو ژێ کۆمفەکرنا کورد و عەرەب، ئانکو دوو گەلین جیاواز و دوور ژ هەف و دوو مەزه‌به‌ین شیعه و سوننه، کو ژرووی میژووویقه ژیکناگرن، و ب چیکرن و پیکمه‌نانا پارچین جیاواز کو وه‌کو گروپین خوییینی جیاواز دهینه هژمارتن، بوو ئەگەر هەر ل دەستپیکا میژوو‌یا عیراقئ له‌شکر و سیسته‌می له‌شکری بیته بناغئ سه‌ره‌کی ل دامه‌زراندنا حکومه‌تا عیراقا نویدا^(۳)، و هه‌تا نه‌و ژێ یا به‌رده‌وام بیت.

ژایه‌کی دیفه که‌سین پشکدار دگه‌ل مه‌لک فه‌یسه‌ل د دامه‌زراندنا حکومه‌تیدا، و ئەو که‌سین کو دگه‌ل وی هاتینه عیراقئ، د بنه‌رتدا مرؤفین له‌شکری بووینه مینا نوری سه‌عید^(۴)، جه‌غه‌ر عه‌سکه‌ری^(۵)، جه‌میل مه‌دغه‌عی^(۶) و... کو خودان

-
- (۱) یعقوب یوسف کوریة: الانجلیز فی حیاه فیصل الاول، (عمان، ۱۹۹۸)، ص ۶۹.
- (۲) آلاساید درایدل و جرالدا ج. بلیک: جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال افریقا، ت. دره میر حیدر، (تهران، ۱۳۷۳ش)، ج ۳، ص ۸۹.
- (۳) منوچهر پارسادوست: نقش عراق در شروع جنگ همراه با بررسی تاریخ عراق و اندیشه‌های حزب بعث، (تهران، ۱۳۶۹ش)، ص ۴۴.
- (۴) نوری سعید سالا ۱۸۸۸ ئ ل به‌غدا ژدایک بوویه، سالا ۱۹۰۶ ئ وه‌کو ئەفسەر و سالا ۱۹۱۰ ئ ل کولیجا ئەرکان دەرچووویه، سالا ۱۹۱۳ ئ پشکداری دکۆمه‌لا (عه‌هد) دا کریه، وچەند جارا بوویه سه‌رۆک وه‌زیرین عیراقئ و ب رویقی سیاسته‌تا عیراقئ د هاته هژمارتن. د شۆرشا ۱۴ ی ته‌موزا ۱۹۵۸ ئدا هاته کوشتن. بۆ زانینا پتر بنیره: سعاد رؤف شیر محمد: نوری السعید و دوره فی السیاسه‌ العراقیه حتی عام ۱۹۴۵ مراجعه کمال مظهر احمد، (بغداد، ۱۹۸۸).
- (۵) جه‌غه‌ر عه‌سکه‌ری: سالا ۱۸۸۵ ل به‌غدا ژدایک بوویه، دبنه‌ره‌ت ددا خه‌لکی گوندئ عه‌سکر نیزیکی چه‌مچه‌ماله و ژ دامه‌زرینه‌رین له‌شکری عیراقئ دهیتە هژمارتن، بوویه سه‌رۆک وه‌زیر و وه‌زیری به‌رگری، و سه‌ره‌نجام ل ۲۹ ی تشرینا ئیکئ سالا ۱۹۳۶ ب پیلانا به‌کر سدقی هاته کوشتن. بنیره: احمد فوزی: اشهر الاغتیالات السیاسیه فی العراق (بغداد، ۱۹۸۷).
- (۶) جه‌میل کوری محمه‌د ناغایی نه‌ینوایی ل سالا ۱۸۹۰ ئ ل مويسسل ژدایک بوویه، ئەفسه‌ری توپخانئ بوویه له‌ورا ب مه‌دغه‌عی هاتیه ناؤ کرن، ئەفسه‌ره‌کی نه‌ته‌وه‌یی بوو، چه‌ندین جاران بوویه سه‌رۆک وه‌زیرین عیراقئ. بنیره: احمد فوزی: حکایات سیاسیة و صحفیه ۱۲ رئیس وزراء، (بغداد، ۱۹۸۴).

پشکا ئیکى:

رېڭخستين سياسى دناڤ له شکریدا تا سالا ۱۹۳۷ى:

چونكى ئەفسەر ژ ئیکه م وان كەسان بوون كو ل قوتابخانين دمرهه ی ولاتى خواندبوون و دگهل بیروباوهرين جوراوجور و جياواز نياسين پهیداکربوون، و ب ئەگهرا نياسينا هندهك ئەفسهرين ئەوروپى دناڤ سوپايي ئوسمانيدا، هندهك رېڭخراوين سياسى - لهشکرى دامهزرانديبوون، مينا: کۆمەلا (قهحتانى)، (عهلهم)، (ئهلعههد) و ههروهسا سياسهتا کۆمەلا (ئيتحاد و تهرهقى) زى پشتى شوپشا مهشروتا ئوسمانى ل سالا ۱۹۰۸ ى دژى سوئتان عهبدولحهמיד (۱۷۸۶ - ۱۹۰۹)، كو سياسهتهكا پان توركى بوويه، بوو ئەگهرا، پتر گيانى نتهوهيى، ل جهه گهلين ديپن ژير دسهلاتا ئوسمانى پهیداببيت^(۱). لهورا دى بينين كو پرانيا کۆمەلا و جقاتين سياسى و رېڭخستين نتهوهيى، دى چاخيدا پهیدا دبن و ئەفسەر ژى رولهكى کارىگهرا تيدا د لهيزن.

۱- مملانى دناڤهرا لهشکرى عيراقى و دسهلاتا بهريتانيا:

جودا ژ ئەو ئەگهرين سهرى كو هاتيهه باس کرن، چاوانيا دسهلاتاداريا ئينتدابا بهريتانيا ژى، کارتیکرن ههبوويه لسهر پيشقهبرنا گيانى نتهوهيى ل جهه ئەفسهرا و پلهدارين لهشکرى، تايهت ئەفسهرين دگهل مير فهيسهل كورئ حسين شهريفي مهكهه، كو هزر دكرن پاش سهرکهفتنن بهريتانيا لسهر دسهلاتا ئوسمانى و رزگارکنا ناخا وان، دى دسهلاتا دروستا ولاتى و لهشکرى ددهستى وان داببيت. لى بهروفاژى قى ئیکى، پشتى دامهزراندا لهشکرى عيراقى ل ۶ ى کانونا دووى ۱۹۲۱ ى، سهرهراى هندى كو ئەفسهههكى لهشکرى بناڤى جهعههرا عهسكهري، سهرۆکاتيا ئیکه م ومزارمنا بهرگريى کر^(۲)، لى ئەو خهونا ئەفسههرا نتههاته جه.

رېڭهفتنهكا لهشکرى دناڤهرا بهريتانيا و عيراقيدا ل سالا ۱۹۲۴ ى هاته مورکرن، كو لدويڤ قى رېڭهفتنى، ئەفسهرين بهريتانى، دسهلاتهكا تمام ل سهر لهشکرى عيراقى

(۱) فواد حسن الوكيل: جماعة الأهلالي في العراق، (بغداد، ۱۹۸۶)، گ ۳، ص ۲۴.
(۲) ستيڤن همسلى لونگريک: العراق الحديث في السنة ۱۹۰۰ الى سنة ۱۹۵۰، ت. سليم طه تکرىبي، (بغداد، ۱۹۸۸)، ج ۱، ص ۲۲۲.

پهیدا دکر وبیی بهریتانیا، لهشکرئ عیراقئ مافی هیج جوړه بزافهکئ نهبوو^(۱). لهشکرئ عیراقئ وهکو پولیسئ نافخوی لئ هاتبوو، و کارئ وئ ببوو پاراستنا تهنایا نافخوی، کو دگهل ناروزوو و بوچوونئ لهشکرئ عیراقئ ئیک نه دگرت.

پرانیا نهفسه رین عیراقئ، د ئاکادیمیئ ئوسمانیدا، زانستئ لهشکرئین ئهلامئ وهرگرتبوون کو دژئ قوتابخانا بهریتانی بوون^(۲). ژلایهکئ دیشه بهریتانیا پلهیئ لهشکرئین نهفسهران ئینانه خوار کو ئهفه زی بوو ئهگهر کو پتر ئهفه ناکوکیه گهرم ببیت^(۳).

ههروهسا ههبوونا هیژین (لیشئ) یئ نهستوریئین کریستیان و دهسلاتا وان د کاروبارئ لهشکریدا، مملانئ نه بتئ د نافیهرا عهره ب و نهستوریاندا پهیداکر^(۴)، بهلکو مهترسی ئیخسته سهر کوردان ژئ و وان ژئ پشتگیریا بزافئین دژئ نهستوریان و دهسلاتا بهریتانیا کرن^(۵).

۲ - ریکخستنئین سیاسی دناف لهشکرئ دا :

پهیدابوونا ریکخستنئین سیاسی دناف لهشکریدا، قویناغهکا ب مهترسی دهیته ههژمارتن؛ چونکی سهربازان ژ ئهرك و فهرومانئ وانیئ سهرهکی دوور دئیخیت و دبنه هوکارهکئ تیكدهر دناف ژيانا سیاسیدا؛ چونکی ئهركئ لهشکرئ بهرگری کرنه ژ مهترسیئین دهرقهی و دهست درئژئین بیانیا بو سهر سهروهرا ولاتئ، لئ دهرچوونا لهشکرئ دقئ چوارچووفهیدا دبیته ئهگهر کو، لهشکر ههمان پروسه و ئهرك و فهرومانئ دناف سوپاییدا، ل سهر خهلكئ سیاسی ژئ بسهپین، و هزر دکهن کو پیدقییه، کومهلگا وهکو سهربازهکئ بیئ چون و چرا فهرومانئ وان جیهجئ بکهت.

(۱) رجاء حسین حسن الخطاب: تأسيس الجيش العراقي و تطور دوره السياسي من ۱۹۲۱ - ۱۹۴۱ (بغداد، ۱۹۷۹)، ص ۳۴ - ۳۵.

(۲) احمد خواجه: چیم دی، (سلیمانی، ۱۹۷۰)، بهرگی ۳، ل ۱۲۰.

(۳) الخطاب: المصدر السابق، ص ۱۳۸.

(۴) ریاض رشید ناجی الحیدری: الاثوریون فی العراق ۱۹۱۸ - ۱۹۳۶، (قاهره، ۱۹۷۷)، ص ۱۳۳.

(۵) معروف جیاووک: مأساة بارزان المظلومة، (بغداد، ۱۹۵۴)، ص ۷۲.

سالیڻ د نافبهرا ۱۹۲۱ - ۱۹۲۷ دەستپیکا په‌یدا بوونا زه‌مینا دامه‌زراندنا رپیکخراو و کۆمه‌لێڻ سیاسی دناڤ له‌شکری دایه^(۱). ئه‌و رپیکخراوێڻ کو بزاقێڻ سیاسی دناڤ سوپاییدا خۆش کرین به‌ری کوده‌تایا سالا ۱۹۳۶ ئی بریتی بوون ژ:

أ- کۆما ئه‌فسه‌رێڻ نه‌ته‌وه‌یی:

ئه‌ه‌ف کۆمه‌له‌ ل سالا ۱۹۲۷ ئی هاته‌ دامه‌زراندن، و دامه‌زرینه‌رێڻ وئ پتر ژ ماموستایێڻ له‌شکری بوون، مینا سه‌لاحه‌دین ئه‌له‌سه‌باغ، محهمه‌د فه‌همی سه‌عه‌ید، کامل شه‌بیب و مه‌حموود سه‌لمان، کو شیان مفای ژ جهی خۆ وه‌رگیرن و کارتیکنی بکه‌نه‌ سه‌ر قوتابییڻ له‌شکری. دویقدا چونکی ئه‌ه‌ف ئه‌فسه‌ره‌ گه‌ه‌شتنه‌ جهیڻ بلند، شیان ب رپیکا پلین خۆ، ئه‌فسه‌رێڻ نه‌ته‌وه‌یی بو لایی خۆ راکیشن و بزاقا وان د نافبه‌را سالیڻ ۱۹۲۷ - ۱۹۳۳ به‌رفره‌هتر لیهاهت. هه‌روه‌سا پروگرامه‌ک ژ ی بو خۆ دانابوون ب ناڤی (المیپاق القومی العربی) کو د خالا (و)دا ئارمانجا خۆ پافژکرنا که‌سانێڻ زیانمه‌ند د ناڤ عه‌ره‌باندا دابوو دیارکرن^(۲)، کو ئه‌فه‌ه‌ ژ ی راسته‌وخۆ دژی به‌رژه‌وه‌ندیا ئه‌فسه‌رێڻ نه‌ عه‌ره‌ب بوو. هه‌روه‌سا د ئارمانجیڻ وان د خالا (د)دا ئامازه‌ ب هاریکاری و براییڻیا کوردان هاتبوو دان ب مه‌رحه‌کی کو زه‌ره‌را نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب تیدا نه‌بیت^(۳).

لی خالا ب مه‌ترسی خالا (ب) دناڤ ئارمانجیڻ گه‌ه‌شتن بو مه‌ره‌می بوو، کو تیدا ئارمانجا خۆ هوسا دیارکریبوون: "زالبوون لسه‌ر سیاسه‌تا ده‌وله‌تی و داموده‌زگایێڻ وئ". کو مایتیکنه‌کا ئاشکرا بوو د سیاسه‌تا ده‌وله‌تییدا^(۴). پشتی مرنا مه‌له‌ک فه‌یسه‌ل ل سالا ۱۹۳۳، پتر مه‌جال بو فی کۆمی فه‌بوو کو مای خۆ د سیاسه‌تا ولاتییدا بکه‌ت؛ چونکی مه‌له‌ک فه‌یسه‌ل شیابوو، ب تمامی ده‌سه‌لاتا خۆ لسه‌ر ئه‌فسه‌راندنا بسه‌پینیت^(۵).

(۱) الخطاب: المصدر السابق، ص ۱۴۲.

(۲) فاضل البراک: دور الجيش العراقي في الحكومة دفاع الوطني والعرب مع بريطانيا سنة ۱۹۴۱ (بغداد، ۱۹۷۹)، ص ۱۵۲.

(۳) الخطاب: المصدر السابق، ص ۱۴۸.

(۴) المصدر نفسه، ۱۴۸.

(۵) فاضل حسین و أخرون: تاريخ العراق المعاصر، (بغداد، ۱۹۸۰)، ص ۸۷.

مهحموود سهلمان

فاهمى سهعيد

كامل شهيب

سهلاحهدين نهلسهباغ

ههروهسا نهف كومه شيا، هندهك كومه ئين جه ماوهرى زى ل دور خو كومه كهت و
تشتى سهرنجراكيش نهو بوو كو، نهته وه په ريسين عه ره ب دچوار چووقى دينيدا، دهرباز
نه دبوون و ب نيك بزاف دزانين وهكو پشكدارى د دامه زانندا (الميتم الاسلامى) و
(جمعيه الشبان المسلمين) دا.^(١) ههروهسا نهف ريخراوه دويقدا شيا، ل روودانين پاش
كوده تايا ١٩٣٦ ى رولكهى بهرچاف ببينن.^(٢)

(١) الخطاب: المصدر السابق، ص ١٤٩.

(٢) نزار توفيق سلطان الحسو: الصراع على السلطة في العراق الملكي دراسة تحليلية في الادوار و
السياسة، (بغداد، ١٩٨٤)، ص ١٢٩.

ب - كوما تهوفيق حسين:

تهوفيق حسين ئەفسەرەكی لەشكری و ماموستایێ جوگرافی و میژوويا لەشكری بوو، كۆمهكا سیاسی پشتی سالا ۱۹۳۳ ى دناڤ لەشكریدا چيكریوو، یی داخبار بوو ب بزافا كهمال ئەتاتوركى و دگەل هندى داخازا كۆمەلا ئىسلامى زى دكر. د بىر و بۆچوون و وانين خۆدا، دژى شۆرشا عەرەبان دژى ئوسمانيان بوو و ب هەقالبەندين كۆلۇنياليزما بەريتانى د دانان^(۱).

هەر وەسا بىروباوەرین وى ئەو بوون كو پیدڤيه رېڤڤخستنهكا سیاسی دناڤ لەشكریدا پەيدا ببيت؛ چونكى ئەركى نىشتيمانى و كاودانى ولاتى فى ئىكى دخوازيت. هژمارا ئەفسەرین پشكدار دناڤ فى كوميڤدا ل سالا ۱۹۳۴ ى گەهسته هەفتى كەسان. لى ژيى فى كومي زۆر نەكيشا، و ئەندامین وى بەلاڤ بوون و پراڤيا وان گەهسته كوما نەتەوهى كو سەلاحەدين ئەلسەباغ و فەهەمى سەعيد رېبەراتيا وى دكر^(۲).

ج - كوما بەكر صدقى:

بەكر صدقى ئەفسەرەكی خودان شيان و بەرچاڤ بوو د لەشكرى عيراقيدا، و ب رەگەز كورد بوو^(۳). لى چ خزمەت بۆ كوردان، ژى نەهاته ديتن، پشتی سەركوتكرنا بزافا نەستوريان ل سالا ۱۹۳۳^(۴)، و بزافا هۆزین فوراتا نافەراست ل سالا ۱۹۳۵^(۵)، پتر رولى وى ديار بوو. ئەفسەرین نە عەرەب يان ئەويڤ عيراقچيهتى دكرن خو ژى نيزيك دكرن، تايبەت ئەويڤ داخبار ب كەسايەتيا وى. ژلايهكى ديفه بەكر صدقى ل دەرڤهى

(۱) الخطاب: المصدر السابق، ص ۱۵۱.

(۲) المصدر نفسه، ص ۱۵۱.

(۳) محمود شبيب: بكر صدقى انقلابه العاصف، (بغداد، ۱۹۹۲)، ص ۱۳.

(۴) ا.م. منتشا شفيلى: العراق فى سنوات الانتداب البريطانى، ت. هاشم صالح التكريتى (بغداد، ۱۹۸۷)، ص ۳۷۲.

(۵) ادیشاوتى، أيف، بينروز: العراق دراسة فى علاقاته الخارجيه وتطوراته الداخليه، ت. عبدالمجيب حسيب القيسي، ج ۱، (م.د، ۱۹۸۹)، ص ۱۶۶.

كاری فهرمی، رهفتارهكا باش و ههفالانه دگهل ئهفسهراندا ههبوو، و ئهف كاری وی بوو
ئهگهرا كو گهلهك ئهفسهر خو نیزیکی وی بکهن^(۱).

ب دروستی ریکخستننهكا ب نافی بهکر سدقی دناف لهشکریدا نهبوو. بهلکو ب تنی
کومهكا ئهفسهران بوون کو ب گهلهك ئهگهران ب ئیک فه دگریدای بوون. پشتی
گههشتنا بهکر سدقی بو نافی ریزین (جماعه الاهالی) و رابوونا وی ب کودهتایا سالا
۱۹۳۶^(۲)، نفیسه رین نهتهوهییین عه ره ب زور هیرش کر نه سهر و ههتا نهوژی ئهف
هیرشه د بهردهوامن^(۳)؛ چونکی بهکر سدقی نه مرؤفهکی ناسیونالیستی عه ره ب بوو^(۴).
بهلکو دگهل ئهفسه رین دی مینا فهووزی حسین و کومهكا دی دروشمین هه ریمی بلند
کریوون.

ب رهنگهکی گشتی پهیدا بوونا ریکخستنن سیاسی دناف لهشکر عیراقیدا، ژبلی
هندی کو ره و ریشالین وی د زفرنه کاری سیاسی ئهفسه رین لهشکر دناف سوپایی
نوسمانیدا، دگهل هندیدا ژی پتر د داخبار بووینه ب بزافین ناتاتورک و رزا شاهی، و
لاسییکرنا رولی وان بوویه د لهیزتنا رولی سیاسی د سهکر دایه تیکرنا ولاتیدا، و بوونه
ئهگهرا کو لهشکر د ئهرك و نارمانجا خو یا سه رهکی ب دوور ب کهفیت و کاره ساته کا
مهزن بو ولاتی ب دیاری بینیت.

---

(۱) البراک: المصدر السابق، ص ۱۶۲.

(۲) الوکیل: المصدر السابق، ص ۱۶۵.

(۳) "جرجیس فتح الله: "مجاور معه عن رشید عالی گیلانی و بکر صدقی"، جریده خبات، العدد
(۱۰۲۱)، اربیل ۲۰/۴/۲۰۰۱، ص ۷.

(۴) حازم المفتی: العراق بین عهدین یاسین الهاشمی و بکر صدقی، قدم له عماد عبدالسلام رؤوف
(بغداد، ۱۹۹۰)، ص ۸۶.

پشکا دووهم:

گه شه کرنا دهوری له شکرى د کاروبارى سياسيدا:

نه سروشتى بوونا پیکهاتا جوگرافى و رهگهزى د عیراقيدا، و نهو کيشه و گرفتاریین چه کدارانه کو د عیراقيدا روى داین، ههروهسا، مرنا مهلك فهيسهل کو دسه لاته کا ب هیز لسهر له شکرى و نهفسهران هه بوويه، و فالاتيا جهی وی، و گه شه کرنا پیگه هشتنا له شکرى، زمينه هاته خووش کرن کو ب رهنگه کى کارى و کاریگهر دهستیوهردانى د کاروبارى سياسى و نافخویى ولاتیدا بکهن، زلايه کى ديقه، حکومهتا عراقى ژى یا گونه هباره د شه کرنا دهرفه تى بو له شکرى د قى مایتيکرنیدا؛ چونكى ل جهی چاره سه کرنا کيشین نافخویى ب ریکه کا سياسى و ناشتیانه، پهنا بره بهر ریکین له شکرى و فیرى خوینی کرن و دویف مه ته لا کوردی له شکر بوو گورگى دهف ب خوین، و نییدی ب زحمهت بوو کو جاره کا دی بهیته کونترول کرن، و سه رهنجام نهف دهستیوهردانا له شکرى ب کوده تا یا سالا ۱۹۳۶ گه هشته لوتکا مایتيکرنی.

۱- مایتيکرن له شکرى د شوړشا بارزان دا ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲:

بهرى شوړشا بارزان ژیر سه رکردایه تیا شیخ نه حمه دى بارزانى دهست پی بکهت، حکومهتا بهریتانیا و عیراقى هندک نه خووشی دناقبه را بارزانیان و هوزین ره خو رویدا چیکرن^(۱)، و ب قى بیانوووی و هندک بیانووویین دیتر، بارزانى گونه هبارکرن کو یین ژ یاسای لادای و دژى حکومه تى راوه ستیاین^(۲)، ده می کو گف توگو بو چاره سه ریا کیشی د بهر دهوام بوون، عه قید برقى بهگ فه رماندى فه و جا (بلى)، بهرى کو کيشه ب ریکین ناشتیانه چاره سه ربین، هیرش بره سه ر بارزان داکو ب ریکا چه کی و زورداریا له شکرى، کیشا بارزان چاره سه ر بکهت^(۳)، دده مه کیدا کو نه فه نه رکى پولیسى نافخویى بوو، و دفیا نهف کيشه ب ریکین یاسای هاتبا چاره سه رکرن، هیرشا برقى بهگى بو سه ر بارزان

(۱) مسعود بارزانى: بارزانى و بزوتنه وهى رزگاربخوازی کورد ۱۹۳۱ — ۱۹۵۸ (دهوک، ۱۹۹۸)، ص ۲۵.

(۲) عبدالرزاق الحسنى: تاریخ الوزارات العراقیه، (بیروت، ۱۹۸۲)، ط ۶، ج ۳، ص ۱۸۷.

(۳) بارزانى: المصدر السابق، ص ۲۶.

ل کانوونا ئیکۆ ل ساللا ١٩٣١^(١)، دەستپۆەردانهکا روون و ئاشکرایا لەشکری د چارهسەرکرن کیشین نافخوین سیاسیدا بوو، ئەلبەتە ئەفەژێ دزفریتەفە بۆ بیروبۆچوونین هسکباوهرانهیین کاربهدهستین عیراقی یین وی سەردهمی، مینا جهمیل مهدهفەعی، جهعفر عهسکەری، تاها هاشمی و بهکر سدقی کو ب پیکین لەشکری و چهکی، ئاریشین نافخویی چارهسەردکرن.

دوێفدا دەست تپۆەردانا لەشکری بەریتانی ب چهکی گران و فرۆکافه^(٢)، کیشا بارزان هیشتا ئالوزتر لیکر و بوو ئەگەر کو دەستی لەشکری بۆ ناف کاروباری سیاسی و کارین دوور ژ ئەرکی وان بهیتە فەکرن.

دەست تپۆەردانا لەشکری د کاروباری بارزاندا دزفریتەفە بۆ، لاوازی هۆزین کوردین دژی بزافا رزگارچووازا نەتەوهییا کورد کو ژلایی عیراقی فە دژی بارزانیا هاتبوونە هاندان، لی د لیدانا فی بزاقیدا د سەرکەفتی نەبوون، و بی دەسلاتیا پولیس و هیزین دەفهری بۆ بهرسینگ گرتنا بارزانیا. بهیزبوونا شهپرکهزین بارزانی و بلند بوونا مورالا وان ب ریبهرایهتیا شیخ ئەحمەدی بارزانی و ژیر سەرکردایهتیا بی وینەیا سەرکردهیهکی لاوی لەشکری مهیدانی، کو ئەو ژێ مستهفا بارزانی بوو. دوێفدا هەتا لەشکری عیراقی ژێ نەشیا کیشی چارهسەر بکەت، لەورا ل جهی چارهسەرکرن کیشی ب رنکهکی لوجیکی و مرۆفانه، دەستی لەشکری بەریتانیا ژێ هاته د ناف کیشیدا، و ل دووماهی حکومەت و لەشکری عیراقی چالاکیهکا وەسا د دەفهریدا کر کو هەست دهاته کرن، لەشکری دژی هیز و مهترسیهکا بیانی شهپری دکەت.

٢ - مایتیکرن د بزاقا نەستوریاندا ١٩٣٣:

دیاربوون و هەست ب هیزی کرنی ل جهم لەشکری عیراقی، بو رولی لەشکری د سەرکوئکرنا فی بزاقی د زفریتەفە، کیشا نەستوریان پستی شهپری جیهانیی ئیکۆ ددەفهریدا خورت بیوو، ئەف نەستوریه د بنههتدا خەلکی وان دەفهران بوون کو دکەفتنه سەر هیلا بروکسل ئانکو دناف سنوورین تورکیادا، و پرانیا وان بی جه و وار بوون د ناف دهولهتا نویدا. بهریتانیا ژێ سوزا خو بهرانبهەر وان بجه نهئینابوو، لەورا ب

(١) البارزانی: امصدر السابق، ص ٢٦.

(٢) عزیز الحاج: القضية الكردية في العشرينات، (بغداد، ١٩٨٥)، ط ٢، ص ١٢٠.

ھاریکاریا فرھنسا ل ئاھا سوریی ل سنووری پېشاپوری (فیشخابور) دھربازی ناف
سنووری عیراقی بوون و دەست بھەر چھند گوند و بنگھھین لھشکری داگرتن^(۱).

چارھکادی بۇ چارھسھرکرنای کیشی، حکومھتا عیراقی ریکین لھشکری ھلبژارتن
و بھکر سدھی وھکو سھرکردی لھشکری بۇ چارھسھرکرنای کیشی ھاتھ راسپاردن کو
فی بزافی ب توندی سھرکوت بکھت^(۲).

ھیزین لھشکری شیان دفان شھراندای ب سھرکھفن و ھیزین نھستوریان تیک
بشکینن و د نھنجامدای چارھکادی دھسھلاتا حکومھتی بۇ سھر دھفھری بزفرینن^(۳).

نھگھری سھرکھیی فی دھستیوھردانی دزفریتھ فھ بۇ ناکوکی دنافبھرا دھسھلاتا
نھفسھرین عیراقی و بھریتانی. نھفسھرین عیراقی وھسا ھھست دکرن کو دھستی
بھریتانیا دکیشیدا ھھیھ، لھورا لھشکری عیراقی دفیان کاریگھریا شیانا خویا لھشکری
نیشا بدھن، و پشتی فی سھرکھفتنی زی، ھندھ گھرم بوون کو بنگھھی نھسمانی مھلکی
ل موپسل بوردومان کرن^(۴)، و بوونھ نھگھر کو نھخوشی دنافبھرا ھھردوو دھسھلاتادا
مھزن ببیت.

۳ - رولی لھشکری د سھرکوتکرنای بزافا ھوزین فوراتا نافھراستدای ۱۹۳۵:

پھرلھمان و پارتین سیاسی نھشیان ئوپوزوسیونھکا دروست د پھرلھمانیدا چی
بکھن^(۵)، و ب ریکین یاسایی زی چ ئیکی ژ کابینین وھزارھتا ژ کار نھھاتنھ لادان، لھورا
ب گھلھک ریکین دیتر بزاف کرن کو لایی بھرامبھر ژ دھسھلاتی لابدھن. ھھروھسا
داخوازا ھاریکاریا یاسین ھاشمی و حکمھت سلیمان و رھشید عالی گھیلانی ژ ھوزین
لایھنگیرین خۇ بۇ ئیخستنا کابینا عھلی جھودھت نھیوبی (۱۹۳۴ - ۱۹۳۵) و کابینا جھمیل
مھدھفھعی یا سییی ل (ئادارا ۱۹۳۵)، ری بو مایتیکرنا ھوزین عیراقی دکاروباری سیاسیدا
خۇش کرن^(۶)، و دھنجامدای لایھنی دیتر زی ئانکو عھلی جھودھت نھیوبی و جھمیل

(۱) عبدالرزاق الحسنی: تاریخ العراق السياسي الحديث، (بغداد، ۱۹۸۹)، ط ۷، ج ۳، ص ۳۲۶.

(۲) صفاء عبدالوهاب المبارك: انقلاب سنة ۱۹۳۶ في العراق مهادته و احداثه و نتاجه رسالة ماجستير غير منشوره، قدمت الي مكتبة الاداب جامعة بغداد، (بغداد، ۱۹۷۳)، ص ۴۰.

(۳) الحيدري: المصدر السابق، ص ۳۶۳.

(۴) الخطاب: المصدر السابق، ص ۱۵۸.

(۵) البراك: المصدر السابق، ص ۵۵.

(۶) الحسنی: تاریخ العراق السياسي الحديث...، ص ۱۳۶ - ۱۳۷.

رهشید عالی گهیلانی

جه عهفر عهسكهری

مهدهعی ژى داخواز ژ هۆزین لایهنگیرین خو کرن کو دژی کابینا یاسین هاشمی
رپهپرن^(۱).

د بزاقین نیکه مین هۆزاند لئهشکری عیراقی مای خۆ تینهکر، لی د بزاقین دژی
کابینا هاشمیدا، لهشکری عیراقی ههفت سه رهلدانین هۆزان ل (رمیشه) و (سوق
الشیوخ) و (الناصریه) و (باززان) و (شنگار) و (الدیوانیه) سه رکوت کرن^(۲). ب فی
رهنگی چارهکا دی ژیر سه رکردایه تیا بهکر سدقی^(۳)، لهشکری رولهکی نه یاسایی دیت، و
رولی وان پتر بلند و بهرچاق بوو، و زهمینه ئاماده بوو، کو فی جاری هزرا خو د
دهسلاتا سیاسییدا بکهن. بزاقین هۆزان دکاروباری سیاسییدا ری خوشکهر بوو، ژ بو
دهستیوهردانا لهشکری د کاروباری سیاسییدا.

۴ - کو ده تیا بهکر سدقی ۱۹۳۶:

ململانهکا توند دناف حزبا (ئه لئاخا و دا)، ل سه ر پلا وهزارهتا نافخویی دناف کابینا
دووپیا یاسین هاشمی ل ۱۷ ی ئادارا ۱۹۳۵ ئ ژلایی رهشید عالی گهیلانی و حکمهت

(۱) الحسو: المصدر السابق، ص ۱۲۴.

(۲) الحسنى: تاريخ العراق السياسى الحديث...، ص ۱۴۲ - ۱۴۳.

(۳) جرالدى غورى: ثلاثة ملوك في العراق، ت سليم طه تكريتي (بغداد، ۱۹۹۰)، ط
۲، ص ۱۵۹.

ياسين هاشمی

بهكر سدقی

لدویف پیلانا بهکر سدقی بۆ کودهتایی دارشتی، سوپا هاتبوو دامهزراندن. چنکی ئەف مناوره د سالانه بوون فان بزافا چ گومان بۆ کهسی پهیدا نه دکرن. بهکر سدقی ل ۲۶ ی چریا دووی چوو جهلهولا و بهله درۆز و دگهل عهبدوئلهتيف نوری پلانا کودهتایی دارشتن، مینا دهمژمیرا سفر و چاپکرنا بهیاناما ب ئیمزا بهکر سدقی فهماندی "هیزا نیشتمانییا چاکسازی"، کو دا بریکا فروکا لسهر ئەسمانی بهغدا هینه بژاندن، ههروهسا نامهیهك هاته نامادهکرن کو دا ژلایی عهبدوئلهتيف نوری بۆ مهلك فهیسهل هیته هنارتن و دا داخووازا لادانا یاسین هاشمی و دامهزراندنا کابینا نوی ژلایی حکمهت سلیمان کهت^(۱).

دهمی مناورا لهشکری ل رۆژههلاتا بهغدا، ل سپیدهیا ۲۹ ی چریا ئیکی^(۲)، ل دهمژمیر ههشت و نیف بهکر سدقی ب هاریکاریا عهبدوئلهتيف نوری، و بههائه دین نوری، و محهمد عهلی جهواد^(۳)، لهشکر بهرهف بهغدا رهوانهکرن، و سی فروکا ژی بهیاننامه لسهر ئەسمانی بهغدا بهلافه کرن، هندهک ئەفسهران ژی ئەف بهیاننامه ل

(۱) المفق: المصدر السابق، ص ۹۰.

(۲) الحسني: تاريخ الوزارات العراقية...، ج ۴، ص ۲۰۵.

(۳) محهمد عهلی جهواد، فهماندی هیزا ههواييا عیراقی بوو و ههفالی نیزیکی بهکر سدقی برو و دگهلدا هاته کوشتن. بۆ زانینا پتر بنیره: احمد فوزی: أشهر اغتیالات...، ص ۱۰۹.

سەر فەرمانبەرین ریفه به ریڤ میری بژاندن و وینین وئ گه هشتنه وهزیران ژى و
روسته م حهیدەر سه رۆکئ دیوانا مه لکی وینه به ک بو مه لکی بر^(١).

یاسین هاشمی ب تیله فونئ په یوهندی ب به کر سدقی کر، ئ نه شیا وی رازی بکه تن.
به کر سدقی ب تیله فونئ ملکه چی و وهفاداریا خو بو مه لکی راگه هاند و داخواز ژئ کر
کو یاسین هاشمی دهست زکار بکیشیت^(٢). مه لک فهیسه ل هاشمی داخواز کره ل جه م
خو، ئ یاسین هاشمی مه لک گونه بهار کر کو وی دهست دگه ل کوده تاییدا ههیه^(٣). دقئ
کۆمبوونیدا بالۆیزئ به ریتانیا ئارچیبالد کلارک دگه ل چه ند ئه فسه ریڤ به ریتانی ژى
ئاماده ببوون، و دزانین کو به رخۆدان یا ژخویه^(٤).

پشتی سئ ده مژمیڤان ل سهر دانا هوشداریی، کوده تاجییان ل ده مژمیڤان یازده و
نیف ب فروکا باره گایی ئه نجوومه نی وهزیران و ئه نجوومه نا نیشتیمانی و ریفه به ریا
پوستئ بومبه بارانکر و بومبه ک ژى ب ناف ئافا دجله ی که فت^(٥).

سه ره نجام ههر وئ رۆژئ کوده تاجییان یاسین هاشمی نه چار کرن کو دهست ژ
سه رۆک وهزیری به ریده ت^(٦)، و مه لک غازی ژى نه چار کرن کو فه رمانا دامه زراندا
کابینا نۆی ب سه رۆکاتیا حکمه ت سلیمان ده ربیخیت^(٧)، کو کابینا نۆی ژفان وهزیران
بیکه اتبوو: جه عفه ر ئه بوئه لته من، سالح ئه لجه بر، ناجی ئه لئه سیل، کامل جادرچی،
عه بدولله تیف نوری و یوسف ئیراهیم^(٨). ب فی رهنگی لایه نی هه ریمی (عیراقچی) ل
عیراقی ده سه لات وه رگرت.

(١) ومیض جمال عمر نظمي و آخرون: تاریخ العراق السياسي الحديث، (بغداد، د.
ت)، ص ١٨٧.

(٢) المفقئ: المصدر السابق، ص ٩٣.

(٣) فواد حسین الوکیل: جماعة الأهالي في العراق، ط ٣، (بغداد، ١٩٦٨)، ص ٣٧٦.

(٤) الحسنی: تاریخ الوزارات العراقیه...، ج ٤، ص ٢١٢.

(٥) الحسنی: تاریخ العراق السياسي الحديث...، ج ٣، ص ١٥٣.

(٦) الحسنی: تاریخ الوزارات العراقیه...، ج ٤، ص ٢١٥.

(٧) عبدالدرجی: المصدر السابق، ص ٤٣١ - ٤٣٢.

(٨) عبدالرزاق عبدالدرجی: جعفر ابوالتمن و دوره في الحركة الوطنية العراقية ١٩٠٨ -
١٩٤٥، ط ٢، (بغداد، ١٩٨٠)، ص ٤٣١ - ٤٣٢.

ژ چەپ بۇ راست: ياسين هاشمی، مەلك غازی، محەمەد ئەمىن زەكى

جەغفەر عەسكەرى وەزىرئى بەرگرئى بزاڤ كر كو دژە كودەتايەكئ سازبەدت، ئى بىلانا وى ئاشكرا بوو و ل نىزىك روپبارئى وەزىرئى هاتە كوشتن^(۱). بەكر سدقى دەمژمىر ۴ ى ئىفارى گەهشە بەغدا، و لەشكرى دناڤ شەقامئ ئەلرەشىددا بو پشنگىريا كودەتايئ خۇپئشاندا نەك كرن^(۲).

كودەتايە بەكر سدقى، ئىكەم كودەتايە لەشكرى دناڤ ولاتئ عەرەبىدا دەپتە هژمارتن كو لەشكر پئ رابىت^(۳)، سىاسەتا شوفىنئانەيا ياسين هاشمی و رپبازا وىيا دىكتاتورانە، كو رئ خۇشكرنەك بوو بو بزاڤئىن هوزان دژى حكومەتئ، بوو ئەگەر كو دەرگەھ بو لەشكرى ژى بەپتە فەكرن، كو وەكو هیزەكا مەزن و چارەنقىساز، دەستپوەردانئ د هەموو كاروبارئىن نافخوى و سىياسىدا بكەتن.

ب فى رەنگى مائىكنا لەشكرى گەهشە لوتكى، و سىاسەتا خۇ يا لەشكرى د چوار چووفئ رىڤەبەرنا ولاتىدا ب كارئىنان، و ئەنجامئىن زۆر نالەبارئىن ئايەندەپەكا تارى و خويناوى ل پئشيا ولاتى دانان.

(۱) فوزى: المصدر السابق، ص ۶۷؛ المفقى: المصدر السابق، ص ۹۷.

(۲) المفقى: المصدر السابق، ص ۹۹.

(۳) فتح الله: المصدر السابق، ص ۷.

بەکر سەدقی ل ۱۰ ی ئابا ۱۹۳۷، رۆژەگە بەری کوشتەنای ل موسل

باری نائاسایی و نەسروشتییی ولاتی عێراقی کول سالای ۱۹۲۱ ھاتبوو دامەزراندن و ژ بو پاراستنا بەرزەوھەندیین کۆلۆنیالیزم بەریتانی ھاتبوو چێکرن. ھەر زوی ناکوکی دناقبەرا باب و کوراندا دیاربوو و سەرەنجام دفی مەملانیدا، چەندین جارا لەشکر د کونترولا وان دەرچوو، و ئاکامین مەترسناک ب دیشە ھاتن.

دامەزراوھییین نەکاریگەرین دەولەتا عێراقی مینا پەرمان و کابینا وەزیران و ژیانا حزبایەتی د عێراقیدا مەملانەکا نەشەریف پەیداکر، و د ئەنجامدا چەندین پێکین نایاسایی بو ئیخستنا دەسلاتی ھاتنە فەدیتن، مینا ئازاندنا ھۆزان و ھاندانا لەشکری بو دەست تیوھردان د کاروباری ولاتیدا.

باری نەئارامی عێراقی و سەرھلدان و بزافین بەردەوام، ھیدی ھیدی زەمینە بو دەستیوھردنا لەشکری د کاروباری ولاتیدا خۆشکر، مینا بزافا نەستورییان و سەرھلدان ھۆزان ل کوردستان و نافەراستا عێراقی، و یا ھەمووا ژ ترسناکتر، سیاسەت و سروشتی کاربەدەستین عێراقی کول قوتابخانین لەشکریدا فیری سیاسەت ببوون، پتر ری خۆشکەر بوون ژ بو دەستیوھردانەکا کاریگەر د کاروباری نافخویی و سیاسەتا ولاتیدا.

كوردىن ئىكەتيا سۆقييت

نقىسنا: شىرىن ئاكىنر

وەرگىران و دويشچوون و نقىسنا دەھمەنا: دكتور ەلى تەتەر نىروھىي^(۱)

پىشەكى:

دناف كوردىن سۆقييتدا، زانا و نقىسەرپىن مەزن رابووينە و گەلەك پەرتووك ل دۆر كوردان نقىسىنە، و ھىمارەكا باشا فان پەرتووكان زى بۇ سەر زمانىن دىتر ھاتىنە وەرگىران، و ھەردەم نقىسىن ل دۆر كوردىن قەققازيا و ئىكەتيا سۆقييت يا بەرى، ب رەنگەكى گشتى بۇ دەفەرپىن دىترپىن كوردستانى د بالكىش بووينە

د سەردەمى ستالىنىدا زىانەكا مەزن ب كوردان كەفت، نەمازە ئەو كوردىن كول جەپىن وان ل سەردەمى سەرۆكى سۆقييتى ستالىنى بۇ دەفەرپىن دوورپىن سىرىيا و ئاسيا نافەراست ھاتىنە قەگواسستن. بەروفازى گەلپىن دىتر كو ھندەك دەستكەفت ب دەستفەئىنابوون، كوردىن سۆقييت مينا كوردىن پارچىن دىترپىن كوردستانى تووشى دوورئىخستن و مالوئىرانى بوون، و ھەتا ل ھندەك دەفەرپىن مينا كۆمارا ئازەربايجانى زى ب سىياسەتەكا شۆفىنى تووشى تورككرنى ھاتن و ھىمارا وان سال بۇ سالى د نافى كۆمارىدا كىم دبوون، و د نافى ئازەرباندا دەھتە تۈاندن.

ب مخابنىقە ئايدولۇجىپىن نىف نەتەوھىي چ چىنايەتى و چ ئايىنى بن، ھەردەم كورد چەوساندىنە و نەھىلاينە كو تەناھىي ب خۇفە بىنن. پەيدابوونا ھزر و ئايدولۇجيا ناسيونالىستى زى ل دەفەرپىن رۆژھەلاتى و قەققازيا، بوو ئەگەر كو كارەساتا كوردان پتر لى بەھىت و ل ھندەك دەفەرا بەھىنە بنرپىن. لەورا ب فەكۆلىنا ل دۆر كاودانى كوردىن سۆقييت و كوردىن پارچىن دىتر چ ل سەردەمى حكومەتىن نەتەوھىي يان زى نىشتىماتى يان زى ئىسلامى، زۆر خويا دبىت، كو ژ بلى رىكا رزگارىي

(۱) ل گوڧارا مەتىن ژمارە (۱۲۹ – ۱۳۰) ل چرىا ئىكى و دووى ۲۰۰۲ ھاتى بەلاڧكرن.

بئەمەلا خودان بەرھەمئەن جەلیل

و سەر بە خۆیی و گرتنا ریکەکا جودا و جیاواز ل بەرسینگى خۆ، کورد تەنا نابن و کیشا وان ناھیتە چارەسەرکرن، نەمازە دگەل فان خودان ھزرین رۆژھەلاتیدا!
 خانم شیرین ئاکینر، کو ب رەگەز کچا دیپلۆماتەکی بەنگالییە، خواندنا خۆ ل ھندستان، ھولەندا، ئیکەتیا سۆفییت و بەریتانیا ب دووماھی ئینایە و ل زانکۆیا لەندەن پلا دکتۆرایى وەرگرتیە و مامۆستایە ل وئ زانکۆیى، و سەبارەت ب زمان و ئادابى مللەتین نەرووسی ل ئیکەتیا سۆفییت یا بەرى وانا دبیریت.
 دکتۆر شیرین پەرتووگەک ل دۆر (۹۳) مللەتین موسلمان و (۱۷) گەلین تورکین نە موسلمان ل سۆفییت ب نافى (Islamic peoples of Soviet union with an Appendix on the non-Muslim Turkic peoples of Soviet union)
 نھیسە، کو ئیک ژ فان (۹۳) مللەتین موسلمان، کوردن. نھیسەرى نە ب تنى ل سەر کوردین موسلمان نھیسە بەلکو پویتەکی زۆر دایە کوردین ئیزدی ژى و ھندەک زانیاری و نامارین زۆر باش دایە دەست. ل دەستپیکى کورد دایە نیاسین و ل دویقدا چووہە د ناف بابەتیدا، کو مە ژى بیى دەستکاری وەرگیرایە سەر زمانى کوردی.

كورد:

ناڤی گشتی ب زمانی وان ب خو، کورمانجه لی لقهك زی خو ب سوران ناف دبهن، هندهك زی ناڤین هۆزهکی ب کار دئینن، ب زمانی رووسی (کوردی) دهینه ناف برن.

۱- کورتیا میثروویی:

كورد نهته وهیهکی ئیرانی زمانین پۆژههلاتا ناڤینن. ولاتی سهرهکیی وان كوردستانه كو د ناڤهرا ئیران، عیراق، توركیا و سورییدا هاتیه پشك كرن. ههتا دهستیكا سهدی دهی هژمارهكا كوردان ل ههفقازیا ئاكنجی بوون، بنه مالهكا كوردان ب ناڤی (شه دادیین دووین) ل سه دین دهی تا دوازدی لسه دهقه رین د ناڤهرا رویبارین (كورا) و (ئاراس) فه رمانه رویی دكرن^(۱). ههتا دهستیكا سهدی دهی گروپهکی دییی كوردان بو پۆژههلاتی هاتنه ههگوهاستن و لاییی دییی ده ریا قهزوبین ئاكنجی بوون^(۲). لی كۆچیكرنا مهزنا كوردان بو قی دهقه ری لسه رده مهکی درهنگتر، ئانكو سهرده می حكومهتا شاه عه باسی ل سه دی هه قدی، چی بوویه^(۳)، و جهی ئاكنجی بوونا وان ناڤی

- (۱) ل دهقرا ئاران كو دكه قیته باكووری رویباری ئاراس، كوردان ل سالا ۳۴۰ ئ كۆچی ۱۰۹۱ ئ زاییی حكومهت ك ژیر سه رۆكاتیا محمه د بن شه داد بن قورطق (كوردك) دامه زراندا كو تا سالا ۵۹۵ ئ كۆچی ۱۱۹۸ ئ زاییی یا به رده وام بوو. جمال رشید احمد: لقاء الكورد و الآن فی بلاد الباب و شیروان، ط ۲، دار ئاراس، مطبعة التربية، (ارییل، ۲۰۰۱)، ص ۲۵۳ و مابعدها: رشید یاسمی: كرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، شركت چاپخانه تابان، (تهران، بی. تا)، ص ۱۸۲. د وی سه رده میدا ره گهزی كورد ل گهنج و سه رانه ری ئاران و پشكه ك ژ نهرمه نستانی و گورجستانی، جوړه نه شرافیه تهك دهاته هه ژمارتن، ل به رده ع و تفلیس زی كورد خودان نا و دهنگه ك باش بوون، و هژمارا كوردان د وی سه رده میدا ل تفلیس زی زور بوویه، ل به رده ع هژمارا وان هندا زور بوویه كو دهروازه کی باژیری ب ناڤی كوردان دهاته نا برن. عبدالحسین زرینگوب: پیر گنج در جستجوی ناكجا آباد درباره زندگی آثار و اندیشه نظامی، (تهران، ۱۳۷۹)، چ ۴، ص ۱۵.
- (۲) بو وینه د سه رده می حكومهتا غه زنه ویاندا، ل سه دی دهی زاییی هژمارا كوردان ل خوراسانی هنده یا زور بوویه كو قی حكومه تی د گه لهك شه راندا پشتا خو ب كوردان گری ددا. بنیره: خواجه ابو الفضل محمد بن حسین بیهقی دبیر: تاریخ بیهقی، بكوشش خلیل خطیب رهبر، (تهران، ۱۳۷۸)، ج ۲، ص ۷۲۰ - ۷۲۱.
- (۳) شاه عه باسی سه قهوی (۱۵۸۷ - ۱۶۲۹) ل دهستیكا سه دی هه قدی، نیزیکی ۱۵ هزار مالیی كوردان هه گوهاستنه خوراسانی بو به رسینگگرتنا هیرشین ئوزبه كان و بو دور كونا مه ترسیا وان لسه ر خوراسانی، ههروه سا بو هندی پدیوه ندییا وان ب دهوله تا عوسمانیقه نه هیلیت. نهو نهو كورد ل باكووری خوراسانا ئیرانی د ئاكنجینه نه مازه ل دهق رین (سه ره خس، ده ره گهز، قوچان، بجنورد و شیروان). بابا مردوخ روحانی: تاریخ مشاهیر كرد امراء و خاندانها، بخش ۲. جلد ۳، به كوشش ماجد مردوخ روحانی، (تهران، ۱۳۷۱)، ص ۴۸۳.

كوردستانا خوراسانى ب خۇفە گرت^(۱). گومان دهیته كرن كو ل نافهراستا سهدى نوزدى ل فى دهفهري، كوچكرنا كوردان بهرف باكوور بو توركمه نستانى دست پى كربت^(۲). كوردان چ جارا دهولهتهكا ئيگرتى ژ خو دانهمه زرانديبون، بهلكو ب رهنكى فدراسيونين هوزين سهربه خو مابوون. ل سهدى چواردى تا ههژدى، ب نافه ملكهچى ئيران و عوسمانى بوون. ل سهدى نوزدى ب بهرفه هبونا ناخا ژير كونتروللا روسيا بهرفه روزهلاتى و باشوورى، كورد زى هيدى هيدى كهفتنه د ژير دهسهلاتا روسيادا. لدويش ريگهفتنا توركمه نچاي ل سالا ۱۸۲۸ ئ (۱۲۴۳ ه.ق) جهين ژير كونتروللا ئيرانى گههشتنه روسيا و كونگرا بهرلىنى ژى ناخا عوسمانيان ل فى دهفهري تهسليمى روسيا كرن. دهستنيشانكرنا سنوورى دناقهرا ئيران و روسيادا ل سالا ۱۸۹۳ (۱۳۱۰ ه.ق)، جارهكا ديتر ب سوڊى روسيا تمام بوو. نهف فراوانبون ناخا روسيا، جهى ئاكنجيبون كوردان زى ب خۇفە گرت. ب كوچكرنا كوردان ل جهين ديتر (د نافهرا سالىن ۱۸۵۶-۱۸۵۳ و ۱۸۷۸-۱۸۷۷ و ۱۹۱۸-۱۹۱۴)^(۳). كوردن زيدهتر، هاتنه ژيردهسهلاتا

-
- (۱) كوردستانا خوراسانى كو سهردهمى نادرشاهى نهفشار (۱۷۳۶ — ۱۷۴۷) ب نهگهرا هژمارا زورا كوردان و دهسهلاتا ميرين كورد بو دهفهري كوردنشينين خوراسانى، دهاته بكارئينان. نهف پهيقه د پهرتووكا (عالم آراى نادري) دا كود سهردهمى نادر شاهيدا هاتيه نفيسين هاتيه بكارئينان. بو وينه بنيره: محمد كاظم مروى وزير مرو: عالم آراى نادري، به تصحيح و با مقدمه و توضيحات و حواشى و فهرستها محمد امين رياحى، (۳ جلد)، (تهران، ۱۳۶۴)، ج ۱، ص ۶۰ — ۶۲.
- (۲) ل دويش ريگهفتنا (ناخال) ل ۱۲۹۹ كوچى ۱۲ تشرينا دووى ۱۸۸۱ زايىنى هندهك دهفهري كوردان كهفتنه ژير دهسهلاتا روسيا، وه كو دهفهرا چناران و فهروزي، كو كوردن توركمه نستانى پاشماين وان كورمانجين خوراسانيه كو خوهى مهزهبي شيعه. لهورا زى زوى تيگهلى جفاكى سوننه مهزهبين توركمه ن نه بوون. كلیم الله توحدي: حرکت تاريخى كرد به خراسان در دفاع از استقلال ايران، (مشهد، ۱۳۶۴)، ج ۲، ص ۴۳۲.
- (۳) سالىن ۱۸۵۶ — ۱۸۵۳ شهري قريم چينو د نافهرا روسيا قهيسهري و دهولهتا عوسمانيدا و دويشدا كوردان زى ژير سهروكاتيا ئيزدين شير پشكدارى تيدا كرن و پشتى شكهستنا شورشا كوردان، هژماره كا كوردان زى دهريزى روسيا بوون. سالا ۱۸۷۷ شهري دناقهرا روس و عوسمانيان چينو و كورد ژير سهركردايهتيا شيخ عوبهيدوللايى نههري دژى روسان بهشدارى فى شهري بوون، و هه ر ل وى سالى هسكسالى و خهلايى ل كوردستانى روى دا و ب نهگهرا شهري و برسى هژماره كا كوردان دهريزى روسيا بوون. مهبهست ژ سالىن ۱۹۱۴ — ۱۹۱۸ شهري جهاني ئيگه مه. دهريزى شورشا ئيزدين شير بنيره: جهليلي جليل: كورده كاني ئيمپراتوريه تي عوسمانى، وه گيراني كاوس قهفتان، دار الحريه، (بغداد، ۱۹۸۷).

شاهی و لهیستنا کوردین ئیزدی ل سوفییت

رووسیا. هژمارهکا کوردان ژى (پتر د نافبهرا سالیئ بیستان و سیهاندا) ل رووسیا بۆ ولاتین جیران مینا نهفغانستانى كۆچ کرن^(۱).

فى نهتهوهى ههتا سالیئ بیستان ژ سهدى بیستی ل سوفییت ژيانا كۆچهراتى و نیقهكۆچهراتى ههبوو. ههر هۆزهكى رییهكا تایبته و دیار بۆ زۆزان و گهرمیانین خو ههبوو، لى ل فییره ویشه نهچار بوون شیوازی ژيانا ئاكنجیبوونى بگرنه بهر، و د پرۆژی سوسیالیستیكرنا ئاخیدا پشكدار ببن. نهۆ پرانیا وان ل نافه كیلگههین سوسیالیستی^(۲)، ب چاندنى و پهزخودانكرنیقه د خهريكن (و جار جار ژى بهرازا خودان دكهن، لى ژ خوارنا گوشتى وان خو ددهنه پاش). كوردین گورجستانى شیوازی ژيانهكا دیتر ههیه؛ چونكى ل تفلیسى ل پایتهختى كۆمارى د ئاكنجینه و پرانیا وان ژى كریكارین پیشهسازینه.

(۱) پشقی حكومهتا ستالینى و گفاشتنا لسهر كوردان نهمازه پشقی شۆرشا ۱۹۲۵ ى و شۆرشا ناگرى ۱۹۲۷ - ۱۹۳۰، كومونىستا هژمارهكا مهزنا كوردان لسهر سنورى توركيا بۆ ناسیا نافهراست فهگواستن و هندهك ژ فان كوردان شیان خو بگههینه دهرقهی سوفییت.
(۲) نهۆ زهقیه ب (كولخوز kolkhoz) دهینه ناؤ برن و نامرازین بهرههه ئینانى و بهرههه و كارى وى ههموو یی ههفیشكه و كریكار ب دلخواز تیدا پشكدار دبن. بنیره: غلامرضا على بابائی: فرهنگ علوم سیاسى، (تهران، ۱۳۶۹)، چ ۲، ج ۱، ص ۶۲۶ - ۶۲۷.

بى گومان گەشتىن جفاكى كوردان ل سۇفۇيىت ل ئەرمەنستانىيە. ل وئىرى ناوهندا گەلەك ژ دەزگايىن كوردى، مينا چاپكرنا وەشانىن زمانى كوردى، لقا كوردىيا ئىكەتيا نقيسەرىن ئەرمەنستانى و لقا كوردىيا ئاكادىمىيا زانستىن ئەرمەنستانى لى ھەيە، كوردىن دەرفەيى ئەرمەنستانى دەرفەتەكا ھۇسا يا پىبار نىنە. كوردىن ئاكنجىيىن توركمەنستانى وەسا ب لەز دگەل جفاكى توركمەنا ئىكرەنگ بووينە، يان دىن، كو نھو ھندەك ژ وان، ھەتا ھو ب خو ژى ناسناما خو ب توركمەن دزانن.

دەفەرەكا كوردنشىن ل سالا ۱۹۲۳ ئ (ب ناوهندا لاجىين)^(۱)، ل كۇمارا ئازەربايجانى ھاتە دانان، لى ل دويۇدا ھاتە ھەلۈەشاندىن. سالا ۱۹۱۴ ئ ھندەك كورد ب تاوانىن نەديار ل قەققازيا بو ناسيا نافەرەست، قرقىزستانى و قەزاقستانى ھاتنە دوورئىخست^(۲)، و ھەرۈەك ديار تا نھو ژى دەرفەتا زفرىنى نەداينە وان.

كورد ژ روويى ئۇلىقە دىنە دو گرۇپپىن سەرەكى: موسلمان و ئىزدى. (ئىزدىيان ب ئەھرىمەن پەرىس ژى ناف دىن، لى ئەف ناقە زانايانە و دادپەرۈەرەنە نىنە؛ چونكى ئۇلى وان پىكھاتەكە ژ فاكتر و بىروباوەرپىن جۇراوچۇر، مينا بىروباوەرپىن موسلمانان، مەسىچىيىن نەستورى، يەھودىيان و زەردەشتيان). سالا ۱۹۲۶ ئ كوردىن ئىزدى و موسلمان ل سۇفۇيىت جودا ھاتنە سەرژمىرى كرن، لى پاش وى دەمى پىكھە نافنقىس دكرن. سالا ۱۹۵۹ ئ ھۇمارەكا نۇى، كو يا گرۇپپى ب گرۇپپەكى بچووكى توركىن ئاكنجىيىن توركمەنستانى بوو، بو سەر ھۇمارا كوردان ھاتە زىدەكرن (و وەسا ديارە كو دويۇدا ژى يى ھاتىە پەيرەوكرن). وەكى ديار ئەف توركە ب زمانى زگماكىي خو دئاخفن و ژنا ھەر ل گرۇپپى خو دىنن، نامازە ب ھۇمارا وان نەھاتىە كرن، لى دگەل ھندى گومان تىدا نىنە كو پتر ژ چەند سەد كەسا بن.

---

(۱) ب تى دەفەرەكا بچويكا خودمختارا ئىدارى بوو و يا شاشە كو ھندەك ب كوردستانا سور يان ژى كۇمارا كوردستانا سور ناۋ دىن.

(۲) د فى سەردەمىدا ژ بلى كارەساتا ستالين، شوفىنيەتا زۇر دۇوار (باقروف) سەرۆك كۇمارى ئازەربايجانى ژى ھاتە سەر، كو مرۆفەكى رەگەزپەرىسى توركى ئازەرى بوو. لەورا دسەردەمى ويدا زىانەكا مەزن ب كوردىن ئازەربايجانى كەفت. وى ھەولا تۈاندنا وان د ناۋ ئازەرىادا ددا. ھەرۈەسا كورد ل دەفەرپىن ستراتيژى ھاتنە دەرىخست. سەبارەت ب رەگەزپەرىسىيا باقروف و رەفتارا توندا وى دگەل بارزانىان بىرە: مسعود بارزانى: بارزانى و بزوتسەوہى رزگاربخوازى كورد ۱۹۱۳ - ۱۹۵۸، وەرگىر سەعيد ناکام، (دھۆك، ۱۹۹۸)، ص ۱۹۹.

۲- هژمار و دابهش بوون:

هژمارا كوردان	۱۹۲۶	۱۹۵۹	۱۹۷۰	۱۹۷۹
كوردین موسلمان	۵۴,۶۶۱	۵۸,۷۹۹	۸۸,۹۳۰	۱۱۵,۸۵۸
كوردین ئیزدی	۱۴,۵۲۳	-	-	-

ئهگه ری نه زیده کرنا کورد - ئیزدی د نافیهره سالین ۱۹۲۶ - ۱۹۵۹ تا راددهیه کی بو کۆچکرنا کوردان بو وینه ژ سوڤییت بو ئه فغانستانی د ژفریت^(۱). ژ سالا ۱۹۵۹ ئ ویشه کوردین ئیزدی جودا ژ کوردین موسلمان نه هاتینه سه رزمیری کرن به لکو دگهل گرۆپی گشتیی خۆ ئانکو کوردان هاتینه تیکهل کرن.

(۱) نه گه ری دروستی وی تور ککرنا کوردانه ل نازه ربایجانی و کومارین ئاسیا ناهه راسه ت؛ چونکی هژمارا کوردان ب رهنگه کی سه ره کی ل نازه ربایجانی تووشی ژ نافچوونی بوون و هژمارا وان ل سالا ۱۹۲۶ ز ژ ۴۱,۱۹۳ که سان شوینا زیده بییت ل سالا ۱۹۵۹ ئ بوو ۱۴۸۷ کهس. ههروه سا ل دوویف سه رزمیرین سالا ۱۹۵۸ ئ ل کومار نازه ربایجانی هژمارا کوردان ۱۲,۲۲۶ کهس بوویه، ئانکو ب کورد هاتینه ناؤ نفیسکرن کو دی که ته (%۱۷,۹) ژ خه لکی نازه ربایجانی د ده مه کییدا کو هژمارا وان ل سالا ۱۹۲۶ ئ، ریژه یا پتر ژ (%۶) ژ خه لکی نازه ربایجانی بوویه. بهناز اسدی کیا: جمهوری اذربایجان، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، وزارت امور خارجه ایران، (تهران، ۱۳۷۴)، ص ۲۳.

دابەشبوونا ناوچهیی یا کوردان:

۱۹۷۹	۱۹۷۰	۱۹۵۹	۱۹۲۶		
۵۰,۸۲۲ %۴۴	۳۷,۴۸۶ %۴۲,۲	۲۵,۶۲۷ %۴۲,۶	کوردین ئیزدی	کوردین موسلمان	نەرمەنستان
			۱۲,۲۳۷ %۸۴,۵	۳,۰۲۵ %۵,۵	
نەدیار	۵۴۸۸ %۶,۲	۱۴۸۷ %۲,۵		۴۱,۱۹۲ %۷۵,۴	نازەربایجان
۲۵,۶۸۸ %۲۲,۲	۲۰,۶۹۰ %۲۳,۳	۱۶,۲۱۲ %۲۷,۶	۲,۲۶۲ %۱۵,۶	۷,۹۵۵ %۱۴,۶	گورجستان
نەدیار	۲۹۳۳ %۳,۳	۲۲۶۳ %۳,۸		۲,۳۰۸ %۴,۲	تورکەنستان
نەدیار	۱۲,۳۱۳ %۱۳,۸	۵۸۳۶ %۹,۹			قەزاقستان
نەدیار	۷,۹۷۴ %۹	۴۷۸۳ %۸,۱			قرقیزستان
نەدیار	۲۰۴۶ %۲,۳	۲۵۹۱ %۴,۴	۲۴ %۰,۲	۱۸۰ %۰,۳	ل دەفەرین دیترین سوفییت

ئەف راستییە کو جفاکی کوردین نەرمەنستان (موسلمان - ئیزدی) د نافەرە سالیین ۱۹۹۵ - ۱۹۲۶ دوو بەرابەر لی هاتیە (ریژا گشتی یا فان دوو گرۆپا ل سالا ۱۹۲۶ ئی بەرابەری (۲۲,۱%) بوو کو سالا ۱۹۵۹ گەههسته (۴۳,۶%), دقیت ب کیمی فە ئەف زیدەبوونە ب (کوچرنا زوری) ژ نازەربایجانا سوفییت، ئانکو ل وی جھی کو هەر د فی ماوهیدا هژمارا کوردان ل ویری ب رەنگەکی بەرچاڤ کیم بوویە، گریدای بیت. (هژمارا کوردین سوفییت یین ئاکنجی ل نازەربایجانی ژ ریژا (۷۵,۴%) یا گشتی یا فی مللەتی بو (۲,۵%) سالا ۱۹۵۹ ئی هاتیە خواری)، سالا ۱۹۲۶ ئی (۹۰,۱%) ژ کوردین نازەربایجان ل دەفەرا کوردستانی یا فی کۆماری د ئاکنجی بووینە.

دابەشیوونا کوردان ل باژێر و گوندا:

	۱۹۷۰	۱۹۲۶	
کورد	کوردیٔ ئێزیدی	کوردیٔ موسلمان	
۲۴،۳۱۷	۲۲۴۵	۱۸۷۵	باژێری
۲۸.۶ %	۱۵.۵ %	۲.۴ %	
۵۴،۶۱۳	۱۲،۲۷۸	۵۲،۷۸۶	گوندی
۶۱.۴ %	۸۴.۵ %	۹۶.۶ %	

ب تنی ل گورجستانی:

	۱۹۷۰	۱۹۲۶	
کورد	کوردیٔ ئێزیدی	کوردیٔ موسلمان	
۲۰،۰۳۱	۲،۱۶۴	۱،۰۹۳	باژێری
۸.۹۶ %	۹۵.۷ %	۱۳.۷ %	
۶۵۹	۹۸	۶،۸۶۲	گوندی
۳.۲ %	۴.۳ %	۸۶.۳ %	

ژ فه کۆلینا نامارا سالا ۱۹۲۶ وەسا دیار دبیت کو پرانیا هژمارا گشتییا باژیریین کورد ل گورجستانی، کوردین ئیزدینه.

۳- کاودانی جفاکی؛

کاودانی جفاکی فی ملهتی ب درووستی یی ئاشکرا نینه، یا دیاره کو کوردین ئاکنجی یین نهرمه‌نستانی (ئانکو پرانیا فی ملهتی)، هاولاتیین تمام یین سوؤقییتینه. نهوین کو د دوورئیخستینه (نهگهر کو ب درووستی دوورئیخستنهك هه‌بیت)، ژ فی مافی د بههرمه‌ند نین؛ هه‌تا نهگهر بهیته گوتن کو دوورئیخستیا ل ناسیا نافه‌راست ب تمامی ره و ریشالین خوؤ زی د ئاخا ویدا برینه خوار، و بهرام‌بهر یاسایین مافی مروؤفی، کو هه‌موو په‌سه‌ند دکه‌ن، ژ ئازادیا فه‌گوه‌استنی و ئاکنجی‌بوونی د ناف و لاتیدا د بههرمه‌ندن، نه‌فجا ژی، هه‌موو مافیین هاولاتیه‌کی تمام نین. زؤرا دزواره کو مروؤف بشیٔ باوهر بکه‌ت کو هژماره‌کا مه‌زنا کوردان ل ده‌فرا (لاچین)، زیدی باب و باپرا یین چهند سه‌د سالا ب جه هیلا بن و ب ره‌نگه‌کی دلخواز کوچ کرینه جهین دیت. بی گومان نه‌ف حاله‌ته یی نامومکین ژی نینه لی بیی پیزانینین پتر و نه‌مازه ژ زی‌ده‌رین کوردان ب خوؤ، نه‌ف پرسیاره هه‌روه‌سا دی یا بی باوهر و گومان لیگری بیت.

کوردان ل هه‌موو جوړین کاران و به‌ره‌م ئینانی، نه‌مازه ل نهرمه‌نستانی پشکداری هه‌یه، د فی کاودانیدا ژی پرانیا وان د کپلگه‌هین سوسیالییتیدا کار دکه‌ن، کوردین ئیزدیین ئاکنجیین گورجستانی، پتر د کارین پیشه‌سازیدا د خه‌ریکن. ئاستی جهی ئاکنجی‌بوونی (خانی) دگهل گرؤپین نه‌ته‌وه‌یین دیت ل سوؤقییت مروؤف دشیٔ به‌له‌سه‌نگینیت. زنین وان ژی وه‌کو هه‌ر جهه‌کی دی یی ولاتی، ل ده‌رفه‌ی مالی کار دکه‌ن.

ریزا خوینده‌واریی:

هژمارا کوردان	۱۹۲۶	۱۹۷۰
کوردین موسلمان	۲،۷ %	۹۹ %
کوردین ئیزدی	۲،۱ %	۹۹ %

۴- زمان:

زمانی نەتەوھەیی، کوردی و ژ گروپی زمانی باکووری پوژنفا ئیرانییە. ئەف زمانە ژ چەند دیالیکتا پیک ھاتیە کو ئەو ژ پشک دبیتە چەند ژیر دیالیکتا و ئەو ژ پشک دبە سەر چەند لقین بچووکتە. دوو دیالیکتین بەرفرەھین کوردی بریتینە ژ: کورمانجی (باکووری - پوژنفاپی) و سورانی (باشوور - پوژھەلات) و ژ دیالیکتین گرنگین دیتە دئ شین، گورانی، لوری، زازایی ناف بەین. جیاوازی د نافبەرا وان دا پتر ژ روی (ئەدای) فەیە. زمانی کوردین سوڤییت ژ بلی پەیفین وەرگرتی ژ عەرەبی و تورکی، ھندەک پەیفین رووسی و ئازەربایجان و تورکەمەنی ژ ب خۆفە گرتینە، د دەمەکی دا کو زمانی کوردین دەرھەیی سوڤییت پەیفین (استعارەگری) یین ئینگلیزی و فرەنسی ب خۆفە گرتینە. زمان کوردی رابردووویەکی ئەدەبی دیرین یی ھەیی کو بۆ سەدی یازدئ و رەنگە بەری وی دەمی ژ بفریت و ب دیریا میژوویا خۆدا نڤیسەرین مومتاز پەرودەکرینە.

ژ زمانی رووسی بۆ کاروبارین ئیداری، دادگایی و کاروبارین فەرمی مفا دەیتە دیتن، لی ب تیوری (نظری) ل ئەرمەنستان ل زمانی ئەرمەنی و ل دەفەرین دیتە یین کوردنشین دکارن ژ زمانی کوردی ژ بۆ فی مەرەمی مفا وەرگرن.

رێژا کوردین کو زمانی کوردی، زمانی زکماکی یی خۆ راگەھاندینە:

ھژمارا کوردان	۱۹۲۶	۱۹۵۹	۱۹۷۰	۱۹۷۹
کوردین موسلمان	% ۳۴،۴	۸۹،۹%	% ۸۷،۶	۸۲،۶%
کوردین ئیزدی	% ۹۶،۴	-	-	-

کورديين گو شههزمزايهکا باش د زماني رووسيدا هه:

۱۹۷۹	۱۹۷۰	۱۹۲۶ ئيزدي	۱۹۲۶ موسلمان	
۳،۸ %	۲،۹%	۰،۲ %	۰،۱ %	وهكو زماني زکماکی
نهديار	نهديار	نهديار	نهديار	وهكو زماني دووئ

ريزا کورديين گو ژ بلي زماني خو و رووسي (و پتر د زمانين نازهربايچاني، ئهرمهني و تورکمهني) دا د شهههزمزانه.

۱۹۷۹	۱۹۷۰	۱۹۲۶ ئيزدي	۱۹۲۶ موسلمان	
۱۱،۶ %	۸،۶ %	۳،۲ %	۶۵،۲ %	وهكو زماني زکماکی (*)
نهديار	نهديار	نهديار	نهديار	وهكو زماني دووئ

ل ساليين شيبستان ل سهدي بيستي ههتا رادديهكي خواندن ب زماني گوردي بوويه، لي نهو يا ديار نينه گو خواندن ب في زماني د چ ناست و د چهند قوتابجانادا دهپته خواندن. موسكو، ليننگراد و ئيريقاني، ناوهنديين گرنگين فهكولينين زماني كوردينه.

(*) ۴۲،۹ % ژ كورديين ئاكنجيين نازهربايچانا سوئييت زماني توركي (نازهربايچاني)، زماني زکماکی يي خو راگهاندن.

بیگومان هژمارهکا کوردان ل فان ناوهندا دا ب خواندننی فه د خهريکن، هژمارا ب (ئیحتمالی) یا وان ژى چ پیزانین د دهست دا نینن.

پیزانینین نوی سهبارت ب بهلافکرنا پرؤگرامین رادیوی ب زمانى کوردی د دهستدا نینن.

رؤژناما کوردی یا (رییا تازه) ل ئهرمهنستانى بهلاف دبیت، چاپکرنا فى رؤژنامى بؤ جارا ئیکى ژ سالا ۱۹۲۰ دهست پى بوویه، لى ژ سالا ۱۹۲۸ تا ۱۹۵۵ هاتبوو راوهستاندن. نھو هژمارهکا کیم ژ پهرتووک و وهشانان ب زمانى کوردی چاپ دین (بؤ وینه سی عینوان سالا ۱۹۸۰ ى کو چاپ بپوون چ ئیکى ژ وان بابتهتین وانھى بسپورى سهبارت ب زانست و هونهران نهبووینه).

خمت و ئهلفویى:

خهتى عهرهبی	تا سالا ۱۹۲۱
خهتى ئهرمهنى	۲۹ - ۱۹۲۱
خهتى لاتینی	۴۶ - ۱۹۲۹
خهتى سیریلی	۱۹۴۶

ب تنى پهرتووکهکى، نهو ژى پهرتووکا وانھى دهیته نیاسین کو ل سالا ۱۹۲۱ ب خهتى ئهرمهنى هاتیه چاپ کرن. ل دهستیپیکا دهها ۱۹۲۰ ى هژمارهک ژ وهشانان ب خهتى لاتینی بهلاف بوون، لى سهردهمى شهپیدا چاپا وان هاته راوهستاندن، ژ سالا ۱۹۴۶ ى هژمارهکا کیم لى یا بهرهف زیده بوون ژ وهشانین کوردی ب خهتى سیریلی هاتنه بهلاف کرن. ل دهها ۱۹۶۰ ى جارهکا دیتر ب کارئینانا خهتى لاتینی هاته ساخکرن کو رهنگه مفا وهرگرتن ژ فى خهتى بؤ هنارتنه دهرقهیا فان پهرتووکان بیت. ل دهرقهی کوردستانى ژ خهتى عهرهبی و تا راددهیهکى کیم تر ژ خهتى لاتینی مفا دهیته وهرگرتن.

سنوورین نەتەوہیی ل ئاسیایا سۆفییتی کو سالا ۱۹۷۹ ھاتیە چاپ کرن (ل لاپەری
 ۸۴) دا ھژمارین مەزەندە کریین خواری ددەتە دەست^(۱).

تورکیا	۲,۲۰۰,۰۰۰	۴۵%
ئیران	۲,۰۰۰,۰۰۰	۲۸%
عیراق	۱,۵۰۰,۰۰۰	۲۱%
سوریا	۲۵۰,۰۰۰	۵%
ئیکەتیا سۆفییت	۸۸,۹۳۰	۱%

ژیدەر و پەراویز:

ھاتیە و مرگېران ژ:

شیرین آکینر: اقوام مسلمان اتحاد شوروی، ترجمە محمد حسین آریا، شرکت
 انتشارات علمی و فرهنگي، (تەھران، ۱۳۶۷).

---

(۱) ئەڤ سەرژمیریە زۆرا شاشە، بۆ وینە سالا ۱۹۷۹ ی، ھژمارا مروفین ئیرانی ۳۶ ملیون کەس
 بوویە کول دویف نامارین فەرمی بین ئیرانی ھژمارا کوردان ل ۱۰ تا ۱۶,۵ ژ سەدی یا
 مروفین ئیرانییە ئانکو د ناڤەرا (۳,۶۰۰,۰۰۰) تا (۵,۹۴۰,۰۰۰) کەسا بوویە.

بارزانی و شوڤشا ۱۴ تیرمه هی د چهند به لگه نامه کین (ساواک) یدا^(۱)

ولایتین داگیرکهرین کوردستانی ههردهم بۆ دزایهتیا بزافا رزگاربخوازا نهتهوهییا کورد د ئیک دهنگ و ئیک ههلوئیست بووینه، ههتا ئه و دهمی کو نهخوشتین پهیوهندی ژى د نافبهرا واندا ههبووینه، ئی دیسان ل سهر کیشا کوردان خودان ئیک بریار و ئیک ههلوئیست بووینه. بۆ فی مهردمی ژى زۆر ریکهفتن و پهیمان دژی کوردان گریداینه و ب کریار ژى دژی وان کهفتینه د ئیک چهپهردا.

پهیمانهک د نافبهرا عیراق و تورکیادا ل ۲۴ ی شوباتا سالا ۱۹۵۵ ی ل ژیر نافی (پهیمانا هاریکاریا بهرانبه) هاتبوو ئیمزاکرن، دویشدا بهریتانیا ل ۳۰ ی ناداری و پاکستان ل ۲۳ ی ئهیلوولی و ئیران ل ۱۱ ی چریا ئیکى ل سالا ۱۹۵۵ ی چوونه دناف فی پهیمانیدا^(۲)، ئهگهر چ ویلایهتین ئیکگرتیین ئهمریکا خودانا پرۆژی فی پهیمانی بوو، لی ئه و ب خو راستهوخۆ نهچوو دنافدا، دا کو پتر دزایهتیا سوفییت و ولایتین عهرهبی بۆ فی پهیمانی رانهکیشیت و ب تنی وهکو چافدیڤر ههتا دووماهیی دنافدا مافه^(۳).

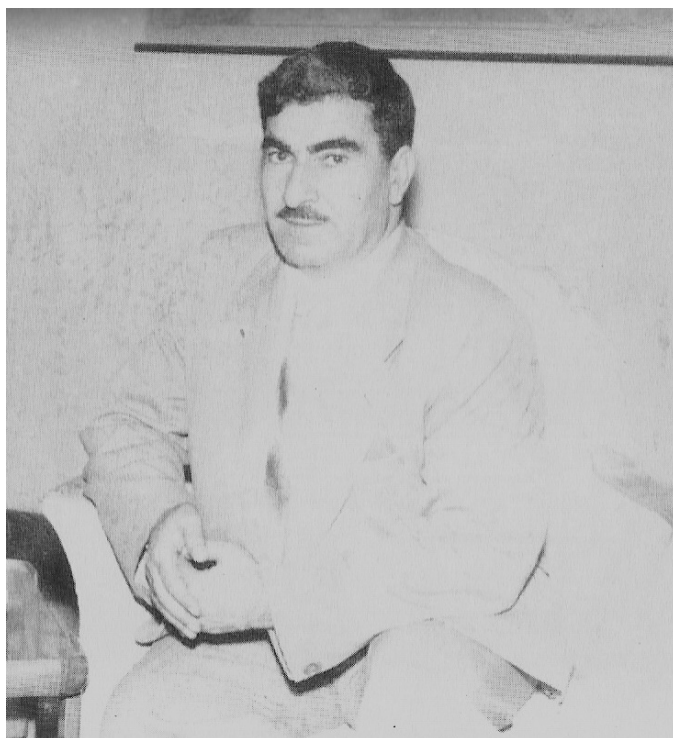
ئهف پهیمانه، ههفگرتنهکا بهرگری کرنی، ژ بۆ دانانا سنوورهکی بۆ مهترسیا ئیکهتیا سوفییت سهر دهقهری بوو، و بارهگایی وئ ل بهغدا هاتبوو دانان. لهورا ب نافی (پهیمانا بهغدا) دهاته نیاسین، سهروکی مسری جهمال عهبدوولناسر ب توندی دژی فی پهیمانی راوهستابوو، و بزاف دکر کو حکومهتا عیراقی د ناف عههرباندا بهیلیته ب تنی. پشتی شهری کهنالا سویس سالا ۱۹۵۶ ی، دوژمنداریا سوفییت دگهل فی پهیمانی زۆرت لیهات، و ههردهم ب توندی رهخنه ژ سیاسهتا دهولهتین ئهندامین فی پهیمانی دگرت، و بزاف دکر کو ب ههر رهنگی ههبیته فی پهیمانا دژی خو ب ههلوهشینیت^(۴).

(۱) ل گوڤارا مهتین ژماره (۱۰۲) ل تیرمهها ۲۰۰۲ هاتیه بهلافکرن.

(۲) غلامرضا علی بابای: فرهنگ علوم سیاسی، نشر ویس، (تهران، ۱۳۶۹)، ج ۲، ص ۱۴۸.

(۳) مارک. ج. گازیوروسکی: سیاست خارجی امریکا و شاه، ترجمه جمشید زنگنه، با مقدمه توضیحی سرهنگ غلامرضا نجاتی، (تهران، ۱۳۷۳)، ج ۲، ص ۲۶۴.

(۴) همان مصدر، ص ۲۶۵.

مستەفا بارزانی رێبەری گەلی کورد پشتی فهگەریانی ژ سوقییت

شۆرشا ۱۴ ی تیرمه‌ها سالا ۱۹۵۸ ی دربه‌کا کوژەك بوو كو ل فی په‌یمانێ هاتیهدان^(۱)، لی د مه‌ترسیا هی‌رشا ده‌وله‌تین ئەندامدا، بو سەر شۆرشا سافایا ته‌مووزی، عیراق زوی ژ فی په‌یمانێ نه‌هاته‌ده‌ر^(۲)، و پی‌گی‌ریا خو ب هه‌موو په‌یمان و به‌ئینین جیهانی راگه‌هاند. لی ب کریار د ج کۆمبوونه‌کا فی په‌یمانیدا پشکداری نه‌کر^(۳)، هه‌تا کو سه‌ره‌نجام، ل ۲۴ ی نادارا ۱۹۵۹ ی ژ فی په‌یمانێ ب ره‌نگه‌کی فه‌رمی ده‌رکه‌فت^(۴).

---

(۱) فوبلیکوف و گروه دبیران: تاریخ معاصر کشورهای عرب ۱۹۱۷ — ۱۹۷۰، فرهنگستان دانشهای اتحاد شوروی، پژوهشگران خاورشناسی، ترجمه م. ح. شهری، (تهران، ۱۳۶۰)، ج ۱، ص ۲۲۵.

(۲) بابایی: مصدر پیشین، ص ۱۴۹.

(۳) بابایی: مصدر پیشین، ص ۱۴۹.

(۴) فوبلیکوف: مصدر پیشین، ص ۲۲۶.

ئەندامىن فى پەيمانى نەچار بوون كو بارەگايى وى فەگوھىزىنە ئەنقەرى^(۱)، و نافي وى
ب (Central Asia Treaty Organization - Cento) سنتو، ئانكو رېكخراوا پەيماننا مەلبەندىيا ئاسيا بگوھورن^(۲).

كاردانەفا رۇژئافا بەرامبەر شوپشا تىرمەھى يا بلەز بوو. ھىزا دەريايىيا ولاتىن
ئىكگرتىين ئەمريكا ل بەيروت و ھىزا ھەوايىيا بەرىتانى ل قىرس ل ۱۵ ى تىرمەھى د
ئامادەباشىيدا بوون، لى مەترىيا مەزنىر ژ لايى دەولەتىن ھەقالبەندىن رۇژئافا ھەست
پى دەھتەكرن^(۳).

ئەمريكا ل سەر بناغى (پرەنسىيى ئايزنھاور) ل رۇژھەلاتا نافەراست، بزاڧا خۇ
زىدەكر. لدويڧ فى پرەنسىيى ھەر ولاتەكى كو كەفتبا بەر مەترى و داگىركنا
سوفىيت، ئەو د ئامادەبوون كو ھارىكاريا لەشكرى بو پىشكىش بكنە، ھنارتىيەكى
تايبەتى ئەمريكى گۇتە شاھى: "ئەگەر ئىران كەفتە بەر ھىرشا سوفىيت ئەمريكا يا
ئامادىيە پىشگىرىيى ژى بكتە"^(۴).

شوپشا ۱۴ ى تىرمەھى بو كوردان ژى سەرکەفتنەك مەزن بوو؛ چونكى ژ پەيمانەكا
مينا پەيماننا بەغدا كو بەندەك دژى كوردان تىدا بوو، و دژى بەرژەوھندىيا كوردان
ھاتبوو بەستن ھاتە ھەلوھشاندىن. ژ لايەكى دىڧە ھەر زوى حكومەتا عەبدولكەرىم
قاسم نىيەتا پاقترا خۇ بەرامبەر كوردان نىشادا. د بەندا سىيى ژ دەستورى ئىراقى يى
بەرودخت ل ۲۷ ى تىرمەھا ۱۹۵۸ ى ھاتبوو كو "...عەرەب و كورد دڧى ولاتىدا پىشكدارن
و ئەڧ دەستورە دانپىنانى ب مافىن وايىن نەتەوھىيى دچوارچووفى ئىكگرتنا عىراقىدا
دكەتن"^(۵).

(۱) گازیوروسكى: مصدر پيشين، ص ۲۲۶.

(۲) محمود طلوعى: فرهنگ جامع سياسى، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۹۹۶.

(۳) فوبلىكوف: مصدر پيشين، ص ۲۲۶.

(۴) گازیوروسكى: مصدر پيشين، ص ۲۶۵.

(۵) دساتير الدولة العراقية للفترة من عام ۱۹۲۵ لغاية عام ۲۰۰۴، جمع و ترتيب و تعليق القاضي
وانل عبداللطيف الفضل، (د. م، د. ت)، ص ۵۹. مارتين وان بروين سن: جامعه شناسى مردم
کرد آغا شيخ و دولت ساختارهاى اجتماعى و سياسى كردستان، ترجمه ابراهيم يونسى،
(تهران، ۱۳۷۸)، ص ۴۴.

مستهفا بارزانی ریبهری گهلی کورد دگهل عهبدولکههریم قاسم

زفرینا ریبهری گهلی کورد مستهفا بارزانی ل ٦ ی چریا ئیکئی ١٩٥٨ ئی^(١)، و دانانا خالد نه قشبهندیی بامهرنی وهکو ئیک ژ سی ئه ندامین جقاتا سه رکرایه تیئ (مجلس سیاده) و دانانا بابا عهلی شیخ مهحموود (وهکو وهزیر)، نازادکرنا شیخ ئهحمهد و شیخ لهتیب و گورانی هۆزائفان^(٢)، بازاری گهرمی به لافوکین کوردی^(٣)، و زفرینا ههقالین بارزانی ل سوڤییت ل نیسانا ١٩٥٩ ئی و به لافبونا دهنگوباسی تیگههشتن و پیکهاتنا کوردان دگهل عهبدولکههریم قاسم^(٤)، ری خوش کر کو کورد ب ئایندهیا خو ئومیدهوار ببن، لهورا ئهف مافه و باری سیاسی بوو ئهگهرا مهترسیی ل سه ره دهولهتین جیران، کو کوردین پارچین کوردستانا بن دهستی وان زی داخوازا هه مان ماف و نازادیی بکهن. بارزانی زی ژ داخوازکرنا فان مافا بو کوردان خو نه ددا پاش.

(١) عبدالفتاح علی بوتانی: "خات عن المسار السياسي للحزب الديمقراطي الكوردستاني ١٩٤٦ - ١٩٩٢" مجلة متین، عدد (٩١)، ئاب ١٩٩٩، ص ٦٩.

(٢) کریس کوچرا: جنبش ملی کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، انتشارات نگاه، (تهران، ١٣٧٣) ص ٢٤٩ - ٢٥٣.

(٣) أدیت بینروز و ئی. ایف: العراق دراسة في علاقاته الخارجية وتطوراته الداخلية ١٩١٥ - ١٩٧٥، ترجمه عبدالمجید حسیب القیسی، ج ١، الدار العربیة للموسوعات، (د.م، ١٩٨٩)

(٤) عبدالفتاح علی یحیی: "المراحل الاولي لثورة ١١ أيلول ١٦٩١ في كوردستان العراق"، مجلة جامعة دهوك انسانیة أكادیمیة، آب ١٩٩٨، المجلد ١ العدد (١)، ص ٤٩.

مستهفا بارزانی دگهل جهمال عهبدولناسر ل قاهره

ل دویف نفیسینا (کریس کۆچپیرا) ی ل دووماهیا چریا دووی ل سالا ۱۹۵۸ ئ بارزانی د کۆمبونهکا بهرفرههدا دگهل بهرپرسین پارتی ژ وان ژى همزه عهبدوللاى و چهند نوینهرین کوردستانا ئیرانی دبیزیت: "نهز چ سنوورا نانیاسم" و داخوازا دامهزراندنا پارتیکا کوردستانیا سهرانسهری دکهت^(۱). ئەف بزاف و پروپاگندین دهزگههین راگههاندنی ژى دگهلدا بوونه ئەگەر کو بارئ تهناهییا ئیرانی تیك بجیت؛ چونکی کودهتایهك ل ئیرانی ل سالا ۱۹۵۸ ئ هاته ناشکراکرن^(۲)، ئەف کودهتایه دا ژ لایئ (وهلیوللا خانئ قهرهنی) سهرکردئ پشکا ههوالگریا لهشکری و (عهلی ئەمینئ) سهرۆک وهزیرین بهرئ و سهرههنگ (عهقید) موهتهدی هیته کرن، و بزاف دکرن کو ئەفسههیرین حزبا توده (کومونیست) ژى بکیشینه د نافدا، ناشکرابوونا فی کودهتایی بارهگایی شاهى پتر ههژاند، تایبته دهمئ کو دهستئ دهزگایی ههوالگریا ناوهندییا ئەمریکا (سیا) ژى د نافدا دیاربووی^(۳).

(۱) کوچرا: مصدر پیشین، ص ۲۲۵.

(۲) گازیروسکی: مصدر پیشین، ص ۳۵۲ - ۳۵۴.

(۳) جعفر مهدی نیا: زندگی سیاسی رزم آرا، انتشارات پاسارگاد، (تهران، ۱۳۷۲)، چ ۵، ص ۳۵ - ۳۶.

رهنگه بهرنامی فی کودهتایی ب فان نهگه‌ران هاتبیته دارشتن:

۱ - بؤ ترساندنا شاهی داکو بهیته د ناف پهیمانا دووقولیا نه‌مریکی - ئیرانیا بهرگری کرنیدا.

۲ - یان زی ب نهگه‌را لاوازیا حکومه‌تا شاهه‌نشاهی دفیان حکومه‌ته‌کا له‌شکریا ب هیز، ده‌سه‌لاتی بیخیته د دهستی خؤدا.

۳ - بؤ فاکیسناسیونکرنا (تلقیح) حکومه‌تا ئیرانی داکو هوشیاریه‌کا تمام ل دوور کوده‌تایا وهریگریت.

دهنگوباسی هه‌بوونا نه‌فسه‌رین سهر ب حزبا تودی ل پشت کوده‌تایی، بوو نه‌گه‌ر کو بهرنامی نه‌مریکا سهریگریت، له‌ورا رهنگه نه‌ف کاره ههر ب ههمان مه‌رهم، ژلایی نه‌مریکافه هاتبیته نه‌نجمدان؛ چونکی ده‌وله‌تا نه‌مریکا ل دووماهیا سالا ۱۹۵۸ ی بابته‌تی ریکه‌فتنه‌کا دووقولی دگهل ههر ئیکی ژ ئیران، تورکیا و پاکستانی پیشکیش کر^(۱).

سوفییت نه‌ف پیشنیه‌ره ب توندی گونه‌هبار کر و بزاف کر کو بؤ ئیمزاکرنا په‌یمانیه‌کا (عدم اعتدال) دگهل ئیرانی بکه‌فیته گفتوگویان^(۲). (بنیره به‌لگه‌ناما ژماره (۴)^(۳)).

نه‌مریکا زویتر شیا ل نادارا ۱۹۵۹ی په‌یمانیه‌کا دووقولیا بهرگری کرنی دگهل ئیرانی ئیمزا بکه‌ت. ل ۲۵ی نادارا وی سالی سوفییت ب توندی گازنده ژ ئیرانی کرن و نه‌ف کارئ ئیرانی دزی سوزین به‌رانبه‌رین (تعهدات متقابل) ئیران و سوفییت زانین. ئیران نه‌چاربوو کو سوزی بدت کو دهره‌تا بنگه‌هین له‌شکری بؤ چ ده‌وله‌ته‌کا بیانی ل سهر ناخا خؤ نه‌دهتن، داکو گازندین توند و گهرمین سوفییت سار که‌ته‌فه^(۴).

مانا بارزانی بؤ دمه‌کی دریز ل سوفییت بوو نه‌گه‌ر کو نه ب تنی بالی راستره‌وی عیرافی ژ وانا زی عه‌بدولسه‌لام عارف ب چافی مه‌ترسیی به‌ری خؤ بدته‌تی، به‌لکو چه‌پره‌وا زی بزاف کر کو ژ هیزا بارزانی و جه‌ماوه‌ری ویی به‌رفره‌ه پشتگیره‌کی ب هیز بؤ بزافا چه‌پره‌و و که‌می سوسیالیستی چی بکه‌ن، تاییه‌ت کو بارزانی خودان خه‌باته‌کا زور بوویه دزی ئیمپریالیزما به‌ریتانی و هیزا پاشه‌هرو د ده‌فه‌ریدا بؤ

(۱) گازپوروسکی: مصدر پیشین، ص ۲۲۶.

(۲) همان مصدر، ص ۲۲۶.

(۳) مرکز بررسی اسناد تاریخی ایران: چپ در ایران به روایت اسناد ساواک عنکبوت سرخ، (تهران، ۱۳۷۸)، نه‌ف به‌لگه‌نامه‌یین زی هاتینه وهرگرتن.

(۴) طلوعی: مصدر پیشین، ص ۲۵۳.

بدهستفهئینانا مافین کوردان^(۱)، لی ل دویف گوتنا بینروز^(۲): "بۆچوونا هەر دوو لایهنا یا شاش بوو و بارزانی د هه موو ژيانا خۆدا مرۆفکهکی ولاتپاریزی کوردی نهگوهور مافه".

به لاقبوونا گوتگوتک و پروپاگاندین مهزن کو رهنکه جارهکا دی کودهتایهک د ئیرانییدا چی ببیت، و بزافین خورتین حزبا توده د وی سهردهمیدا، دهنگوباسی دهستتیهردانا سوفییت و عیرافی د کاروباری ئیرانییدا، کو دی هیزین بارزانیان هان دهن کو دژی ئیرانی ب ریکا کوردین ئیرانی شوپشهکی ل رۆژههلاتا کوردستانی دروست بکهن. (بنیره بهلگهنامین ژماره (۱) و (۲)).

کاودانی نوی و فان جوژه پروپاگاندیا کارتیکرنهکا مهزن کره سهر سیاسهتا شاهی ئیرانی و بزاف کرهندهک گوهورینا د ئیرانی و ب تایبهت ل کوردستانییدا بکهت، محهمهد رزا شاهی بو نههیلانا فان پروپاگاندان، ریکا رفورمی (چاکسازی) نیشا حکومهتی ددهت و ههبوونا پارتین سیاسی هان ددهت. شاهی بهرانبهه نهنامین ههردوو جقاتا گووتبوو کو دقیت ژ بنهمایین مهشروتی (دهستوری) پشتگیری بکهن و راگههاند کو دقیت دهسهلاتهکا پتر بو پاریزگههان بهیتهدان. حکومهت زی بهری خودانهکا بهرجافت و ب لهزتر بو پیشقهبرنا باری ئابووری خهلی ب تایبهت خهلی کوردستانی بکهت. (بنیره بهلگهناما ژماره (۳)).

ئهلبهته سوفییت زی بی کار نهراوهستا بوو، و بزاف دکر کو جارهکا دی کارتا کوردان وهکو ئامرازهکی گفاشتنی ل سهر ئیرانی ب کار بینیت، دا کو وانا نهچار بکهت سیاسهتهکا نهرمتر بهرامبهه سوفییت بگرنه بهه. لی بهروفازی فی ئیکی بوو نهگهر کو ئیران و تورکیا و پاکستان پهیمانین دووقولییین بهرگری کرنی دگهل ئهمریکادا ئیمزا بکهن^(۳).

خورت بوونا بزافا نهتهوهیی ل باشووری کوردستانی نهگهرهکی سهرهکی بوو، بو هندهک گوهورینکاریا د سیاسهتا نافخویا ئیرانییدا کو نهچار ببیت پیداجوونهکا دی د ههلویستی خۆدا بهرانبهه کوردان بکهت، ژ وانا زی حکومهتا ئیرانی نهچار بوو ریکی بدهت کو ئیحسان نوری پاشا ریبهری شوپشا ئارات کو هاتبوو دوورئیحستن بزفریته تههران^(۴)، و هندهک بزافین چاکسازیین ئابووری و ریقهبههری و سیاسی زی د رۆژههلاتا کوردستانییدا چی ببین.

(۱) بینروز: المصدر السابق، ص ۴۳۷ — ۴۳۸.

(۲) المصدر نفسه: ص ۴۳۸.

(۳) گازیروسکی: مصدر پیشین، ص ۲۶۶.

(۴) کاوه بیات: وقایع ارارات خاطرات احسان نوری پاشا فرمانده کردهای شورشی ترکیه ۱۳۰۹ — ۱۳۰۷ شمسی، انتشارات شیرازه، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۳۰.

بەلگە ناما ژمارە (۱):

سەرۆكايەتيا وەزيران

رېڭخراوا زانيارى و ئاسايشا ولاتى

س.ا.و.ا.ك

رپورتا زانياريا نافخويى

بابەت: بەلابوونا پروپاگاندا

ژمارە: ۲ - ۳ - ۴۵

جھ: تەھران

مىژوويا رويدانى:

ژىدەرى دەنگوباسى: ھنارتىيى تاببەت

مىژوويا گەھشتى: ۳۸/۲/۶ (۱۹۵۹/۴/۲۶)

مىژوويا رپورتى: ۳۸/۲/۶

نھىنى

ل ھندەك جھا دەھتە گۆتن كو نھو دەولەتا روسيا سوڧىيىت يا بزافى دكەت، دەستەك و ھەقالبەندىن خۆ ل دەڧەرېن رۆژئافا و باكوورى رۆژئافا ئىرانى، ئانكو شرىتەكا زراف ل سنوورى ئىران و ئىراق و توركيا ھەتا سنوورى ھەڧىشكى ئىرانى و سوڧىيىت ھان بدەت، كو ئازاوى و تىكدانى چى بكەن. و بو ئەنجام دانا فى مەبەستى، دى پتر مفايى ژ بارزانيا و خىل و عەشېرىن سەر سنوورى كو پشكەك ژ وان د ئاखा ئىرانى دانە، و پشكەكا دى د ئاखा ئىراق و توركيا دا دژىن وەربگرىت. و ب فى رەنگى يا باش ئەوھ كو ھوېربىنانە ھنارتن و ڧەگواستنا ھنارتىيىن لەشكرى و دەولەتى بو فان جھا بەھتە بەرچاڧكرن. و سەبارەت ھنارتىيىن نھو و نەخاسمە ھنارتىيىن خەلكى خۆجھى دەڧەرى پىداچوونەكا دى بەھتەكرن.

نھىنى

۳۸/۲/۷ فعاليت سوڧىيىت بەھتە ئەرشىڧ كرن ۲۲/۹/۲۹

گزارش اطلاعات داخلی

شماره: ۳۰۰۰/۴

تاریخ: خرداد

تاریخ وصول: ۲۸/۲/۶۱

تاریخ گزارش: ۲۸/۲/۶۱

۱

موضوع: (اینست) تابعیات

محل: تهران

عقد: پنجاهم

منبع خبر: مامورین

تولید: ۳-۳

محرمانه

در باره این ارسال، گفته میشود در حال حاضر دولت روسیه تزاری مسلح دارد، وسیله
عنا سر و پانوی خود در راننده همین وینا له غریب ایران یعنی در کماوه مارچی از مرز ایران
و عراق و ترکیه تا نزد یکی های سریشترک ایران و شوروی بلوا و آشوب و اغتشاش ایجاد کند
و برای انجام این منظورند بیشتر از بارها و آنجا و پلاده و شایر سرحدی که قسمی از آنها در خاک
ایران و قسمت دیگر در عراق و ترکیه سکونت دارند استفاده خواهد شد و با این ترتیب -
شایسته است که در اعزام و نقل و انتقال مامورین لشکری و کشوری ما این نقاط نهایت در قسمت
بمطلوبه و در وضع مامورین فعلی بخصوص مامورین بومی نیز تجدید نظر کردن بعمل آید.

۲۸/۲/۶۱

محرمانه

تاریخ: خرداد
تاریخ: خرداد

تاریخ: خرداد

تعداد نسخه:

کپی بردار:

به لگه ناما ژماره (۲) :

راپورتا زانباريا نافخويي

بابهت: كوده تايا عيراقى

ژماره: ۲-۳-۲۷۴۳

ژيڊه رى دهنگوباسى: هنارتىي تاييهت

ميژوويا گه هشتن دهنگوباسى: ۲۷/۸/۲۰ (۱۹۵۸/۱۱/۱۹)

ميژوويا راپورتى: ۲۷/۹/۱

نهينى

موحب عهلى دهبير سپيهرى ژ زارگوتنا ئه حمهد عهلى سپيهرى (مورخ الدوله) دگوت كو سوفييت بهرانبهر كه سانين له شكري كو دهسيلات د ولاتين روزهلاتا نافهراست دا وهرگرتينه، شيايه ل عيراقى دهسيلاتا حكومهتى بيخيته ژير ركيئا خودا و كاردانها سوفييت بهرانبهر فان حكومهتین له شكري دى ب ريكا حكومهتا عيراقى هيته نيشادان.

وى زيدهكريه و گوتيه كو بارى عيراقى لدويش بوچوونا سوفييت يا هاتيه چارهسهركرن. و كومونيست دى دهستى خو داننه سهر ههمى كاروبارين ولاتى. و بهرنامى دويشدا يى وان ئه وه كو ب هاريكاريا كوردين ئاكنجيين عيراقى، د دهقهرين كوردستانا ئيران و دهقهرين كوردنشينين توركيا هندهك بزفينا دهست پى بكن. نارمانجا دووى يا سوفييت دويش عيراقيدا ئيرانه؛ و چونكى ئه و بخو ژ لايى سياسهتا نيقدهولهتى يا ل بن هيرشا راگه هاندنا دهولهتین روزهلافه، دى ژ لايى حكومهتا عيراقى ئه ف بهرنامى سوفييت هيته ئه نجام دان. ل سهر فى بناغى دقيت چافهريى كريان دويشدا بين حكومهتا عيراقى د پهيوهنديين ئيران و وى ولاتى دا بين.

بهيته ئه رشيف كرن ۲۹/۶/۲۲

گزارش اطلاعات داخلی

موضوع: کودتای عراق
محل: .....
تاریخ شماره: .....
تاریخ حمله: .....
تاریخ و محل خبر: تاریخ و محل خبر ۳۷/۸/۴۰
تاریخ گزارش: ۲۲/۲/۶۱
تاریخ: ۱-۱-۶۱
تاریخ: ۲-۲-۶۱

مدعیان دهرمپوری امروز احمد علی جبهی (میرح الدین) سید شیریه و قتال روی تار
آدمی افراد نظامی در کشور عراق به نواخته اند در کشور عراق احتیاط حکومت باید است بگیرند
و مگر عملی هم که انجام ندهد و بهادر مال این حکومتها در این نشان داده شود بوسیله حد
حکومت عراق خواهد بود .

روی علاوه کرده و به عراق از دست کشید و به اهل شده و به تدریج کمیتهها تشکیل خود را برکشته اسم
آن کشور بر فراز خود نهادند و به آنها اعتماد و آنها اینست که شده کرد نشان مایه عراق در -
کرد نشان ایران و مناطق کرد نشین بویکه تحریماتی را شروع کنند و بعد در روز دهم بهای بعد از عراق
ایران است و برای اینکه خود را از حاکمیت سیاسی بین المللی ببرد عملیات ضد نظامی خود شروع کرد
میگردد بدست حکومت عراق برنامه شیریهها اجرا خواهد شد و بزرگان این امر باید نشان
اندامات بعدی حکومت عراق در زمانه با بین ایران بآن شیریه .

شیریه
۱۸/۴/۶۱

گیرندگی
تعداد نسخه

به لگه ناما ژماره (۳) :

راپورتا زانياريا نافخويي

بابهت: بزافين دهرقهيي

ژماره: ۴۴۹۶/۲۸/۷ پ ۳

جه: ئيران

ژيدهرئ دهنگوباسي: هنارتئي تايبهت

ميژوو: ۵۸/۸/۲۴

شاهي ئيراني بو نههيلانا پرؤپاگاندا ريكا رفورمي (چاكسازيي) نيشا حكومهتي ددهت و ههبوونا پارتين سياسي هان ددهت. وي بهرانبهه نهدامين ههردوو جقاتا گووتيه كو دقيت ژ بنه مابين مهشروتئ (دهستوري) پشتگيري بكن و راگه هاند كو دقيت دهسهلاته كا پتر بو پاريزگه ها بهيته دان. حكومهت زي بهري خودانه كا بهرچا فتر و ب لهزتر بو پيشقه برنا باري نابووري خهلكي ب تايبهت كوردستاني بكهت. ژ مسري ئاخفتنين تيكدهرانه ژ راديوپهكي ب نافي كوردستانا نازاد دهيته بهيستن دهسهلاتا ل سهه ئيراني ناره زويا سوفييته.

بەلگە ناما ژمارە (٤) :

رېپورتا زانىرييا نافخويى

بابەت: بزافىب سىياسى يىن سوفىيىت

ژمارە: ٢-٣-١٣٤

جھ: ئىران

مىژوويا گەھشتنا دەنگوباسى: ٣٧/١/٣ (١٩٥٨/٣/٢٣)

ژىدەرى دەنگوباسى: ھنارتىي تايبەت

مىژوويا رېپورتى: ٣٧/١/٥

نھيىنى

زەبىجيان رۇژنامەنقىسى رۇژناما ئىتلاعات كەسەك ژ زاردەقى ئىكى ژ رۇژنامەنقىسىن بىانى كو دگەل كاربدەستىن بالويزخانا سوفىيىت ھەفالىنى ھەيە دگوت، بالويزى مەزنى سوفىيىت ب دەسلەتەكا ئىكجار مەزن ھە يى زفريە ئىرانى و يى بزافى دكەت، كو بەرى چوونا خاوەن شكو شاهەنشاهی بۇ ئەوروپا، بگەھىتە خزمەتى و سەبارەت ب پەيوەندىيىن دو ولاتان بۇچوونىن حكومەتا ولاتى خۇ بگەھىنيتە خزمەتا وى.

رۇژنامەنقىسى بىانى زىدە دكەت و دبىزىت دەولەتا سوفىيىت ب رەنگەكى فەبر ل بەرە كو ب ھەر شىوہىەكى ھەبىت دوستىنيا ئىران و سوفىيىتى ص ارىزىت، لدويف ھەرمودىن شاھانە و ھەزىرى كاروبارىن دەرھە، د بەرسقا يادداشتناما سوفىيىت ل دور ھندى كو ئىران ب ھىچ رەنگەكى د پەيمانىن لەشكرىدا پشكدارىي ناكەت، ب پيشنيارىن نوى كو دى پيشكىشى شاهەنشاهی و كاربدەستىن پاىەبەرزىن ولاتى كەت كو، ژ لايى عىرافى و تايبەت بارزانىان ھە بچووكتىن نەخوشى بۇ دەولەتا ئىرانى چى نابىت ب مەرجهكى كو دەولەتا ئىرانى، ھوسا خۇ ژ ھارىكاريا لەشكرى و گرئدانا پەيمانىن نوى دگەل دەولەتا ئەمريكا بەدەتە پاش.

رۇژنامەنقىسى بىانى گووتىە كو قەيرانا دووماھيى يا بەرلىن ژى ژ لايى دەولەتا سوفىيىتھە ب مەبەستا ھەلخەلەتاندنا دەولەتىن رۇژنافا ب تايبەت ئەمريكا ژ بەر بەردەوامبوونا بزافا ل رۇژھەلاتا نافەراست و ئىرانى چى بوويە. رىقەبەريا سىيى ھەكولە و وینەيەكى بۇ رىقەبەريا...

